

Стефка Петкова • Християн Атанасов

ИКТ, ДИГИТАЛИЗАЦИЯТА И ДОСТЪПЪТ ДО АРХИВНИТЕ ДОКУМЕНТИ В БЪЛГАРИЯ

МИСПИ • ПРАКТИКИ • НАДЕЖДИ

ЗА БУДУЩИНТО
ДОСТЪПНОСТ

Стефка Петкова, Християн Атанасов
ИКТ, ДИГИТАЛИЗАЦИЯТА И ДОСТЪПЪТ
ДО АРХИВНИТЕ ДОКУМЕНТИ В БЪЛГАРИЯ
(МИСЛИ, ПРАКТИКИ, НАДЕЖДИ)

Stefka Petkova, Hristiyan Atanasov
ICT, DIGITIZATION AND ACCESS
TO ARCHIVAL DOCUMENTS IN BULGARIA
(THOUGHTS, PRACTICES, EXPECTATIONS)

Монографията се издава по проект: „Информационен портал за архивно-документално наследство на Българското възраждане“, по Договор № КП-06-Н 25/2 от 13.12.2018 г. и анекс към договора с номер: ФНИ-2912 от 17.12.2020 г., подкрепен от Фонд „Научни изследвания“ към Министерство на образованието и науката.

Авторите носят цялата отговорност за съдържанието на монографията, което при никакви обстоятелства не може да се приеме като официална позиция на Фонд „Научни изследвания“ или на Министерството на образованието и науката.

© Проф. д.и.н. Стефка Петкова, доц. д-р Християн Атанасов, автори, 2023
© Проф. д.ик.н. Стоян Денчев, научен редактор, 2023
© Проф. д.и.н. Вера Бонева, доц. д-р Анка Игнатова, научни рецензенти, 2023
© Д-р Христо Христов, дизайн на корицата, 2023
© Академично издателство „За буквите – О писменехъ“, 2023
© Университет по библиотекознание и информационни технологии, 2023
ISBN 978-619-185-591-9

Стефка Петкова, Християн Атанасов

**ИКТ, ДИГИТАЛИЗАЦИЯТА И ДОСТЪПЪТ
ДО АРХИВНИТЕ ДОКУМЕНТИ В БЪЛГАРИЯ
(МИСЛИ, ПРАКТИКИ, НАДЕЖДИ)**

Академично издателство „За буквите – О писменехъ“
София, 2023

ICT, DIGITIZATION AND ACCESS TO ARCHIVAL DOCUMENTS IN BULGARIA (THOUGHTS, PRACTICES, EXPECTATIONS)

The monograph is published under the project “Information Portal for Archival-Documentary Heritage of the Bulgarian Revival”, Contract № KP-06-H 25/2, 13.12.2018, and Annex to Contract № FNI-2912, 17.12.2020, financed by National Science Fund of the Bulgarian Ministry of Education and Science.

The authors are solely responsible for the content of the monograph, which can under no circumstances be taken as the official position of the Research Fund or the Ministry of Education and Science.

- © Prof. DSc Stefka Petkova, Assoc. Prof. PhD Hristiyan Atanasov, authors, 2023
- © Prof. DSc Stoyan Denchev, scientific editor, 2023
- © Prof. DSc Vera Boneva, Assoc. Prof. PhD Anka Ignatova,
scientific reviewers, 2023
- © Hristo Hristov, PhD, book cover design, 2023
- © Academic Publisher “Za bukвите – O pismeneh”, 2023
- © University of Library Studies and Information Technologies, 2023

ISBN 978-619-185-591-9

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД.....	7
<i>Християн Атанасов</i>	
1. РАЗБИРАНЕТО ЗА „ДОСТЪП“ ДО АРХИВИРАНИТЕ ДОКУМЕНТИ И УСЛОВИЯ ЗА ОСЪЩЕСТВЯВАНЕ НА ДОСТЪП.....	37
<i>Стефка Петкова</i>	
2. ОТ „ДОСТЪП“ КЪМ „ПОВТОРНО ИЗПОЛЗВАНЕ“.....	52
<i>Християн Атанасов</i>	
3. МРЕЖА ОТ АРХИВИ В БЪЛГАРИЯ И НАУЧНО-СПРАВОЧЕН АПАРАТ КЪМ АРХИВИРАНИТЕ ДОКУМЕНТИ.....	69
<i>Стефка Петкова</i>	
4. ДИГИТАЛИЗИРАНЕ НА ДОКУМЕНТИ	154
<i>Християн Атанасов</i>	
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	265
<i>Християн Атанасов</i>	
ИЗВОРИ И БИБЛИОГРАФИЯ	268
<i>Стефка Петкова и Християн Атанасов</i>	
ПРИЛОЖЕНИЕ.....	351
<i>Стефка Петкова</i>	

CONTENTS

INTRODUCTION	7
<i>Hristiyan Atanasov</i>	
1. THE UNDERSTANDING OF “ACCESS” TO ARCHIVAL DOCUMENTS AND CONDITIONS FOR ACCESS	37
<i>Stefka Petkova</i>	
2. FROM “ACCESS” TO “RE-USE”	52
<i>Hristiyan Atanasov</i>	
3. NETWORK OF ARCHIVES IN BULGARIA AND SCIENTIFIC REFERENCE APPARATUS TO ARCHIVAL DOCUMENTS	69
<i>Stefka Petkova</i>	
4. DIGITIZATION OF DOCUMENTS	154
<i>Hristiyan Atanasov</i>	
CONCLUSION	265
<i>Hristiyan Atanasov</i>	
SOURCES AND BIBLIOGRAPHY	268
<i>Stefka Petkova and Hristiyan Atanasov</i>	
APPENDIX.....	351
<i>Stefka Petkova</i>	

УВОД

Християн Атанасов

Трудно се пише книга, посветена на развитието на информационно-комуникационните технологии (ИКТ) и възможностите за по-лесен достъп до архивните документи, който те предоставят. Това е като да представиш и анализираш общото между две напълно различни сфери – едната крайно динамична, а другата – твърде статична. От една страна, имаме бурно развиващи се нови технологии – непрестанен процес, при който комуникацията става все по-бърза, лесна и евтина, а от друга – фиксираната във времето и пространството информация, която архивните институции съхраняват. Крайната динамика се сблъсква с една от „най-бавните“ професии и следва да се намери пресечната точка, която да адаптира дейностите на архивите с историческите документи към новите технологии. Темата е повече от обширна и твърде обхватна. Поради това сме възприели проблемно-аналитичен подход. Ще представим отделни въпроси и ще ги анализираме, като по този начин се надяваме да изрисуваме, ако не пълната, то поне в основни линии и шрихи общата картина. Но нека разясним накратко какво обхваща настоящата книга.

На първо място, ще направим обзор на това какво се има предвид под достъп до архивните материали. Днес считаме, че достъпът до архивите е наше едва ли не естествено право. Това съвсем не е така. Всъщност поначало архивите са една от най-затворените и консервативни институции. И това, с малки изключения от световната история, е валидно поне до Френската революция, която им поставя и други задачи. Те вече стават достъпни не само на тесен кръг лица, обикновено приближени към властта, а на всички граждани, които следва да имат еднакви права и възможности да работят с архивната информация. Тук ще направим обзор на

европейските политики в тази посока и естествено, на родните, т.е. конкретно българските действия в това отношение. След 2007 г., когато България стана част от Европейския съюз, трябва да има определен стремеж за синхронизиране на нашето архивно законодателство с добрите примери на европейското такова. Поради спецификите на архивните системи на различните страни в ЕС все още трудно може да се говори за обща политика в това отношение, но мислим си, че със сигурност има общи ценности – особено стремежът да се обезпечи възможността историческите архиви да бъдат лесно достъпни. Това е един от основните логически подходи на изследването – Европейският съюз като среда, в която се реализират и специфично българските инициативи.

Книгата ще отдели внимание, освен на достъпа, и на европейските инициативи за отваряне на историческите архиви за повторна употреба на техните документи. Нещо, което архивните институции са призвани да осигуряват по принцип, но на което новите ИКТ добавят нов смисъл, мащаб и значимост. Причината е, че осигуряването на лесна повторна употреба на документите – независимо дали са текущи или исторически, по наше мнение следва да надгради предоставянето на възможност за достъп, трябва да се направят документите лесни за използване и употреба. Мислим, че от настоящата монография ще стане ясно дори за неспециалистите, че нормативно разписаният достъп съвсем не значи, че на практика можеш да ползваш документите. По закон всичко може да е регулирано идеално, но на практика документите да останат недостъпни и неизвестни. Така, ако няма добре изготвен научно-справочен апарат, ако не сме подготвили удачни входи към документалните масиви, сполучливо наречени от Стефка Петкова „информация за информацията“, то въпреки гарантирания по закон достъп, ние няма да можем да работим с архивните материали. Регулирането на повторното използване на документацията прави крачка напред в това отношение. При него достъпът се подразбира, а документите вече следва да се подготвят по начин, който да ги направи удобни за работа, при възможност без да са необходими допълнителни разходи, свързани с това. Така информацията ще бъде евтина и

работата с нея ще може да направи крайния продукт по-конкурентоспособен. Нещо повече, това „удобство за работа“ в перспектива може и да задраска човешкия фактор. Т.е., ако в миналото и настоящето една от основните дейтельности на архивните специалисти е да направят така, че хората лесно и бързо да могат да намират и използват пълноценно архивна информация, то в бъдеще е твърде вероятно архивистите да следва да работят по начин, който да направи документите „удобни за работа“ на умни програми. Неслучайно, както ще посочим по-долу в текста, ключова дума в последната европейска директива е „изкуственият интелект“. Разбира се, отнасяме се крайно предпазливо и скептично дори към собствената си така направена „прогноза“, но е добре да помислим и споделим няколко мнения в тази посока.

Отново да споменем ИКТ. По-горе изразихме тезата, че те са средство, посредник между архивната информация и нейните потребители. За да бъде възможна тази им функция на медиатор обаче, следва да се извърши процесът на преформатиране на информацията и да бъде възможен нейният запис, съхранение и предоставяне на нов носител. Това става чрез дигитализация. Тук се има предвид процесът на цифровизиране на предимно хартиените архивни документи и тяхното „прераждане“ в дигитална среда. В съзнанието на повечето ползватели на архивни материали този процес е твърде лесен. Най-общо – преминаване на архивния документ през скенер, фотоапарат и/или някакво друго устройство и последващ запис на образувания файл или файлове на съответния хардуер. Професионалистите архивисти знаят, че това съвсем не е така и това тяхно разбиране не е продиктувано от изкуствен стремеж да придадат по-голяма сложност и значимост на извършваната от тях работа. Всъщност дигитализацията, която ще е един от фокусите в настоящата книга, е сложен, многопластов процес на планиране, организиране, осъществяване и гарантиране на дълготрайно съхранение и възможност за достъп до новообразуваната вече цифрова информация. В книгата няма да имаме възможност да представим подробно и детайлно целия процес на дигитализацията – в това отношение има публикувани премного изследвания и

практически наръчници, които ще са от полза на всеки, който цели да се включи в процеса. Това, което си поставяме като цел, е представянето на проблема на концептуално ниво и където е възможно, допълнително обогатяване на знанието и представянето на практическите ползи на лицата, ангажирани с цифровизирането. Какво се има предвид? Ясно е, че за да се осъществи лесно дигитализация, е необходимо да са на лице някои предпоставки. Да съществува добре изграден класически научно-справочен апарат на архивните документи, които ще бъдат цифровизирани. В това отношение ще бъдат представени практическите и теоретични приноси до момента, които предхождат модерната дигитализация, но и не следва да се забравят и/или negliжират. В крайна сметка основната задача на архивистиката е да направи информацията намираема. Така че дигитализацията несъмнено е важна в тази посока и има невероятен потенциал за надграждане. След нея има възможности информацията да се намира много по-лесно. Така че сред основните цели на книгата е да представи еволюцията на традиционния научно-справочен апарат, инициативите за автоматизацията в това отношение и да постави сегашния процес на дигитализация в този контекст. В Методическия кодекс на Държавна агенция „Архиви“ от 2013 г. дигитализацията е представена в свитъка, който има отношение към популяризацията на архивното наследство. Несъмнено тя има важно място там, но според нас тя е много подходяща да бъде и част от свитъка с фокус върху научно-справочния апарат. Още повече, че тя може да се разглежда и като стъпка за отваряне на архивите към изкуствения интелект. Естествено, всички процеси следва да се представят в своята взаимовръзка и е трудно да ги отделим.

Дигитализацията ще бъде представена и като фактор за по-надеждното съхранение на архивните материали. Тук могат да се намерят и критици, но в крайна сметка цифровизирането на определен документ е важна предпоставка за неговия по-дълъг живот. Така че ще бъде отделено, макар и малко, внимание в това отношение. Освен това ще бъдат представени и някои основни постижения и проекти, свързани с дигитализацията на ниво Европейски съюз и конк-

ретно в България. Както се спомена по-горе, това е основен методически подход на изследването и ще ни даде възможност да се поставят българските инициативи в по-широк европейски контекст.

Да се върнем към проблема за достъпа до архивните материали. Всъщност повишените възможности за достигане до документи посредством ИКТ са водещият стимул, който движи процеса на дигитализацията. Това също ще попадне в ползването на настоящата книга, но ще бъдат маркирани и някои нови проблеми, които са резултат от растящия брой дигитализирани архивни материали в интернет – например лесната фалшификация. Хартиненият документ се фалшифицира, но дигиталният се манипулира и фалшифицира по-лесно. Така че архивистите следва да помислят как могат да гарантират истинността на определена информация в среда, където дигиталните обекти са лесно манипулируеми и където дезинформацията има възможност за лесно и бързо разпространение. Ще се опитаме да бъдем и практически полезни и да маркираме някои от възможностите за финансиране на процеса на дигитализация. Така ще бъдат представени възможностите за решаване на вечния проблем с парите – възможности поне към края на 2022 г.

Това, за което няма да стане въпрос

Проблемите около развитието на ИКТ, достъпа до архивните документи и свързаната с това дигитализация са толкова многобройни и всеобхватни, че ще трябва да направим някои ограничения. Така ще избягаме от клопката да преповтаряме вече известни неща. Напротив, идеята на настоящата книга е тъкмо противоположна – да се опита да направи нов и по-оригинален прочит, да набележи нови теми за изследване и да преосмисли, доколкото е възможно, ролята на архивите и архивистите в новата информационна среда.

На първо място, тук ще се фокусираме върху т.нар. архивен фонд. Т.е. документите, които след експертиза са определени да бъдат запазени за „вечни времена“ в архивните институции и които в крайна сметка се явяват дългосрочната историческа памет на нацията. Това означава, че цял

„букет“ от проблеми, свързани с „документалния фонд“ на страната, които по същество са подобни и сходни на въпросите, които ще се разглеждат тук, ще останат или напълно игнорирани в книгата, или ще се споменават само като контекст и пояснения в изложението. Достъпът до „документалния фонд“ и неговата цифровизация са въпроси, които ще останат за разглеждане в бъдеще.

Това предопределя и липсата на т.нар. „дигитално родени“ документи или на електронните документи в изложението. Отново огромен проблем, който умишлено няма да бъде разгледан тук. Те все още са твърде незначителна част от „архивния фонд“ – предимно изграден от документи на хартия, и са все по-увеличаваща се част от „документалния фонд“. Конкретно българските архиви понастоящем разработват методика и практика за комплектуване на важни електронни документи и тяхното дългосрочно съхранение (към 2022 г.), но все още на практика архивите в страната се въздържат да приемат електронни документи. И дори се стига до случаи, при които трябва да се извърши обратният на дигитализацията процес и съответно електронни документи да се принтират на хартия, да се подпишат и подпечатат и едва тогава да бъдат приемани в държавен архив за постоянно съхранение. Тази своеобразна дедигитализация освен любопитен факт е и показателна доколко българските архиви са готови да направят качествен скок към момента¹. Така че тук ще се концентрираме и анализираме само процеса на преминаване от хартиен на електронен цифров носител. Хартията все още е масова в архивите, а другите носители – аналогови (микрофилми, магнитни ленти и прочее), като обем са значи-

¹ На такъв случай бе свидетел един от авторите на настоящата книга (Християн Атанасов), когато екип от архивисти от Централния държавен архив бе на посещение в архива на Държавно предприятие „Ръководство въздушно движение“ през 2017 г. и когато се стигна до заключението след разговорите с архивистите в институцията, че на този етап електронните документи няма как да бъдат приети за постоянно съхранение в държавните архиви, която невъзможност сигурно ще бъде преодоляна с нормативни и технически промени в бъдеще.

телно по-малко. Тяхното дигитализиране е обект на специализирани архиви (Архив на БНТ, Архив на БНР и т.н.) и също ще бъде пропуснато в изложението.

Източници и методология на изследването

За целите на изследването са прегледани значителен обем законови и подзаконови актове: Закон за достъп до обществена информация², Закон за Националния архивен фонд от 2007 г. (ЗНАФ)³, Наредба за реда за използване на документите от Националния архивен фонд (обн. ДВ, бр. 8 от 27 януари 2012 г.)⁴, Наредба за условията и реда за водене на Регистър на Националния архивен фонд (обн. ДВ, бр. 17 от 6 март 2009 г.)⁵, Устройствен правилник на Държавна агенция „Архиви“⁶ и Правилник за реда и организацията на използването на архивни документи в Държавна агенция „Архиви“⁷, НЕРА. Регистър на Националния архивен фонд. Ръководство за потребителите⁸. Използван е Правилник за дейността на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“⁹, прегледани са доста по-стари законови норми и

² Достъпен на (12.12.2022 г.): https://www.mtc.government.bg/upload/docs/2016-07/ZAKON_z_a_dostyp_do_obsestvena_informaci.pdf.

³ Достъпен на (12.12.2022 г.): https://www.archives.government.bg/uploaded_files/%D0%97%D0%90%D0%9A%D0%9E%D0%9D_%D0%97%D0%90_%D0%9D%D0%90%D0%A6%D0%98%D0%9E%D0%9D%D0%90%D0%9B%D0%9D%D0%98%D0%AF_%D0%90%D0%A0%D0%A5%D0%98%D0%92%D0%95%D0%9D_%D0%A4%D0%9E%D0%9D%D0%94_%282022%29%281%29.pdf.

⁴ Достъпен на (12.12.2022 г.): https://www.archives.government.bg/uploaded_files//naredba2.pdf.

⁵ Достъпен на (12.12.2022 г.): https://www.archives.government.bg/uploaded_files/nrvnaf.pdf.

⁶ Достъпен на (12.12.2022 г.): https://www.archives.government.bg/uploaded_files/%D0%A3%D0%9F_%D0%94%D0%90%D0%90_2022g.pdf.

⁷ Достъпен на (12.12.2022 г.): https://www.archives.government.bg/uploaded_files/Pravilnik_izpolzване_s_prilojenia_2022_new.pdf.

⁸ Достъпен на (12.12.2022 г.): https://www.archives.government.bg/uploaded_files/%d0%a0%d0%aa%d0%9a%d0%9e%d0%92%d0%9e%d0%94%d0%a1%d0%a2%d0%92%d0%9e_%d0%97%d0%90_%d0%9f%d0%9e%d0%a2%d0%a0%d0%95%d0%91%d0%98%d0%a2%d0%95%d0%9b%d0%af_1.9_small.pdf.

⁹ Достъпен на (12.12.2022 г.): https://www.nationallibrary.bg/www/wp-content/uploads/2021/12/Pravilnik_2016.pdf.

съвсем нови нормативни инициативи на Европейския съюз, които също ще бъдат представени по-долу в текста.

Важен въпрос, който ще бъде разискван в настоящата монография, е докъде сме стигнали до момента по отношение на дигитализацията. Изказахме мнение, че този процес е своеобразен *game changer*, който гарантира далеч повече възможности пред архивите и архивистите по отношение на достъпа и използването на документите. Така че бяха прегледани различни концепции, стратегии и инструкции по тези проблеми.

Инструкции, концепции, стратегии

Тук ключови са стратегиите и правилниците на Държавна агенция „Архиви“. Това е и очаквано, доколкото агенцията е водеща в процеса¹⁰. Трябва да се признае, че това е единствената институция, която посочва на сайта си по какви правила реализира процеса и каква е концепцията ѝ за цифровизирането. Така за целите на настоящото изследване са използвани следните публични документи: „Концепция за изграждане на Дигитален архив на Държавна агенция „Архиви“¹¹, „Изисквания за дигитално представяне на архивни документи – дигитални мастер обекти“¹², „Инструкция за проверка на дигитални мастер обекти“¹³, „Инструкция за извършване на корекции на дигитални мастер обекти“¹⁴, „Инструкция за изготвяне на дигитални мастер обекти с Microtek ScanMaker 9800XL – рефлексивно сканиране“¹⁵. Всички тези документи са важни, защото ни показват

¹⁰ Сайт на Държавна агенция „Архиви“. Достъпен на (19.12.2022 г.): <https://www.archives.government.bg/465-%D0%94%D1%80%D1%83%D0%B3%D0%B8-LM>.

¹¹ Достъпен на (12.12.2022 г.): https://www.archives.government.bg/uploaded_files/1_Conception.pdf.

¹² Достъпен на (12.12.2022 г.): https://www.archives.government.bg/uploaded_files/2_Representation_rev.pdf.

¹³ Достъпен на (12.12.2022 г.): https://www.archives.government.bg/uploaded_files/3_Quality_rev.pdf.

¹⁴ Достъпен на (12.12.2022 г.): https://www.archives.government.bg/uploaded_files//4_Corrections.pdf.

¹⁵ Достъпен на (12.12.2022 г.): https://www.archives.government.bg/uploaded_files//5_Microtek.pdf.

как се мисли и работи в процеса на дигитализация. Проблемът, както споменахме, е, че подобни документи са достъпни само на сайта на Държавна агенция „Архиви“, а за начина, по който разработват цифровизирането другите институции, се знае твърде малко или почти нищо. На практика за това разбираме от публикации в научната периодика или в научни сборници. Освен това са прегледани и трите стратегически документа на ДАА за периода 2013–2015, 2016–2020 и 2021–2026 г.¹⁶

Годишни отчети на архиви, библиотеки и музеи

Важен източник на изследването са годишните отчети на държавните архиви за периода от 2008 до 2021 г. или общо 14 отчета¹⁷, които покриват целия период на по-масово цифровизиране на архивните документи в България. Количествената информация от тях ще бъде представена и анализирана. Ценен източник са отчетите на Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ и (НБКМ), които са достъпни на сайта на институцията и са 13 на брой (обхващат периода от 2009 до 2021 г.)¹⁸. Те ще ни дадат представа за обема на цифровизирани документи в Националната библиотека и конкретно за архивния масив, който се съхранява в Направление „Опазване на ръкописно-документалното наследство“. Този архив, по смисъла на Закона за Националния архивен фонд (ЗНАФ), има право да съхранява за постоянно: *„документи от времето на възникването на българската държава и... документи на видни общественици, писатели, културни и научни дейци до 1878 г.“*¹⁹.

Другите архивни институции, които могат съгласно

¹⁶ Държавна агенция „Архиви“ – стратегически документи. Достъпни на (19.12.2022 г.): https://www.archives.government.bg/569-%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%B8%D0%B8_%D0%B8_%D0%BE%D1%82%D1%87%D0%B5%D1%82%D0%B8-LM.

¹⁷ Държавна агенция „Архиви“ – годишни отчети. Достъпни на (19.12.2022 г.): https://www.archives.government.bg/569-%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%B8%D0%B8_%D0%B8_%D0%BE%D1%82%D1%87%D0%B5%D1%82%D0%B8-LM.

¹⁸ Виж сайта на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Достъпен на (19.12.2022 г.): http://www.nationallibrary.bg/wp/?page_id=104.

¹⁹ Виж ЗНАФ, с. 8.

ЗНАФ да съхраняват документи за постоянно, а именно: Научният архив на Българската академия на науките (НА на БАН), Българската национална филмотека, Архивът на Българската национална телевизия, Архивът на Българското национално радио – „Златен фонд“, Държавният геодезически, картографски и кадастрален фонд (Геокартфонд) на Агенцията по геодезия, картография и кадастър, Архивът на Националния институт за недвижимото културно наследство и Архивът на Министерството на вътрешните работи, поне към периода, в който е правено изследването – 2021–2022 г., нямат достъпни годишни отчети в мрежата²⁰.

В изследването са използвани и публични отчети на библиотеки – регионални, общински и градски. Те могат да ни подсказват в каква степен тези институции поставят дигитализацията сред приоритетите си. Тук трябва да направим някои уточнения. На първо място, не всички библиотеки притежават архивни документи, ако пък притежават, не е задължително те да са сред приоритетите им за дигитализация. Поради това не всички отчетни документи са включени в панорамната картина, която ще изрисува изложението по-сетне, но пак повтаряме, те ще ни дадат по-обща представа и ще ни насочат. За съжаление, обобщеното изследване, което е предприето от Българската библиотечно-информационна асоциация през 2011 г. за дигитализацията на книжовното наследство в България, вече²¹ не е толкова актуално, но по-ново мащабно проучване няма. Така че представата ни какво се е направило до момента в българските библиотеки по отношение на дигитализирането на ар-

²⁰ Данни за дейността на НА на БАН в периода 2020–2021 г. например виж в: **Кръстева, М.** 2022, Научният архив на Българската академия на науките по време на извънредна епидемична обстановка (13 март 2020 г. – 1 април 2022 г.). – В: *Обществото на знанието и хуманизмът на XXI век. Сборник с научни доклади от XX национална научна конференция с международно участие 1 ноември 2022 г.* София: За буквите – О писменехъ, с. 285–293.

²¹ **Книжовното наследство в българските библиотеки**, 2011. Резултати от проучване. София: Българска библиотечно-информационна асоциация. Виж (достъпно на 12.12.2022 г.): https://www.lib.bg/kragli_masi/Knizhovno_nasledstvo_doklad.pdf.

хивно-документалното ни наследство²², какво се прави и какво евентуално предстои да се направи се базира на това изследване, на отчетите и на други публикации, които ще представим надлежно в следващия текст.

В каква степен обаче библиотеките представят публични отчети за своята дейност? Най-общо може да се каже – в различна, под различна форма и вид. Така например Регионална библиотека „Димитър Талев“ в Благоевград представя в мрежата общо 2 свои годишни отчета за 2020 и 2021 г.²³; Регионална библиотека „П. К. Яворов“ – Бургас е обнародвала общо 3 годишни отчета за 2019, 2020 и 2021 г., които обаче не са достъпни в PDF формат и трябва да се преглеждат само онлайн²⁴; Регионална библиотека „Пенчо Славейков“ – Варна е обнародвала в мрежата цели 16 свои отчета (от 2006 до 2021 г.)²⁵; Регионална библиотека „П. Р. Славейков“ – Велико Търново публикува само финансовите си отчети²⁶; Регионална библиотека „Михалаки Георгиев“ – Видин изглежда не публикува своите годишни отчети²⁷; Регионална библиотека „Христо Ботев“ – Враца е обнародвала общо 14 отчета от 2008 до 2021 г.²⁸; Регионална библиотека „Априлов – Палаузов“ – Габрово – 2 отчета: за 2020 и 2021 г.²⁹; Регионална библиотека

²² Трябва да се има предвид, че под „архивно-документално наследство“ се разбират не само документи в тесния смисъл на понятието, но също така и старопечатни книги, ръкописи, възрожденска преса и прочее.

²³ Виж сайта на Регионална библиотека „Димитър Талев“ – Благоевград. Достъпен на (12.12.2022 г.): www.libblagoevgrad.org.

²⁴ Виж сайта на Регионална библиотека „П. К. Яворов“ – Бургас. Достъпен на (12.12.2022 г.): www2.burglib.org.

²⁵ Виж сайта на Регионална библиотека „Пенчо Славейков“ – Варна. Достъпен на (12.12.2022 г.): www.libvar.bg.

²⁶ Виж сайта на Регионална библиотека „П. Р. Славейков“ – Велико Търново. Достъпен на (12.12.2022 г.): www.libraryvt.com.

²⁷ Виж сайта на Регионална библиотека „Михалаки Георгиев“ – Видин. Достъпен на (12.12.2022 г.): www.libvidin.eu.

²⁸ Виж сайта на Регионална библиотека „Христо Ботев“ – Враца. Достъпен на (12.12.2022 г.): www.libvratsa.org.

²⁹ Виж сайта на Регионална библиотека „Априлов – Палаузов“ – Габрово. Достъпен на (12.12.2022 г.): www.libgabrovo.com.

„Дора Габе“ – Добрич – 5 отчета: от 2017 до 2021 г.³⁰; Регионална библиотека „Н. Й. Вапцаров“ – Кърджали – общо 6 отчета: от 2015 до 2020 г. (поне към август 2022 г. отчетът за 2021 г. не е публикуван)³¹; Регионална библиотека „Емануил Попдимитров“ – Кюстендил – 3 отчета за 2017, 2019 и 2021 г.³²; Регионална библиотека „Проф. Беню Цонев“ – Ловеч – към август 2022 г. институцията има фейсбук профил, но няма сайт и съответно не са достъпни годишни отчети³³; Регионална библиотека „Гео Милев“ – Монтана – достъпен е един отчет за 2021 г. като мултимедия³⁴; по отношение на дейността на Регионална библиотека „Никола Фурнаджиев“ – Пазарджик към 2022 г. не бяха намерени публични отчети³⁵; за дейността на Регионална библиотека „Светослав Минков“ – Перник към 2022 г. не бяха намерени публични отчети³⁶; Регионална библиотека „Христо Смирненски“ – Плевен – един отчет за 2020 г.³⁷; Регионална народна библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив – 2 отчета за 2019 и 2021 г.³⁸; Регионална библиотека „Проф. Боян Пенев“ – Разград – един отчет на мултимедия

³⁰ Виж сайта на Регионална библиотека „Дора Габе“ – Добрич. Достъпен на (12.12.2022 г.): <http://www.libdobrich.bg>.

³¹ Виж сайта на Регионална библиотека „Н. Й. Вапцаров“ – Кърджали. Достъпен на (30.08.2022 г.): www.libkli.com.

³² Виж сайта на Регионална библиотека „Емануил Попдимитров“ – Кюстендил. Достъпен на (12.12.2022 г.): www.libkustendil.primasoft.bg.

³³ Виж сайта на Регионална библиотека „Проф. Беню Цонев“ – Ловеч. Достъпен на (30.08.2022 г.): <https://www.facebook.com/liblovech/>.

³⁴ Виж сайта на Регионална библиотека „Гео Милев“ – Монтана. Достъпен на (12.12.2022 г.): www.montanalib.com.

³⁵ Виж сайта на Регионална библиотека „Никола Фурнаджиев“ – Пазарджик. Достъпен на (12.12.2022 г.): www.libpz-bg.com.

³⁶ Виж сайта на Регионална библиотека „Светослав Минков“ – Перник. Достъпен на (12.12.2022 г.): www.libpernik.net.

³⁷ Виж сайта на Регионална библиотека „Христо Смирненски“ – Плевен. Достъпен на (12.12.2022 г.): www.lib-pleven.com.

³⁸ Виж сайта на Регионална народна библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив. Достъпен на (12.12.2022 г.): www.libplovdiv.com.

за 2021 г.³⁹; Регионална библиотека „Любен Каравелов“ – Русе – общо са достъпни 11 годишни отчета – от 2011 до 2021 г., някои от тях само като инфографика⁴⁰; Регионална библиотека „Партений Павлович“ – Силистра – 2 отчета за 2020 и 2021 г.⁴¹; Регионална библиотека „Сава Доброплодни“ – Сливен – тази институция не публикува годишни отчети за дейността си, но са достъпни осем списъка, съдържащи, между другото, и публикации за дейността на библиотеката в пресата за периода от 2006 до 2013 г.⁴²; Регионална библиотека „Николай Вранчев“ – Смолян – 7 годишни отчета от 2015 до 2021 г.⁴³; Столична библиотека – София – 4 отчета от 2018 до 2021 г.⁴⁴; Регионална библиотека „Захарий Княжески“ – Стара Загора – 8 отчета от 2014 до 2021 г.⁴⁵; Регионална библиотека „Петър Стъпов“ – Търговище – към август 2022 г. не бяха публикувани отчети на сайта на институцията⁴⁶; Регионална библиотека „Христо Смирненски“ – Хасково – 6 отчета от 2015 до 2020 г.⁴⁷; Регионална библиотека „Стилиян Чилингиров“ – Шумен – 6 отчета от 2016 до 2021 г.⁴⁸ и Регионална библиоте-

³⁹ Сайт на Регионална библиотека „Проф. Боян Пенев“ – Разград. Достъпен на (12.12.2022 г.): <http://www.librz.org/>; За отчета виж (последно посетен на 12.12.2022 г.): <https://kiss13.net/news/razgrad/bibliotekata-v-razgrad-e-bila-posetena-nad-25-000-pati-prez-2021>.

⁴⁰ Виж сайта на Регионална библиотека „Любен Каравелов“ – Русе. Достъпен на (12.12.2022 г.): www.libruse.bg.

⁴¹ Виж сайта на Регионална библиотека „Партений Павлович“ – Силистра. Достъпен на (12.12.2022 г.): www.libsilistra.bg.

⁴² Виж сайта на Регионална библиотека „Сава Доброплодни“ – Сливен. Достъпен на (12.12.2022 г.): <http://reglibsliven.iradeum.com>.

⁴³ Виж сайта на Регионална библиотека „Николай Вранчев“ – Смолян. Достъпен на (12.12.2022 г.): <http://www.librarysm.com>.

⁴⁴ Виж сайта на Столична библиотека – София. Достъпен на (12.12.2022 г.): www.libsofia.bg.

⁴⁵ Виж сайта на Регионална библиотека „Захарий Княжески“ – Стара Загора. Достъпен на (12.12.2022 г.): www.libsz.org/.

⁴⁶ Виж сайта на Регионална библиотека „Петър Стъпов“ – Търговище. Достъпен на (12.12.2022 г.): www.libtg.info.

⁴⁷ Виж сайта на Регионална библиотека „Христо Смирненски“ – Хасково. Достъпен на (12.12.2022 г.): www.library-haskovo.org.

⁴⁸ Виж сайта на Регионална библиотека „Стилиян Чилингиров“ – Шумен. Достъпен на (12.12.2022 г.): www.libshumen.org.

ка „Г. С. Раковски“ – Ямбол – 13 отчета от 2008 до 2020 г.⁴⁹. Освен това бяха прегледани и сайтовете на редица общински и градски библиотеки, но бяха намерени годишни отчети само на две от тях. Става дума за Общинска библиотека „Искра“ – Казанлък, която е обнародвала общо 8 годишни отчети (от 2013 до 2020 г.)⁵⁰, също и един отчет на Общинска библиотека „Паисий Хилендарски“ – Самоков, който е за 2020 г.⁵¹, а отчетът на Общинска библиотека „Д-р Иван Богоров“ за 2015 г. е достъпен в местните медии, но не и на сайта ѝ⁵². Като цяло „библиотечната мрежа“ е вече ангажирана в дигитализацията и в частност в частта ѝ, касаеща архивните материали, и това ще бъде представено по-долу в текста с акцент върху Националната библиотека в София.

Особено трудно е да се намерят годишни отчети на институциите, които формират, по изказа на Вера Бонева – „музейната мрежа“ в България⁵³. Почти незначителна част от общо 187-те музея в страната (национални, регионални, общински и т.н.), според данните на Националния статистически институт, са направили публично достъпни годишните си отчети (поне към 2022 г.). Обикновено са налични отчети за определени години. Например годишните отчети на Националния исторически музей са общо два (за 2016 и 2018 г.), за други години са публикувани отделни лични отчети на „научната група“ към музея⁵⁴. Публично достъпни са и три

⁴⁹ Виж сайта на Регионална библиотека „Г. С. Раковски“ – Ямбол. Достъпен на (12.12.2022 г.): www.libyambol.org.

⁵⁰ Виж сайта на Общинска библиотека „Искра“ – Казанлък. Достъпен на (12.12.2022 г.): <http://libkazanlak.com/>.

⁵¹ Виж сайта на Общинска библиотека „Паисий Хилендарски“ – Самоков, което е за 2020 г. Достъпен на (12.12.2022 г.): <https://www.samokovlib.com/>.

⁵² Сайт на Общинска библиотека „Д-р Иван Богоров“ – Карлово. Достъпен на (12.12.2022 г.): <http://library-karlovo.com/>. Виж за отчета: <https://rnews.bg/%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%B1%D0%B8%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BA%D0%B0-%D0%BE%D1%82%D1%87%D0%B5%D1%82%D0%B5-%D0%B4%D0%B5%D0%B9%D0%BD%D0%BE/>.

⁵³ Виж: **Бонева, В.** 2014а, Музейната мрежа в България. София: Фабер.

⁵⁴ Отчети на Националния исторически музей за периода 2016–2019. Достъпен на (19.12.2022 г.): <https://historymuseum.org/bg/news/>.

отчета на Националния литературен музей (за периода 2016–2018 г.)⁵⁵. Някои регионални музеи, в които също би следвало да се съхранява значително архивно-документално наследство, също са обнародвали своите годишни отчети – например Регионален исторически музей (РИМ) – Пазарджик (годишни отчети за дейността за периода 2013–2021 г.)⁵⁶, РИМ – Благоевград (за периода 2018–2020 г.)⁵⁷, РИМ – Габрово (отчети по дейността за 2016 и 2017 г.)⁵⁸, РИМ – Бургас (отчет за дейността за 2017 г.)⁵⁹, РИМ – Разград (отчет по дейността за 2021 г.)⁶⁰, но като цяло това са по-скоро изключения от правилото. В по-голямата си част музеите в страната или предоставят само финансови отчети, или изобщо не обнародват подобни документи. Отделно от това и в част от обнародваните отчети почти няма отбелязвания на някакви дейности, свързани с архивно-документалното наследство, което съхраняват. Нещо, което отдавна е посочено от изследователите – поради различния фокус на този тип институти, които акцентират дейностите си върху друг тип артефакти от миналото⁶¹.

Известна представа за извършената цифровизация да-

⁵⁵ Сайт на Националния литературен музей. Виж (достъпен на 19.12.2022 г.): <http://nlmuseum.bg/index.php/component/content/article/2-uncategorised/85-nezabrava>.

⁵⁶ Сайт на РИМ – Пазарджик. Достъпен на (19.12.2022 г.) <https://museum-pz.com/wp/>.

⁵⁷ Сайт на РИМ – Благоевград. Достъпен на (19.12.2022 г.): <https://museumbld.com/>.

⁵⁸ Сайт на РИМ – Габрово. Достъпен на (19.12.2022 г.): <https://h-museum-gabrovo.bg/>.

⁵⁹ Сайт на РИМ – Бургас. Достъпен на (19.12.2022 г.): <https://www.burgasmuseums.bg/>.

⁶⁰ Сайт на РИМ – Разград. Достъпен на (19.12.2022 г.): <https://abritus.bg/>.

⁶¹ Виж: **Бонева, В.** 2004, Архивният документ в историческия музей – правен статут и фактическо състояние, *Архивен преглед*, кн. 3–4, с. 43–48; **Бонева, В.** 2013, „Обществено достояние“: отново за статута и състоянието на архивните документи в българските музеи, *Архивен преглед*, кн. 2, с. 23–34; **Петкова, Ст.** 2006б, Достъпът до архивни документи, съхранявани в музеите. Материали за размисъл, *Архивен преглед*, кн. 3–4, с. 33–41; **Игнатова, А.** 2013а, Проблемът за достъпа до информационните ресурси на българските музеи (основни аспекти). – В: *Ние в науката и науката в нас: в чест на 50-годишнината на проф. д-р Петко Ст. Петков*. Велико Търново: Фабер, с. 600–614.

ват и самите дигитални платформи, които са достъпни през сайтовете на редица институции. Тук ще споменем някои от тях. Например „Каталог на Народна библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив⁶²; Дигиталната колекция на Регионална библиотека „Христо Ботев“ – Враца⁶³; Дигитална културна съкровищница „Север +“, в която водеща институция е Регионална библиотека „П. Р. Славейков“ – Велико Търново и чиято цел е *„документиране, опазване и предоставяне на широк обществен достъп до културното наследство в библиотеки, музеи, архиви и галерии в Северна и Централна България“*⁶⁴; също и „Каталог на Столична библиотека“⁶⁵, както и „Сердика – Дигитална платформа на Столична библиотека“⁶⁶. Трябва да се отбележи и цифровата колекция на Регионална библиотека „Стилиан Чилингиров“ – Шумен⁶⁷.

Като емблематична институция от музейната мрежа, която съхранява значително архивно документално наследство, Националният литературен музей също има добре изградена платформа: Дигитална колекция на Национален литературен музей – „Българската литературна класика – знание за всички. Неизвестни архиви и културни контексти“⁶⁸.

Като цяло налице са немалко архивни и съвременни информационни източници, на които изследването се базира в опита ни да представим еволюцията на достъпа до архивното богатство в България, значението на дигитализацията за неговото улеснение и значителните допълнителни ползи, които процесът на цифровизиране предлага.

⁶² Достъпен на (19.12.2022 г.): <https://ilib.libplovdiv.com/>.

⁶³ Достъпен на (19.12.2022 г.): <https://libvratsa.org/digitalna-biblioteka/?fbclid=IwAR3iWiY8MoNARXQy51Puajof3hchw44CeqOay8dkHxHg2GE0dd9DgAzDsCl0>.

⁶⁴ Достъпен на (19.12.2022 г.): http://sever.libraryvt.com/?fbclid=IwAR1H_Lzq-n5vdyA-li9o1BxR-CZ6LTFvgv1s5oRgyw05lRiNIJ4OEBTE2J8.

⁶⁵ Достъпен на (19.12.2022 г.): <https://ilib.libsofia.bg/bg/index.php>.

⁶⁶ Достъпен на (19.12.2022 г.): <https://serdica.libsofia.bg/bg/about.php>.

⁶⁷ Достъпен на (19.12.2022 г.): <http://digi.libshumen.org/#collections-target>.

⁶⁸ Достъпен на (19.12.2022 г.): <https://lit.libsofia.bg/?fbclid=IwAR332mfULCMiNryTtrIx-CN9W2yeiVJbtR-PCralxncVXpjHkTMQLZjeVEU>.

Кратък историографски обзор

За достъпа до архивна информация

Тук няма да бъдем многословни и изчерпателни. Причината е, че проблемният подход, който сме предприели в книгата, води след себе си море от изследователски приноси, публикувани до момента. Всеки един от засегнатите тук въпроси – достъп, повторна употреба, информационно общество, научно-справочен апарат, дигитализация, стандартизация и прочее, е част от по-общ комплексен проблем и затова в някаква степен е разглеждан вече в по-общите курсове или обобщаващи изследвания по архивистика. В същото време има конкретни неща и доколкото може синтезирано ще ги представим по-долу. Надяваме се да нямаме съществени пропуски.

Представяйки накратко някои изследвания, посветени на разглежданите от нас въпроси – пряко или косвено – следва да започнем с проблема около достъпа до архивните документи. Той привлича вниманието на изследователите още по време на тоталитарния период (1944–1989 г.). Въпреки строгия режим и монопола на държавата върху информационните ресурси, включително архивните, стремежът е по-скоро достъп до документалното наследство да има възможно най-широк кръг читатели. Тук ще маркираме изследванията на К. Анчова⁶⁹ и М. Добрева⁷⁰ – публикувани или поне представени за печат преди демократичните промени.

В края на ХХ – началото на ХХІ век целенасочено по темата работи Стефка Петкова, която публикува разработки, посветени на принципното състояние на нещата, а също така и на сложната ситуация около допускане до работа с архив-

⁶⁹ **Анчова, К.** 1985, Проблеми за достъпа до архивните документи, *Исторически преглед*, кн. 2, с. 66–74.

⁷⁰ **Добрева, М.** 1989, Либерализация на достъпа до документите в ЦДИА – проблеми и новости. – В: Минцев, Д., Методиев, В. & Пискова, М. (ред.), *Актуални проблеми на архивното дело. Сборник доклади от конференция, проведена на 3 и 4 декември 1987 г. от ГУА при МС и Клуб за научно творчество на младежта, том 3 от поредицата „Младежко научно творчество в държавните архиви“*. София, 149 с.

ни материали, съхранявани в музейните институции⁷¹. Не можем да пропуснем и изследването на А. Игнатова, която прави ценен исторически ракурс на проблема с достъпа до архивите и съответно нормативното му състояние около времето на приемането на нов закон за архивите (2007 г.)⁷².

През 2012 г. излиза и единствената монография, посветена конкретно на този проблем. Тя е дело на Р. Цветкова и в нея авторката прави изключително дълбоко представяне и анализ на нормативното състояние на достъпността до архивите в световен мащаб и конкретно за България⁷³. Книгата получава и заслужено внимание от научната колегия и се радва на положителна рецензия, изготвена от доайена в архивистиката в България – Стефка Петкова⁷⁴.

Въпросът привлича вниманието и на западни изследователи, които го представят в исторически план⁷⁵ принципно⁷⁶ или пък конкретизират върху определен проблем,⁷⁷ или

⁷¹ **Петкова, Ст.** 1996, Достъпът до архивна информация, *Архив за поселищни проучвания*, кн. 1–2, с. 134–137; **Петкова, Ст.** 2006б, Достъпът до архивни документи, съхранявани в музеите...; и в: Павловска, Цв. & Параскевов, В. (съст.), *Историки. Т. 2, Научни изследвания в чест на доцент д-р Стоян Танев по случай неговата 70-годишнина*. Шумен: Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“, с. 744–755.

⁷² **Игнатова, А.** 2008, Достъпът до документите от Националния архивен фонд (история и съвременно състояние на проблема). – В: *България, българите и Европа – мит, история, съвремие, т. II. Научна конференция, 31 октомври 2007 г.* Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, с. 219–236.

⁷³ **Цветкова, Р.** 2012 (същата Тодорова), История и организация на достъпа до архивите. София: Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, 224 с.

⁷⁴ **Петкова, Ст.** 2012, За едно приносно изследване на политиката по отношение на достъпа до документите, съхранявани в архивите [по повод на: Цветкова, Ралица. История и организация на достъпа до архивите. София, НБКМ, 2012, 224 с.], *Известия на държавните архиви*, кн. 103–104, с. 418–431.

⁷⁵ **Posner, E.** 1940, Some Aspects of Archival Development Since the French Revolution, *American Archivist*, Vol. 3, No. 3, pp. 159–172.

⁷⁶ **Tener, J.** 1978, Accessibility and Archives, *Archivaria*, Vol. 6, pp. 16–31.

⁷⁷ **German, D.** 1995, Access and Privacy Legislation and the National Archives: A Decade of ATIP, *Archivaria*, Vol. 39, pp. 196–213.

липсата на достъп⁷⁸. Достъпността на архивите става особено актуална и в модерно време в контекста на дигиталните технологии, и в това отношение не липсват изследвания и в България⁷⁹, и в чужбина⁸⁰.

В увода споменахме, че към въпроса за достъпа до архивна информация „долепяме“ и този за повторната употреба на информацията, която се е произвела или произвежда в публичния сектор. Това е един вид надстройка, която следва допълнително да отвори архивите и техните колекции. Този проблем привлича вниманието на юристи⁸¹, но и на архивисти от България⁸² и естествено, изследователи от чужбина. Нещо

⁷⁸ **Valge, J. & Kibal, B.** 2007, Restrictions on Access to Archives and Records in Europe: A History and the Current Situation, *Journal of the Society of Archivists*, Vol. 28, No. 2, pp. 193–214.

⁷⁹ **Atanasov, Hr.** 2019a, Available on the Internet: Digitization of the Archival Heritage Stored in Bulgarian Institutions of Memory. – In: *Proceedings of ICERI2019 Conference 11th–13th November 2019, Seville, Spain*, pp. 3621–3627; **Atanasov, Hr. & Todorova, T.** 2019, Improving Access to Information about the Cultural Heritage of the Bulgarian Revival. – In: *Proceedings of ICERI2019 Conference 11th–13th November 2019, Seville, Spain*, pp. 3617–3620.

⁸⁰ **Hedstrom, M.** 1995, Electronic Archives: Integrity and Access in the Network Environment, *The American Archivist*, Vol. 58, No. 3, pp. 312–324; **Cox, J. R.** 1998, Access in the digital information age and the archival mission: The United States, *Journal of the Society of Archivists*, Vol. 19, No. 1, pp. 25–40; **Matusiak, K. & Johnston, T.** 2014, Digitization for Preservation and Access: Restoring the Usefulness of the Nitrate Negative Collections at the American Geographical Society Library, *The American Archivist*, Vol. 77, No. 1, pp. 241–269.

⁸¹ **Георгиева, К.** 2014, Информация от обществения сектор – понятие, принципи, нормативна уредба, *Съвременно право*, кн. 4, с. 7–28; **Капъмов, Ал.** 2013, Достъп до информация и повторна употреба на информация. Проблеми и тенденции в Европа, *Информационен бюлетин на ИДИ*, кн. 5 (113); също: Отворени данни и прозрачно управление, 2015. София: Изследвания на Института по публична администрация. Достъпно на (19.12.2022 г.): https://www.ipa.government.bg/sites/default/files/open_data_and_open_government.pdf.

⁸² **Атанасов, Хр.** 2016, Повторната употреба на информацията, европейските директиви и българските държавни архиви, *Архивен преглед*, бр. 2, 42–47; **Atanasov, H.** 2022a, Re-use of Information in The Public Sector and Historical Archives. Some Observations from Bulgaria. – In: *INTED2022 Proceedings: 16th annual International Technology, Education and Development Conference, Online Conference, 7–8 March*, pp. 2616–2624.

напълно нормално предвид очакваните ползи от всякакъв характер: политически, граждански⁸³ и икономически⁸⁴.

Няма как да пропуснем да извлечем по-напред и да ги представим тук някои изследвания по отношение на научно-справочния апарат на архивите. Вече споменахме, че и нормативно най-добре разписаните условия за достъп струват малко, ако съответната архивна колекция няма добре изготвен справочен апарат, който всъщност да я отваря. Отново ще припомним определението на проф. Петкова „информация за информацията“, без която архивното хранилище се превръща в склад за стара хартия. Всичките пътеводители, описи, каталози, картотеки и прочее справочници са всъщност ключов елемент за достъпа, а и за дигитализацията. Класическият архивен инструментариум и добре подготвените описания са изключително важни за бързото и лесно изготвяне на метаданните например. Без тях на практика ще трябва да обработваме всеки документ от самото начало, което значително би затруднило процеса на цифровизиране и би го забавил във времето. Има толкова много изследвания, че трудно бихме могли да ги изброим всички,

⁸³ **Cerrillo-i-Martínez, A.** 2012, The Reuse of Public Sector Information in Europe and Its Impact on Transparency, *European Law Journal*, vol. 18, no. 6, pp. 770–792; **Henninger, M.** 2013, The Value and Challenges of Public Sector Information, *Cosmopolitan Civil Societies Journal*, Vol. 5, No. 3, pp. 75–95; **Gurin, J.** 2014, Open Governments, Open Data: A New Lever for Transparency, Citizen Engagement, and Economic Growth, *SAIS Review of International Affairs*, Vol. 34, No. 1, pp. 71–82; **Kalin, I.** 2014, Open Data Policy Improves Democracy, *SAIS Review of International Affairs*, Vol. 34, No. 1, pp. 59–70.

⁸⁴ **Custersa, B. & Bachlechner, D.** 2017, Advancing the EU data economy: Conditions for realizing the full potential of data reuse, *Information Polity*, Vol. 22, pp. 291–309, 2017; виж също: **Digital Agenda:** Turning government data into gold. European Commission – Press Release (Brussels, 12 December 2011). Достъпно на (19.12.2022 г.): https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_11_1524.

но за начало ще посочим тези на Кл. Жечева⁸⁵, Евд. Симеонова⁸⁶, Ив. Богданов⁸⁷, М. Блъскова⁸⁸, Д. Петрова⁸⁹, Д. Минцев⁹⁰, Н. Митрева⁹¹, Ст. Петкова (същата Славова)⁹², В. Алексиева⁹³,

⁸⁵ **Жечева, Кл.** 1959, Подобряване работата по използването на документалните материали за практически цели, *Архивен преглед*, кн. 1, с. 1–5; **Жечева, Кл.** 1963, Изграждане на систематични каталози в държавните архиви – нов етап в разкриването на документалните материали, *Архивен преглед*, кн. 2, с. 1–6.; **Жечева, Кл.** 1966, Видове каталози на документалните материали и методика за съставяне на класификационни схеми за различните каталози, *Архивен преглед*, кн. 4, с. 1–19; **Жечева, Кл.** 1967, Каталогизация на документалните материали в държавните архиви, *Архивен преглед*, кн. 2, с. 1–17.

⁸⁶ **Симеонова, Евд.** (същата Петрова) 1959, Инвентарни описи на документалните материали в държавните архиви, *Известия на държавните архиви*, кн. 3, с. 22–30.; **Симеонова, Евд.** 1962, За груповото описание на архивните единици при съставянето на описите, *Архивен преглед*, бр. 4, с. 8–11; **Симеонова, Евд.** 1966, Към въпроса за описанието на документалните материали, *Известия на държавните архиви*, кн. 11, с. 3–10.

⁸⁷ **Богданов, Ив.** 1967, Описание на документалните материали на фишове, систематизация на фишове и оформяне на каталози, *Архивен преглед*, кн. 2, с. 34–47.

⁸⁸ **Блъскова, М.** 1972, За фишите, за картотеките и за библиографиите, *Архивен преглед*, кн. 1–2, с. 47–49.

⁸⁹ **Петрова, Д.** 1975, Инвентарният опис – основно средство за информация. Публикуване на инвентарни описи, *Архивен преглед*, кн. 3, с. 25–28.

⁹⁰ **Минцев, Д.** 1981, Подготовка за издаване на архивни каталози, *Архивен преглед*, кн. 2, с. 20–33.

⁹¹ **Митрева, Н.** 1981, Инвентарните описи на архивните фондове като средство за информация, *Архивен преглед*, кн. 3, с. 10–16.

⁹² **Славова, Ст.** (същата Петкова) 1962, За по-пълно описание на документалните материали и правилно формулиране на елементите на заглавието, *Архивен преглед*, кн. 1, с. 36–45; **Славова, Ст.** 1965, Фишите от обработката – резерв за каталозите, *Архивен преглед*, кн. 3–4, с. 30–35; **Славова, Ст.** 1966, Тематична разработка на фондовете и описание на документалните материали при каталогизацията, *Архивен преглед*, кн. 4, с. 19–37; **Славова, Ст.** 1967, Към историята и методиката на архивните каталози в България до създаването на Държавен архивен фонд, *Известия на държавните архиви*, кн. 13, с. 96–119; **Петкова, Ст.** 1989, За действителните и мнимите проблеми и за отговорността на научния работник. [По повод на систематичните каталози в държавните архиви], *Архивен преглед*, кн. 1, с. 47–56.

⁹³ **Алексиева, В.** 1977, Географският каталог като елемент на научно-справочния апарат в ОДА – Пловдив, *Архивен преглед*, кн. 4, с. 51–53.

Д. Ботева⁹⁴, Н. Митрева⁹⁵, В. Димова⁹⁶ и много други⁹⁷. Трудно е да се каже какъв процент от специфичната архивна работа се пада на изготвянето на научно-справочен апарат, но няма да сме далеч от истината, ако изкажем мнението, че всъщност това е най-важното за един архивист. Да бъде способен да обработи, подреди, класифицира, опише и съхрани един документален масив. Това, което ще му остане като справочен апарат, ще бъде врътничката, през която после той ще търси и намира документите. Тези процеси са добре разписани методически и в по-ранната, а и

⁹⁴ **Ботева, Д.** 1981, Сигниране на фишовете при каталогизацията и изграждането на систематични каталози, *Архивен преглед*, кн. 2, 5–13.

⁹⁵ **Митрева, Н.** 1981, Инвентарните описи...

⁹⁶ **Димова, В.** 1998, Каталогът в системата на научно-справочния апарат на Централния военен архив – Велико Търново, *Известия на военните архиви*, кн. 8, с. 17–30; **Димова, В.** 2002, Използвани методи и качество на описанието на документалната информация в каталозите на Централен военен архив. – В: Коев, Ев. (съст.), *Армия, държава, общество: Юбилейна научна конференция, посветена на 50-години от създаването на Централния военен архив*. Велико Търново: Издателска къща „Витал“, с. 62–67; **Димова, В.** 2007, Каталогът в Централния военен архив – състояние и перспективи, *Архивен преглед*, кн. 3–4, с. 12–28.

⁹⁷ **Петкова, Ст., Златилов, В., Гулев, Н. & Чанкова, Н.** 1987, Класификационната схема на описа на архивния фонд в ролята ѝ на информационно-търсещ език и зависимостта ѝ от класификационната схема на номенклатурата на делата. – В: *Научни конференции по архивознание. Т. X*. София: Главно управление на архивите при Министерски съвет, с. 110–132; **Атанасов, Хр.** 2019, Един неизвестен досега ключ към информационното богатство на османския архив в София и важността му за българската история през XIX век: „Каталогът на Славка Драганова“. – В: Събев, Ор. & Атанасов, Хр. (съст.), *Българският XIX век: нови архиви и прочити*. София: Академично издателство „За буквите – О писменехъ“, с. 221–231.

в настоящата версия на Методическия кодекс⁹⁸, а по-долу в текста тяхното значение ще бъде коментирано отново.

Дигитализация

Дигитализацията е много важна тема за всички институции на паметта – архиви, музеи, библиотеки, и поради това изследователският интерес към нея е особено силен. Въобще имаме прекомерен интерес към навлизането на новите технологии в архивната сфера и конкретно за процеса на дигитализиране⁹⁹. По отношение на последното като много надеждни и въвеждащи в

⁹⁸ **Методически кодекс.** 1982. Съст.: Петкова, Ст. (научен ръководител), Анчова, К., Бурмова, М., Нашева, Св., Нейкова, А., Нешева, Ж., Пискова, М., Бояджиев, Ив., Гиздов, Л., Митева, П., Парушева, К. & Тончев, А. София, ГУА при МС, 726 с. В отделно издание: Методически кодекс. Предметен ключ. София, 1986, 42 с.; Това издание е достъпно в мрежата (12.12.2022 г.), виж Електронна библиотека по архивистика и документалистика „Акад. Иван Дуйчев“, линк: https://electronic-library.org/content/archivology_lows.php; За „документалния фонд“ виж: **Методически кодекс.** 2013, Свитък II. София: Държавна агенция „Архиви“, 2013. Наличен и на страницата на ДА „Архиви“; за „архивния фонд“ виж: **Методически кодекс.** 2013, Свитък IV. София: Държавна агенция „Архиви“, 2013. Наличен и на страницата на ДА „Архиви“.

⁹⁹ Например: **Петкова, Ст.** 2006а, Компютърът, Мрежата и историческите извори, *Научни трудове – Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“*. История, Т. 1, кн. 1, с. 579–587; **Петкова, Ст.** 2022а, Мисията на съвременните архиви и необходимостта от информационна грамотност в обществото. – В: *Памет и приемственост. 10 години специалност „Архивистика и документалистика“ в УниБИТ*. София: УниБИТ, с. 161–175; **Тодоров, Ю.** 2009, Компютърна архивистика за XXI век. – В: Нейкова, А. (ред.), *Университетски четения по архивистика. Т. 1, Национална научна конференция „Българската университетска архивистика като образователен модел – история и бъдеще“, проведена на 18–19 април 2005 г.* Велико Търново: Фабер, с. 207–218; **Нейкова, А.** 2019, Компютърната архивистика и предизвикателствата за архивната терминология. – В: Димитров, Д. (съст.), *Империи и имперско наследство на Балканите: сборник в чест на 70-годишнината на проф. Людмил Спасов. Т. 2, Ново време и Съвремие*. Пловдив: [Фондация Българско историческо наследство], с. 505–521; **Кацунов, В.** 2016, Модерни технологии за съхраняване на документалното богатство в Научния архив на БАН, *Архивен преглед*, кн. 2, с. 105–108; **Василева, С. & Петрова, Т.** 2016, Тенденции в опазването на архивите в новата информационна реалност, *Архивен преглед*, бр. 2, с. 113–117 и други.

темата могат да се посочат изследванията на А. Игнатова¹⁰⁰, а също и на Ал. Бенбасат¹⁰¹, А. Нейкова¹⁰². В последно време може да се посочи монографията на Т. Личева¹⁰³ и други¹⁰⁴.

¹⁰⁰ **Игнатова, А.** 2009, За дигитализацията на българското културно-историческо наследство. – В: *България, българите и Европа – мит, история, съвремие. Т. III. Научна конференция в памет на д-р Иван Велков и проф. Велизар Велков, 31 октомври 2008*. Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, с. 390–402.

¹⁰¹ **Бенбасат, Ал.** 2014, Дигитализация, но на каква цена? *Библиотека*, Том XI, кн. 5, с. 44–53.

¹⁰² **Нейкова, А.** 2016, Стратегии, политики и проблеми във връзка с дигитализацията на информационните ресурси на архивите, *Архивен преглед*, кн. 2, с. 90–99.

¹⁰³ **Личева, Т.** 2022, Цифрови трансформации в архивното дело: монография. София: НТС по машиностроене Индустрия – 4.0.

¹⁰⁴ **Бажлекова, П.** 2010, Организация и достъп до обединени библиографски и дигитални ресурси: Резултати и споделен опит. – В: *Съвременната библиотека – център за информация и знание: доклади от XX национална конференция на ББИА, София, 9–10 юни 2010 г.* София: Българска библиотечно-информационна асоциация. Публикацията остана недостъпна; **Дипчикова, Ал. & Тотоманова, Ан.** 2009, Нови аспекти на библиотечната професия в дигиталната епоха (презентационни материали). – В: *Библиотечната професия през XXI век – промени и предизвикателства: XVIII Национална конференция на ББИА [Българска библиотечно-информационна асоциация], 19–20 юни 2008 г.*, Велико Търново: Доклади. София: Българска библиотечно-информационна асоциация, с. 79–80; **Миланова, М.** 2009, Нови правила за каталогизация в дигитална среда. – В: *Библиотечната професия през XXI век – промени и предизвикателства: XVIII Национална конференция на ББИА [Българска библиотечно-информационна асоциация], 19–20 юни 2008 г.* В. Търново: Доклади. София: Българска библиотечно-информационна асоциация, с. 92–99; **Манева, В.** 2010, Използване на обектите на културното наследство в музейните колекции, архивите и библиотеките чрез средствата на дигиталните технологии, *Съвременно право*, год. 21, бр. 5, с. 63–78; **Панчева, Цв.** 2013а, Модерната обществена библиотека – създател и посредник в разпространението на местни електронни ресурси, *Библиотека*, том X, кн. 2–3, с. 67–77; **Янакиева, Т.** 2013, Виртуална конвергенция на институциите на паметта в XXI в. – библиотеки, архиви, музеи. Ролята на библиографския контрол в LAM set, *Библиотека*, том X, кн. 2–3, с. 85–98; **Панчева, Цв.** 2013, Феноменът „Световна дигитална библиотека“, *Библиотека*, том X, кн. 5, с. 74–90; **Цонева, С.** 2017, Дигитализация и представяне на фондове и колекции в Регионална библиотека „Априлов – Палаузов“ – Габрово, *Библиотека*, том XXIV, кн. 5, с. 26–30.

Отделно от това са налични внушителен брой проучвания за цифровизацията на отделни български институции – централни или регионални. Например сравнителното представяне на дигитализацията в Държавна агенция „Архиви“ (ДАА), Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ (НБКМ) и Националният исторически музей¹⁰⁵, а също и конкретни разработки за някои от тях: за НБКМ¹⁰⁶ или ДАА¹⁰⁷. Много

¹⁰⁵ **Atanasov, Hr., Ivanov, R. & Popov, D.** 2020, Leaders in Bulgaria: Digitization in the State Archives –Current State and Perspectives. – In: *INTED2020 Proceedings, 14th International Technology, Education and Development Conference, 2–4 March, 2020 – Valencia, Spain*, pp. 5096–5105.

¹⁰⁶ **Господинова, В.** 2013, Дигиталната конверсия на библиотечните фондове в НБКМ, *Библиотека*, том X, кн. 4, с. 71–74; **Георгиев, Л.** 2014, За достъпа до дигитализирани исторически документи от Националната библиотека. – В: Назърска, Ж. (съст.), *Науката за културно-историческото наследство – scientia “incognita”: сборник с доклади от юбилейната научна конференция по повод 10-годишнината от създаването на катедра „Културно-историческо наследство“ при Университета по библиотекознание и информационни технологии, София, 10.10.2014*. София: За буквите – О писменехъ, с. 57–69; **Георгиев, Л. & Муканова, П.** 2014, Дигитализацията на документи от Българския исторически архив при Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“: проблеми и решения. – В: *Писменото наследство и информационните технологии ElManuscript – 2014. Материали от V международна научна конференция, Варна, 15–20 септември 2014 г.* София: Кирило-Методиевски научен център БАН, с. 34–37; **Бобев, Г.** 2017, Подходи в процеса на дигитализация в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, *Библиотека*, том XXIV, кн. 5, с. 32–35; **Александрова, Кр., Аврамова, В. & Атанасов, Хр.** 2019, Дигитализация на архивно-документално наследство в Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – настояще и перспективи. – В: *Обществото на знанието и хуманизмът на XXI век, XVII национална научна конференция с международно участие, София, 1 ноември 2019 г.* София: Академично издателство „За буквите – О писменехъ“, с. 224–235; **Avramova, V., Aleksandrova, K. & Atanasov, H.** 2022, Digitization of Archival-Documentary Heritage at the National Library “St. St. Cyril and Methodius”, Sofia, Bulgaria – Present and Prospects. – In: *INTED2022 Proceedings: 16th annual International Technology, Education and Development Conference, Online Conference, 7–8 March*, pp. 3409–3414; **Atanasov, H.** 2021, Digitizing the Heritage of the Orient. Achievements and Perspectives to the Digitization of the Ottoman Archives in Sofia. – In: *ICERI2021 Proceedings, 14th annual International Conference of Education, Research and Innovation, Virtual conference, 8th–9th of November*, pp. 3657–3664.

интересни и приноси са публикациите на библиотечни специалисти от различни библиотеки: университетски¹⁰⁸ или регионални: София¹⁰⁹, Пловдив¹¹⁰, Благоевград¹¹¹, Хасково¹¹²,

¹⁰⁷ **Atanasov, H.** 2022c, Once Again on the Digitization of Bulgarian State Archives – Strategies, Reports, Results, Assessments and Perspectives. – In: *EDULEARN22 Proceedings: 14th International Conference on Education and New Learning Technologies, 4–6 July, 2022, Palma, Spain*, pp. 3170–3174.

¹⁰⁸ **Яврукова, Б.** 2019, Онлайн и офлайн колекции на Университетската библиотека. – В: *Библиотеките – ключ към миналото – портал към бъдещето: доклади от XXIX Национална конференция на ББИА, София, 6–7 юни 2019 г.* София: Българска библиотечно-информационна асоциация, с. 52–59; **Георгиева, П.** 2018, Дигиталната библиотека на Аграрен университет – Пловдив. – В: *Българското книжовно наследство – част от европейското културно пространство: доклади от XXVIII Национална конференция на ББИА, София, 7–8 юни 2018 г.* София: Българска библиотечно-информационна асоциация, с. 30–34; **Цветкова, Ел. & Аврамова, В.** 2015, Дигиталната библиотека на ХТМУ – иновативен подход към читателя в XXI век. – Ввв: *Визия за бъдещето на библиотеките в България: доклади от XXV Национална конференция на ББИА, Стара Загора, 4–5 юни 2015 г.* София: Българска библиотечно-информационна асоциация, с. 101–103.

¹⁰⁹ **Конева, К.** 2012, Развитие на системата от електронни ресурси и услуги на Столична библиотека в съвременната информационна среда. – В: *Потребностите на информационното общество и библиотеките: хармония или конфликт? Доклади от XXI национална конференция на ББИА, Благоевград, 9–10 юни 2011 г.* София: Българска библиотечно-информационна асоциация, с. 103–108.

¹¹⁰ **Крачанов, Ив.** 2018, Създаване и развитие на Дигитална библиотека – опитът на Народната библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив. – В: *Българското книжовно наследство – част от европейското културно пространство: доклади от XXVIII Национална конференция на ББИА, София, 7–8 юни 2018 г.* София: Българска библиотечно-информационна асоциация, с. 5–9; **Крачанов, Ив.** 2021, Трансформация на дигиталните колекции в Народна библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив. – В: *Библиотеките в дигиталната епоха: доклади от XXX Национална конференция на ББИА, София, 15–16 октомври 2020 г.* София: Българска библиотечно-информационна асоциация, с. 54–58.

¹¹¹ **Василев, Я.** 2021, Дигитална колекция „Краезнание“ на Регионална библиотека „Димитър Талев“ – Благоевград – история, настояще, бъдеще. – В: *Библиотеките в дигиталната епоха: доклади от XXX Национална конференция на ББИА, София, 15–16 октомври 2020 г.* София: Българска библиотечно-информационна асоциация, с. 67–70.

¹¹² **Страшникова, К.** 2018, Развитие на устойчивия туризъм чрез дигитализация на културно-историческото наследство: Представяне на проект „Хасково и Одрин – културно-исторически дестинации“. – В: *Българското книжовно наследство – част от европейското културно пространство: доклади от XXVIII Национална конференция на ББИА, София, 7–8 юни 2018 г.* София: Българска библиотечно-информационна асоциация, с. 81–83.

Враца¹¹³, Стара Загора¹¹⁴, Варна¹¹⁵ и т.н. Тук ще посочим и някои публикации по отношение на много важния Своден каталог на фондация НАБИС¹¹⁶, както и някои конкретни проблеми, свързани с цифровизацията – например вечната нужда от финансови средства¹¹⁷ или лесното фалшифициране¹¹⁸.

Разбира се, съществува и огромно количество изследва-

¹¹³ **Врачовска, С. & Тодорова, К.** 2017, Проект „Карта на времето“: Създаване на Дигитален архив на регион Враца – XX век – история, култура, бит и традиции, забележителности. – В: *Библиотеките – национална идентичност и многообразие: доклади от XXVII Национална конференция на ББИА, София, 8–9 юни 2017 г.* София: Българска библиотечно-информационна асоциация, с. 110–112.

¹¹⁴ **Груева, Н.** 2012, Представяне на Дигитална библиотека Стара Загора в Европейска и възможности за включване на други библиотеки. – В: *Потребностите на информационното общество и библиотеките: хармония или конфликт? Доклади от XXI национална конференция на ББИА, Благоевград, 9–10 юни 2011 г.* София: Българска библиотечно-информационна асоциация, 2012, с. 84–88.

¹¹⁵ **Калчева, Р. & Димчева, К.** 2010, Проектът Варненска дигитална библиотека – реално присъствие в Европейска. – В: *Съвременната библиотека – център за информация и знание: доклади от XX национална конференция на ББИА, София, 9–10 юни 2010 г.* София: Българска библиотечно-информационна асоциация. Публикацията остана недостъпна.

¹¹⁶ **Анева, С., Димитров, Ев. & Дикова, Е.** 2014, НАБИС: Обучение на библиотекари в областта на дигитализацията и електронното описание. – В: *Ефективността на библиотеките и подготовката на библиотечните кадри – залог за тяхното бъдеще: доклади от XXIII Национална конференция на ББИА, София, 6–7 юни 2013 г.* София: Българска библиотечно-информационна асоциация, с. 28–34; **Дикова, Е.** 2018, Дигитализирано културно наследство в НАБИС репозиториума – многообразие и специфики. – В: *Българското книжовно наследство – част от европейското културно пространство: доклади от XXVIII Национална конференция на ББИА, София, 7–8 юни 2018 г.* София: Българска библиотечно-информационна асоциация, с. 10–13.

¹¹⁷ **Atanasov, H.** 2022b, How to Finance Digitization? Monitoring of Programmes and Projects in Support of the Digitization of Archival Records in Bulgaria. – In: *INTED2022 Proceedings: 16th annual International Technology, Education and Development Conference, Online Conference, 7–8 March 2022*, pp. 2602–2608.

¹¹⁸ **Atanasov, H.** 2021a, Digitization and Falsification. Digitization of the Archival Heritage of National Heroes – Some Observations and Concerns from Bulgaria. – In: *ICERI2021 Proceedings, 14th annual International Conference of Education, Research and Innovation, Virtual conference, 8th–9th of November*, pp. 3665–3670.

ния по отношение на дигитализацията и институциите на паметта, извършени от чуждестранни учени и специалисти. Тук отново ще бъдем лаконични – тяхното дори само бегло изброяване и анализиране може да е обект на значителна по обем самостоятелна книга. Все пак ще маркираме някои според нас по-важни теоретични разработки, като тези на М. Cook, К. Barata, L. Bountouri и други¹¹⁹. Трябва да споменем и някои публикации, свързани с практиката¹²⁰, с дигитализацията на архиви и библиотеки¹²¹.

¹¹⁹ Виж например: **De Parga, M. V. & Gonzalez, P.** 1992, Changing Technologies in European Archives, *American Archivist*, Vol. 55, pp. 156–166; **Cook, M.** 1997, Changing times, changing aims, *Journal of the Society of Archivists*, Vol. 18, No. 1, pp. 5–17; **Barata, K.** 2004, Archives in the digital age, *Journal of the Society of Archivists*, Vol. 25, No. 1, pp. 63–70; **Bak, G.** 2016, How Soon Is Now? Writings on Digital Archiving in Canada from the 1980s to 2011, *The American Archivist*, Vol. 79, No. 2, pp. 283–319; **Bountouri, L.** 2017, Archives in the Digital Age. Standards, Policies and Tools. Cambridge: Chandos Publishing; **Angel, Chr. M. & Fuchs, C.** (eds.), 2018, Organization, Representation and Description through the Digital Age. Information in Libraries, Archives and Museums. Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH.

¹²⁰ **Bülow, A. E., Ahmon, J. & Spencer, R.** 2011, Preparing collections for digitization. London: Facet Publishing; **Hannah Lewi, H., Smith, W. vom Lehn, D. & Cooke, S.** 2020, The Routledge International Handbook of New Digital Practices in Galleries, Libraries, Archives, Museums and Heritage Sites. London and New York: Routledge Taylor & Francis Group; **Leggett, El. R.** 2021, Digitization and Digital Archiving. A Practical Guide for Librarians, Second Edition. London: Rowman & Littlefield.

¹²¹ Наприемр сборниците, които са публикувани от „италианските конференции“, посветени на дигитализацията в библиотеките: **Agosti, M., Esposito, F., Meghini, C. & Orio, N.** (eds.), 2011, Digital Libraries and Archives. 7th Italian Research Conference, IRCDL 2011 Pisa, Italy, January 20–21, 2011. Revised Selected Papers. Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag; **Agosti, M., Esposito, F., Ferilli, S. & Ferro, N.** (eds.), 2013, Digital Libraries and Archives. 8th Italian Research Conference, IRCDL 2012 Bari, Italy, February 9–10, 2012. Revised Selected Papers. Berlin Heidelberg: Springer-Verlag; **Agosti, M., Bertini, M., Ferilli, S., Marinai, S. & Orio, N.** (eds.), 2016, Digital Libraries and Multimedia Archives. 12th Italian Research Conference on Digital Libraries, IRCDL 2016, Florence, Italy, February 4–5, 2016. Revised Selected Papers, Springer International Publishing AG; **Grana, C. & Baraldi, L.** (eds.), 2017, Digital Libraries and Archives. 13th Italian Research Conference on Digital Libraries, IRCDL 2017, Modena, Italy, January 26–27, 2017. Revised Selected Papers, Springer International Publishing AG; **Serra, G. & Tasso, C.** (eds.),

Особено важен фокус на изследване, отново свързан с практиката, е и проблемът за дългосрочното съхранение на дигиталните обекти. Фундаментален проблем, по който има редица изследвания, които могат да бъдат полезни и за българските специалисти по цифровизиране¹²².

Ключово е да се спомене и надстройката на всичките оформили се дигитални колекции, които могат да се появят синхронизирано, но и независимо една от друга. Изготвени от различни институции на паметта, те трудно могат да бъдат консолидирани и направени достъпни и лесни за работа за потребителите. В това отношение дигитализацията със сигурност ще се окаже важен елемент от изграждането на наистина „тотални архиви“¹²³, които ще могат да предоставят информа-

2018, Digital Libraries and Multimedia Archives. 14th Italian Research Conference on Digital Libraries, IRCDL 2018 Udine, Italy, January 25–26, 2018. Proceedings, Springer International Publishing AG; **Moreno, E. A., Ghezzi, A., Tallacchini, M. & Pereira, Â. G.** (eds.), 2014, Digital Memories: Ethical Perspectives. Summary report on the workshop held at JRC Ispra, Italy 16th–17th January 2014. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

¹²² **Borghoff, M. U., Rödig, P., Schmitz, L. & Scheffczyk, J.** 2003, Long-Term Preservation of Digital Documents. Principles and Practices. Berlin, Heidelberg, New York: Springer; **Harvey, R.** 2005, Preserving Digital Materials. München: K. G. Saur; **Altman, M., Adams, M., Crabtree, J., Donakowski, D., Maynard, M., Pienta, A. & Young, C.** 2009, Digital Preservation through Archival Collaboration: The Data Preservation Alliance for the Social Sciences, *The American Archivist*, Vol. 72, No. 1, pp. 170–184; **Gladney, H.** 2009, Long-Term Preservation of Digital Records: Trustworthy Digital Objects, *The American Archivist*, Vol. 72, No. 2, pp. 401–435; **Hawkins, T. D.** (ed.), 2013, Personal Archiving: Preserving Our Digital Heritage. New Jersey: Information Today, Inc.; **Brown, A.** 2013, Practical digital preservation. A how-to guide for organizations of any size. London: Facet Publishing; **Corrado, M. E. & Moulaison, L. H.** 2014, Digital Preservation for Libraries, Archives, and Museums. London, New York: Rowman & Littlefield; **Kärberg, T.** 2014, Digital preservation and knowledge in the public archives: for Archives and Records, *The Journal of the Archives and Records Association*, Vol. 35, No. 2, pp. 126–143; **Owens, T.** 2018, The Theory and Craft of Digital Preservation. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

¹²³ За тази теория виж: **Cook, T.** 1987–1988, The Tyranny of the Medium: A Comment of “Total Archives”, *Archivaria*, Vol. 9, pp. 141–149; също: **Пенджекова-Христева, Р.** 2016, Теория на тоталните архиви и устната история, *Архивен преглед*, бр. 2, с. 78–85.

ция за целия архивен фонд (независимо къде се съхранява) по всяко време и от всяко място, а централизацията на цифровите масиви на архивите предстои като задача. В това отношение визионерската статия на Стефка Петкова за България¹²⁴, също и статията на Н. Поппетров¹²⁵, а и Сводният каталог на Фондация НАБИС¹²⁶, регистърът НЕРА и някои други мащабни европейски инициативи¹²⁷, които ще бъдат представени накратко в изложението, са важни за логическата брънка при отварянето на всички архиви за гражданите.

Така че мисловните панели на настоящата монография се очертават по ясен начин. Разглеждаме нормативната страна на достъпа до архивните документи, като си даваме сметка, че правната регулация може да струва малко или направо нищо без добре изготвен научно-справочен апарат според класическата „хартиена“ архивистика. Това е базата, върху която ще стъпят ИКТ, които след цифровизирането на архивните масиви лесно могат да ги направят широко достъпни и още по-важно, да централизират и масовизират архивната информация. Ключовата мисия на архивите в обществото на знанието.

¹²⁴ **Петкова, Ст.** 1993, Специфика на фондовете от първоизточници и интеграция на информационната дейност в архиви, библиотеки и музеи, *Архив за поселищни проучвания*, кн. 3–4, с. 3–17.

¹²⁵ **Поппетров, Н.** 2021, След дигиталната еуфория – интегриране на дигиталните ресурси. – В: *Библиотеките в дигиталната епоха: доклади от XXX Национална конференция на ББИА, София, 15–16 октомври 2020 г.* София: Българска библиотечно-информационна асоциация, с. 98–101.

¹²⁶ **Анева, С., Димитров, Ев. & Дикова, Е.** 2014, НАБИС..., с. 28–34; **Дикова, Ек.** 2018, Дигитализирано културно наследство в НАБИС репозиториума – многообразие и специфики. – В: *Българското книжовно наследство – част от европейското културно пространство: доклади от XXVIII Национална конференция на ББИА, София, 7–8 юни 2018 г.* София: Българска библиотечно-информационна асоциация, с. 10–13.

¹²⁷ **Илиев, О. & Попковачева-Терзиева, М.** 2012, Участие в първата редовна среща на европейски архивисти по проекта AREx (Архивен портал на Европа), *Архивен преглед*, кн. 1, с. 11–14; **Атанасов, Хр.** 2020а, Обучението по архивистика в УниБИТ и интернет порталите с архивна информация. – В: *Кочанкова, Ан. (съст.), Архиви и история: взаимодействия, перспективи. Сборник доклади от национален семинар, София, СУ „Св. Климент Охридски“, 16–17 октомври 2019 г.* София: Херон Прес, с. 99–106.

1. РАЗБИРАНЕТО ЗА „ДОСТЪП“ ДО АРХИВИРАНИТЕ ДОКУМЕНТИ¹ И УСЛОВИЯ ЗА ОСЪЩЕСТВЯВАНЕ НА ДОСТЪП

Стефка Петкова

Проблемите със собствеността над документната информация и с нейния обем

Понятието *достъп* в разглежданата област е многозначно, многопластово, но има две основни страни – политическа (обществена) и професионална, засягаща необходимите и реално извършваните дейности за осъществяване на достъп. Тези две страни се застъпват и взаимно си влияят.

Откак преди хилядолетия са се появили натрупвания от документи в структурите на първите образували се по света държави, възниква и въпросът *каква част от документите колко дълго да се запазва и как да бъде организирано текущото им и последващо използване*. Въпросът е вечен и съществен, тъй като документите са специфичен източник на информация и предполагат доста по-различно третиране от книгите например. Книгите са многоекземплярни и възникват с цел да бъдат възможно най-широко разпространени, а документите са единични или в много малко на брой екземпляри и се съставят, за да се извърши чрез тях една или друга човешка дейност. Често се забравя за тази специфика, та и до днес се налага да се пише и да се говори за нея даже на научни форуми².

¹ Под архивирани документи ще разбирам тук в текста си документите, създадени или събрани от юридическо или физическо лице с цел запазване за постоянно.

² Петкова, Ст. 2011, Увод в архивознанието. IV изд. В. Търново: Унив. изд. на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, с. 9–18; *същата*, 2016, Документите (в собствения смисъл на думата) като специфичен източник на информация. – В сб.: *Обществото на знанието и хуманизмът на XXI век*.

Въпросът за архивирането на документите изключително много се влияе от разбиранията в една или друга епоха за *собствеността* над тях. Дълго време документите са смятани за изключителна собственост на създалите ги държавни учреждения или други институции, на най-различни юридически или физически лица. И само собствениците им са имали достъп до отложилите се в дейността им документи.

Знае се, че самата дума **архив** е възникнала далеч назад във времето – в Античността³. Гърците наричали архе-йони местата, където се упражнявала властта и се натрупвали документите, използвани в работата на съответните „власти“. Като характерен атрибут на държавата са определяни архивите от великия Аристотел.

През вековете документите, както и управляващите ги структури (различни по название регистратури, деловодства, учрежденски архиви) си остават важно административно средство. Те са всепризнато *conditio sine qua non* за успешното функциониране на държавата. Но се появило и постепенно се задълбочавало разбирането и за исторически архив (*публично достъпен*), оповестявани са и са защитавани многобройни дефиниции за него, включително у нас, като са твърде различни и поставяните в дефинициите акценти.

Стегната дефиниция за *архив* се съдържа в Речника на

София: За буквите – О писменехъ, УниБИТ, с. 182–188; *същата*, 2017а, Общото и различното между професията на архивиста и сродните ѝ професии. – В: *Университетски четения по архивистика*, т. V. София, с. 91–101; *същата*, 2022, Защо архивистиката е университетска специалност. – В сб.: *Памет и приемственост. 10 години специалност „Архивистика и документалистика“ в УниБИТ*. София, УниБИТ, с. 13–19; *същата*, 2022а, Мисията на съвременните архиви...

³ Виж **Posner, E.** 1972, *Archives in the Ancient World*. Cambridge, Harvard University Press; **Матеева, М.** 1980, Архивите в древността, *Известия на държавните архиви*, кн. 40, с. 83–110; *същата*, 1982, Архивите в античния свят, *Известия на държавните архиви*, кн. 44, с. 51–90.

българската архивна терминология⁴, съставен в края на XX век от група отлични архивисти от архивната ни централа. А именно: Архивът е *учреждение или структурна част на учреждение или организация, което (която) осъществява приемането, обработката и съхранението на документи и организира тяхното използване*.

Като *архив/архиви*, но по-скоро разговорно, се означават и самите документи, отложили се в дейността на учреждения или лица.

И можем да се абстрахираме от разпространените в практиката други употреби на архив/архиви (най-често метафорични), които лексикографите, разбира се, представят в речниците си⁵. Те надали някога ще изчезнат, но не са от особено значение.

Във времето документите и сбирките (колекциите, масивите, комплексите) от документи са се променяли като собственост, съответно и като възможност за достъп до тях. В продължение на няколко хилядолетия даже тези, които възникват в структурите на държавната администрация, се третират като ведомствена, учрежденска собственост и се използват предимно от създателите си или от ръководството на държавата. Съществува в съвременната ни архивистика определението **арсенал на властта**, въведено от Робер-Анри Ботие⁶ и отнасящо се предимно за учрежденските архиви в предишни времена, но това определение е съответстващо на изначалната, основната роля на учрежденските архиви и до ден днешен. Можем да добавим, че са останали в съвременните езици (и в масовите представи) също и свързаните с тези архиви поостарели означения като **секрет**

⁴ **Речник на българската архивна терминология**, със съответствия на руски, френски, английски и немски език, 2002. Ред.: Минцев, Д., Ст. Петкова, Съст.: Анчова, К., Сл. Барутчийски, М. Бурмова, Ж. Крайчева, А. Матинян, Д. Минцев, Ан. Нейкова, Зл. Пандева, П. Пейков, Ст. Петкова, М. Пискова. Варна: Изд. на ВСУ, 151 с.

⁵ **Петкова, Ст.** 2011, Увод в архивознанието..., с. 9–18.

⁶ **Bautier, R.-H.** 1970, La phase cruciale de l'histoire des archives: la constitution des dépôt d'archives et la naissance de l'archivistique (XVI – début du XIX siècle), *Archivum*, vol. XVIII. Paris.

(канцелария, офис), **секретен** (канцеларски, офисен, вътрешен, поверителен), а също и **секретар**, който бди да остават документите вътрешни, да бъдат опазвани от любопитното чуждо око.

Вярно е, че още в робовладелската Античност възникват и няколко **сборни, публични** архива (като Метроона в Атина, Табулариума в Рим), където се концентрира документация от множество създатели и тя може да се използва от всички сънародници, стига да са от категорията на свободните хора. Но тези скромни постижения на античната демокрация са напълно заличени през Средновековието, за което е характерна изключителна разпокъсаност (и особено множественост на „властите“), а за демокрация и дума не може да става. Напълно в съответствие с политическата за времето си коректност Якоб фон Раминген⁷ ни убеждава, че основната група документи, заслужаваща внимание и грижи, са делата на господаря (*causae domini*) и едва след тях идват делата на поданиците (*causae subditorum*) и делата по външните отношения (*causae extraneorum*). Поданиците няма как да бъдат изцяло игнорирани, защото от тях се събират данъци и се рекрутират за армията войници... А използването на документите е, разбира се, вътрешно, административно.

Мощните централизирани държави като Британската и Руската империя, Франция, Испания, Португалия, империята на Хабсбургите пораждат към началото на новата си история значителни по обем коронни и други правителствени архиви, но характерно си остава за XVII–XVIII век ведомственото начало в тяхната организация. Всяко учреждение, даже и държавно, продължавало да се разпорежда по собствена воля и усмотрение с отлаганата от него документация и максимално я ограждало от страничен достъп. Архивите при някои от особено важните ведомства (дипломатическото, военното) играели ролята на главен политически архив на държавата и се ползвали със специално внимание от прави-

⁷ **Rammingen, J. von.** 1571, Von der Registratur und ihren Gebäuwen und Regimenten. Heidelberg.

телствата, но за работа в тях се допускали почти само привилегированите придворни историописци.

Набиращата сила буржоазия не била склонна да се примирява с тази липса на права и повела борба за достъп до документите в държавните учреждения, за третиране на тези документи като общодържавна собственост и за тяхното организиране по начин, осигуряващ използването им от всички заинтересовани.

Пак по това време, известно като епоха на Просвещението, се оформя и представата за излезлите от текуща употреба документи като за част от **националното културно наследство**. Осъзнава се необходимостта от институции, които да осигуряват опазването им и да организират използването им в интерес на науката и културата.

Последвалата Френска революция от края на XVIII век бележи началото на съвършено нов етап в развитието на архивното дело – неговата *централизация* (фр., *centralisation*) и превръщането му в обособен отрасъл от живота на обществото. Първо във Франция, а постепенно в продължение на XIX век в повечето други европейски страни се изграждат национални и местни *държавни архиви* (*Archives de l'Etat, Staatsarchive, State Archives*). Касаело се, според вложения в това понятие смисъл, за учреждения, чиято функция е да приемат за постоянно, да съхраняват, научно да обработват и да организират използването на документите, излезли от текуща употреба, *независимо от предишната им ведомствена принадлежност*. Мрежата от такива архиви в дадена страна се подчинявала на специален управляващ я орган (управление, дирекция) или на националния архив на страната.

Чрез съответните закони този вид архиви се обявявали за *публични*, т.е. достъпни за административно, научно или друго използване от широки обществени кръгове. В архивната литература се определят като **лаборатории на историята**⁸, макар че те, без всякакво съмнение, продължават да функционират и в качеството си на опора на управление-

⁸ Виж **Bautier, R.-H.**, цит. съч.

то на държавата. Но особено дебело следва да се подчертае, че заедно с редица други граждански права гражданите придобили вече и *правото на информация*.

Двадесетият век е свързан с опити да се надхвърли постигнатата дотогава централизация, считана за „частична“, тъй като в много от държавите тя имала задължителен характер само по отношение на документите на учрежденията от държавната сфера. Все по-често започват да се предприемат стъпки към разширяване на достъпа чрез архивиране на документи, *възникнали в дейността на други публични институции, както и на частни лица и формации*. Налагало се това поради бурното развитие на хуманитарните и социалните науки, но също и поради нарастващите претенции на все по-образованото и все по-демократично настроено гражданство⁹.

Видим е този тренд към пълна централизация в повечето развити страни в света, макар някои от подбудите и особено от организационните форми да се различават от страна към страна. Едни са те в тоталитарни държави, каквато е била Руската съветска федеративна социалистическа република (РСФСР), други са в страни с демократично управление.

Най-пълна централизация била обявена в РСФСР чрез поредица от декрети в периода 1918–1926 г., като първият от тях е за „Реорганизация и централизация на архивното дело в Руската съветска федеративна социалистическа република“ (1 юни 1918 г.)¹⁰.

След проведената в РСФСР мащабна национализация ставало възможно (а и било логично) да станат държавна собственост и документите на национализираните промишлени предприятия, търговски и други стопански организации, на всички и всякакви обществени структури, тъй като те придобивали казионен характер и даже финансирането им в значителна степен се сливало с бюджетното (държавното). Придобиването от държавните архиви на стойностна до-

⁹ Пак там.

¹⁰ Виж превод на декрета у **Игнатова, А.** 2018, Първите декрети по централизацията в архивното дело на Руската съветска федеративна социалистическа република, *Архивен преглед*, кн. 2, с. 24–25.

кументация, създавана и притежавана от творческата интелигенция на страната, също не се оказало организационен проблем. Издадени били от управляващите няколко декрета, чрез които се обявявали за държавна собственост личните архиви на починали учени, писатели, художници, композитори, други творци, в резултат от което големи масиви от такива документи днес могат да се видят в московския Централен (сега Всеруски) държавен архив за литература и изкуство (ЦГАЛИ) и в ред други подобни хранилища.

Като се абстрахираме от методите, чрез които се постигала в РСФСР пълната централизация в областта на архивното дело, налага се да оценим развитата там *Теория за Единен държавен архивен фонд* като значително постижение на световната архивна мисъл през XX век. Рецепцията на тази теория по света била положителна, влиянието – видимо¹¹. Даже лека професионална завист прозира в изказванията за нея на видни архивисти от света. Сред най-често цитираните са изказвания на Джеймс Роудс¹², Робер-Анри Ботие¹³ и други известни и уважавани архивни дейци, но нека добавим тук и имената на германеца Ото Майснер¹⁴ и датчанина Оге Фрис¹⁵.

¹¹ **Петкова, Ст.** 2018, Рецепцията зад граница на теорията за Единен държавен архивен фонд, *Архивен преглед*, кн. 2, с. 38–44; **Хорхордина, Т. И.** 2018, Стогодишнината на държавната архивна служба на Русия: създаването на Единния държавен архивен фонд като връх на архивната мисъл, *Архивен преглед*, кн. 2, с. 30–37; **Елпатьяевский, А. В.** 2004, Заимствование или взаимовлияние? (Российское и западноевропейское архивоведение в 1920–30 годах и немного позже). *Труды ИАИ*, т. 35. Архивистика на рубеже веков: XX–XXI. Электронная версия. Москва.

¹² **Rhoads, J.** 1989, Archival cooperation between the United States and the Union of the Soviet Socialist Republics. – In: *Aus der Arbeit der Archive. Festschrift für Hans Booms*. Boppard am Rhein, s. 41.

¹³ **Bautier, R.-H.** [1972], Les archives des collectivités locales. – In: *Actes de la Onzième et Douzième Conférences internationales des Archives, Bucarest, 1969, Jérusalem, 1970. Paris*, Conseil International des archives, [1972], pp. 17–60.

¹⁴ **Meisner, O.** 1929, Über des Archivwesen der russischen Sowjet-Republik, *Archivalische Zeitschrift*, 3. Folge, Bd. 5, s. 52.

¹⁵ Датский ученый об архивах в Советской России, *Архивное дело*, 1926, № 7.

С далеч по-меки и демократични методи се е преодолявала и се преодолява преградата „собственост“ в капиталистическите страни, където частната собственост е свята святих. Особено успешни се оказват в това отношение канадските архивисти, които развиват теория, наричана от тях ту „интегрирана“, ту „тотална“ архивистика (преводимо и като интегрирано или тотално „архивно дело“), и успяват да прокарват чрез законодателството тезата си, че всеки създател или държател на исторически ценни документи е и *партньор* в тяхното съхраняване и използване¹⁶. Възприето било, че всеки създаден в страната документ (от публична институция или от отделна личност) може да стане и архивен по силата на своите качества. А гражданинът, освен право на достъп до документна информация, има и задължения – активно да съдейства за опазването на документите и за тяхното използване за доброто на обществото.

„Тоталността“ в комплектуването на историческите архиви с документи означава освен това, че се подбират за постоянно съхранение документи без оглед на тематика (обхваща се целият обществен и личен живот), без оглед на вида на документите, без оглед на носителя на информацията и техниката на нейното фиксиране и използване.

Този подход, определян понякога като максималистичен, се е появил съвършено закономерно – поради обстоятелството, че световната архивистика е трябвало да решава нови задачи. Настъпвала съвсем видимо нова епоха в развитието на архивното дело, тъй като невиджаната динамика в производството и обществения живот и даже войните и революциите довели до възникването на огромни масиви от документи, чиято съдба е трябвало да бъде решена, без да бъде накърнен общественият и личен интерес.

За нарастването на масата на документите и за тяхното разнообразие влияели също техническите постижения на

¹⁶ **Smith W. I.** „Total Archives“: The Canadian Experience (originally 1986), *Nesmith, Canadian Archival Studies*, pp. 133–150; **Cook, T.** 1987–1988, *The Tyranny of the Medium...*; **Динева, А.** 1998, Архивното дело в Канада през втората половина на XX век, *Архивен преглед*, кн. 3–4, с. 52–63.

XIX век, които сега се разгръщат с пълна сила – от производството на евтина хартия и пишешци машини, до звукозаписваща техника, фото- и киноапаратура и до компютри във втората половина на XX век.

Променя се самият ползвател на архивната информация. Свършило е времето на медиевистите, на които е била достатъчна купчинка средновековни грамоти¹⁷, в архивите се е появил масовият читател, който може да поиска информация за всичко – за себе си, за семейството и рода си, за едно или друго събитие. Архивистът не може да обяви, че интересуващата читателя информация е била сметната за ненужна и е била *от някого* унищожена. Виза за унищожаване може да даде само той, архивистът. На него е възложена от името на обществото тази отговорност.

И в същото време не са никак големи наличните ресурси за полагане на грижи по отношение на документите. Персоналът в историческите архиви е изключително скромен и в архивната общност се подхваща дискусия по въпроса на кого да се възложи унищожаването на основната част от натрупалите се масиви – да се включат ли в това действие самите създатели на документите. Такова е предложението на Хилари Дженкинсън в известния му труд от 1922 г. „Ръководство по управление на архивите“¹⁸, такава е практиката и понастоящем. Без активното участие на *фондообразователите*, както ги наричаме в днешно време, задачата е нерешима. Опазването на част от документите за постоянно и достъпът до тази част е в ръцете на обществото като цяло. Архивистите само управляват този процес.

„Максималистичният“ подход в организацията на архивното съхранение на документите е единственият възможен в XX век и той се използва във всички страни, където архивното дело е достигнало определено равнище на развитие. Степента на реализация на „тоталността“ е различна,

¹⁷ **Favier, J.** 1989, Les Archives et leur publique: le cas de la France. – In: *Aus der Arbeit der Archive. Festschrift für Hans Booms*. Boppard am Rhein, p. 75–82.

¹⁸ **Jenkinson, H.** 1922, A Manual of Archives Administration. London, 284 pp. Книгата е преиздавана през 1937 и 1965 г.

зависи от конкретните условия в съответната страна, но стремежът към „тоталност“, към всеобхватност, към тематична универсалност е повсеместен, независимо от това какви названия ѝ се дават. Като цяло световната общност на архивистите може да се гордее със своя двадесети век.

Заради различната степен на централизация са възниквали проблеми при предоставянето на документи на изследователи чужденци и неизбежно се е обсъждал въпросът за равнопоставеността. По политически причини системно е отправяна критика за ограниченията в използването на документите именно в страните, където е съществувала пълна централизация. Разбира се, причини за критика е имало и ще се спрем на тях малко по-долу, представяйки собствената си страна, но прекаленото възхваляване на либералния режим в страните, където централизацията обхваща малка част от документалните наличности, е предизвиквало основателни възражения. Така на VI Световен архивен конгрес в Мадрид през 1968 г. по темата за либерализацията на достъпа се изказва именно ръководителят на българските архиви Михаил Алексиев¹⁹, който обръща внимание на обстоятелството, че в страните, където е проведена пълна централизация в архивното дело, изследователите получават документи на широк кръг фондообразуватели (а не само на държавни учреждения), а също документи, възникнали съвсем неотдавна – заради по-кратките срокове за предаване на документи в държавните архиви.

Веднага трябва да се разсее заблудата, че е възможно съхраняване за постоянно на голяма част от възникващите документи, в това число на документите в електронен формат колкото и големи да са чисто техническите възможности, създадени в резултат от развитието на ИКТ. Няма документ, който да е лишен от всякаква информация като съдържание (или оформление), та все ще се намери случай,

¹⁹ **Alexiev, M.** 1968, *Facilités de l'accès aux documents en Bulgarie, Archivum*, XVIII, pp. 80–82. Същото на бълг. ез.: **Алексиев, М.** 1969, По въпроса за либерализацията на достъпа до документалните материали, *Известия на държавните архиви*, кн. 17, с. 359–361.

когато възникнал в дадено време документ да бъде използван и в някакъв момент от бъдещето. Само че на човечеството му е нужно да оцелее и се развива, а не да бъде погребано под собствените си документални масиви, да погине под тях заради недостиг на храна и въздух. Съхранението на документите за дълъг период от време изисква огромни средства и не биха били оправдани жертвите на обществото в името на по-добра информираност. По тази причина основна грижа на архивистите през целия XX век е било (остава и днес) отделянето за постоянно съхранение на такава част от възникващите документи, която да е достатъчно информативна и достатъчно добре да служи на човечеството през вековете занапред, без да му създава прекалени грижи и разходи в настоящето. Провежда се за целта *експертиза за научната и практическа ценност на документите* и така се решава кои от *текущите* документи да станат *архивни*.

У нас отговорността за провеждането на експертизата за ценността на документите е възложена на ръководствата на фондообразователите (предимно държавни и общински институции от различно равнище). Във всяка такава институция се формира от най-сведущите специалисти, с които тя разполага, постоянно действаща експертна комисия (ПДЕК), а резултатите от работата на ПДЕК се утвърждават от Експертно-проверочната комисия (ЕПК) при този държавен архив, на който предстои да приеме за съхранение архивния фонд на институцията. Така се изключва възможността за погрешни решения на отделни длъжностни лица, избягват се до възможната степен проявите на субективизъм. Към архивната централа на страната ни (сега – Държавна агенция „Архиви“) е сформирана и Централна експертно-проверочна комисия (ЦЕПК), която в някои случаи е арбитражна (произнася се по възникнали спорове), а основното ѝ задължение е да решава принципни въпроси от теорията и практиката на експертизата за ценността на документите и на комплектуването на държавните архиви с документи. ЦЕПК е помощен орган към председателя на ДАА. Втори такъв помощен орган е Централната експертна оценителна комисия (ЦЕОК), която се произнася по оценяване-

то и приемането на документи от личен произход – по силата на дарение или завещание и евентуално срещу парично възнаграждение за държателя на документите, положил грижи за тях. Процедурите са детайлно разписани²⁰ и са се доказали още в предишните десетилетия като резултатни.

Важността на описания подход идва от това, че и най-богатите държави могат да си позволят да архивират за постоянно само ограничена част от възникващите документи. Колко голяма е тя като процент, е трудно да се каже, тъй като няма сигурна методика за измерване на съотношението между приемани за съхранение и възникващи документи. Всъщност не може с точност да се установи какъв е обемът на възникващите. Прилагани са различни методи за изчисляване, но няма сред тях доказал се, поради което на един от световните архивни конгреси (Вашингтон, 1976 г.) е докладвано от шведския архивист Аке Кромноу²¹ за много големи разлики в съобщените му данни. А именно: Великобритания – от 1 до 2% от създаваните в страната документи, ГДР, СССР, САЩ – от 1 до 4%, Канада – от 5 до 10%, Австрия, Полша, Индия и Нидерландия – между 10 и 20%, Финландия, Швеция, Швейцария и Гана – 20–30%, България – 30–40%, Норвегия – 40–60%, Франция и Румъния – 50–70%, Люксембург – 98%²².

Такова е било тогава сведението, изпратено от България в отговор на проведената от Международния съвет на архивите (МСА) анкета. А мнения за обема на архивираните у нас документи (като процент от възникващите) са излагани нееднократно²³ и няма по въпроса единодушие. Смятаме

²⁰ Виж **Методически кодекс**. 2013, Свитък II. София, Държавна агенция „Архиви“, с. 26–38, 162–168. Наличен и на страницата на ДА „Архиви“ в интернет.

²¹ **Кромноу, А.** 1976, Оценка на съвременни материали. Доклад на VIII-ми международен конгрес на архивите, Вашингтон, *Въпроси на архивистиката. Преводни статии (в помощ на окръжните партийни архиви)*, № 23, ч. 2. София, Централен партиен архив, 1977, с. 209.

²² Пак там, с. 235.

²³ Виж напр. **Пейков, П.** 2018, Държавните архиви и формирането на Националния архивен фонд 1951–2016 г. София: УниБИТ, с. 131.

обаче, че обемът на архивираните документи и у нас е като сочения от по-големия брой запитани държави – 2 до 4%. В това отношение е достатъчно убедително изследването, осъществено преди години от В. Златилов, изложено и в последната по време негова монография²⁴.

По правило архивираните документи са много щателно подбирани навсякъде по света. Експертизата за научната им и практическа ценност се подчинява на изпробвани научни методи и изисквания. Провеждани са заради изработването на надеждна методика за експертизата широки обсъждания на национални и международни научни форуми, съществува по въпроса богата професионална литература на различни езици.

А търсената *универсалност на тематиката* на архивните ресурси на дадена страна се постига чрез представителен (репрезентативен) подбор на фондообразуватели от различни сфери на живота.

За съжаление, и до днес, в началото на ХХІ век, архивираните документи се използват най-вече чрез лични посещения в читалните на съхраняващите ги архиви, поради което огромната им част (над 70%) никога не са излизали от хранилищата в посока към някоя читалня. Проблемът е, че дистанционният достъп е технически осъществим, практикува се, но процентът на архивираните документи в електронен формат и на сканираните документи (от възникналият традиционно) е на практика нищожен. За България, както ще видим по-долу, той е под единицата.

Легалните ограничения на достъпа и създаваните реални възможности за осъществяване на достъп

Обстоятелството, че гражданинът има право на информация, не означава, че е задължително да му се предоставя всяка поискана от него информация. Звучи парадоксално,

²⁴ **Златилов, В.** 2019, Вътрешнофондовата класификация в документалните и архивните фондове в България 1951–1990 г. (Постижения и проблеми в теорията, методиката и практиката). В. Търново: Фабер, с. 24–81.

но във всички времена и даже в най-демократичните държави е имало и ще има ограничения, продиктувани от най-различни обстоятелства, в това число и от физическото състояние на документите. А ограниченията се възприемат спокойно от гражданството, когато са обосновани и разумни и когато са достатъчно известни (въведени са чрез съответни нормативни актове)²⁵ и са разяснени по подходящ начин.

За ограниченията, валидни по отношение на документи с една или друга степен на поверителност, може да се види обзорът, направен с учебна цел от Б. Бужашка²⁶, както и работи на други автори²⁷.

Налични са и публикации, третиращи ограниченията, налагащи се при документно съдържание, което би могло в случай на оповестяване да навреди на личния живот на гражданите или да има други нежелани за обществото последиствия. Действат в такива случаи нормите за поведение на архивистите, определени с Етичен кодекс на архивиста²⁸.

²⁵ Към днешна дата за българските архиви са валидни ограниченията, въведени по силата на специалния Закон за Националния архивен фонд от 2007 г. (разделите му за „достъп до документите от НАФ“ и за „използване на документите от НАФ“) и подробно описани в Методическия кодекс на Държавна агенция „Архиви“ от 2013 г. и в правилниците по използването на документите в държавните архиви. При тяхното определяне са взети под внимание разпоредбите на други, по-обща законодателни актове, като Закона за достъп до обществена информация, Закона за електронните съобщения, законодателството, засягащо авторското право, Закона за защита на класифицираната информация и др.

²⁶ **Бужашка, Б.** 2017, Публичните архиви и класифицираната информация. Учебно помагало. София, УниБИТ, 91 с.

²⁷ **Цветкова, Р.** 2012, История и организация на достъпа до архивите. София: Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, с. 157–185; **Нейкова, А.** 2010, Българската архивна реформа и съдбата на архивите на бившите специални служби, *Библиотека*, кн. 2–3, с. 122–130.

²⁸ Виж по въпроса: **Петкова, Ст.** 2006, Етичният кодекс на архивиста. – В сб.: *Историята – начин на употреба. Историческото наследство в пропагандата, масовата култура, туристическата индустрия*. Варна, с. 295–308 (Единадесети Понтийски четения по история, Варна, 13–14 май 2005 г.) и в *Архивен преглед*, кн. 1–2, с. 61–70. Приложен е към тази статия превод на български на кодекса, приет на 6 септември 1996 г. от Генералната асамблея на Международния съвет на архивите по вре-

Възприетите у нас етични норми могат да се видят на сайта на Държавна агенция „Архиви“, където е публикуван актуалният към днешна дата *Кодекс за поведение на служителите в Държавна агенция „Архиви“*, утвърден от председателя на Агенцията със заповед от 10 юли 2020 г.

Огромно е обаче значението на реалните възможности за осъществяване на използването, а те са, най-общо казано, наличие на *институции* с възложена им такава функция и постигнато равнище на *научно-справочен апарат* към архивираните документи.

За съжаление, до средата на XX век у нас, в България, са малко институциите, които събират и съхраняват документи заради предоставянето им за широко публично използване. Събраните дотогава документи са незначително количество, ограничена е тематиката им, а желаещите да ги използват с някаква цел са толкова малко, че имената им широко се оповестяват, тъй като са гордост за посещения архив, библиотека, музей. Сравнително скромни са и създаваните справочници, но те заслужават изучаване, тъй като са в основата на знанията и уменията в тази област, до които се е стигнало след време. Някои от изработените отдавна справочници са и с продължаващо до днес практическо значение – все още се използват при предоставянето на информация на потребителите (в читални и по кореспондентски път).

ме на XIII Световен конгрес на архивите в Пекин. Днес документът може да се види на сайта на МСА – *ICA Code of Ethics*.

2. ОТ „ДОСТЪП“ КЪМ „ПОВТОРНО ИЗПОЛЗВАНЕ“

Християн Атанасов

Защо долепяме „повторната употреба“ до „достъпа“ – ами защото те съвсем не са едно и също нещо, но първото може да се счита за един вид надстройка над второто. Добре е да имаш достъп до даден документ, но още по-добре е да можеш да го използваш пълноценно, по най-лесен и удобен за теб начин.

На учени и изследователи на новата дигитална среда е ясно, че пълноценното повторно използване на информацията, която организациите от публичната сфера, т.е. институции, които се финансират от държавния или общинския бюджет – министерства, агенции, областни администрации, кметства и т.н., така или иначе, в хода на своята дейност произвеждат, крие в себе си немалък потенциал. Възможните ползи са в няколко посоки. На първо място, това би следвало да гарантира по-голяма прозрачност в работата на институциите, ефективен контрол върху разходването на парите на данъкоплатците и оттук ползи за всяко демократично общество. Гражданите ще бъдат далеч по-осведомени какво се случва във всяка една институция, която се финансира от техните данъци и съответно гражданският мониторинг ще бъде по-лесен и ефективен¹.

Никак не са за подценяване и очакваните икономически ползи². Обикновено всеки бизнес работи с определена суро-

¹ **Henninger, M.** 2013, The Value and Challenges of Public Sector Information...; **Cerrillo-i-Martínez, A.** 2012, The Reuse of Public Sector Information...; **Gurin, J.** 2014, Open Governments, Open Data...; **Kalin, I.** 2014, Open Data Policy Improves Democracy...

² Виж: Digital Agenda: Turning government data into gold... Достъпно на (12.12.2022 г.) https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_11_1524.

вина. В съвременното информационно общество информацията е също суровина³. Като всяка такава – тя трябва да има няколко важни характеристики. На първо място, следва да е качествена. Тук ще си позволим една ремарка, доколкото качествената информация също има характеристики, които са сходни, но и различни с тези на традиционните суровини. Най-важното качество на информацията, която се произвежда в публичната сфера, е тя да бъде вярна и релевантна към реалността. Тук се сблъскваме с твърде много условности, които няма да могат да бъдат изложени последователно и подробно, но може да се предположи, че публичните институции нямат интерес да събират и работят с невярна информация. Поради това са налице редица аргументи, въз основа на които да се твърди, че те съумяват да акумулират в хода на дейността си сравнително вярна информация. Не абсолютно вярна – няма как да се гарантира, че отчет на определена дирекция или личен отчет на държавен служител е напълно истинен – това би било твърде наивно. В крайна сметка обаче на информацията, която е изготвена в институцията, може да се вярва в степенята, която критичността позволява, и при липсата на друга подобна информация следва да ѝ се доверим, макар винаги да се остава с натрапчивото чувство, че няма да работим с напълно верни и обективни данни⁴.

Подобно на другите суровини, освен на определен стандарт за качество, изключително е важно информацията да бъде и лесно достъпна – без нормативни и институционални пречки, които да затрудняват бизнеса и предприемачите да имат лесен достъп до нея и особено да могат да я добиват

³ Стоян Денчев я нарича стока, но в случая ние имаме предвид информацията, която изначално се произвежда, получава и съхранява в публичните институции – било текуща, или историческа. В този смисъл тя е суровина, а в стока ще се превърне на по-късен етап – например след нейното повторно използване. Виж: **Денчев, Ст.** 2019, Информация и сигурност. София: Академично издателство „За буквите – О писменехъ“.

⁴ Тук правим уточнението, че в текста използваме информация и документация или документи като синоними, което е в духа на разглежданите в тази глава нормативни документи.

във възможно най-удачен за работа формат, който да изисква никакви или минимални последващи действия, които да я направят подходяща за работа. Т.е. в един идеален вариант публичните институции следва да предоставят документите, които произвеждат, по най-достъпен възможен начин и в машинночетим формат.

На трето място, е твърде полезно всяка информация да се предоставя за ползване евтино, най-добре безплатно за бизнеса. Това ще даде възможност на предприемачите да работят с евтина или безплатна суровина и по този начин да изготвят краен продукт, който ще работи със суровината – т.е. информацията, и който ще бъде значително по-конкурентоспособен.

Така че потенциалните икономически ползи от повторното използване на информацията не са никак малки и в специализираните изследвания се излагат различни числа⁵. Така или иначе, възможностите за икономически растеж и печалба не са за пренебрегване и следва да са важен стимул за публичните администрации да отворят своите документи за последващо използване.

Естествено, освен политически и икономически предимства, обезпечаването на лесното повторно използване на информацията, която се произвежда в публичната сфера, следва да подпомогне и развитието на науката и познанието в най-широк смисъл. Знанието ни за това какво се случва по света значително би се увеличило, ако можеше да работим пълноценно с документите, които произвеждат и получават публичните институции. Както споменава Хал Вериян – главен икономист на Google, *„между раждането на цивилизацията и 2003 г. сме създали само пет екзабайта, а сега създаваме такова количество на всеки два дни“*⁶. Което означава, че за да можем да разберем в по-голяма степен света, който ни заобикаля, трябва да имаме възможност да работим с информацията, която той произвежда. А предвид огромните

⁵ Custersa, B. & Bachlechner, D. 2017, Advancing the EU data economy...

⁶ A short history of data proliferation, May 23, 2017. Достъпно на (12.12.2022 г.) <https://www.sylsearch.com/news/data-proliferation>.

обеми това може да е възможно само със специфичен софтуер, който пък следва да е захранван с истинни данни. Така че ако трябва да обобщим по някакъв начин възможностите за повторно използване на документите от публичната сфера, то те обещаваат твърде много ползи, видими от много ъгли, а рисковете, които впрочем не са за пренебрегване, но няма да им обърнем внимание тук, са оправдани.

В следващите страници ще представим накратко европейската политика за улесняване на повторното използване на информацията, нейните постижения в България⁷ и съответно ролята на българските архиви, която доста се подценява, а следва да е далеч по-значителна и дори водеща⁸. Ще бъде отделено повече внимание да се представи духът на нормативните документи – какво те целят и защо се приемат, вместо технологията им – как точно следва да стане това, отделните процедури и прочее. Поради това и ще си позволим да цитираме по-обширни пасажии от преамбюлите на документите, а не да ги преразказваме. Това е подход, който може да бъде критикуван, но в случая мислим, че европейските бюрократи успешно съумяват да обяснят какво се цели, макар и както ще видим, това остава не съвсем разбрано в България. Така че причините и целите на тези европейски нормативни документи са добре артикулирани в трите обнародвани директиви: от 2003, 2013 и 2019 г. Освен това ще бъде анализирана и тяхната имплементация в българското законодателство. Ролята на българските държавни архиви също ще бъде представена. Трябва да се посочи, че по отношение на предоставянето на документите в отворен формат те все още са в началото и имат много работа за вършене.

Това, което може да се проследи като логическа нишка, е непрекъснатият стремеж публичните документи да се предоставят в удобен за работа на бизнеса машинночитим фор-

⁷ Георгиева, К. 2014, Информация от общественния сектор..., с. 7–28; **Отворени данни и прозрачно управление**, 2015. София: Изследвания на Института по публична администрация. Достъпно на (12.12.2022 г.): https://www.ipa.government.bg/sites/default/files/open_data_and_open_government.pdf.

⁸ Атанасов, Хр. 2016, Повторната употреба на информацията...

мат. Това е особен фокус и на последната директива – тази от 2019 г., в която като ключова фраза се очертава „изкуственият интелект“, неговото развитие и по същество захранване с информация от институциите. Друга интересна логическа нишка е постепенното разширяване на кръга на документите, които следва да се предоставят за повторно използване. Първоначално се посочва, че обект на директивата (2003 г.) е само текущата информация, но не и историческата такава – т.е., работейки с българската терминология, само тези документи, които са част от „документалния фонд“. Впоследствие обаче обхватът на директивата се разширява и от 2013 г. сбирките на музеи, архиви, галерии и библиотеки също следва да бъдат лесно достъпни за повторна употреба. В директивата от 2019 г. пък се прави още по-обемно разширение и в нея са включени и набори от данни и друга научна информация. Нека обаче представим и някои нарочни текстове от нормативните документи.

Директива на Европейския парламент и на Съвета от 17 ноември 2003 г.

Икономическите цели на директивата от 2003 г. са добре аргументирани и посочени в преамбюла на документа: „(5)... *Информацията в общественения сектор представлява важна отправна точка за продуктите и услугите с цифрово съдържание, която предстои да се превърне в още по-голям източник на съдържание с развитието на съдържанието на безжичните услуги... По-широките възможности на повторното използване на информацията в публичния сектор следва *inter alia* да позволи на европейските фирми да използват неговия потенциал, като същевременно допринесат за икономическия растеж и създаването на нови работни места*“⁹.

Определя се и какво се разбира под термина „документ“: „(11) *Настоящата директива установява общо определение*

⁹ Директива 2003/98/ЕО на Европейския парламент и на Съвета от 17 ноември 2003 година относно повторната употреба на информацията в обществен сектор. Досъгъпно на (12.12.2022 г.): <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:32003L0098&from=BG>.

на термина „документ“, което е в съответствие с посоките на развитието на информационното общество. Определението покрива всякакъв вид отразяване на действия, факти или информация – както и всеки сбор от такива дейности, факти или информация – независимо от носителя на същите (отпечатани на хартия или съхранени в електронна форма или като звукозапис, видеозапис или аудио-визуален запис), притежаван от органите от общественения сектор. Документ, притежаван от институцията от общественения сектор, представлява документ, при който институцията от общественения сектор има правото да разреши повторна употреба“¹⁰.

Важно е да се маркира, че с директивата се цели да се обезпечи колкото е възможно по-достъпна информация на европейските предприемачи и граждани и че тя следва да се предоставя безплатно или възможно най-евтино: „(14) Там, където услугата е платена, общият приход следва да не надхвърля общите разходи за събирането, производството, възпроизвеждането и разпространението на документите, плюс разумен доход от инвестицията... като следва да се изключи възможността за формиране на всякакви прекалено високи такси...“¹¹.

Основен принцип, залегнал в директивата, е, че когато е възможно, документите следва да се предоставят за ползване посредством електронни средства: „(15)... Там, където е уместно, държавите членки следва да насърчават създаването на показатели на наличните документи, достъпни онлайн в интернет, с което да стимулират и улеснят заявките за повторно използване...“¹². Важно е да се посочи, както се спомена по-горе, че директивата от 2003 г. не се прилага по отношение на историческите документи, съхранявани в т.нар. институции от GLAM сектора (галерии, библиотеки, архиви и музеи). Така в чл. 1 на директивата, параграф 2 се посочва и че: „Настоящата директива не се

¹⁰ Пак там.

¹¹ Пак там.

¹² Пак там.

прилага по отношение на:... д) документи, притежание на учебни и изследователски заведения, като например училища, университети, архиви, библиотеки и научноизследователски органи, включително там, където е уместно, на организации, създадени за разпространение на резултати от научноизследователска дейност; е) документи, притежание на културни институции, като например музеи, библиотеки, архиви, оркестри, опери, балети и театри“¹³.

*Директива на Европейския парламент и на Съвета
от 26 юни 2013 г.*

Подобно на документа, издаден десет години по-рано, тук също основните идеи на директивата са развити в преамбюла. Така дословно четем: „(1) Документите, представени от органите от обществения сектор на държавите членки, представляват огромен, разнообразен и ценен фонд от ресурси, който може да бъде от полза за икономиката на знанието“. Особено ясно се артикулира, че бързото развитие на технологиите води до големи възможности, които следва да не се пропускат: „(5) Откакто през 2003 г. беше приет първият набор правила за повторна употреба на информация от обществения сектор, количеството данни в света, включително данните от обществения сектор, се увеличи експоненциално, като се генерират и събират нови видове данни. Същевременно сме свидетели на продължаващата еволюция в областта на технологиите за анализ, използване и обработка на данни. Тази динамична технологична еволюция прави възможно създаването на нови услуги и приложения, които се основават върху използването, събирането и комбинирането на данни. Правилата, приети през 2003 г., вече не съответстват на бързите промени, в резултат на което съществува риск да бъдат пропуснати икономическите и социални възможности, предлагани от повторната

¹³ Пак там.

употреба на данни от общественния сектор“¹⁴.

За разлика от директивата от 2003 г., нормативният документ от 2013 г. включва и колекциите, които съхраняват институциите на паметта. Така се определя: „(14) *Обхватът на Директива 2003/98/ЕО следва да бъде разширен, за да обхване библиотеки, включително университетски библиотеки, музеи и архиви*“. Това се аргументира по следния начин: „(15)... Библиотеките, музеите и архивите притежават значително количество ценни информационни ресурси от общественния сектор, особено след като проектите за цифровизация доведоха до увеличаване на количеството на цифровите материали в обществената сфера. Тези сбирки на културното наследство и свързаните с тях метаданни представляват потенциална основа за продукти и услуги с цифрово съдържание и предлагат огромен потенциал за иновативна повторна употреба в някои сектори, като например образованието и туризма. По-широките възможности за повторната употреба на обществени материали от областта на културата следва, наред с другото, да допринасят за използването на потенциала на тези материали от дружествата в Съюза, като допринасят за икономическия растеж и създаването на нови работни места“¹⁵.

Особено се набляга върху това при възможност документите да се предоставят за повторно използване в машинно-четим формат: „(20) *За улесняване на повторната употреба органите от общественния сектор, когато е възможно и целесъобразно, следва да предоставят документите в отворени и машинночетими формати и заедно с метаданните им с възможно най-голяма точност и изчерпателност, във формат, който да гарантира оперативна съв-*

¹⁴ Директива 2013/37/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 26 юни 2013 година за изменение на Директива 2003/98/ЕО относно повторната употреба на информацията в общественния сектор (текст от значение за ЕИП). Достъпно на (12.12.2022 г.): <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013L0037&from=BG>.

¹⁵ Пак там.

местимост...“, също: „(21)... Държавите членки по целесъобразност следва да насърчават използването на отворени, машинночетими формати“¹⁶.

Отново се залага на принципа документите да се предоставят възможно най-евтино: *„(22) Ако органите от общественения сектор налагат такси за повторната употреба на документи, тези такси по принцип следва да бъдат ограничени до пределните разходи“.* За допълнително стимулиране на повторната употреба на документите се окуражава използването на отворени лицензи: *„(26)... Лицензиите за повторна употреба на информация от общественения сектор следва да поставят възможно най-малко ограничения за повторната употреба, като например ги ограничават до посочване на източника. Важна роля в това отношение имат отворените лицензи, предоставени онлайн, които гарантират по-широки права на повторна употреба без технически, финансови или географски ограничения и се основават на отворени формати за данни...“¹⁷.*

Директива на Европейския парламент и на Съвета от 20 юни 2019 г.

Директивата от 2019 г. доразвива идеите на предходните две и добавя ключов термин, който ми се струва определящ за духа на този нормативен документ – „изкуствения интелект“: *„(3)... Комисията смята, че е необходимо да се предприеме действие на равнището на Съюза с цел да се преодолеят оставащите и новите препятствия пред широкото повторно използване на информацията от обществения сектор и финансираната с публични средства информация в целия Съюз, с цел да се актуализира законодателната рамка с оглед на напредъка на цифровите технологии и с цел по-нататъшното стимулиране на цифровите инова-*

¹⁶ Пак там.

¹⁷ Пак там.

ции най-вече по отношение на изкуствения интелект¹⁸.

Директивата отново напомня фундамента, върху който се крепят предходните две такива: „(8) Общественият сектор в държавите членки събира, произвежда, възпроизвежда и разпространява широка гама информация в много области, като например социалната, политическата, икономическата, правната, географската, екологичната, метеорологичната, сеизмичната, както и в сферите на туризма, бизнеса, патентите и образованието. Документите, създадени от органите на изпълнителната, законодателната или съдебната власт в обществения сектор, представляват огромен, разнообразен и ценен фонд от ресурси, който може да бъде от полза за обществото. Предоставянето на тази информация, която включва динамични данни, в широко използван електронен формат позволява на гражданите и юридическите лица да намерят нови начини за използването на тези данни и създаването на нови иновативни продукти и услуги...“¹⁹. В същото време се налагат и промени, предизвикани от бързо променящите се обстоятелства и най-вече развитието на информационните технологии: „(10)... От приемането на първия набор правила за повторно използване на информация от обществения сектор количеството данни в света, включително данните от обществения сектор, се е увеличило експоненциално, като се генерират и събират нови видове данни. Същевременно сме свидетели на непрекъсната еволюция в областта на технологиите за анализ, използване и обработка на данни, като машинното обучение, изкуствения интелект и интернет на нещата... Правилата, първоначално приети през 2003 г. и изменени през 2013 г., вече не съответстват на бързите промени, в резултат на което

¹⁸ Директива (ЕС) 2019/1024 на Европейския парламент и на Съвета от 20 юни 2019 година относно отворените данни и повторното използване на информацията от обществения сектор (преработен текст). Достъпно на (12.12.2022 г.): <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019L1024&from=BG>.

¹⁹ Пак там.

съществува риск да бъдат пропуснати икономическите и социалните възможности, предлагани от повторното използване на данни от обществения сектор²⁰. Също така се отчита необходимостта от натрупването на нови знания и се целят ползи за малките и средни предприятия: „(11) Еволюцията, водеща към развитието на основано на данни общество, където се използват данни от различни области и дейности, се отразява върху живота на всички граждани на Съюза... Произвеждането на съдържание доведе до нарастване на бързото създаване на работни места през последните години и това е процес, който продължава. Повечето от тези работни места се създават от новаторски стартиращи предприятия и малки и средни предприятия (МСП)“²¹. Т.е. вече напълно се осъзнава и разбира, че информационните ресурси имат огромен потенциал за стимулиране на икономически растеж. И съответно като всеки ресурс заинтересованите страни следва да го получават в най-лесна за обработка форма и на най-ниските възможни цени. Нещо, което би направило и техните последващи продукти конкурентоспособни. Така директивата отново отчита необходимостта от предоставянето на документите за повторно използване в машинночетим формат: „(35) За даден документ следва да се счита, че е в машинночетим формат, ако е под формата на файл, който е структуриран така, че да позволява софтуерни приложения да идентифицират, разпознават и извличат от него специфични данни. Данните, кодирани във файлове, които са структурирани в машинночетим формат, се смятат за машинночетими данни. Машинночетимият формат може да бъде отворен или да бъде защитен от право на собственост. Те могат да бъдат официални стандарти или не...“²².

Обект на нормативния документ вече са и данните, събрани от научни институции и/или екипи от учени: „(27)... Политиките за свободен достъп имат по-специално за цел

²⁰ Пак там.

²¹ Пак там.

²² Пак там.

да предоставят на изследователите и на широката общественост достъп до научноизследователски данни на възможно най-ранен етап от процеса на разпространение и да улеснят тяхното използване и повторно използване. Свободният достъп спомага за повишаването на качеството, намалява необходимостта от ненужно дублиране на изследванията, ускорява научния прогрес, помага в борбата срещу измамите в научната област и като цяло може да способства за икономическия растеж и иновациите. Наред със свободния достъп се полагат похвални усилия за това планирането на управлението на данните да стане стандартна научна практика и за подпомагане на разпространението на научноизследователски данни, които са лесни за намиране, достъпни, оперативно съвместими и годни за повторно използване...²³. Т.е. европейският нормотворец разбира, че предоставянето на събраната научна информация за повторна употреба, освен значителен икономически потенциал, има и огромни възможности в посока изчистването на науката от плагиатство и измами, повтаряне на едни и същи научни изследвания и общо повишаване на образователното ниво на гражданите.

Имплементацията на директивите в България и участието на българските архиви

Трите нормативни документа намират своето отражение и в законодателството на Република България, която е член на Европейския съюз от 2007 г. Те са включени в приетия през 2000 г. Закон за достъп до обществена информация (ЗДОИ), който впоследствие е многократно изменян – документ, който урежда: *обществените отношения, свързани с правото на достъп до обществена информация, както и с повторното използване на информация от обществения сектор* (чл. 1.)²⁴. Тук ще маркираме, че като цяло в България, подобно и на

²³ Пак там.

²⁴ Закон за достъп до обществена информация. Достъпно на (12.12.2022 г.): <https://lex.bg/laws/ldoc/2134929408>. Достъпен на 29.11.2021 г.

други страни от Европейския съюз, не се прави разлика между „достъп до информация“ и „повторна употреба на информация“, които принципно не са едно и също нещо²⁵.

Законът определя и какво се разбира под термина: „Повторно използване на информация от обществения сектор“. Така в чл. 2а четем: *„Повторно използване на информация от обществения сектор е използването ѝ за търговски или нетърговски цели, различни от първоначалната цел, за която е била създадена в рамките на правомощията или функциите на организация от обществения сектор“*²⁶. По-сетне в закона се регулира кои субекти имат право на достъп до обществена информация и до повторен достъп. Постановяват се и основните принципи, които са както следва:

„Чл. 6. (1) Основните принципи при осъществяване правото на достъп до обществена информация са:

1. откритост, достоверност и пълнота на информацията;

2. осигуряване на еднакви условия за достъп до обществена информация;

3. осигуряване на законност при търсенето и получаването на обществена информация;

4. защита на правото на информация;

5. защита на личните данни;

6. гарантиране на сигурността на обществото и държавата.

(2) Основните принципи при предоставяне на информация от обществения сектор за повторно използване са:

1. осигуряване на възможност за многократно повторно използване на информация от обществения сектор;

2. прозрачност при предоставяне на информация от обществения сектор;

3. забрана за дискриминация при предоставяне на информация от обществения сектор;

*4. забрана за ограничаване на свободната конкуренция“*²⁷.

²⁵ Виж: **Кашъмов, Ал.** 2013, Достъп до информация...

²⁶ Закон за достъп до обществена информация.

²⁷ Пак там.

В следващите членове на закона се регулира как ще се осъществява достъпът до обществена информация и нейното повторно използване, публикуването на актуална обществена информация в интернет, създаването на портал за отворени данни и прочее. Определят се и условията и редът за определяне на цената за предоставяне на обществена информация – тук също основната идея на закона е да гарантира безплатна или възможно най-евтина информация: *„Разходите по предоставяне на обществена информация се заплащат по нормативи, определени от министъра на финансите, които не могат да превишават материалните разходи по предоставянето“* (чл. 20. (2)²⁸. Подробно разписани са процедурите по достъп до обществена информация и нейното повторно използване, както и изключенията – т.е. информацията, която не се предоставя. По отношение на повторното използване на документи от архивите в закона четем: *„(7) Информация, представляваща обект на интелектуална собственост, за която библиотеки, включително библиотеки на висши училища, музеи и архиви имат право на използване, се предоставя за повторно използване, ако такова повторно използване е разрешено от носителя на правата. (8) Повторното използване на информация от архиви – документи от Националния архивен фонд, се извършва при условията и по реда на глава шеста от Закона за Националния архивен фонд (ЗНАФ) и при спазването на този закон“* (чл. 41а.)²⁹.

Така по същество стигаме до Закона за НАФ, където е записано по отношение използването на документите:

„Чл. 90. Използването на документи от Националния архивен фонд се извършва:

1. чрез предоставянето им в оригинал или копия на различни носители в читални;

2. по кореспондентски път чрез предоставяне на копия на различни носители или справки за съдържанието на

²⁸ Пак там.

²⁹ Пак там.

документите;

3. чрез публикуването им на традиционни и цифрови носители;

4. чрез организиране на изложби, създаване на филми, радио- и телевизионни предавания или чрез други форми на популяризиране³⁰.

Формулировки, които ни се струват доста остарели и далеч от духа на директивите, особено на тези от 2013 и 2019 г. Трябва да признаем, че архивите като институция имат много дълбоки корени в предоставянето на документи за „повторно използване“ – това става масово поне от Френската революция насам³¹. По същество изследователският труд е точно това. Професионалистът историк или пък журналистът, а и всеки гражданин използват документите, които са създадени или получени в определена институция. Естествено, тези документи не са съставени с цел да бъдат исторически извор или фактологична основа за проучване – това е следствие на обективни и субективни обстоятелства. Така че в сравнение с другите институции архивите вероятно имат най-продължителен опит при предоставянето на информация за повторно използване.

Въпреки това държавните архиви на България са малко или много встрани от процесите и разработването на добри практики по повторното използване на информацията от публичния сектор, към който те принадлежат. Това става както по отношение на самите фондове и колекции, изграждащи т.нар. исторически архиви – т.е. тези отделени и предадени в архивите за постоянно запазване, така и по отношение на учреденските архиви, където се извършва пър-

³⁰ Закон за Националния архивен фонд. Достъпен на (12.12.2022 г.): https://www.archives.government.bg/uploaded_files/%D0%97%D0%90%D0%9A%D0%9E%D0%9D_%D0%97%D0%90_%D0%9D%D0%90%D0%A6%D0%98%D0%9E%D0%9D%D0%90%D0%9B%D0%9D%D0%98%D0%AF_%D0%90%D0%A0%D0%A5%D0%98%D0%92%D0%95%D0%9D_%D0%A4%D0%9E%D0%9D%D0%94_%282022%29%281%29.pdf.

³¹ Виж предходните параграфи на книгата. Също и: **Posner, E.** 1940, *Some Aspects of Archival Development...*

воначалната експертиза и поддръждането на документацията³². Дори ако погледнем сайта (към 2022 г.) „Портал за отворени данни“, ще видим, че държавните архиви имат предоставени едва 9 набора от данни (0,08%) от общо 10 965 броя (100%). А последните дейности по обновяването на данни за сайта са от 24 септември 2019 г. (всъщност първият набор от данни е качен на 26 ноември 2018 г.)³³. Това е доста непропорционално на добрите резултати, които, както ще видим, българските исторически архиви постигат по отношение на дигитализирането на своите колекции, особено ако ги сравним с резултатите на други институции на паметта в България³⁴.

Всъщност нормативната и работната логика подсказват, че архивите методически следва да участват доста по-активно в изработването на реалните административни процедури за улесняване както на достъпа до документите, така и за тяхното повторно използване – при това не само за историческите документи, но и за текущата документация, която е част от документалния фонд на всяка институция. Така ще се осигури приемственост и еднакъв стандарт за работа било с информация от настоящето, било и с такава, касаеща миналото, и този единен подход при работа с текуща и историческа документация, мисля, е важен за по-доброто и ясно обезпечаване на информационните нужди на гражданите, бизнеса, учените и обществото като цяло.

Това, което прави впечатление и може да се каже в заключение, е, че като цяло въпросът около ползите от повторното използване на информацията, която така или иначе се произвежда в публичния сектор, се осъзнава добре от евро-

³² Споменахме, че в книгата ще се фокусираме върху „архивния фонд“, реално обаче най-голямо отсъствие на архивите като институция, която да моделира и регулира повторното използване на документите, според нас се усеща в работата на учреденските архиви и третирането на документите в „документалния фонд“ като цяло. Там има съществени пропуски, които обаче няма да разглеждаме тук.

³³ Портал „Отворени данни“. Достъпно на (12.12.2022 г.) <https://data.egov.bg/organisation/profile/baccd9ed-edfa-4bde-9c33-fe7f76f0dd0c>.

³⁴ **Atanasov, Hr.** 2019a, Available on the Internet...

пейските бюрократи и нарочните директиви в тази посока са ясно свидетелство за това. Не така стоят нещата при опита на България да синхронизира своето законодателство спрямо европейските изисквания. Тук според нас има известно неразбиране от страна на българските институции. Вероятно това е сред причините архивите да не са особено активни при задаването на добри практики при повторното използване на информацията, произвеждана в публичната сфера. Тук те биха могли да са особено полезни за публичните администрации, доколкото имат методически ангажименти по подреждането на информацията в учрежденските архиви и последващото ѝ предоставяне за дълготрайно съхранение или унищожение.

Активността на архивите, както ще видим, е далеч по-видима по отношение на дигитализирането на историческите документи. Но тук също може да се помисли за следващи стъпки в посока създаване на набори от данни, даване на възможност за лесен достъп на документи в отворени формати – съгласно директивите от 2013 и 2019 г. Така ще се направи следваща крачка в посока към по-лесно, бързо и евтино боравене с големи обеми историческа информация, която да е удобна за работа вече не само на изследователи и заинтересувани граждани, а и лесна за обработка със софтуер – например за автоматична статистическа обработка на данните, а защо не и от изкуствен интелект.

3. МРЕЖА ОТ АРХИВИ В БЪЛГАРИЯ И НАУЧНО-СПРАВОЧЕН АПАРАТ КЪМ АРХИВИРАНИТЕ ДОКУМЕНТИ

Стефка Петкова

Първи сбирки от документи с публичен достъп

Доста на брой сбирки от книги, от документи и от предмети с музейна стойност се създават в България още в доосвободенско време. Описвани са от историците ни домашни, манастирски, училищни, ученически, дружествени и други такива колекции – според притежателите им, като най-значителни са тези при читалищата (1856 г. и сл.). Именно чрез читалищните сбирки, които са и достъпни поне за хората от съответното селище, се слага началото на библиотечно, архивно и музейно дело в страната ни¹.

Справочниците, които са били съставяни, са предимно каталози, като те първоначално са общи за книгите и за документите, притежавани от дадено читалище, училище, друга обществена институция или от обществено ангажирана личност. Изработваните класификационни схеми за каталозите са привеждани в известност, подлагани са на анализ и са коментирани в научната ни литература².

Някои от притежателите на подобни сбирки публикували каталози на сбирките си във вестници и списания – обичайното средство за комуникация в тогавашното общество. Най-ранни

¹ Виж за архивните сбирки у **Радонов, З.** 1967, Първите архивни сбирки у нас, *Известия на държавните архиви*, кн. 16, с. 67–83.

² **Славова, Ст.** 1967, Към историята и методиката на архивните каталози...; *същата*, 1985, Класификацията в архивните каталози с логическа структура и развитието ѝ в България. [Монография въз основа на дисертацията ѝ за получаване на научната степен „кандидат на историческите науки“, защитена през 1974 г.]. София; **Кирова Е.** 1962, Училищните и ученически библиотеки през епохата на Възраждането. София.

от известните ни досега публикувани каталози са този на личната сбирка на Йордан х. Константинов – Джинот, отпечатан в „Цариградски вестник“ (бр. 142 от 10 октомври 1853 г.), и „Каталог на съхранените в Рълский-т мѣнастырь ръкописни книги“, поместен от Васил Чолаков в „Български книжици“ (ноември 1859 г.). Многозначителен е фактът, че ги предхожда списък на „Старославено-болгарски книги във Ватиканската библиотека“, публикуван от К. Фотинов в „Любословие“ (бр. 9 от декември 1844 г.). Можем да смятаме този списък за пръв опит да се предостави на гражданството информация за извори за българската история в чуждестранни хранилища.

Самите редакции на вестници и списания натрупвали сбирки от изпращани им за публикуване документи. Но рядко някоя такава сбирка е оцелявала във времето³. Стигнали са до нас предимно публикациите, като те са изиграли роля и на застрахователни копия на документите с изчезнали впоследствие оригинали.

Особен случай е **Архивът на Българското книжовно дружество (БКД)**, който дружеството започва да натрупва веднага след основаването си през 1869 г. в Браила и за който приемаме, че е с най-дълга история от всички функциониращи днес български архиви.

На архивната сбирка на БКД и наследилия го Архив на БАН задължително е обръщано внимание в съществуващите по-обща изследвания и документални сборници по историята на българските архиви, а те са на: Петър Миятев⁴, Иван Богданов⁵, Иван Дуйчев⁶, Мария Кузманова/Матеева⁷, Ни-

³ Виж **Донков, Р.** 1993, Археографски мотиви във възрожденския печат, *Известия на държавните архиви*, кн. 66, с. 113–144.

⁴ **Миятев, П.** 1957, Архивното дело в България от Освобождението до създаването на Държавен архивен фонд през 1951 г., *Известия на Архивния институт при БАН*, т. 1, с. 21–44 – съкратен вариант на доклад на П. Миятев, изнесен в края на 1949 г. Оригиналът на доклада е с архивен шифър ЦДА, ф. 540, оп. 1, а.е. 1. Сканиран е и може да се види чрез Информационната система на държавните архиви (ИСДА).

⁵ **Богданов, И.** 2014, Архивология. Сб., съст.: Петкова, Ст., И. Звънчаров. София: Изд. на Нов български университет, 753 с.

колай Савов⁸, Стефка Славова/Петкова⁹, Андриана Нейкова¹⁰, Анка Игнатова¹¹, Марияна Пискова, Калинка Анчова и Милена Тодоракова¹².

Но на същия този архив са специално посветени поради дългата история и значението му цяла редица студии, статии, публикации и прегледи на документи. Нека отбележим (в хронологичен ред) поне част от написаното от Дарина Велева¹³,

⁶ **Дуйчев, И.** 1950, Лекции по архивистика. София: Български библиографски институт, 186 с., циклопечат; **Дуйчев, И.** 1993, Лекции по архивистика. Изнесени на есенния курс за библиотекари висшисти в ББИ. Сб., съставен от Ст. Петкова и А. Нейкова. С въвеждаща статия от В. Гюзелев. София: Университетско изд. „Св. Климент Охридски“, 353 с.

⁷ **Кузманова, М.** 1966, История на архивите и организация на архивно-то дело в България. София: Наука и изкуство, 258 с.

⁸ **Савов, Н.** 1990, Към историята на българската архивистика. Българската общественост и документалното ни наследство. София: БАН, 138 с.

⁹ **Петкова, Ст.** 1986, Увод в архивознанието. Лекции. Велико Търново: Печатница при ВТУ „Кирил и Методий“, 195 с.; *същата*, 1994, Увод в архивознанието. Второ допълнено и преработено издание. Велико Търново: Университетско изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 235 с.; *същата*, 1998, Увод в архивознанието. Трето издание. Велико Търново: Университетско изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 235 с.; *същата*, 2011, Увод в архивознанието. IV изд. В. Търново: Унив. изд. на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, 257 с.; *същата*, 2019, История и организация архивното дела в Болгарии. София. Достъпна в интернет – първоначален, по-широк вариант на глава „5. История и организация архивното дела в Болгарии“ в изданието „Всеобщая история архивов. Ч. 1. Архивы Европы“. Под ред. на Т. И. Хорхордина. Москва, ИАИ при РГГУ, 2019, с. 217–269.

¹⁰ **Нейкова, А.** 2005, Архиви и общество. София, 296 с.

¹¹ **Игнатова, А.** 2013, Националното документално наследство и българските музеи (1878–1989 г.). В. Търново: Фабер, 198 с.

¹² **Архив на българските архиви**, т. 1. 2003. Съст.: Анчова, К., Пискова, М. & Тодоракова, М. Благоевград: Университетско издателство „Неофит Рилски“, 676 с.; **Архив на българските архиви, 70 години от създаването на държавните архиви**, т. 2. 2021. Съст.: Анчова, К., Пискова, М. & Тодоракова, М. София: Авангард прима, 796 с.

¹³ Виж **Велева, Д.** 1961, Архивът при Българската академия на науките. – В: Десет години централизирано архивно дело в Народна република България. София, Министерство на вътрешните работи, Архивен отдел, с. 22–26; *същата*, 1963, Архивът при Българската академия на науките. Принос към историята на Архива по случай 15 години от основаването му, *Списание на БАН*, кн. 1, с. 113–123; *същата*, 1967, Архивни фондове и сбирки в Българската академия на науките, *Известия на Архивния институт*, кн. 1. София, БАН, с. 117–175.

Лаура Костадинова¹⁴, Костадин Гърдев¹⁵, Габриела Вапцарова/Иончева и Дарина Илиева/Петрова¹⁶, Валери Кацунов¹⁷.

Изключително стойностно издание са и сборниците с документи за историята на БКД и БАН от 1869 до 1944 г.¹⁸.

В една от горните статии архивът на Българското книжовно дружество и наследилите го формации са определени като „първият национален исторически архив“ и това може да се приеме, макар с известни уговорки.

Истина е, че при липсата на българска държава българите в емиграция, както и мнозина от страната възприели

¹⁴ **Костадинова, Л.** 1965, Изграждане на систематичния каталог в Архива на БАН, *Известия на държавните архиви*, кн. 10, с. 12–8; *същата*, 1966, Класификационна схема на каталога в Архива на БАН, *Известия на Научния архив*, кн. III, с. 43–49; *същата*, 1973, Каталогизация на документалните материали в централния ведомствен архив на Българската академия на науките, *Известия на Централната библиотека при БАН*, кн. 7, с. 119–141.

¹⁵ **Гърдев, К.** 1977, Историческо развитие на Българското книжовно дружество (1869–1878 г.), *Известия на държавните архиви*, кн. 34, с. 103–119; *същият*, 1978, Към историята на Българското книжовно дружество след 1878 г. до 1911 г., *Известия на държавните архиви*, кн. 35, с. 119–145; *същият*, 1978а, Тридесет години Научен архив на БАН, *Архивен преглед*, кн. 3, с. 10–15.

¹⁶ **Вапцарова, Г., Илиева, Д. & Атанасова, Д.** 2013, Иновационни технологии за съхранение на културно-историческото наследство в Научния архив и Централната библиотека на Българската академия на науките. – В: *Фундаментална наука: Проблеми на изучаване, съхранение и реставрация на документалното наследство*. Москва, с. 45–51; **Вапцарова, Г. & Илиева, Д.** Историко-културно наследство на Научния архив на Българската академия на науките и неговото европейско измерение. Пак там, с. 71–75; *същите*, 2015, Спасяването на книжовното богатство и имуществото на БАН по време и след бомбардировките над София, *Списание на БАН*, кн. 5, с. 39–46; *същите*, 2014, Първият национален исторически архив. 145 години на БАН, *Списание на БАН*, № 6, с. 84–89; *същите*, 2016, Първият уредник на Архивния отдел при БАН. – В: *Обществото на знанието и хуманизмът на XXI век*. София: УниБИТ, с. 378–383.

¹⁷ **Кацунов, В.** 2016, Модерни технологии..., с. 105–108.

¹⁸ Сборници от документи за историята на Българското книжовно дружество и Българската академия на науките. Т. I, 1868–1976 г. 1958. София: БАН, 576 с.; Т. II, 1878–1911 г. 1966. София: БАН, 358 с.; Т. III, 1911–1944. 1974. София: БАН, 358 с.

частното дружество, издържащо се с членския внос на членовете си, като възможно най-подходящото място, където да изпращат притежавани от тях документи и редки книги и предмети. Подтиквани към това били от самите дейци на дружеството. Призивът на председателя му Марин Дринов за издирване и методически изрядно публикуване на „паметници“, станал широко известен като *Писмо до българските читалища*, бил публикуван в няколко периодични издания¹⁹, за да достигне до максимален брой сънародници, и резултатът не закъснял.

Още в устава си от 1869 г. БКД предвидило: „... постепенно да си прави сбирки от разни български и чужди книги, ръкописи, пари и други подобни знаменитости, които да съставляват старинний кабинет, неотлъчим от библиотеката“.

Постигнат е през годините голям успех в събирането, което прави днешния НАУЧЕН АРХИВ на БАН изключително по важността си хранилище на извори за българската история, език и култура, но не може да се каже, че това е било общодостъпно хранилище, каквито в други части на Европа вече били държавните архиви. То не било замислено и организирано като такова хранилище. Пазели се документите грижливо (като част от библиотеката на БКД, а също при деловодителя или при архиваря на дружеството), но няма сведения да е функционирала специализирана читалня и да са правени описи или каталози, които да се използват за намирането и предоставянето на документите на интересувачи се учени или граждани. За намирането се разчитало на паметта на пазителите. А с по-широката публика комуникацията се осъществявала чрез органа на БКД „Периодическо списание“ (1870–1910 г.) и останалите български периодични издания, като там се помещавали както документи, сметнати за важни сами по себе си, така и трудове на членове на дружеството. Трудовете, изглежда, се работели по до-

¹⁹ В. *Право*, бр. 32 и 33 от 1869 г., в. *Македония*, бр. 42 и 44 от 1969 г., сп. *Летоструй*, 1870, кн. 1.

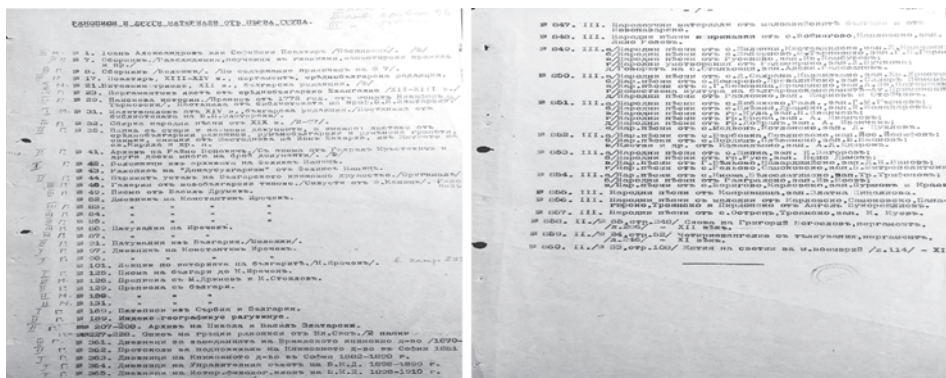
мовете на учените, където те занасяли (за известно време) постъпилите в дружеството български документи и копията от документи, издирени в архивите на други страни.

Постепенно се натрупали и документи, отразяващи дейността на самото дружество – научна и административна, и те самите са придобили с времето голяма историческа стойност. Касае се първоначално за документите около основаването на БКД (1868–1869 г.) – кореспонденция и протоколи от предварителните събрания, за които съевременно били положени грижи. Взето било решение от събрание на одеските българи *„да се състави нарочно един архив за хранение на сичките писма и други актове върху работата, както и една книга, в която да се изложи обстоятелствено целият ход на тая работа“*. Кондика била по жанра си въпросната книга. Около 1876 г., вероятно във връзка със събитията в България, деловодителят на дружеството Тодор Пеев направил преписи от всички по-важни актове – протоколи от годишните събрания и от заседания на ръководството, от водената преписка. При местенето на БКД от Браила в София в края на войната архивът бил в общи линии опазен, макар да има и бележки от съвременници, говорещи за не особено доброто му състояние. Например: *„Има и няколко ръкописа, числото на които мъчно се определява, понеже намират се в голям безпорядък“*. До създаването на Народната библиотека в София документите и книгите на БКД останали струпани в джамия („Буюк джамия“) в центъра на града. Впоследствие са пренесени в библиотеката, накрая – върнати на БАН.

През 1884 г. БКД приема по проект на К. Иречек нов устав, в който се казва (чл. 6), че дружеството, покрай другите сбирки, има и *„... една архива, която съдържа преимуществено документи за старата и новата българска история, политическа и духовна“*. Подновяват се и се засилват постъпленията по най-различен път, особено след като БКД се преустройва през 1911 г. в Българска академия на науките. Събраните документи се споменават в годишните отчети на БАН като *„научен архив“* или *„научни материали“*, за да не се смесват с деловия архив на БАН, който също бързо растял. Но в продължение на три десетилетия не било предп-

рието нищо за систематизирането и описването им. Едва през 1940–1941 г., в началото на поредната голяма война, ръководството на БАН се заема с крайно необходимото в това отношение. „Канцеларската архива“ била прегледана и оформена в дела по доста сполучлива система. А за „научния архив“ се съобщава в доклад на научния секретар на БАН за 1941–1942 г. следното: „Прегледаха се и се поставиха в папки и се състави картотека на архивите, които съдържат научни материали, писма и документи от Възраждането“. Така възникнал първият опис на архивните материали на БАН, за който пишат, че бил „едновременно именен и предметен каталог“.

Ето първата и последната страница от този опис:

Източник: НА БАН, ф. 1К, оп. 2, а.е. 718, л. 52–68.

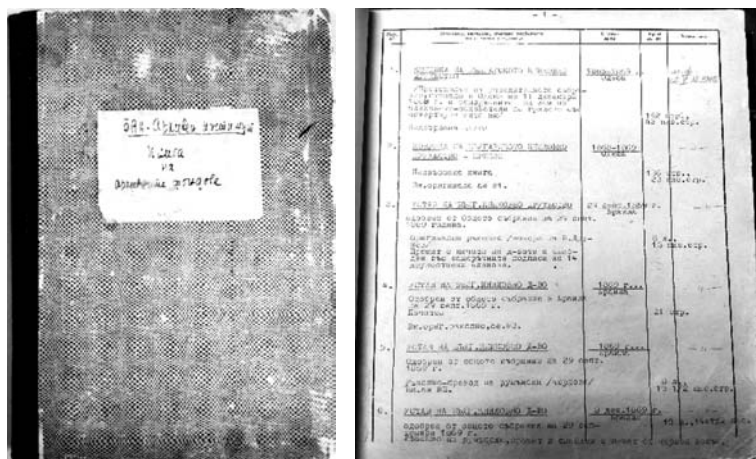
През 1944 г. най-ценните материали били предадени на съхранение в подземията на Народната банка, а други изнесени извън София. Били направени микрофилми и фотокопия на няколко важни ръкописа, както и на преписи на историята на Паисий и на съчинения на Софроний Врачански.

Качествено нов етап в развитието на този най-стар исторически архив в България настъпва през 1947 г., когато той е оформен административно като Архивен отдел на БАН, а през 1949 г. и като Архивен институт.

Тогава вече с усилията на Петър Миятев (1906–1986) и неговия екип, състоящ се от няколко само на брой, но високо образовани и амбициозни архивисти (сред тях: Дарина Ве-

лева, Лаура Костадинова²⁰, Лилия Киркова, Вяра Коларова, Димка Връблянска), в архива се въвежда пофондово съхранение на приеманите документи. Тези архивисти били по щат „технически научни сътрудници“. Така се излизало от затруднението да се отчита високата им квалификация и полаганият научен по естеството си труд, като се означаи в същото време, че не са от състава на редовните научни сътрудници в БАН.

Ето, по-долу, книга на постъпленията, където се записвали постъпилите фондове и части от фондове (наричани по навик „архив на...“, „част от архив на...“, а нерядко и в ж.р. – „из архивата на...“).

Започва и описването на фондовете всеки поотделно, в собствени за всеки фонд инвентарни описи (най-старият запазен е с дата 16.V.1949 г.), а това е огромна стъпка напред в сравнение с дотогавашното вписване в общи инвентарни

²⁰ Лаура Костадинова е първият назначен у нас възпитаник на Московския държавен историко-архивен институт. Завършила е МГИАИ през 1947 г. и пристига в София със съпруга си българин. Назначена е в Архива на БАН през 1949 г. и активно работи там до пенсионирането си. Тя е и известен български архивовед. Вторият учил в МГИАИ български архивист е Стефка Славова/Петкова (учила там през 1954–1959 г.), а третият е Асен Манов (учил в МГИАИ през 1958–1963 г.), архивист от ЦПА, който много млад се разболява фатално, та е малко познат на колегията.

книги, водещо до смесване на фондовете и непозволяващо да се правят допълнения.

Ето страници от такъв инвентарен опис, изработен от Д. Връблянска, Д. Велева и Л. Киркова, използван и до днес в НА БАН – за неговия фонд № 1 (Българска академия на науките).

№	Назив, автор, година издаване на оригинала съхраня	Година на издаване	Дата на приема	Забелески
1.	УСТАВ НА БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО /Продължител от 1-мъто сбиранието събрано в София на 1 декември 1908 г. а също, датирана подпис на членовете-участници на горното събрание, подписан на 1 декември 1908 г./	1908-1909 г. 1908 г.	1908 г.	192 стр. 43 пис.стр.
2.	УСТАВ НА БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО - ПЪЛНОЕ Подготвена книга Иж.оригинал на №1.	1908-1909 г. 1908 г.	1908 г.	136 стр. 28 пис.стр.
3.	УСТАВ НА БЪЛГ.КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО Одобрен от Общото събрание на 29 септ. 1909 година. Оригинален ръкопис /печата на В.Душев/ Печат с печата на д-вото и подпис с подписката подписан на 14 декември 1909 г.	29 септ. 1909 г. 1909 г.	1909 г.	8 л. 13 пис.стр.
4.	УСТАВ НА БЪЛГ.КНИЖОВНО Д-ВО Одобрен от общото събрание в Бразил на 29 септ. 1909 г. Печат Иж.ориг.ръкопис, №3.	1909 г. 1909 г.	1909 г.	21 стр.
5.	УСТАВ НА БЪЛГ.КНИЖОВНО Д-ВО Одобрен от общото събрание на 29 септ. 1909 г. Ръкопис-превод на румънски /чернов./	1909 г. 1909 г.	1909 г.	8 л. 13 пис.стр.
6.	УСТАВ НА БЪЛГ.КНИЖОВНО Д-ВО Одобрен от общото събрание на 29 септ. 1909 г. Печат на румънски, приложен с печат от червен восък.	3 април 1909 г. 1909 г.	1909 г.	10 л. 14 стр.

ЗАВЕШТАТЕЛЕН НАДЛЕЖ

Настоятелств инвентарен опит съдърма 1515
/хиллада потототи и петнадесет/ архивни единици,
жив. №№ 1 - 1510 + 17а, 38а, 39а, 1078а и 1106а.

В отставянето на опита взеха участие техни-
ческите научни струуници:

1. Димка Ганева Варолинка /жн. № 83-312; 519-637;
738-913 и 1103-1211./

2. Ларина Христова Велева /жн. № 1-82; 638-737 и
1213-1510./

3. Ямили Георгиевна Кириова /жн. № 213-518 и
914-1102./

София, 31 яни 1953 г. Отстапители:

1.
2.
3.

Ще се върнем по-долу и на приноса на този колектив за изграждането в страната ни на модерна архивна мрежа.

Освобождението и сбирките от достъпни документи

Навиците, създадени преди Освобождението, изиграли роля и за действията по отношение на архивите впоследствие. Не се наблюдава радикална промяна, а и действащите на обществената сцена лица били същите – просветният и културен елит на българското общество от втората половина на XIX – началото на XX век. Състоянието на умовете в коментираната област е най-ярко повлияно от двамата ни големи за времето си европейци – професорите Марин Дринов (1838–1906) и Иван Шишманов (1862–1928), както и от известния чешки българист Константин Иречек (1854–1918).

И след Освобождението България продължава да се бави с учредяването на свои държавни архиви. Налични са само няколко значими архивни сбирки, които са държавни или обществени като собственост, а оттам и публично достъпни. Но го няма учреждението, което с основание да наречем Държавен архив, разчита се на сбирките от документи с историческо значение, управлявани от Народната библиотека в София, от Народната библиотека в Пловдив, други няколко по-големи библиотеки и няколко музея и научни дружества. Кадровите ресурси са крайно ограничени, но и наличните документи и ръкописни книги и сборници (кодекси) от предходни векове са толкова малко, че се побират в няколко шкафа. За документите на българи и български институции от времето на Възраждането тепърва ще се установява в чии домове са и какъв е обемът им.

Слага се и началото на събирането на документи и книги, изоставени от османските чиновници и велможи при изтеглянето им от страната. След години ще стигнем до твърдението, че Народната библиотека в София притежава третия по големина османски архив в света, но входи в този мощен информационен масив не сме създали достатъчно. И до днес са инвентирани и каталогизирани само част от личностите, а са сканирани нищожните 0,09%. Ще се върнем по-нататък на този въпрос.

Регулярното архивиране на документи, възникнали в структури на възстановената българска държава, задълго се отлага. То започва едва в средата на XX век, когато се изработва съответно законодателство и се пристъпва към изграждането на мрежа от държавни архиви. Дотогава постъпленията на учреденска („правителствена“) документация за съхраняване за постоянно в публично достъпни хранилища са по-скоро изключение, резултат са от случайни обстоятелства и интереси. Преобладават и до днес в тези институции документите на отделни лица и на обществени организации. Възлагането в началото на XX век на задача на Народната библиотека в София да играе ролята и на национален архив не е подплатено с предоставянето на финансови и кадрови ресурси и си остава до голяма степен пожелателно.

Търсени са в архивната ни литература причините за това състояние на нещата, но една от тях трябва напълно да бъде отхвърлена. Касае се за предположението, че българите под османска власт си имали в държавата национален исторически архив („Хазине-и-Еврак“) и това ги е задоволявало.

Всъщност големите ни европейци като Марин Дринов и Иван Шишманов, макар прекрасно да познавали западноевропейския опит по отношение на централизацията в архивното дело, не могли да надхвърлят обществените обстоятелства – средата, в която развивали дейността си. А това е обществената среда, формирана в двете големи източни империи – Османската и Руската. И в двете централизацията в архивното дело, поне частична, силно закъснявала. Та и в България даже след придобиването от нея на независимост не могло лесно да се изтрие наследеното като отношение и навици.

Известно е, че в централните и някои от местните институции на властта в Османската империя се образували през вековете значителни по обем исторически архиви. Но съвсем по феодалному те се съхранявали в султанските дворци, по домовете на висшите сановници или в сградите на съответните ведомства. Тези последните запазвали пълната си собственост над документите, както впрочем и правото да ги държат в безпорядъчно състояние. Никой специализиран по архивни въпроси орган не ги контролирал.

Знае се също, че в средата на XIX век били предприети действия за известна концентрация на документите, загубили оперативно значение. Едно от тях се свързва с името на великия везир Мустафа Рашид паша (бивш посланик на империята във Франция и Англия), който, за да подобри работата на централната администрация, предвидил и създаването на архив за документите на ликвидираните нейни структури. Със султански указ от 1846 г. била създадена т.нар. „Съкровищница на документи“ – „Хазине-и Еврак“ и била построена в Истанбул сграда за тази „съкровищница“ (за този „трезор“). В нея били пренесени предимно документи от стария архив на Високата порта (Баб-и Али). През 1908 г. младотурският министър на просветата историкът Абдурахман Шереф прехвърлил там и някои документи от султанския дворец, но постъпленията в Хазине-и-Еврак не били нито подходящо систематизирани, нито достатъчно добре описани, така че не се получил достъпен за научно или друго използване архив, а по-скоро голям склад. С такъв „архив“ само се наподобявали държавните архиви в западноевропейските страни²¹.

По отношение на документите в османската провинция и в частност в районите, населени с българи, положението не било по-различно. Известен факт е, че по времето, когато бил управител (валия) на Дунавската област, Митхад паша предложил на правителството в Истанбул да отпусне средства за построяване на *„сграда за държавен архив в Русчук“*. В писмо от 24 януари 1868 г. до Държавния съвет (Шура-и-девет) валията поискал за целта 40 000 гроша. Съобщавал, че вече били събрани повече от 30 000 кутии с документи и най-вероятно техният брой скоро щял да нарасне. Постройката трябвало да бъде от камък, а не дървена, за да се предотвратят пожари и да може да побере 80 000–100 000 кутии. Но скоро Митхад паша бил отзован и не е известно да е строен в Русе архив. По-голямата част от документите от

²¹ Многократно е описвано това състояние на нещата, включително и в: **Петкова, Ст.** 2011, Увод в архивознанието..., с. 50–52.

времето на този валия модернизатор изчезнали или били унищожени по време на войната 1877–1878 г.²².

Каменна сграда, най-вероятно за архив, е била построена (през 1870–1871 г., според надписа над входната ѝ врата), но в по-закътаното Търново. Дело е на български майстор – прочутия Никола Фичев²³.

За Турция и след разпада на Османската империя останало характерно децентрализираното съхранение на архивните документи. Във времето между двете световни войни имало 14 крупни ведомствени архива и още няколко по-малко значими. И едва тогава – през 20-те и 30-те години на XX век, поради нарастващия интерес към османските архиви на свои и на чуждестранни изследователи била подобрена работата по систематизирането и описването на документите, по изработването на каталози и на други архивни справочници. Изпратени били младежи да учат в Европа за архивисти, а частичното макар отваряне на Османския архив за чужденци се свързва с името на Кемал Ататюрк, който считал, че „това е една от формите Турция да се открие за света“.

Цялостни мерки за реорганизиране на архивното дело на Турция били взети в началото на 80-те години на XX век, като през 1984 г. била учредена на подчинение на министър-председателя Генерална дирекция на държавните архиви, а в Истанбул била построена за Османския архив модерна сграда, където били концентрирани над 150 милиона документа и за тях започнали да се полагат системни професионални грижи²⁴.

²² Виж за това в книгата на **Цви Керен** 2009, Еврейската общност в Русчук. От периферия на Османската империя до столица на Дунавския вилает 1788–1878. София, с. 191.

²³ Превод на надписа и подробности около този строеж виж в: **Петкова, Ст.** 2011, Увод в архивознанието..., с. 54; *същата*, 2009, Щрихи към историята на българските архиви, *Архивен преглед*, кн. 3–4, с. 16–17.

²⁴ Статия на **Исмет Бинарк**, един от ръководителите на Генералната дирекция, може да се види в *Архивен преглед* (1996, кн. 1–2, с. 116–128) – „Кратка история на турските архиви и на дейността на Генералната дирекция на държавните архиви“. Но в нея по погрешка се посочва, че е строен архив в Русе.

Що се отнася до Руската империя, където се формира мисловно голяма част от бъдещия културен и управленски елит на България, там през XIX век са също все още феодални нравите и обичаите. През 1862 г. било отменено крепостното право (без да бъдат оземлени селяните), а за други граждански права, камо ли за правото на гражданите да бъдат информирани, малко се мислело и почти нищо не се предприемало. Правели се даже сериозни спънки.

Факт е, че през вековете са се образували в Руската империя огромни масиви от документи, но грижи за тях (с различна интензивност и качество) се полагали само на ведомствено равнище, в съответните министерства и други водещи централни учреждения²⁵. В провинцията нуждите на историци и други изследователи се задоволявали чрез Губернските *археографически* комисии. Търсели се от *археографически експедиции* запазили се тук и там исторически значими документи – с оглед на последващото им публикуване от историците. Задоволяване на цялостните нужди от документна информация на едно развиващо се общество (чрез разклонена и действена мрежа от държавни архиви) не било в дневния ред на управляващите. За последните императори от династията Романови било характерно мракобесно управление, довело страната в началото на XX век до две катастрофални войни и до три революции, та се стигнало до положение декретът за реорганизация и централизация на архивното дело в страната да бъде подписан и въведен в действие **едва** от комунистическия ѝ премиер – Владимир Улянов/Ленин (на 1 юни 1918 г.). Текстът на декрета бил дело на Съюза на руските архивни дейци, учреден скоро след Февруарската революция – на 18 март 1917 г., и председателстван до май 1919 г. от известния историк Александр Сергеевич Лаппо-Данилевский. Събитията от октомври 1917 г. забавили приемането на декрета, но не го спрели и той оказал впоследствие

²⁵ За пример може да се даде огромният и добре уреден Московски архив на Министерството на правосъдието – МАМЮ.

изключително позитивното си въздействие²⁶.

У нас, в България, и след Освобождението ѝ поради изначалното и продължаващо влияние на въпросните империи не можели да постигнат рязка промяна и най-светлите ни умове. Марин Дринов успял да тласне напред академичната наука (историко-филологическото ѝ направление) и да стабилизира формирация се български литературен език, създавайки правописни норми, но като депутат в Учредителното събрание, приело Търновската конституция, и като управленец (в периода на Временното руско управление) е запомнен от гражданството почти само с предложението му София да бъде определена за столица на страната.

Фактите са други и намесата на Дринов в управлението не трябва да бъде подценявана. Тя е била конкретна и значима. Според разказа на Тома Васильов, който ще бъде дългогодишен главен секретар на Министерството на вътрешните работи, запознаването му с Марин Дринов се състояло в Орхание (днешния Ботевград) през януари 1877 г., когато Дринов, съветник тогава на руското командване, бил назначен за вице-губернатор на София и изчакал, заедно с бъдещия губернатор Пьотр Алабин, да се поочисти губернията от турци, та двамата да заемат длъжностите си. Тома Васильов споделил с Дринов страха си да бъде секретар на окръжния началник в Орхание, но Дринов, както е записал в дневника си Васильов, „ме насърчи и посъветва да приема, като изказа увереност, че в късо време ще усвоя и работата, и езика руски. Тогава при повечето окръжни началници секретарите бяха руси или българи, възпитавани в Русия, а българи имаше преводачи при тях“²⁷. Самият Дринов ще бъде в правителството през 1878–

²⁶ На обстоятелствата около създаването и на значението на този Декрет за архивното дело в Русия и света бяха посветени наскоро и статии в *Архивен преглед* (във връзка със 100-годишнината от подписването на Декрета). Виж: **Игнатова, А.** 2018, Първите декрети по централизацията...; **Хорхордина, Т. И.** Стогодишнината на държавната архивна...; и **Петкова, Ст.** Ресепцията зад граница на теорията...

²⁷ **Васильов, Т.** 1994, Моят дневник. София: Академично изд. „Марин Дринов“, с. 24.

1879 г. *управляващ Отдела за народно просвещение и духовни дела* и е взел активно участие в изработването на Търновската конституция. Много възможно е именно той да е повлиял и за решението на русите да положат основите на едно общодържавно архивохранилище, в което да бъдат събрани всички документи, създадени през тяхното управление. За целта било построено двуетажно здание с осем стаи в двора на Министерството на вътрешните работи. Но както коментира М. Кузманова, позовавайки се на свидетелствата на Тома Васильов, това хранилище не се запазило дълго... „Вместо в него да се съсредоточат документите от ликвидираните учреждения на Източна Румелия, които след Съединението били пренесени в Княжеството, а след това периодически да постъпват и документите на учрежденията в страната, събраните в него материали били разпилени. Отнасящите се напр. до финансовите въпроси документи били предадени на Министерството на финансите, на Министерството на правосъдието – делата и документите от съдебен характер и т.н.“²⁸.

Иван Шишманов по-дълго от Дринов е в управленска функция (министър е на просвещението от 6 май 1903 до 4 януари 1907 г.), но и неговите успехи са предимно по линия на задоволяването на нуждите на зараждащата се българска хуманитаристика – чрез издирването и публикуването на подбрани извори. С такава цел още през 1889 г. Шишманов основал и станал главен редактор на „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“ (Сб. НУНК), който продължил да излиза до 1902 г. Пак на Шишманов дължим учредяването през 1905 г. на *Археографическа комисия* отново с цел да се осигури печатна изворова база на изследванията по българска история, език и култура²⁹.

²⁸ Кузманова, М. 1966, История на архивите..., с. 103. Виж и Васильов, Т. 1928, Към въпроса за старите архиви, *Юридически преглед*, кн. 4–5, с. 157–158.

²⁹ Виж за тези и за последвалите ги подобни начинания в: Георгиев, К. 1970, Въпроси на българската археография. София; Нейкова, А. 1992, Идеи и програми за издирване и публикуване на писмени извори за българската история, *Годишник на СУ – Ист. фак*, т. 84–85, с. 287–325; същата, 1994, Документални свидетелства за дейността на проф. Ив.

Но паралелно с това Шишманов учредява през 1904 г. едно архивно по функции учреждение, на което дава името **Архив на Възраждането**.

Архивът на Възраждането, според Лилия Киркова³⁰, Младен Радков³¹ и другите специално проучвали го автори, е пръв в усилията да се създадат и у нас архиви от типа на *държавните архиви в Европа*. Местен е архивът от музей в музей (за последно е наричан „исторически отдел на Етнографския музей“), но оставал все пак доста автономна структура. С основание Киркова твърди, че това е „*първият, ако може да се каже, български архив в истинския смисъл на думата, който започнал системни грижи за описване на архивни документи в интерес на научното им използване*“³².

В чл. 2 на Правилника на Архива на Възраждането от 1906 г. се декларира, че чрез този архив ще се „*сгрупира на едно място и тури в ред всичко, което се отнася главно до духовния живот на българите през XVIII и XIX век, та да може въз основа на събрания материал да се проучи по-обстойно Българското възрождане*“³³.

Конкретизира се в следващите членове на правилника, че архивът „*обема 4 главни отдела: обществен, църковен, училищен и книжовен*“ и се изреждат видовете документи, които ще се съхраняват във всеки от отделите.

В Обществения отдел например се събират „*градски кон-*

Шишманов като археограф, *Известия на държавните архиви*, кн. 67, с. 337–347: *същата*, 1993, Петър Мутафчиев и идеята за „*Monumenta Bulgariae Historica*“, *Известия на държавните архиви*, кн. 66, с. 5–25; *същата*, 1997, Приносът на проф. Петър Мутафчиев към печатната изворова база на българската историческа наука. – В сб.: *Проф. Петър Мутафчиев. Познат и непознат*. София, с. 114–126.

³⁰ Киркова, Л. 1960, Към историята на научно-справочния апарат в българските архиви. – В: *Изследвания в чест на Марин Дринов*. София: БАН, с. 449–458.

³¹ Радков, Мл. 1963, Из историята на Архива на Възраждането, *Известия на държавните архиви*, кн. 7, с. 43–65; *същият*, 1964, Към въпроса за изграждането на Държавен архив у нас до 9.IX.1944 г., *Известия на държавните архиви*, кн. 8, с. 18–33.

³² Киркова, Л. Цит. съч.

³³ ДВ, № 83 от 14.04.1906.

дики, еснафски кондики, общински решения и протоколи, общински заповеди и разпореждания, фермани за частни и обществени правдини и общински печати“.

В Църковния отдел, в съответствие с името му, се събират „църковни кондики и сметки, завещания в полза на църквите, кореспонденция на църковните настоятелства, махзари и разни видове заявления и протести до светските и духовни власти по църковната борба, кореспонденция помежду общините по църковната разпра, правителствени заповеди и разпореждания по църковната борба, кореспонденция на видните църковни деятели помежду им и с общините, рапорти на църковните представители в Цариград и портрети на най-важните борци за църковната ни свобода“.

Макар и по-сбито се определя за Училищния отдел да събира „училищни кондики, условни писма, училищни законници, правилници и програми, протоколи на училищните настоятелства, кореспонденция между училищните настоятелства, учители и книжари, знакове за ученически отличия и портрети на най-видните учители“. А в четвъртия, Книжовния отдел, трябвало да намерят място „всички книги, брошури, вестници, списания и карти, както и всички ръкописи и ръкописни преводи, които са останали от турско време“.

За „наредбата и увеличаването на сбирката, за воденето инвентарите и за преписката“ се определяло да се грижи „заведующият Архива на Възраждането“. Той в края на годината трябвало да представя на министъра на народното просвещение рапорт за състоянието на архива.

С това общо взето се изчерпвала информацията, която се давала на потенциалните читатели за материалите, които могат да очакват да намерят в архива (ако и когато бъдат събрани там...). Съобщавало им се също, че архивът „е достъпен всеки присъствен ден от 10–12 часа пред обяд“ и че „използването на материалите става в Софийския народен музей в присъствието на един определен чиновник“. И били предупреждавани: „От материалите на архива може да се ползува само оня, който е получил писмено разрешение от министъра на народното просвещение“.

За десетината наши интелектуалци, изучавали по него време „*духовния живот на българите през XVIII и XIX век*“, надали е било проблем да получат от министъра нужното им писмено разрешение. Те всички били с него лични познати, ако не и приятели. Но два часа на ден? И въз основа на какви точно „инвентари“?

Постепенно се подобрява положението именно по отношение на „инвентарите“. Неколцина били назначавани за уредници в Архива на Възраждането бивши гимназиални учители (Йордан Попгеоргиев, д-р Димитър Страшимиров, д-р Никола Алексиев, д-р Стоян Романски, Иван Дорев, Антон П. Стоилов, Станимир Станимиров, Кръстю Мисирков, Георги Баласчев, д-р Кръстю Миятев, Иван Карановски, Иван Пастухов и още други) набират опит в описването на документите. То бивало индивидуално или групово и чрез вписаното в инвентарните книги проличавали видът на документите, авторът им, времето на възникването им, времето на постъпване в архива, донякъде и тематиката им. Първите инвентарни книги били озаглавени: „*Опис на материалите по възраждането на българския народ. Писмени материали*“ [Подчертано от мен, Ст. П. – за разлика от описите на *предметите* в същия този музей.].

Изпробва се и каталогизиране, като с дублети от описанията в инвентарните книги се съставя „цетел каталог“ (картотечен, книжен каталог)³⁴. Към края на съществуването на този архив (преди предаването му в Народна библиотека – София през 1924 г.) сериозно се обсъждат методите на описание, поръчват се подобрени инвентарни книги, които се водят и през следващите десетилетия в Архивния отдел на библиотеката, а някои се използват от НБКМ-БИА и до днес.

Ето тук заглавна страница на такава инвентарна книга и начална страница на записаното в нея.

³⁴ Киркова, Л., цит. съч. и Славова, Ст. 1967, Към историята и методиката на архивните каталози...

Описът се съхранява и използва в НБКМ-БИА

В личния архивен фонд на Кр. Миятев се откриват два списъка, показващи, че мисли за състоянието на архивите ни и след като вече активно се занимава с археология. Предадени са в Народната библиотека на 16 септември 1935 г. 62 ръкописа и на 9 юли 1937 г. още 42 броя „турски и арабски книги“³⁵.

Схемата за систематичен каталог, съставена от Кр. Миятев, засега не се открива. Знаем за нея от отчета на Архива на Възраждането за 1920 г., писан от Г. Баласчев. Самият Баласчев не възприел схемата и възразил срещу прилагането ѝ. Но направил и много разумни предложения: „... много отдели³⁶, които се предлагат, не могат да съществуват, понеже липсват в отдела ни такива документи. Такива има в Народната библиотека. Затова Историческият отдел [на музея] трябва да се слее с оня в Народната библиотека“³⁷. Освен това, в отговор на забележки на авторитетния Стоян Аргиров, който ревизирал работата на музея, Баласчев написал следното: „Не само в Историческия отдел на музея ни се пазят предмети и документи от Възраждането, но и в Народната библиотека, и в Университетс-

³⁵ НА БАН, ф. 95, оп. 1, а.е. 544, л. 1–2. Специално благодаря на колегата Дарина Илиева за съобщеното ми наличие на такива списъци, както и за цялостната ѝ помощ при представянето на документите, съхранявани от БАН. Ст. П.

³⁶ Иска да каже „подразделения в каталога“.

³⁷ ЦДА, ф. 177К, оп. 1, а.е. 671, л. 70.

ката, и в Св. синод, и в Академията, но и цели архиви като на Л. Каравелова, Джурова и пр. Трябва за всички да има **еднообразие в описанието**³⁸ [Подчертано от мен – Ст. П.].

Написаното от Георги Баласчев е визионерско. И до днес е валидно прозрението му, че е необходимо **еднообразие** в описанието на документите, за които се опитваме да разпространяваме информация.

Изминало е столетие оттогава, бързо крачи напред двадесет и първият век, проблемите са в твърде голяма степен повтарящи се, но и не можем да твърдим, че не са били осъзнавани и разисквани. Имало е мислещи хора и на архивното поприще³⁹.

Основен недостатък в работата на Архива на Възраждането било систематизирането на документите само по описаните по-горе серии (идеята за тях привнесъл от чужбина Иван Шишманов), без да се групират по-нататък по архивни фондове въз основа на произхода им – принадлежността им към една или друга институция, към една или друга личност⁴⁰. Работещите в архива имали разбирането (или поне усещането), че това е важен въпрос, но продължавали да вписват документите (или групички документи) в общи инвентарни книги, както се правело за музейните предмети, и така определяли „сигнатурите“ им (средството за намиране).

Някои от изредилите се уредници в Архива на Възраж-

³⁸ ЦДА, ф. 177К, оп. 1, а.е. 750, л. 41.

³⁹ Внушенията за някакво „забравено начало“ (съвещанието в Архива на БАН в края на 1949 г.) са си за сметка на авторите им, защото въпросното съвещание никога не е било „забравяно“, но и не може да бъде оценявано като *начало*... Може, но само поради повърхностно познаване на историята на архивите ни.

⁴⁰ В интерес на справедливостта трябва да се отбележи, че пофондово съхраняване е било въведено във Франция в департаментските ѝ архиви, но не и в Националния архив, което е довело до много тежки шифри (искови данни) за документите в този архив (виж по въпроса: **Дойнова, Цв. & [Славова, Ст.]** 1969, Впечатления от някои моменти в работата на френските архиви, *Известия на държавните архиви*, кн. 17, с. 366–372. Верни думи по повод на тегнещата негативна традиция е изрекъл още навремето Ив. Богданов (виж в: **Богданов, И.** Архивология, с. 193).

дането били и високо образовани хора, със защитени в чужбина дисертации по право или други науки и знаели, че се прилага от десетилетия в европейските архиви принципът на „уважение към фонда“ (фр. – „respect du fonds“, а в немски вариант – „Provenienzprinzip“ – „принцип на произхода“). Освен това през 1912 г. Българската народна банка осигурила превеждането на български на посветеното на тази тема ръководство на холандските архивисти Мюлер, Фейт и Фруин, превърнало се постепенно в световна класика⁴¹. Поради това си знание (и трупан постепенно личен опит) уредниците в Архива на Възраждането се стараели да отбелязват тук и там в инвентарните книги „из чия архива“ е документът.

Ето как Антон П. Стоилов описва в един от отчетите си своето израстване като архивист: *„При описанието на документите срещам големи затруднения. Разните нечетливи почерци ме много измъчват, ала най-голяма мъка срещам, когато определям местонаписването или годината на някой документ. А това достигам, като го сравнявам с друг подобен, съдейки не толкова по почерка, колкото по подписващите го имена, хартията и други белези. Обикновено за такива документи поставям в скоби предполагаемото местонаписване, автор, до кого е и пр.... Като ги описвах, винаги посочвах **из чия архива са*** [подчертано от мен, Ст. П.]. *Обръщал съм особено внимание в краткото им съдържание... Всичко туй върши от искрено желание да допринесе нещичко, когато се използват тия многоценни материали из нашето минало...“*⁴².

В същото време прави впечатление дълго задържалата се употреба на думата „архив“ в женски род, както и отбягването на „архивен фонд“, макар това означение да е било широко

⁴¹ Muller, S., Feitth, J. A. & Fruin, R. 1898, Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven. Groningen: Erven B. van der Kamp. (Оригиналното издание на холандски.) А на български: **Dr. S. Müller, Fr., Dr. J. A. Feitth et Dr. R. Fruin Th. Az.** 1912, Ръководство за класиране и описание на архивите. Превод от френски. София: Печатница „Надежда“ на Р. Шимонов, 190 с.; Подробно за изданието на български виж: **Петкова, Ст.** 2015, Архивистика. Избрано 1960–2015. София, УниБИТ, с. 510–518.

⁴² Цит. по **Киркова, Л.**, цит. съч., с. 452.

известно, тъй като е била позната европейската практика. С определение за „архивен фонд“ започва и преводът на български на ръководството на Мюлер, Фейт и Фруин. Преводачът Димитър Попилиев не се колебае да използва именно този израз. Той е за него естествен, съвсем обикновен и не му е нужно означение, което да звучи по български. Даже не смята за необходимо да го включи след преведения текст в своя *„Списък на малко известните и непознати думи, които се срещат в Ръководството и тяхното значение“* (на с. 187–190).

Неизбежно се налага изводът, че много трудно се е надживявала традицията, а в дадения случай традицията не била положителна. Българинът бил свикнал от предосвободенско време да събира онези документи, които смятал за нужно да опази и направи публични в читалищна или в друга някоя библиотека, по-късно в поредния сформиращ се музей, та и методите на систематизиране, описване, предоставяне на документите за използване си оставали библиотечни или музейни. Такава била и използваната терминология. Натрупвали се познания в областта на архивната теория и методика, но бавно и мъчително, с много лични усилия от страна на малцината ентузиаста, посветили се на това дело. Те нямали предварителна архивистична подготовка и ги отнасяме към категорията на *заслужилите, но самоуки, самонаправили се архивисти*⁴³. Основни днешни термини като „архивен фонд“, „фондообразовател“, „архивна единица“ въвежда в практиката **едва** Иван Богданов чрез лекциите си през 1941–1942 г. в Градския архив на София и чрез разработваните от него през 40-те години проектозаконали⁴⁴. Регистрирала е тези термини в

⁴³ **Петкова, Ст.** 2021, Известното и не толкова, за изучаването на архивистика и сродните ѝ дисциплини. Неизползваните извори. – В: *Архиви и история: пътища на познанието. Сб. доклади от национален семинар, София, СУ „Св. Климент Охридски“*. София, с. 11–21. Под ред. на Анна Кочанкова.

⁴⁴ Виж за термините, използвани от него, в: **Богданов, И.** 2014, Архивология..., с. 125–251; **Минцев, Д.** 1995, Лекции по архивистика на Иван Богданов (1), *Известия на държавните архиви*, кн. 70, с. 43–73; *същият*, 1996, Лекции по архивистика на Иван Богданов (2), *Известия на държавните архиви*, кн. 71, с. 25–65; *същият*, 1997, Проектозакони за създаване на архивна система в България, *Известия на държавните архиви*, кн. 74, с. 69–

речника си от 1950 г. Мария Трифонова⁴⁵.

Поради малкото на брой съхранявани документи (около десетина хиляди към 1924 г.), ограничената им тематика и неподходящото им и недостатъчно пълно описание Архивът на Възраждането бил слабо посещаван (5 до 10 души годишно). А върху степента на използване оказвали влияние и собственическите нагласи на музейното ръководство. Чрез правилника на Етнографския музей от 1909 г. изрично било забранено *„снемането на фотографически и други снимки и копия от документите без предварително разрешение на Музейния комитет“*⁴⁶. И когато видният наш учен Петър Ников поискал през 1919 г. да снее преписи от документите по Възраждането на гр. Варна, които *„да издаде покрай други такива материали в отделна сбирка“*, комитетът отказал с аргумента, че това противоречи на задачите на музея, който *„един ден сам ще почне да печата събраните материали“*⁴⁷.

Тези и подобни (типично музейни) нагласи не са изживени и до днес, та ще се връщаме към тях и по-нататък в нашето изложение.

Архивните сбирки в Народна библиотека – София

Още по време на Освободителната война започва събирането на книги и документи, с които ще се сложи началото на Народната библиотека в София.

А в правилниците за нейното функциониране (от 1898 г. и сл.) се определя и редът за използване на събраното – било книги, било документи. Първоначално не се прокарвала разлика между тези две категории, но по отношение на до-

106; Петкова, Ст. 2011а, Иван Богданов – убеден и искрен привърженик на централизацията в архивното дело на България, *Известия на държавните архиви*, кн. 100, с. 149–234; *същата*, Иван Богданов и българската архивистика. – В сб.: Богданов, И. *Архивология...*, с. 9–69.

⁴⁵ Трифонова, М. 1950, Българска архивистична терминология. София: ББИ, 7 с. Циклопечат.

⁴⁶ *Архив на МНП*, 1909, кн. 4, с. 16. Цит. по Кузманова, М. 1966, История на архивите..., с. 79.

⁴⁷ ЦДА, ф. 177К, оп. 2, а.е. 235, л. 97. Цит. по Кузманова, М. 1966, История на архивите..., с. 79.

кументите се проявявала все пак известна предпазливост. Ако за печатните книги се допускало да се вземат и за домашен прочит (срещу паричен депозит), за ръкописните книги и сборници (традиционно наричани „ръкописи“) било забранено изнасянето извън стените на библиотеката.

Всъщност правилникът от 1898 г. е за народните (държавните) библиотеки в София и Пловдив и е утвърден от държавния глава (княз Фердинанд) по доклад на министъра на народното просвещение Иван Вазов⁴⁸.

Министърът Вазов започва доклада си с думите: „Господарю! Народната библиотека в София и Народната библиотека в Пловдив съществуват още от самото освобождение на България. И досега обаче, по разни причини, за тия две учреждения не съществуват особни наредби, които да урегулират специалните служби на тия учреждения...“. И продължава: „В правилника се е гледало, от една страна, да се предвидят най-добрите условия за снабдяване на библиотеките с нуждните за целта им литературни произведения и най-добрия начин за описаньето, нарежданьето и пазеньето на тия произведения, а от друга страна, да се дадат всички улеснения за ползуване от тия учреждения, като се позволява дори ползуване от имота

⁴⁸ Самият Вазов е започнал трудовия си път като част от държавната администрация. Веднага след като през юни 1877 г. Свищов става първият освободен български град и се организира там новото общинско управление, Вазов пристига като преводач и заедно с Алеко Константинов се представят на губернатора. В спомените си разказва: „Когато при опита той видя моя руски език, се хвана за косите и ме назначи за писец (деловодител), а Алеко Константинов за писар. Така аз имах честта да бъда един от първите българи, които образуваха канцеларския персонал и първото зърно на българското чиновничество... Съгласно предписанията на временните наредби на княз Черкаски, духът на свободата даде нов облик на обществения живот. Административният механизъм на новите учреждения, завъртян от нас, криво ляво работеше, скърбуцаше. Имаше в Свищов градски съвет, съдебен съвет и търговски съвет“. [Цит. по **Андреев, Г.** 2021, Много видни българи са били деловодители. – В: *Архиви и история: пътища на познанието. Сб. доклади от национален семинар*. София: СУ „Св. Климент Охридски“, с. 160–161.] След около година Вазов е преместен на същата длъжност в Русе, а после е председател на окръжния съд в Берковица.

на библиотеките и в места вън от градовете, дето се намират тези библиотеки“⁴⁹.

Режимът на ползване на „библиотечния имот“ е доста либерален. Чл. 34 на правилника гласи: „За ползуване в читалнята се дават всички книги, с изключение на ръкописите, които могат да се разгледват в определена за тази цел стая под надзора на одного от библиотечните чиновници“⁵⁰.

По отношение на каталозите е интересна употребата на думата „картичка“. В чл. 23 и чл. 24 на правилника се казва, че основният азбучен каталог „трябва да се допълня постоянно, та винаги да съдържа отбелязани всички книги в библиотеката. Затова той се състои от **карточки** [подчертано от мен, Ст. П.] и е подвижен“. И по-нататък: „Всяко съчинение се вписва на отделна картичка, като се поставя най-напред името на автора и после пълното заглавие на съчинението заедно с всички библиографически данни, относящи се до съчинението. На двата горни ъгъла на картичката се вписва на единия сигнатурата, а на другия – номерът на книгата от входящия журнал“⁵¹.

По-важно е обаче да подчертаем, че е бил предвиден за съставяне още в този първи правилник за държавните библиотеки и каталог с логическа структура, който впоследствие ще бъде наричан *систематичен*. Чл. 25 гласи: „Освен основния азбучен каталог, библиотеката трябва да има особен **методически каталог**, в който книгите се разп-

⁴⁹ Училищен преглед, юни 1898, кн. 6, с. 585–595.

⁵⁰ За нас, днешните, е любопитна и разпоредбата на чл. 43: „Ако в дома на някого, който е взел книга за четене, се появи заразителна болест, той е длъжен да съобщи на библиотеката и веднага да повърне заетата книга за дезинфекция“.

⁵¹ Скоро ще влезе в употреба и френската дума *fiche*, която е от ж.р. и в продължение на десетилетия ще бъде употребявана и на български предимно в ж.р. – *фиша*, *фиши* („фишите в каталога“). Това, докато думата е била използвана от библиотеки и архиви за каталозите им. Но когато към края на XX век *фиш* става дума омнибус, се появява множественото число *фишове* (по модела стол/столове), та става даже неудобно да се говори за *каталожен фиш*. Връщането към *каталожна картичка* е неизбежно.

ределят не по външен някой признак, а по своето отношение към един или други от научните или литературни отдели. Избирането на **енциклопедическата** система, според която трябва да бъде съставен **методическият каталог**, зависи много от местните условия (от преимуществения характер на книгите в библиотеката, от числото им, характера на читателите и т.н.)“. [И в трите случая – подчертано от мен, Ст. П.].

В по-късните правилници експлицитно присъстват освен „ръкописи“ (т.е. ръкописни книги и сборници) и други архивни материали, в частност „*правителствени книжа*“ (документи, произлизащи от държавните учреждения).

*

От 1921 г. по Закона за народното просвещение и реално от април 1924 г. се оформя като самостоятелна структура **Архивен отдел на Народна библиотека – София**, който полага усилия да замести липсващия национален архив на страната, тъй като такава роля му е възложена от закона. Оглавява го енергичният, 34-годишен филолог българист Васил П. Василев (1890–1975), доскорошен гимназиален учител⁵², подпомогнат от бившия прогимназиален учител Любен Петров, също „командирован на замятия“ в Архивния отдел на НБ – София. Общо персоналът е от трима души, условията за съхранение на документите са под всякаква критика и националната ни библиотека често възобновява исканията си да бъде освободена от възложената ѝ, но неизпълнима при такива условия задача. В резултат от тези искания е получено през 1923 г. даже писмено съгласие от министъра на просвещението Стоян Омарчевски да се пристъпи към създаването на от-

⁵² Виж за него **Петкова, Ст. & Луков, Г.** 2021 [2023], Васил Петров Василев (1890–1975). Опит за портрет, *Известия на държавните архиви*, кн. 122, с. 51–69.

давна замисления самостоятелен Държавен архив⁵³.

В тази обстановка Васил П. Василев проявява изключителна упоритост и оставя име в историята на българските архиви. Той самият е също от категорията на самонаправилите се български архивисти, но му помагат натрупаният личен опит в работата с документи, както и широките му познания и научни интереси в областта на българския език и история.

Подготовка за работа с документи той получил предимно като офицер във войската по време на Първата световна война⁵⁴. Докато се обучавал през 1916 г. в Школата за запасни подпоручици (ШЗП), той изучавал дисциплината „Военна администрация“, запознал се основно с „Положение за писмоводството във войската“ и се упражнявал в създаването на бойни заповеди, донесения, писма и пр. А вече като офицер бил близо две години (1917–1918 г.) адютант на коменданта на гр. Ксанти. В задълженията на адютантите влизало да *„докладват и приподписват всички книжа“*, т.е. да отговарят за архивите (делата) и да ръководят деловодната дейност във войсковата част или учреждение, в което са назначени. Теоретичните си познания Василев прилага тук на практика, опознавайки в дълбочина деловодната система, документообразуването и документооборота във войската.

След сключването на Солунското примирие и обявяването на демобилизацията на армията на 4 октомври 1918 г. започва поэтапно разформироване на военновременните полкове и дружини и преминаване към мирновременно състояние на войските. Обаче подпоручик Василев остава да изпълнява адютантската си длъжност в Ксантийското комендантство още два месеца, защото е в списъка на офицери, които се задържат недемобилизирани *„до уреждането на поверените им дела, архиви, сдаване на длъжности и прочие“*.

⁵³ Подробно по въпроса виж **Йорданов, В.** 1930, История на Народната библиотека в София. По случай 50-годишнината ѝ, 1879–1929. София, с. 295–296, 303–307, 322–323. Предписанието на Омарчевски за създаване на самостоятелен държавен архив е от 14 март 1923 г.

⁵⁴ ДВИА, ф. 1521, оп. 1, а.е. 254, л. 57.

На офицерския корпус е било добре известно и предприетото през 1914 г. от ръководството на войската за организиране на Военноисторическа комисия към Щаба на армията и на *Военноисторически архив* към него (виж по-долу в параграфа „Министерствата като документационни центрове“).

Като се добавят и личните интереси на В. П. Василев в областта на литературата и историята, става съвсем обясним опитът му през януари 1919 г. да получи работа в Народната библиотека в София. Със съжаление директорът на библиотеката ще съобщи в Министерството на просвещението, че единственият незает щат е за счетоводител, а „г-н Василев със сигурност не кандидатства за такава длъжност“⁵⁵. Налага му се да се върне на учителското поприще, но паралелно с учителстването той изработва и издава Правописен речник, публикува собствени поетични произведения и превежда чужди, започва в Германия докторантура и почти довежда докрай работата си над езиковедска дисертация⁵⁶.

Така В. П. Василев авторитетно и с летящ старт се заема със задачите си на завеждащ Архивния отдел на НБ – София (по щат: *библиотекар на Архивния отдел*). Той и неколцината назначавани (щатни и командировани) в новосъздадения отдел на библиотеката продължавали, доколкото могли, обичайната събирателска работа, имали и някои завидни постъпления (като личния архив на Никола Обретенов⁵⁷), но били силно амбицирани да въведат ред най-вече в третирането на документацията от държавната сфера. За целта Василев атакувал чрез ръководството на библиотеката ресорното министерство – това на народното просвещение, с искания да му се разреши да посещава държавните учреждения, за да ги контролира. Изработил съответни инс-

⁵⁵ НБКМ-БИА, ф. 35, оп. 1, а.е. 42, л. 1.

⁵⁶ НБКМ-БИА, ф. 35, оп. 2, а.е. 14, л. 89.

⁵⁷ Откупен от държавата през 1925 г. Виж НБКМ-БИА, ф. 35, оп. 1, а.е. 5, л. 425 гръб – 426.

трукции и даже проект на закон за държавни архиви⁵⁸. Трудно е тук да не забележим известна заблуда по отношение на възможностите на един-двама архивисти да наложат ред в архивирането на натрупаната и бързо трупаша се документация в учрежденията на страната. Но е имало поне силно желание да се прави нещо полезно по въпроса.

Специално трябва да се отбележи, че за пръв път в разпоредителни документи на овластен в архивната област държавен орган (НБ – София) бил определен срок за учреденско съхранение на излезлите от делова употреба документи. Предложен бил за утвърждаване от ресорното министерство проект на общ за всички ведомства *„Правилник за контрол и за депозирането в Народната библиотека на исторически документи от архивите на обществените (държавни, окръжни и общински) учреждения в България“*, в чийто чл. 4 се казвало: *„Всички дела от обществените (държавни, окръжни и общински) архиви, **приключени преди 25 години** [подчертано от мен – Ст. П.], престанали вече да имат делово значение, но които имат несъмнена историческа ценност, се депозират в Народната библиотека – Архивен отдел. Ония от тях, които представят държавна тайна, се предават запечатани и с това означение: „Те могат да се отварят и използват само с разрешение на правителството“⁵⁹*. Този правилник останал само проект, но разпоредбата била публикувана през 1926 г. в Правилника на Народната библиотека в София в следния вид (§177, т. 3): *„Библиотекарят на Архивния отдел е длъжен... да се грижи за прибиране в Архивния отдел... правителствени архиви, преминали в областта на историята, след изтичане на 25 години от написването на документите, съхранявани в тях“*.

Що се отнася до методиката на обработка на събираните

⁵⁸ Открит е досега само вторият лист от този закон (във фонда на Димитър Мишев – ЦДА, ф. 1546К, оп. 1, а.е. 1080, л. 1). Публикуван е няколко пъти, но с колебания относно автора. Виж една от последните публикации на текста в: **Архив на българските архиви**, т. 1. 2003, с. 588.

⁵⁹ Цит. по **Йорданов, В.**, цит. съч.

в Архивния отдел на НБ – София документи, придвижването напред също било мъчително, като причина за това отново били наследените навици. В. П. Василев и в това отношение проявил обаче завидна упоритост, опитвайки се да модифицира наследеното от Архива на Възраждането – при воденето на инвентарните книги и по отношение на каталозите. Той, както и А. Стоилов, се опитва да зачита произхода на документите. Не успява да въведе последователно пофондово съхранение, но изисква (чрез специална инструкция) да се прави разлика между „архиви“ и „сбирки“. Под „архив“ се разбирало колекция от документи, адресирани до едно лице, което е едновременно и притежател на колекцията, а под „сбирка“ – колекция от документи, адресирани до различни лица, но събрани в едно от притежателя на колекцията⁶⁰. Такава разпоредба била включена и в Правилника на НБ – София от 1926 г. Не се предвиждало обаче разделно описание на всеки един от архивите и всяка една от сбирките в отделна инвентарна книга, а продължавало вписването им в няколко общи инвентарни книги, а това силно намалявало ефекта от систематизирането на документите по *архиви* и *сбирки*.

Относно работата на В. Василев по каталогизацията ще си позволя един по-дълъг цитат, за да не преразказвам, а от първо лице да разберем: *„От „Архива на Възраждането“ наследихме единен картонен каталог, съставен от 6000 картончета, наредени в азбучен ред по имената на авторите. Той обаче се оказа непрактичен за научни изследвания, понеже може да служи на изследвача само когато знае автора на писмото. Но има много документи, чиито автори не са известни или пък са означени с инициали или псевдоними, непознати на широката публика. Подобен азбучен каталог (по автори) е необходим за всяка библиоте-*

⁶⁰ Подробен коментар за тези разработки на В. Василев се съдържат в цитираната статия на Л. Киркова от 1960 г. за научно-справочния апарат в българските архиви. Заради работата си по тази статия Киркова се е срещала с Василев, разглеждала е запазени от него екземпляри на разработките му. За съжаление, те са в някакъв момент унищожени. Не се откриват, въпреки старанията на наследниците на Василев да ги търсят у дома им.

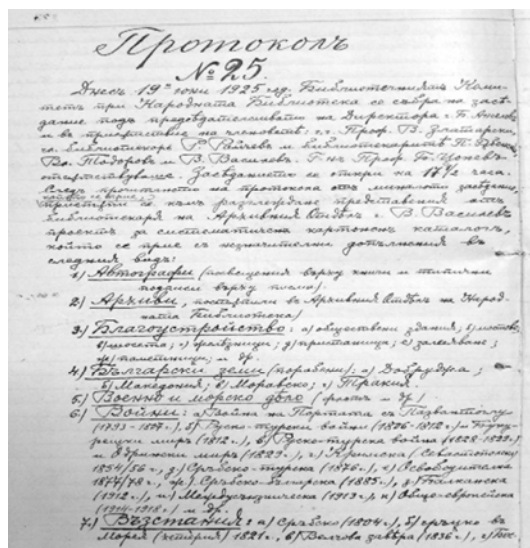
ка, но в областта на архивистиката той е без особено значение. Той не дава възможност на изследвача да открие нови материали по въпроси, които го интересуват.

Приетите също така от „Архива на Възраждането“ инвентарни книги, които всъщност представляват от себе си основен (топографичен) каталог и в който се вписваше накратко съдържанието на документите, заедно с всички необходими данни, даваха възможност на изследвача да намери известен документ само когато му е известен „инвентарният номер“ на документа. Всичко това ме наведе на мисълта да съставя временен систематичен каталог, състоящ се от картички, които да бъдат групирани по материя. Във всяка картичка щяха да бъдат изредени номерата (инвентарни) на всички документи, които се отнасят до същия предмет, напр. до един и същ манастир, църква, лице и др. Този каталог щеше да служи на публиката, докато се изработи подробен предметен каталог.

За тая цел през месец февруари 1925 г. пристъпих към съставянето на временния систематичен каталог. След като бяхме приготвили 100–150 картички (на розов картон), работата прекратих, понеже видях, че целта с тоя каталог не се постига както трябва, че картичките се претрупват с номера и че за да намери човек нещо, което го интересува, трябва да прегледа няколко десетки или стотици документи, чиито номера са отбелязани на картичките⁶¹. И това ме накара да се заловя по-скоро със съставянето на нов подвижен каталог, в който **документите да бъдат систематизирани по предмети и съдържанието на всеки документ да бъде предадено в резюме** [подчертано от мен – Ст. П.]. През месец май 1925 г., като взех предвид характера на документите, които се съхраняват в Архивния отдел, изработих проект за подвижен предметен каталог. Този проект бе одобрен от Библиотечния комитет в заседанието му на 19 юни м.г. (Протокол № 25 от същата дата)“.

⁶¹ Подобни опити са предприемани и по-късно през годините в най-различни архивни звена. Такъв справочник е съблазнителен поради скоростта на съставяне, но наистина не води до очаквания от него резултат.

В диска с приложения, съпровождащ книгата ни, е представена като Документ № 1 именно съставената от В. Василев схема⁶², като текстът там е машинописен възпроизвод на собственоръчно написаното от Василев в протоколите на Библиотечния комитет, управляващ НБ – София. Без да имаме директно доказателство, можем с голяма степен на увереност да предположим, че при съставянето ѝ Василев е използвал и схемата на Кр. Миятев за каталога на Архива на Възраждането. Тя не може да не му е била известна, макар в съставения Акт за приемане на документите от Архива на Възраждането в Архивния отдел на НБ – София⁶³ да не е отбелязано, че освен картичките за каталога се предава и проектът на схема за подреждането им. Както се вижда в ръкописа тук по-долу, Василев даже е нарекъл при представянето на схемата в Библиотечния комитет „Схема за систематичен каталог“. Явно и двамата с Кр. Миятев са имали колебания при определянето на вида ѝ.

Източник: НБКМ-БИА, ф. 35, оп. 1, а.е. 5, л. 443 гръб.

⁶² С известни отклонения схемата е печатана в Правилника на Народна библиотека – София от 1926 г., а в резюме е представена в сб. **Архив на българските архиви**, т. 1. 2003, с. 450.

⁶³ БИА-НБКМ, ф. 35, оп. 2, а.е. 130, л. 21.

Нека поясним, че подбраните от нас за диска с приложения класификационни схеми, рубрикатори и други помагала за разкриване и представяне на съдържанието на документите са показателни преди всичко за развитието и постигнатото равнище на архивната мисъл в страната ни. Все някога ще бъде изследвано това развитие, ще бъде преценявано постигнатото равнище, та ще е необходим и съответен материал за анализиране.

От друга страна, далеч са от съвършенство такива средства за добиване на информация като днешното търсене в мрежата по ключови думи. Отговорите са или непълни, или пък питащият по някакъв въпрос е засипан с толкова ненужна, съвършено нерелевантна информация (толкова е голям *шумът*), че е готов веднага да изостави питането си. Открит е въпросът дали няма да даде по-добър резултат комбинацията от това питане чрез естествения език (чрез ключовите думи) с добрите стари индекси от класификатори с логическа структура.

И накрая, дали справочниците, използвани в един поотдалечен период от време, богати на езикови означения от същото онова време, няма да са по-ефективни при търсенето на ретроспективна документна информация, отколкото е съвременната ни лексика? Няма съмнение, че за да получим релевантен отговор, е добре да сме задали въпроса си с подходящите лексикални единици. Тях ги има в помагалата, близки по време до самите документи.

Връщайки се към делото на В. П. Василев, трябва със съжаление да добавим, че той не остава в НБ – София достатъчно дълго, за да го укрепи и завърши. След непълни четири години той се връща към учителстването, после заема отговорна длъжност в Министерството на просвещението, а наследилият го като завеждащ Архивния отдел на НБ – София Константин Мутафов бил добър събирач (имал лични връзки със софийския културен елит), но не се впускал с ентусиазъм в работата по обработката на събраното и то си останало с години несистематизирано и неописано. За малко и да загине при бомбардировките над София.

За нови четири години В. П. Василев е на служба в НБ –

София между 1945 и 1949 г.⁶⁴ и първоначално получава задача да работи над законодателството за учредяване на държавни архиви в страната⁶⁵, но скоро проличават несъгласията му със заобикалящите го библиотекари (губи подкрепата и на политически колебливия Т. Боров), та му остава единствено радостта от намирането (в съвсем забравен шкаф) на инвентарните книги от 20-те години, считани за безвъзвратно загубени⁶⁶. До края на живота си се опитва да е полезен и като историк. Вече е на 70 години, когато описва в „Литературен фронт“ (бр. 22 от юни 1960 г.) държаното в тайна прощаване на Любен Каравелов с Христо Ботев преди отплуването на четата⁶⁷.

*

Успоредно със сбирката от български документи в НБ – София, която до 1948–1949 г. ще се означава като „Архивен отдел“, а след това ще бъде наречена „Български исторически архив“⁶⁸ (доста претенциозно и объркващо като название), възниква също така значителна по обем и по значение **Ориенталска сбирка**.

⁶⁴ Виж молбата му за работа в: НБКМ-БИА, ф. 849, оп. 1, а.е. 2512, л. 250.

⁶⁵ Пак там, а.е. 2514, л. 348.

⁶⁶ Пак там, л. 267–268.

⁶⁷ На млади години е писал и ода за същия случай. Виж **Василев, В.** 2015, *Огън в планината: исторически поеми, стихотворения, размисли*. София, 48 с. (събрани и преиздадени от сина му Невян).

⁶⁸ Историята ѝ до средата на века е описвана още тогава от Иван Панайотов и Виктория Тилева. Виж **Панайотов, И.** 1956, *Български исторически архив при ДБВК, Известия на ДБВК за 1954 г.*, с. 101–113; **Тилева, В.** 1971, *Към 90-годишнината на първата българска архивна сбирка, създадена у нас след Освобождението в Народна библиотека, Известия на НБКМ*, т. XII (XVIII), с. 329–350. Те изразяват различно мнение за времето на възникване и смисъла на названието Български исторически архив. Но най-осведоменият от историците на архивното ни дело – Димитър Минцев, откри това название още в разработките на Кирила Възвъзова от 1946–1947 г., когато тя е на работа в Министерството на информацията и изкуствата и прави проекти на нормативни актове за учреденията в областта на културата. Самата Възвъзова настояваше, че се касае за неин личен принос.

По време на Руско-турската война от 1878–1879 г. изтеглящата се турска администрация взела със себе си част от намиращите се в страната документи и книги, а други загинали, но известна част била все пак заварена по места от Временното руско управление. За нея още в своя първи отчет (юни 1878 г.) княз Александър Дондуков-Корсаков съобщава: *„В някои от завзетите от руските войски български градове бяха намерени значителни хранилища на книги и ръкописи на турски, арабски и персийски език, между които се намират твърде стари паметници. За запазването на тези паметници са взети мерки и се търсят лица, на които да се поръча да съставят подробен опис“*.

Ориенталският отдел на НБ – София е през годините с много скромнен щат и други материални възможности, но извършената там работа е въпреки това значителна. На дейността му е обръщано заслужено внимание от страна на ръководилите библиотеката⁶⁹, от изследователи, от работилите там архивисти.

Налице са студии и статии, посветени на цялостното развитие на Ориенталския отдел или на отделни съществени моменти, довели до успехи или до проблеми от различно естество (виж заглавия на Борис Недков⁷⁰, Петър Миятев⁷¹, Аспарух Велков⁷², Стоянка Кендерова⁷³, Светла

⁶⁹ Виж **Калайджиева, К.** 2018, История на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ 1944–1978 и въпроси за съвременното ѝ развитие. София: НБКМ, 553 с. Също и: **Калайджиева, К.** 2003, Материали за историята на Народната библиотека 1944–1978. София: Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

⁷⁰ **Недков, Б.** 1948, Ориенталистиката в Софийската народна библиотека, *Годишник на ББИ за 1945–1946*, с. 226–239; *същият*, 1954а, Ориенталският отдел на Държавната библиотека „Васил Коларов“, *Известия на ДБВК*, с. 113–125; *същият*, 1954б, Ориенталският отдел на Държавната библиотека „Васил Коларов“, *Исторически преглед*, кн. 2, с. 115–120.

⁷¹ **Миятев, П.** 1974, Диаманди Ихчиев (120 години от рождението му), *Исторически преглед*, кн. 6, с. 94–96.

⁷² **Велков, А.** 2011, Колекция „Сиджли“ от Националната библиотека в София като исторически извор. – В: *Из практиката на османската канцелария. Сб. материали от международната конференция „Османските регистри – извор за историята на Балканите“*, София, 23 октомври 2009. София, с. 13–65.

Иванова⁷⁴, Християн Атанасов⁷⁵, Милена Колева-Звънчарова⁷⁶, Садийе Али⁷⁷).

От гледна точка на комплектуването на архива с документи от профила му е коментирано най-вече издирването и събирането на намиращите се в страната документи и книги (предимно у частни лица и организации), а също придобиването на документи от Турция, каквито са получени в такава голямо количество през 1931 г., че едва не възниква дипломатически скандал⁷⁸.

По отношение на систематизирането и описването на събраното количество резултатите са скромни, но съотнесими със

⁷³ **Кендерова, Ст.** 2003, Пазителка на писменото наследство на Изтока, *Библиотека*, кн. 6, с. 58–64; *същата*, 2016, Отдел „Ориенталски сбирки“ при Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ и неговият фонд, *Библиотека*, кн. 6, с. 197–210.

⁷⁴ **Иванова, Св.** 1998, Обмен на османски документи между България и Турция, *Архивен преглед*, кн. 1–2, с. 22–27; *същата*, 1999, Историята и съвременното състояние на колекция сиджли в Ориенталския отдел на НБКМ, *Известия на държавните архиви*, кн. 74, с. 3–32; *същата*, 2002, Комплектуване, формиране и разкриване на сбирките на Ориенталския отдел на НБКМ (към Пътеводител на Ориенталския отдел на НБКМ), *Известия на държавните архиви*, кн. 79, с. 3–47; *същата*, 2009, Историкът и неговият архив [За класификационната схема на Ориенталския отдел на НБКМ]. – В: *Университетски четения по архивистика*. Т. 1. София, с. 282–295.

⁷⁵ **Атанасов, Хр.** 2021, За „фондирането“ на архивни матриали в Ориенталския отдел на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. – В: *Архиви и история: пътища на познанието. Сб. доклади от национален семинар в СУ „Св. Климент Охридски“, 19–20 октомври 2020 г.* София, с. 72–76; *същият*, 2021 [2023], Да дигитализираме наследството на Ориента. Постигания и перспективи пред цифровизирането на Османския архив в София, *Известия на държавните архиви*, кн. 122, 101–111.

⁷⁶ **Колева-Звънчарова, М.** 2016, Третият по големина и значимост в света османотурски архив: проблеми и задачи, *Архивен преглед*, кн. 2, с. 86–89.

⁷⁷ **Али, С.** 2016, Проблеми на разкриването на дефтерите от фонда на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, *Библиотека*, кн. 6, с. 132–149.

⁷⁸ Сведения по въпроса могат да се видят, освен в работите на посочените по-горе автори, също у: **Тодорова, М.** 1994, Основни проблеми при издирването и публикуването на документални извори за българската история от цариградските архиви 1878–1944 г., *Известия на държавните архиви*, кн. 68, с. 5–26.

Ойисъ
Султанскіи فرمانи
| Бурхадди |
Теджерета
на
Мар. Библиотека
-ъ
Сосрих.

[illegible]

106

Прилаганите методи на организация и описание на документите в Ориенталския отдел на НБ – София остават и впоследствие доста специфични. Така не се възприема станалото класическо в света (а постепенно и у нас) пофондово съхранение на документите. От 1952–1953 г. започва в отдела използването на термина „фонд“, но не както обичайно – за комплекс от документи, естествено възникнал в дейността на физическо или юридическо лице, а в разбирането на завеждащия отдела Борис Недков – като „поселищен фонд“ и други изкуствени, създадени от обработващите архивисти *колекционни формирания*⁷⁹.

Масивът от документи в Ориенталския отдел на НБКМ е със сложна структура и понастоящем, така че „влизането“ в него е доста затруднено. По тази причина сме възпроизвели в диска с приложения към книгата ни текстовете на четири от наличните помагала – Списък на турските архивни сбирки (Документ № 4 на диска), Фондова картотека (Документ № 5), Схема за тематично подреждане (Документ № 6) и Схема за тематичен каталог (Документ № 7).

За подбрани групи документи са изработвани в отдела и са публикувани справочници, част от които се подготвят сега и за използване дистанционно. Подборки от документи са представяни нееднократно на научни форуми, използвани са били за голям брой тематични изследвания⁸⁰ и те биха съставили обемиста отделна библиография. Но е проблем достъпността на масива като цяло. Той нито е изцяло систематизиран (физически), нито е изцяло инвентиран (и евентуално каталогизиран), нито е изцяло представен в по-общ справочник от типа на пътеводителите. Малко парадоксално е, но един по-общ поглед могат да имат заинтересувани читатели през Турция, тъй като именно турски архивисти са

⁷⁹ Виж негов доклад по въпроса в ЦДА, ф. 1137, оп. 1, а.е. 980.

⁸⁰ Като например: **Грозданова, Е. & Андреев, Ст.** 1999, Нови документи за историята на Рилския и Бачковския манастир през XVIII в. – В: *Общото и специфичното в балканските култури до края на XIX в. Сб. в чест на 70-годишнината на проф. Василка Тълкова-Заимова*. София, с. 285–291.

им предложили подобен справочник⁸¹.

След създаването на мрежата от държавни архиви през 50-те години на XX век се започва работа и от държавните архиви по събиране на налични все още документи и книги от османско време – в столицата и по места. Всички без изключение държавни архиви съобщават в пътеводителите си за такива постъпления. Някои от тях, като Държавен архив – Смолян⁸² и Държавен архив – Пловдив⁸³, са публикували и отделни справочници за събраното там.

През 2005 г. е проведена от Държавна агенция „Архиви“ анкета за наличието на документи на османотурски език в държавните архиви, за да се установи приблизителният им обем, вид и тематика. Според Й. Желев⁸⁴, анализирал подадените от архивите справки, обемът е трудно да се изчисли, тъй като броят е съобщаван ту в брой документи, ту в брой листове. А и измерването в линейни единици не би било особено показателно. Но проблемите при научно-техническата обработка, систематизирането, подаването на информация към обществото са големи и е верен изводът на Й. Желев, че се касае за един изцяло „скрит масив“⁸⁵. Не можем да не се съгласим и с това, че „основен проблем пред превръщането им в обществено достояние и отварянето им за българската и за турската историческа наука е кадровият проблем“⁸⁶. Той няма да бъде решен, без да се отделят достатъчно бюджетни средства за специфичното обучение и за назначаването на достатъчен брой специалисти, а това е препъни камък за архивите ни като цяло.

⁸¹ Aktaş, N. & Kahraman, S. A. (eds.), 1994, Bulgaristan'daki Osmanlı Evrakı. T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın № 17, Ankara, 230 s.

⁸² Османотурски документи в Дирекция „Окръжен държавен архив“ – Смолян. Ч. 1 (1694–1918). 1980, Съст. и прев.: Цв. Стайкова. Смолян.

⁸³ Османотурски документи в Държавен архив – Пловдив (1720–1921). 1995, Каталог на документи. Съст.: Ал. Маринов. Пловдив: Държавен архив, 96 с.

⁸⁴ Желев, Й. 2007, Османотурските документи в българските държавни архиви. Състояние и перспективи, *Известия на държавните архиви*, кн. 93, с. 337–353.

⁸⁵ Желев, Й., цит. съч., с. 353.

⁸⁶ Пак там.

Може да се добави към казаното, че и за османските документи в други архиви (извън подчинените на ДАА), да не говорим за музеи и библиотеки, информацията е абсолютно незадоволителна, почти липсваща. Тя се свежда до написаното от Д. Ихчиев за Рилския манастир⁸⁷ в далечната 1910 г. и до отбелязаното в отчетните документи на НА БАН за наличието в „Сбирка IX. Различни документи“ на опис под № 4 – „Турски документи от XIX век“.

Министерствата като документационни центрове

В първата половина на XX век поради закъснялата централизация в архивното дело на страната министерствата (общо 10 на брой) частично заместват липсващата грижа в национален мащаб за документите с историческа стойност. Те немалко допринасят и за възникването на печатна изворова база за бъдещи изследвания по историята на страната.

Касае се невиняги за патриотично осъзнато действие, но то е наистина полезно от една или от друга гледна точка. Така амбициозни министри, други висши ръководители и служители в министерствата (на вътрешните работи, на външните работи и изповеданията, на финансите, на земеделието, на народното просвещение и т.н.), както и различни техни подразделения (главни дирекции, управления, специализирани комитети, съвети) с изключителна настойчивост се стремели да покажат важноста на своя сектор на работа и да разпространят колкото може повече информация за дейността си, често включваща и развитието на отрасловата наука. За тази цел министерствата и други органи на централната и местната държавна власт отпечатвали огромен брой сборници с нормативни и нормативно-методически документи, информационни материали и текущи разпоредби по дейността си. Така например окръжните на Народна банка за 1885–1915 г. били издадени в 10 тома, решенията на Върховния касационен съд за 1887–1914 г. – в 28 тома и това далеч не били най-обемистите из-

⁸⁷ Ихчиев, Д. 1910, Турските документи на Рилския манастир. София.

дания. Именно това накара изследователи на историята на институциите да ги нарекат „документационни центрове“⁸⁸.

От друга страна, впечатляващите числа, установени от библиографите, им дават основание да твърдят, че наличието на тези издания, удовлетворяващи в голяма степен нуждите на администрацията от документна информация, е една от причините за късното създаване в страната на специализирани архивни учреждения. Ани Гергова, виден наш библиограф, даже отправи критика към историците на архивното дело у нас⁸⁹ за недостатъчно внимание от тяхна страна към коментираното обстоятелство.

Справедлива е може би тази критика, но и няма как публикаторската дейност на учрежденията, колкото и да е тя разгърната, да отмени нуждата от пълноценна мрежа от държавни архиви.

Колкото до възникването на значим масив от публикувани (и по този начин опазени за използване занапред) стойностни документи, то това е безспорен положителен факт. На него беше своевременно обърнато внимание от Анка Игнатова – чрез задълбочено изследване на печатната продукция на едно от водещите централни ведомства – военното⁹⁰.

Но нека напомним, че ролята на застрахователни копия играели в предосвободенско време публикациите на документи в периодичните български издания. Касае се за познатата на българина практика, развита, разбира се, в далеч по-широки мащаби.

⁸⁸ Виж **Кочанкова, А.** 2006, Български институции: устройствена практика и документално наследство (1879–1912). София: Херон Прес, с. 165–220. За паралелното развитие в Източна Румелия виж **Боянов, Ст.** 2016, Институции и архиви в Източна Румелия (1878–1885 г.). София, 211 с.

⁸⁹ В мое лице – Ст. П. Виж **Гергова, А.** 2006, Книжовно-документално наследство. София: Софийски университет, с. 112–115.

⁹⁰ Виж **Игнатова, А.** 2000, Приносът на военното ведомство в изграждането на печатната изворова база на българската историческа наука в периода до създаването на Държавния архивен фонд, *Известия на държавните архиви*, кн. 80, с. 59–87; *същата*, 2001, Сборниците с нормативно-разпоредителни документи на Военното ведомство като печатна изворова база, *Архивен преглед*, кн. 1–2, с. 18–28.

Някои допълнителни изследвания добавят добри примери към вече известните ни за високо качество на грижите на някои министерства също по отношение на текущите, оперативните документи⁹¹. Обикновено преобладават критиките към тази страна от дейността им.

Няма как направеното от отделни учреждения да не бъде оценявано като положително, но би било антиисторично да не забележим, че в същото това време липсват пориви към коопериране помежду им. Съвсем явно е нежеланието да се работи координирано, в екип, заради постигането на резултати в общодържавен мащаб. Показателен случай е споменатият по-горе отказ от общото архивохранилище за излезлите от текуща употреба документи на министерствата, построено в края на Временното руско управление. Остава да предположим, че това са някакви отрицателни прояви на народопсихологията ни. Преобладава мисълта за личното.

Едно от министерствата (военното) проявява активност, довела до известна вътрешноведомствена централизация на притежаваните от него документи. То организира през 1914 г. при Щаба на армията Военноисторическа комисия, която събира исторически стойностни документи и оформя от тях архив, първоначално наречен **Военноисторически архив**.

Събирателството си министерството започнало веднага след Освобождението с идеята да се напише история на българската войска. С циркуляр от януари 1881 г. е сложено началото на системна събирателска работа сред офицерите от Българското опълчение.

Идеята получава нов тласък след Балканската и Междусъюзническата война, следва се след влизането на България в Първата световна, не е изоставена и след Втората. Документите, събирани във ВИА, били систематизирани по войни, а били съставени и публикувани справочници, наречени „*Указатели*“⁹² – описи на документите, съдържащи и

⁹¹ Виж **Тодорова, М.** 2000, Спомени на Дечко Караджов – началник на архивата и пазител на тайната архива при Министерството на външните работи и изповеданията, *Известия на държавните архиви*, кн. 80, с. 206–222.

⁹² Публикуваните „Указатели“ са следните: Указател на Военноистори-

The image is a composite of two parts. On the left is the cover of a book titled 'УКАЗАТЕЛЬ' (Index) for the 'Военно-Историческая Архива' (Military-Historical Archives). The cover is dark with gold lettering. On the right is a document titled 'ДОКУМЕНТИ ОТ ВОЙНАТА В 1885 ГОД.' (Documents from the War in 1885). The document is from the 'Д. ВОЕННОЕ МИНИСТЕРСТВО' (Imperial War Ministry) and lists various military reports and orders from 1885, organized by date and type of document.

С О Д Е Р Ж А Н И Е	
Документы от войны в 1885 год.	
А. Военно-Министерство	
1. Штаб на Армию	Стр. 5
2. Дивизионная часть Главного интендантства	5
3. Кавказская	10
4. Военно-санитарная часть	10
Б. Военские части, штабы и учреждения.	
1. Заведения	12
а) Штаб на Западном корпусе	12
б) Штаб на Южном корпусе	13
в) Штаб	16
г) Штаб	16
д) Штаб	17
е) Штаб	17
2. Источники	18
а) Штаб на Южном корпусе	18
б) Штаб на Южном корпусе	20
в) Штаб на Южном корпусе	21
г) Штаб на Южном корпусе	21
д) Штаб на Южном корпусе	21
е) Штаб на Южном корпусе	21
3. Сводные списки	23
4. Колонизация	23
5. Сводные на участие для войны	23
Документы от войны в 1912—13 и 1913 г.	
А. Местные учреждения — Военно-Министерство.	
1. Штаб на Армию	41
а) Штаб на Армии	41
б) Штаб на Армии	41
в) Штаб на Армии	41
г) Штаб на Армии	41
д) Штаб на Армии	41
2. Главно-интендантство	49
а) Штаб на Армии	49
б) Штаб на Армии	49
в) Штаб на Армии	49
г) Штаб на Армии	49
3. Штаб на Армию	50
а) Штаб на Армии	50
б) Штаб на Армии	50
в) Штаб на Армии	50
г) Штаб на Армии	50
4. Штаб на Армию	51
5. Штаб на Армию	51

6	Документи от войната в 1865 год.	
Дело. Размисляно за неистина по		1865
двете страни на шестото, от го Дун-дун		1865
и от го Дун-дун, границата (от поручик		1865
(Павлов).		1865
Сашо — наивната граница (от		1865
поручик Деитер).		1865
Прикази по Военното Висшество за 1864 г.		1865
за Цариград 1864 г. (Павлов) Висшество за		1865
1864 и 1865 год.		1865
Висшество по българската армия за 1865 г.		1865
Висшество прикази по българската армия		1865
за 1865		1865
Висшество прикази и прикази № 1840		1865
българската армия за 1865 год.		1865
Прикази по съобщенията на 1865 год.		1865
Висшество прикази по българските войски		1865
от № 1 до № 48 включително (оригинали)		1865
за 1865 год.		1865
оригинали на архивните		1865
копията на архивните		1865
низи за 1865 год.		1865
Прикази по Военното Висшество за 1865 г.		1865
по Висшество прикази — занесени по		1865
маршрутите войски и приписи и занесени по българ-		1865
ската армия от № 1 до № 48 включително		1865
за 1865 год.		1865
Прикази по войските на Чистота, армия		1865
и по Кюмюр армия за 1865 год.		1865
Прикази по българската армия за 1865 г.		1865
Висшество прикази по българските войски		1865
от № 1 до № 48 включително за		1865
1865 год.		1865
Приписи по българските войски и по българ-		1865
ската армия от оригинали за 1865 год.		1865
Прикази по Главната Квартира за 1865 г.		1865
по Главната Квартира, повар де		1865
1. XI. 1865 год.		1865
Висшество прикази по българските войски		1865
за 1865 год.		1865
Прикази по Главната квартира за 1865 год.		1865
по Главната квартира по българските войски за		1865
год.		1865
Прикази прикази — приписки по Военното		1865
Висшество за 1865 година.		1865
по българската армия от 11. XI. 1865		1865
1865		1865
Един в Шаб.		1865
Дело. Момче		1865
низи на архивите		1865
Оригинали за съставно		1865
кмет 11-ти април		1865

112

Впоследствие Военното министерство ще създаде още свои структури с архивни функции. Има години, през които успоредно развиват дейност Военноисторическият архив (ВИА), Архивът при Генералния щаб (със седалище в София) и организираният през 1951 г. Централен военен архив (ЦВА), в който ВИА се влива през 1969–1970 г.

Седалището на ЦВА е в закътаното Велико Търново. Там за него са строени сгради през 1953 и 1974 г.⁹³, като тази от 1974 г. е 11-етажна и е доста добре обзаведена (включително със стелажи „Компактус“) на фона на направеното за архивите ни другаде. На военните архиви в страната ни са посветени доста на брой публикации. В работи на Йото Йотов и Лилия Андропова⁹⁴ е описвано основаването на ВИА и е проследявано развитието му през първите негови десетилетия. По различни поводи е представяно в периодиката и на различни форуми развитието и състоянието на ЦВА⁹⁵.

Подлагани са на анализ комплектуването и научно-техническата обработка на фондовете⁹⁶. Системно е наблюда-

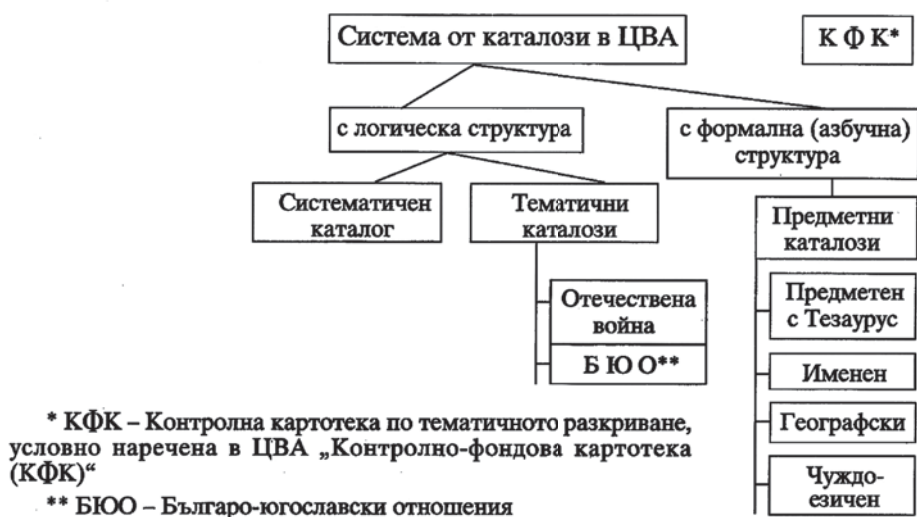
⁹³ Виж заснети тези сгради в: **Петкова, Ст.** 2011, Увод в архивознанието..., с. 152.

⁹⁴ **Йотов, Й.** 1958, Военно-историческият архив при Министерство на народната отбрана, *Исторически преглед*, кн. 1, с. 108–112; **Йотов, Й. & Андропова, Л.** 1961, Военноисторически архив. – В: *Десет години централизирано архивно дело*. София, с. 27–32.

⁹⁵ **Сергиев, Н.** 1974, Архивното дело в БНА на нивото на съвременните изисквания, *Известия на държавните архиви*, кн. 27, с. 322–323; **Жечева, Кл.** 1978, Централният военен архив във В. Търново – съкровищница на документи за военната история на страната, *Известия на държавните архиви*, кн. 35, с. 296–298; **Калчева, М.** 2002, 50 години Централен военен архив – град Велико Търново. – В: сб. *Армия, държава, общество. Юбилейна научна конференция, посветена на 50-годишнината от създаването на Централния военен архив, 5 октомври 2001 г.* ГУА, ЦВА. В. Търново, с. 28–36; **Игнатова, А.** 2019, Централният военен архив в края на XX век, *Архивен преглед*, 1, с. 153–163.

⁹⁶ **Панчева, П.** 2002, Някои проблеми на комплектуването на архивни документи в Централен военен архив. – В: сб. *Армия, държава, общество. Юбилейна научна конференция, посветена на 50-годишнината от създаването на Централния военен архив, 5 октомври 2001 г.* ГУА, ЦВА. В. Търново, с. 56–61; **Стефанова, А.** Формиране на фондовете при децентрализираното им съхранение в структурите на войската (1878–1951). Пак там, с. 8–15.

давана интензивността на използването в различните му форми и особено използването с научна цел⁹⁷. Резултатите от наблюденията и анализите са обсъждани и са използвани за по-нататъшното усъвършенстване на формите на информационна дейност и за подобряване на създадения през годините научно-справочен апарат.

Източник: Димова, В. *Каталогът в Централния военен архив...*, с. 13.

Системните усилия в такава насока довеждат до ясно видим резултат. ЦВА е един от архивите в страната с най-широко разгърнат научно-справочен апарат. Фондовете са изцяло преминали през научно-техническа обработка, каталогизацията е също много напреднала⁹⁸ (виж системата от

⁹⁷ Димитрова, Ел. Интензитет и тематична насоченост на използване документалното богатство на Централен военен архив за научни цели. Пак там, с. 68–72.

⁹⁸ Виж Димова, В. 1998, *Каталогът в системата...*, с. 17–30; *същата*, 2002, Използвани методи и качество на описанието на документалната информация в каталозите на Централен военен архив. – В сб.: *Армия, държава, общество. Юбилейна научна конференция, посветена на 50-годишнината от създаването на Централния военен архив, 5 октомври 2001 г.* ГУА, ЦВА. В. Търново, с. 62–67; *същата*, 2007, *Каталогът в Централния военен архив – състояние и перспективи, Архивен преглед*, кн. 3–4, с. 12–28.

каталози в ЦВА на графиката тук по-горе) и създава възможност за бързо и качествено обслужване – както в читалнята на архива, така и по кореспондентски път.

Специално трябва да се отбележи наличието на добре поддържан систематичен каталог, подреден по собствена схема на ЦВА. Поради профила си този архив се е нуждаел за каталога си от много по-детайлизиран раздел „Въоръжени сили. Военно дело. Войни“, отколкото това е необходимо на архивите с по-общ профил. И работещите там архивисти са разширили – още през 70-те години на миналия век, раздела, съдържащ се в Единната схема за класификация в систематичните каталози на държавните архиви (ЕСК), приспособявайки го за своите нужди. Тази тяхна разработка може да се види в диска с приложения към книгата ни като Документ № 19.

Уместно е тук да отбележим, че през 80-те години на XX век се разгърна от неколцина специалисти в Главно управление на архивите трудно обяснима кампания срещу каталогизацията и в частност, срещу систематичния архивен каталог. Наложил се каталогът да бъде „защитаван“⁹⁹. Като директор по научната и методическа работа в тези години Д. Минцев се опитва да заеме помиряваща, междинна позиция, заявявайки: *„По съставянето на архивни каталози на съвременния етап на развитие у нас е говорено и писано много. Съществуват различни схващания и препоръки. Ние смятаме, че съставянето на каталозите не бива да бъде самоцелно, но и пълното им отричане е неправилно. Архивни каталози трябва да се съставят и сега, и в бъдеще, но обвързани с конкретните належащи нужди – изследвания, подготовка на публикации, на документални сборници, изложби, заявки и др. Едновременно с това трябва да се отива към изработването на сводни каталози. Ограничаване, но не премахване изцяло на регионалните каталози (за справки и издаване) и*

⁹⁹ Виж по въпроса Петкова, Ст. 1989, За действителните и мнимите проблеми...; Маринов, Ал. 1982, За ефективността от използването на систематичния каталог и другите информационни форми, *Архивен преглед*, кн. 1, с. 37–46.

то предимно на тези по важни теми“¹⁰⁰.

Въпреки мненията на архивисти с безспорен авторитет, през следващите години спада темпът на каталогизиране на фондовете, т.е. забавя се тематичното разкриване на документите, а предстоящото изграждане на Автоматизираната информационна система на архивите (АИСА) и на наследничката ѝ – Информационната система на държавните архиви (ИСДА), няма как да се осъществи, без да е разкрито именно съдържанието на документите, тяхната тематика. Вярно е, че допринасят за разкриването и други по вид справочници, но от всички тях каталозите са най-пригодни за изпълнението на тази функция, тъй като описанието на документите при тях е *повъпросно*.

За чест на архивистите в Централния военен архив те опазват, допълват и поддържат в изрядна форма каталозите си независимо от всички внушения отвисоко¹⁰¹.

Сътрудниците на ЦВА са и едни от първите български архивисти, които подхващат идеята за използване на научно-справочния апарат на архива си в автоматизиран режим¹⁰², предприемат и редица действия в такава посока.

¹⁰⁰ **Минцев, Д.** 1987, Увод. – В: Минцев, Д., Методиев, В. & Пискова, М. (ред.), *Актуални проблеми на архивното дело. Сборник доклади от конференция, проведена на 3 и 4 декември 1987 г. от ГУА при МС и Клуб за научно творчество на младежта*. Том 3 от поредицата „Младежко научно творчество в държавните архиви“. София, с. 17–18.

¹⁰¹ За съжаление, в началото на 90-те в някакъв хунвейбински порив началстващи лица унищожиха в Държавен архив – София огромния каталог (около 400 хиляди каталожни картички), започнат преди десетилетия в Градския архив на София под ръководството на Иван Богданов. В друг голям столичен архив – НА БАН, е унищожен по същото време каталог от близо 80 хиляди картички, тъй като е бил разположен в подпокривно пространство и пожарникари настояват, че ще допринесе за евентуално опожаряване на сградата. Трудно е да се изчисли стойността на вложения в тези справочници висококвалифициран труд, но загубата е огромна и има далеч не само финансови измерения.

¹⁰² Виж **Коев, И.** 1998, Проблеми на проектирането и изграждането на автоматизирана система на военните архиви (АСВА), *Известия на военните архиви*, 8, с. 41–52.

Но за да приключим с военните архиви¹⁰³ от периода, когато водещ сред тях е Централният военен архив, трябва да признаем, че лека сянка върху общото добро състояние на научно-справочния му апарат хвърля пътеводителят¹⁰⁴ му, тъй като е публикуван доста назад във времето (през 1976–1978 г.) и отразява само част от наличното у наследника му – днешния Държавен военноисторически архив (ДВИА).

*

Докато липсват у нас обичайните за Европа държавни архиви, продължавали да се роят и други заместващи структури, като например градски исторически архиви и архиви на общини. Най-развитото от тези формирания е архивът с името **Градски архив на София**.

Огромнен брой градски, общински и подобни на тях архиви функционират по света много успешно¹⁰⁵. Но в различните държави те са с различен статут главно поради обстоятелството, че в държавите, в които има реално местно самоуправление, градските, общински и подобни управи не са част от държавната администрация и не се определят като задължителен източник на документи за държавните архиви. В същото време те са съществена част от националния архивен ресурс, та състоянието им се наблюдава от архивните централи системно и отблизо¹⁰⁶. Както и от Международния съвет на архивите.

¹⁰³ Изключително благодарна съм на колегите ми Анка Игнатова и Георги Луков за помощта им при опита ми да представя военните ни архиви.

¹⁰⁴ Централен военен архив. Пътеводител по архивните фондове (1877–1945). Т. 1, 1976, съст.: Тодоров, Т., Т. Евтимов. София, 268 с.; Т. 2, 1977, съст.: Тодоров, Т., Я. Александрова. София, 263 с.; Т. 3, 1978. София, 289 с.

¹⁰⁵ Виж напр.: **Пейковска, П.** 1990, Будапещенският столичен архив (Възникване и развитие, структура, документи за българската история), *Архивен преглед*, кн. 2, с. 65–75.

¹⁰⁶ На проблемите, свързани с тях, са посвещавани и сериозни обсъждания от страна на Международния съвет на архивите. Виж например доклада на Р.-А. Ботие на Кръглата маса на архивите в Букурещ през 1969 г. – **Bautier, R.-H.** [1972], *Les archives des collectivités locales...*; **Рачева, А.** 1994, Задачи и проблеми на градските архиви, споделени на конференция на секцията на градските архиви към Международния съвет на архивите, *Архивен преглед*, кн. 3–4, с. 68–77.

У нас, в България, този вид архиви са особен феномен. Със създаването им се занимават дейци на местните органи на власт и управление или общественно ангажирани личности (например читалищни дейци), които решават да заместят отсъстващото от отрасъла централно управление на държавата. Опитват се да свършат несвършената от това управление работа.

В периода на подготовката на честванията за 50-годишнината от Освобождението (и 1000-годишнината на Симеон Велики) силно нараства общественото недоволство от закъсняващото организиране на държавни архиви. Появяват се в печата през 1927–1928 г. заглавия като „За общ държавен архив на Българското царство“¹⁰⁷ и „Как унищожаваме историята си, когато се готвим за юбилейни тържества“¹⁰⁸, а вече след тържествата, но в същия дух, е отпечатаната от Т. Боров статия „За нашите архиви“¹⁰⁹. Не са и само толкова прозвучалите протестни гласове.

В отговор на обществения натиск, а вероятно и по собствено убеждение кметът на Софийска община съобщава с уведомителна разпоредба от 22 октомври 1928 г. за създаването на общински музей с три отдела: музей (и картинна галерия), библиотека и архив. Необходима е била значителна подготвителна работа, та официалното откриване на архива се състояло на 1 декември 1941 г. По-нататък той е ту под шапката на музея, ту на библиотеката, но всички те са в състава на Културното отделение на Столична община, чиито изтъкнати дейци по това време били писателите Орлин Василев и Петър Славински. Двамата се ангажирали и лично, като взели мерки Градският архив на София да се

¹⁰⁷ Виж **Бобчев, С.** 1927, За общ държавен архив на Българското царство, *Юридически преглед*, 7–8, с. 289–295.

¹⁰⁸ **Трифонов, Ю.** 1929, Как унищожаваме историята си, когато се готвим за юбилейни тържества, *Мир*, бр. 8649.

¹⁰⁹ **Боров, Т.** 1931, За нашите архиви, *Отец Паисий*, бр. 11–12, с. 160–161; а с известна преработка на заглавието и текста като: „За българските архиви“, в сб. **Боров, Т.** 1941, Книги. Библиотеки. Библиография. София: Българска мисъл. 232 с.

развие като един съвременен архив със значение не само за София, но и за страната като цяло. В писаното за него те разяснявали на гражданството, че в архива са *„събрани всички документи, които имат цена за историята на града ни“*, но че това *„не е склад на стари папки, а подробно проучени и описани на картончета архивни извори, колкото сложно, толкова и нагледно систематизирани“*¹¹⁰.

Културното отделение организирано и обучение по архивистика за всички работещи в отделението висшисти, като бил поканен за лектор юристът и литературен историк и критик Иван Богданов (1910–1992)¹¹¹. Състоял се през декември 1941 – януари 1942 г. курс, който е и първият по рода си в България. За него е съобщавано в архивната ни литература (в работи на Н. Савов, Мл. Радков, М. Кузманова и др.), но му е обърнато специално внимание от Д. Минцев, след като през 1993 г. са публикувани (на висок печат) лекциите по архивистика на Иван Дуйчев¹¹², изнесени през декември 1949 г. в Българския библиографски институт пред курс за библиотекари и архивисти висшисти. Възниква спор около първенството във времето на лекциите на Богданов и Дуйчев, та Минцев предприема публикуването на лекциите на Богданов¹¹³, за да покаже истината.

¹¹⁰ Виж напр. **Василев, О.** 1940, Ръкописен и документален архив към Столичния градски музей, *Сердика*, кн. III.

¹¹¹ Пълното му име е Иван Богданов Генчев.

¹¹² **Дуйчев, И.** 1993, Лекции по архивистика..., 353 с. От 1950 г. са лекциите, отпечатани на циклостил в 300 екземпляра, предоставени за печат от самия Дуйчев. Те са с обем 186 с.

¹¹³ **Минцев, Д.** 1995, Лекции по архивистика на Иван Богданов (1)...; *същият*, 1996, Лекции по архивистика на Иван Богданов (2)...; През 1997 г. Минцев публикува и други текстове на Богданов: **Минцев, Д.** 1997, Проектозакони за създаване на архивна система в България, *Известия на държавните архиви*, 74, с. 69–106. В увода към една от тези свои публикации (*Известия на държавните архиви*, 70, с. 43) Минцев оценява като „несъстоятелно“ разпространеното мнение, че преди Дуйчев в България не са разработвани „методически и теоретически въпроси на архивната теория и практика“. Виж по въпроса: **Петкова Ст., Костова, Н. & Цеков, Н.** 2016, „Списъкът Минцев“ за създателите на българската архивистика, *Архивен преглед*, 2, с. 25–33.

Впоследствие бяха задълбочено изследвани приносите на И. Богданов в българската архивистика и архивно дело, както и по-конкретно в развитието на Градския архив на София, където той се изявява не само като лектор, но и като консултант и архивист¹¹⁴. На диска с приложения към книгата ни тук сме показали като Документ № 2 и Документ № 3 две разработки с практическо значение, за които доскоро не се и знаеше, че принадлежат на перото на Богданов. А именно: *„Систематичен план на София“* и *„Схема за систематичната каталогизация“* на столичния Градски архив.

Успоредно със София развиват подобна дейност и други градове и общини. Разглеждам съм този въпрос в моя статия от 2009 г.¹¹⁵, но нека напомня, че в края на 20-те години на XX век названието *„градски архив“* използват и общественици в Пазарджик, когато решават да оформят документална сбирка при читалище „Виделина“. Със свое писмо¹¹⁶ настоятелството на читалището съобщава на кмета на града, че е учредило при читалищната библиотека отдел „Градски архив“, където *„ще желае да събере всички документи, архиви и пр. на частни лица и обществени учреждения, които съдържат известни данни за миналото на града, околията и страната“*. И продължават: *„За тая цел се умолявате, г-н Кмете, да бъдете така добри и наредите да се предадат в читалището най-старите архиви на общината, които и сега, и за в бъдеще още повече, ще дават образа на състоянието на нашия град в икономическо и пр. отношение“*.

Примерът на София се оказва заразителен. На 12 април 1942 г. било получено в Столична градска община писмо от Шуменската градска община¹¹⁷, което гласи буквално след-

¹¹⁴ Виж сборника: **Богданов, И.** 2014, Архивология..., 753 с. и статията: **Петкова, Ст.** 2011а, Иван Богданов...

¹¹⁵ **Петкова, Ст.** 2009, Щрихи към историята на българските архиви, *Архивен преглед*, кн. 3–4, с. 15–29.

¹¹⁶ Текстът на писмото е публикуван в **Архив на българските архиви**, т. 1. 2003, с. 470–471, а още документи за това начинание са налице в ДА – Пазарджик, ф. 393К, оп. 1, а.е. 75.

¹¹⁷ ДА – София, ф. 1К, оп. 2, а.е. 1292, л. 1, публ. в: **Архив на българските архиви**, т. 1. 2003, с. 563–564.

ното: „При Шуменската гр[адска] община се урежда общински архив, където ще се събират писмени документи, фотографии и др. във връзка с миналото на града. Така запазени, тези документи ще послужат за материали за написването на историята на града. **Моля, изпратете ни правилника, ако имате такъв, който урежда службата на повереното Ви отделение, за да си послужим с него при организирането на нашия общ[ински] архив**“ [потъмнено от мен – Ст. П.].

След време се прави опит за създаване на Градски архив и в Пловдив. Идеята била на известния пловдивски архитект и изследовател Христо Пеев и по негов доклад започнало от май 1949 г. организирането при Градския народен съвет на „Архив на пловдивската битова архитектура“ с ръководител (на обществени начала) – самия арх. Пеев. През февруари 1951 г. обаче Градският народен съвет взел решение за „*незабавно откриване*“ към Градския народен съвет на „Градски архив“ с основна задача „*да издири, събере, опише и научно подреди за рационално използване от научните работници всички материали с историческо значение, тясно свързани с всестраниното развитие на гр. Пловдив и неговата роля в нашето обществено развитие*“. Както съобщава Н. Петрова¹¹⁸, събраните в този архив документи били предадени впоследствие на Държавен архив – Пловдив, но трябва да добавим към казаното от нея, че не е минало без съпротива. Според проверката, която се направи през 2009 г., в архивния фонд на Архивно управление (ЦДА, ф. 540) и в два поне фонда в ДА – Пловдив се съдържат документи, които, ако бъдат събрани в единна преписка (каквато се е водила, но сега е някак разпиляна), ще ни покажат, че след приемането на Указ 515 и отправянето на поканата от страна на началника на ОДА – Пловдив да му бъдат предадени събраните от Градския архив документи, председателят на Окръжния народен съвет в Пловдив, в нарушение

¹¹⁸ Виж **Петрова, Н.** 2008, Към предисторията на пловдивското архивно дело. – В: *Пловдивска архивна съкровищница. Plovdiv Archives Depository*. Пловдив, Изд. „Вион“, с. 13–14.

ние на всякаква йерархия, се обръща директно към Президиума на Народното събрание с искане да бъде преразгледан Указ 515 и Градският архив в Пловдив да продължи да съществува. Както било станало с Градския архив на София.

При продължаващата липса на държавни архиви се задвижили и други организации. През май 1935 г. Народната библиотека в Пловдив обявява събиране на документи за *Архив на Българската литература и изкуство*¹¹⁹ и по този повод Народната библиотека в София протестира пред Министерството на народното просвещение. Пак по това време, през 1936 и 1938 г., Дирекцията на печата обявява намерения да учреди *Културен архив на България*.

Нека напомня също, че подобни начинания предизвикали и теоретични обосновки, които пък служели за подтик за продължаването им. Една статия на Л. Петров от 1939 г. в сп. „Общинска автономия“¹²⁰ завършва с точно такъв призив: *„Една назряла нужда на нашата съвременност апелира към личния пример на енергичните и неуморими обществени дейатели. Твърде много време измина в бюрократическа неподвижност и в напразни подканяния, без да се направи нищо. Ако учредяването на държавен архив все още не е възприето у нас като властна културна необходимост, не остава нищо друго освен отделните ведомства да проявят самостоятелна инициатива, като отделят повече грижи за съхранение на своите архиви. Решителни стъпки в това отношение могат да направят общините. Техните ръководители, в това сме убедени, имат дълг към българската историческа наука“*.

Градският архив на София се развил изключително добре. Документите се систематизирали и инвентирали според съветите на Иван Богданов, известна част била каталогизирана, а след време този архив (преобразуван през 1952 г. в

¹¹⁹ Виж текста на призива на библиотеката към българските културни дейци за подкрепа на намеренията ѝ в: **Архив на българските архиви**, т. 1. 2003, с. 507–509.

¹²⁰ *Общинска автономия*, 1939, кн. 7, с. 297–298 и в: **Архив на българските архиви**, т. 1. 2003, с. 625–629.

Софийски градски и окръжен държавен архив (СГОДА) ще даде пример на останалите местни архиви, като издаде и свой пътеводител.

Корица на „Документалното богатство...“

Пътеводителят бил веднага високо оценен¹²¹, а буквално на следващата година публикувал свой пътеводител и Държавен архив – Шумен (тогава Коларовград)¹²², изпълнен почти по същия модел.

Развитието на архивите в периода 1944–1951 г.

Отделям този въпрос в отделен параграф само за да подчертая, че във времето между политическите промени през есента на 1944 г. и граничната в историята на архивите

¹²¹ Виж **Минцев, Д.** 1966, Едно непретенциозно издание с голяма справочна стойност, *Известия на държавните архиви*, кн. 11, с. 204–211. [Рецензия] за: Документалното богатство на град София и Софийски окръг (1878–1944). Кратък справочник. Част I. София, 1964, 159 с. Циклопечат.

¹²² Виж **Георгиев, К.** 1966. Нов пътеводител на документални материали, *Известия на държавните архиви*, кн. 11, с. 214–216. [Рецензия] за: Кратък пътеводител за документалното богатство на Коларовградски окръг (1816–1944), част I. Коларовград, 1965, 78 с. Циклопечат.

ни 1951 г. се стига, за съжаление, до **апогей на децентрализацията** в архивното ни дело.

Винаги съм смятала, че тези седем-осем години са част от предходния период в новата история на българското архивно дело, че са своеобразен негов завършък. Още когато във второто издание на лекциите ми „Увод в архивознанието“¹²³ имах възможност за един по-широк текст по тази история, разделих периодите в нея на „до“ и „след“ 1951 г. Не смятах за приемливо представянето на годините 1944–1951 като нещо особено, нещо ново, както беше в известната книга на М. Кузманова по история на архивите ни, станала за нас класическа. В нея е отделена цяла една обширна глава на *„Грижите за архивното богатство на страната през първите години на народнодемократичната власт“* (с. 115–153).

Този си възглед по отношение на периодизацията в новата история на българските архиви представих (заради читателите в чужбина) и във Всеобщата история на архивите, издадена през 2019 г. от проф. Т. И. Хорхордина¹²⁴.

Всъщност, висшите представители на новото държавно управление били напълно наясно с необходимостта за България от радикални действия в посока централизация в архивното дело, но заети с решаването на тежки за тях политически и стопански въпроси, предприемат спешни мерки само по отношение на документите с историческо значение, възникнали в дейността на собствената им партия.

За тази документация са били полагали грижи в течение на няколко предходни десетилетия, още от времето на създаване на БРСДП в края на XIX век. Оказвайки се в емиграция след поражението на Септемврийското въстание от 1923 г., партийното ръководство организира прехвърля-

¹²³ Виж **Петкова, Ст.** 1994, Увод в архивознанието. Второ допълнено и преработено издание. Велико Търново: Университетско изд. „Св. св. Кирил и Методий“, с. 62–84.

¹²⁴ Всеобщая история архивов. 2019, История и организация архивного дела в странах Европы. Под ред. Т. И. Хорхординой. Часть I. Москва: РГГУ, с. 217; също и в: [Петкова, Ст.] 2019, История и организация архивного дела в Болгарии, достъпно в интернет, в платформата Academia.edu.

нето на оцелелите документи в Москва, където те се пазят в българската секция на Комунистическия интернационал (за краткост наричан Коминтерн). Бъдещите ръководители на държавата ще си поискат депозираното там едва след като се завърнат в България през 1945–1946 г.¹²⁵ – за да послужи за архив на партията им в страната. Тук е имало много малко документи за такъв архив.

Решението на Секретариата на Централния комитет на Българската комунистическа партия от 6 февруари 1946 г. за създаване на Сектор „Партиен архив“ при ЦК е добре известно. То е многократно публикувано, в това число на с. 12 в юбилейното издание на ГУА при МС от 2001 г.¹²⁶ А Решението за създаване на окръжни (впоследствие областни) партийни архиви е от 24 април 1957 г.

Многократно са коментирани партийните архиви в съчинения на специалисти в най-различни области (особено политолози), но наличната литература за създаването и развитието на **Централен партийен архив и мрежа от партийни архиви** е не особено обемна¹²⁷. В нея рядко се срещат и имена на архивисти, та доскоро не се знаеше на

¹²⁵ Виж подробно по въпроса в: **Димитров, М.** 1989, Из историята на архивния фонд на БКП, 274 с. [Непубликувана монография, завършена през 1989 г., налична в ЦДА, ф. 1Б, оп. 97, Справочен материал № 952]; виж също: **Петрова, Евд. & Петкова, Ст.** 2010, Георги Димитров и документалното наследство на България. – В: Драганов, Др. (съст.), *България и Европа през съвременната епоха: сборник в чест на 80-годишнината на проф. дин Димитър Сирков*. Велико Търново: Фабер, с. 234–249.

¹²⁶ Държавните архиви. 2001, По повод 50 години от излизането на Указ 515, 10 октомври 1951 г. София: Главно управление на архивите при Министерския съвет, 168 с.

¹²⁷ Тя се свежда до цитираната по-горе монография на М. Димитров и до: **Даскалов, Ив.** 1958, За задачите на окръжните партийни архиви, *Известия на Института по история на БКП*, № 3–4; **Костов, Мл.** 1962, За дейността на партийните архиви, *Известия на Института по история на БКП*, т. 9; **Манов, А.** 1967, Октомврийската революция, развитието на съветското държавно и партийно архивно дело и използването на неговия опит в България, *Известия на Научния архив на БАН*, кн. 4, с. 3–16; уводите на Ст. Цветански към изработените от него пътеводители по фондовете на ЦПА и няколко още не особено информативни съчинения.

кого е възложена задачата да реализира решението на Секретариата за създаване на Сектор „Партиен архив“. Изборът никак не е бил случаен (направен е лично от В. Червенков), но до изясняването на случилото се се стигна едва след излизането през 2022 г. на т. 2 от сборника „Архив на българските архиви“ (Сб. АБА). В него се оказаха публикувани два документа около Сектор „Партиен архив“, подписани с името *М. Кабакчиева*. И разбира се, асоциацията с Христо Кабакчиев (1878–1940) беше неизбежна.

Мария (Маня) Кабакчиева е била плътно до съпруга си във всичко, което той е предприемал за изясняване историята на социализма в България и разбира се, до работата на възглавявяваната от него комисия, създадена през 1928 г. в Москва за събиране в руските архиви на изворов материал по история на България¹²⁸. Темите, по които комисията работела, били определени така: *1. Ролята на царска Русия в България в доосвободителната епоха, 2. Руско-турската война в 1877–1878 г., Санстефанският и Берлинският договор, 3. Епохата на Батенберг. Пълномощията, Съединението на Северна и Южна България. 4. Сръбско-българската война, 5. Епохата на Стамболов, 6. Борбата около признаването на Фердинанда и примирението му с царска Русия, 7. Обявяването на независимостта през 1908 г., 8. Балканският съюз, балканските и междусъюзническите войни и Букурещкият мир, 9. Царска Русия и македонският въпрос, 10. Ролята на царска Русия във взаимоотношенията между балканските държави, 11. Отношението на Русия към България в предвечерието и по време на империалистическата война.*

Мария е била пръв помощник в изработването на историческите трудове на Христо Кабакчиев, в издаването и преиздаването им и е запазила всичко, което днес е негов личен архивен фонд в ЦДА (ф. 145Б). Самата тя е обработила фонда с помощта на една от племенничките му – Екатерина Кабакчиева, дългогодишен архивист в ЦПА.

¹²⁸ Виж и **Нейкова, А.** 1982, Всеки важен въпрос. – *Отечество*, кн. 7, с. 9.

Христо Кабакчиев е бил с разклатено здраве и не доживява да се върне в България, но делото му е продължено, включително от членове на семейството му и от преките му съратници. А с Кабакчиев са работили било като членове на Комисията, било като помощници Вълко Червенков (историк по образование), Панайот Топалов, който ще възглави впоследствие Музея на революционното движение (създаден като Музей на съпротивата), и Ангел Грамчев, който през 1949 г. ще поеме от Мария Кабакчиева щафетата и ще стане следващият ръководител на Партийния архив при ЦК на БКП¹²⁹.

Между 1955 г. и 1976 г. ЦПА е сектор в Института за история на БКП. От 8 декември 1976 г. преминава на подчинение на Отдел „Деловодство“ на ЦК, като замисълът е да се изгради единна система за деловодство, архивиране, съхранение и използване на документите на ръководните органи и на организациите на БКП.

По отношение на прилаганата методика на работа с архивираните документи в партийните архиви (научно-техническа обработка на фондовете, каталогизация и т.н.) следва да се отчете пълното ѝ единство с методиката, разработена и прилагана в държавните архиви. Съставяните инвентарни описи са на добро равнище, като към част от тях са прилагани указатели (именни, географски, предметно-тематични и други), на места са правени даже и препратки към изданията, в които са публикувани документите от съответните архивни единици. За каталозите в ЦПА са разработвани подходящи като тематика класификационни схеми. В диска ни с приложения сме включили една от ранните такива схеми (1971 г.) – като Документ № 14.

Начиная от 1968 г., в ЦПА е развивана и несвойствена за профила му дейност – събирани са документи, снимки и спомени за националнореволюционното движение на българите в Македония, Тракия и Добруджа. Събраната богата сбирка от такива документи е предадена през 1988–1990 г.

¹²⁹ Решението е с № 159К от 30.IV.1949 г. (за утвърждаване на Ангел Петров Грамчев за „Заведущ Партийния архив при ЦК на БКП“). ЦДА, ф. 1Б, оп. 8, а.е. 771, л. 2.

на тогавашния Централен държавен исторически архив (ЦДИА). Отчислени са и са предадени на държавните архиви и други непрофилни за ЦПА фондове, предимно лични.

Фондовият състав на ЦПА е ясен като цяло, показан е чрез пътеводителите на архива¹³⁰, публикувани след присъединяването му през 1993 г. към обединения Централен държавен архив. Днес вече тази информация е широко достъпна и дистанционно – чрез списъците на фондовете на ЦДА, масив Б, но и на самите инвентарни описи на фондовете, тъй като са сканирани и са налични в ИСДА. Като обем в момента на присъединяването масивът е възлизал на 2100 линейни метра. Фондовете са били на брой 406, частичните постъпления – 196, а спомените, извън тези, които са част от някой архивен фонд – близо 4000.

Самата история на ЦПА като един от големите и значими по съдържание български архиви е различно оценявана през годините. В много топли тонове, подчертано позитивно е представена тя от Мария Кузманова, която в глава осма на своята „История на архивите и организация на архивното дело в България“, посветена на така наречените „Специални архиви“, отделя обширен параграф със заглавие „Архиви на Българската комунистическа партия“¹³¹.

Доста по-критичен е подходът на Ралица Цветкова в нейната монография от 2012 г., изцяло посветена на проблемите на достъпа¹³². Там тя подробно е коментирала правилниците, издадени през годините, за използването на документите освен в държавните, също и в партийните архиви и съпоставяйки ги, установява, че за работа в партийните архиви изследователите не са равнопоставени даже когато не са

¹³⁰ **Пътеводител по фондовете на БКП**, съхранявани в Централния държавен архив. 2000. Съст.: Цветански, Ст. & Димитров, Т. София, 464 с.; 2-ро изд. – 2006 г.; и **Пътеводител по мемоарните документи за БКП**, съхранявани в Централния държавен архив. 2003. София: Главно управление на архивите, 544 с.

¹³¹ **Кузманова, М.** 1966, История на архивите..., с. 212–222.

¹³² **Цветкова, Р.** 2012, История и организация на достъпа до архивите..., с. 145–157.

чужденци и че им е необходимо, особено когато не са членове на БКП, да търсят специално разрешение от високо място. С документи им се налага да доказват правомерността на интереса си поради официално възложени им задачи от сериозно учреждение. Невинаги получават правото сами да търсят необходимото им по съответните справочници. Проверяват се водените по документите бележки, особено ако използваните документи не са били никога публикувани и т.н.

Но и М. Кузманова е отбелязала един тежък порок в началната събирателска дейност на партийните архиви, свързан със самочувствието им на „управляващи“, но и станал възможен поради негативната в страната ни архивна традиция. Касае се за неуважението към основополагащия в архивистиката принцип *за единство и недробимост на архивните фондове и на техните комплекси*. Ето думите ѝ: „При тази работа бяха допуснати и някои съществени слабости и грешки с отрицателни последици за понататъшната архивна дейност в страната. Често не се вземаше предвид съществуващата връзка между документите на дадено учреждение, организация или предприятие, поради което безразборно по различни поводи от неговия архивен фонд се измъкваха отделни документи за революционното движение, документи, написани или съставени от партийни дейци и т.н. По такъв начин тези документи изгубваха връзката си в цялостния естествено създаден се комплекс от архивни материали, отразяващи важни страни на общественно-политическия живот и борбите на народа в миналото. Тази и други подобни слабости и грешки бяха в тясна връзка с липсата на цялостна организация на архивното дело, наследена от миналото, с липсата на теоретически познания и опит за организирано събиране и опазване на цялото архивно богатство на страната“. Не е нужен никакъв коментар. И е пределно ясно защо за нас съчиненията на М. Кузманова са класика.

Ще минат години, докато тази практика се преустанови

от страна на партийните архиви¹³³. Преминава се към събиране от музеите на описи на притежавани от тях документи с отношение към историята на БКП, по описите се определя кои от документите са от интерес за ЦПА, донасят се в София, за да се микрофилмират (с достатъчно добро качество на микрофилмирането) в лабораторията на ЦПА, след което се връщат по местата им в притежаващите ги музеи. Могло е и да не се връщат, тъй като се касае в огромния брой случаи за откъснати от къде ли не документи¹³⁴. Но така е било обещано, за да не бъдат документите дълбоко скрити. Опасенията са съвсем реални, понеже се оказва, че в някои музеи са водени двойни инвентарни книги – една за пред света, а друга за себе си – истинска.

За съжаление, поради ниската информационна компетентност на обществото ни практиката от началните години на архивите на БКП беше подновена буквално в наши дни, като беше създаден един сборен, изкуствен по състав архив, който да обслужи изпълнението на задачите на комисията, наричана за краткост Комисия по досиетата¹³⁵.

Разпокъсаха се документалните комплекси на Министерството на вътрешните работи и Министерството на отбраната в пълно противоречие с основното изискване на съвременната архивистика за единство и недробимост на архивните фондове и комплекси от фондове. Като че ръководството и личният състав на Държавна агенция „Архиви“ не

¹³³ Виж **Кръстев, Т.** 1988, Анализ и изводи от извършеното микрофилмиране в ЦПА на ЦК на БКП на партийни документи, съхранявани в музеите. – В: Стоянов, Пр., Георгиев, Ст., Петкова, Ст., Русинова, Ем. & Кръстев, Т. (ред.), *Актуални проблеми в работата с историко-партийната документация. Сб. доклади от научно-приложен семинар (10–14 окт. 1988 г.)*. София: Отдел „Деловодство“ на ЦК на БКП, Централен партиен архив, с. 133–135.

¹³⁴ Като например дела срещу войничета левичари в Шуменския военно-полеви съд, по незначителни пътища оказали се във варненски исторически музей.

¹³⁵ Чрез Закона за достъп и разкриване на документите и обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия, обн. в ДВ, бр. 102 от 19 декември 2006 г.

са достатъчно надеждни политически и не са в състояние да подават нужните документи, за да се изпълни от комисията възложената ѝ политическа задача... Този архив и до днес е извън националната мрежа на архивите, макар да бяха определяни даже срокове за предаването му на Държавна агенция „Архиви“¹³⁶.

Но да се върнем на седемте години между 1944–1945 г. и 1952–1953 г., които се характеризират и с ясно изразени съперничества между съществувалите до това време архивни звена, всяко от които силно активизира дейността си. Архивният отдел на Народната библиотека в София укрепва кадрово (от двама-трима работещите там стават девет-десет) и все по-често се комплектуват документи, които не са характерни за този архив (личните архиви и библиотеки на членовете на царското семейство, на осъдените от Народния съд и подобни). Архивният отдел на БАН влиза в спорове с останалите относно придобити от тях архиви на видни учени (за фонда на Иван Шишманов, притежаван от Градския архив на София, се издава специален закон, задължаващ архива да го предаде на БАН). Между Партийния архив при ЦК на БКП и Музея на революционното движение възникват търкания по въпроса къде да се съхраняват документите в оригинал и коя от двете наскоро възникнали институции да се задоволява с копия.

Възникват и нови музеи, интензивно е развитието на библиотечната мрежа.

Появява се напрежение и във връзка с необходимостта да се придвижи най-сетне въпросът с централизацията в архивното ни дело. Декларира се готовност за подкрепа на такива действия, но в подкрепата от Народната библиотека, заела лидерска поза, и даже в подкрепата на историците ни с име, се усеща много фалш и лицемерие. Когато през пролетта на 1948 г. се провежда многомесечното „прослушване“ на историците от страна на КНИК (с оглед на тяхното прео-

¹³⁶ Виж за този архив (АКРПБГДСРС): **Бужашка, Б.** 2017, Публичните архиви и класифицираната информация...; **Цветкова, Р.** 2012, История и организация на достъпа до архивите..., с. 157–186.

риентиране към марксизма)¹³⁷, рядко някой от именитите ни историци се загрижва за създаването в страната ни на държавни архиви. Тях не ги вълнуват изворите за Новото време, каквито биха се събрали в уж нужните наши държавни архиви, а величието на средновековна България, за което пък величие изворите не са у нас. Домашните извори от онова, великото време не са оцелели.

Светла фигура от следвоенните години е османистът Петър Миятев (1906–1995), който през 1935–1942 г. завеждал Ориенталския отдел на НБ – София, а от 1947 г. е вече ръководител на Архивния отдел на БАН¹³⁸. Единствен той се обръща с укор към властимащите и с достойнство ги призовава към действие¹³⁹.

До частична макар централизация се стигнало, но мъчително, тъй като българските управленци, а и българските

¹³⁷ **Съдът над историците.** 1995. Българската историческа наука в документи и дискусии. Т. 1: 1944–1950. 1995. Под ред. на Мутафчиева, В. & Чичовска, В. Съст.: Мутафчиева, В., В. Чичовска, Д. Илиева, Е. Нончева, З. Николова, Цв. Величкова. София: Академично изд. „Проф. Марин Дринов“, 494 с.

¹³⁸ **Вапцарова, Г. & Илиева, Д.** 2016, Първият уредник на Архивния отдел при БАН. – В: *Обществото на знанието и хуманизмът на XXI век.* София: Академично издателство „За буквите – О писменехъ“, с. 378–383; **Вапцарова, Г. & Илиева, Д.** 2021, Личният архив на проф. Петър Миятев – източник за нови научни изследвания. – В: *Библиотеките в дигиталната епоха: доклади от XXX Национална конференция на ББИА, София, 15–16 октомври 2020 г.* София: ББИА, с. 36–39.

¹³⁹ **Петкова, Ст.** 2010, Проф. Петър Миятев и началото на централизирано архивно дело в България, *Известия на държавните архиви*, кн. 100, с. 30–47; Публикувала съм в тази ми работа изказването, направено от П. Миятев на споменатото по-горе съвещание от 1948 г. Изказването не беше известно, тъй като в сборника „Съдът над историците“ беше представена само първата третина от стенографския протокол на съвещанието, разпределен поради обема си в три архивни единици (ЦДА, ф. 146Б, а.е. 743, 744, 745), а останалите две трети бяха обявени за несъществуващи. Въпреки собственото си (и на другите работили по сборника колеги) недоглеждане, Мутафчиева е отправила в увода си тежки думи по адрес на българските архиви и архивисти. Само по себе си недостойно, тъй като тя добре ги познаваше. Виж **Съдът над историците**, 1995. Българската историческа наука..., с. 17–18. Днес вече а.е. 744 и 745 са сканирани и са достъпни за използване чрез ИСДА.

учени не били узрели за нея¹⁴⁰. С днешна дата си мисля, че В. Червенков, който ръководи през тези години Комитета за наука, изкуство и култура (КНИК) и добре познава контра-настроенията на средния ешелон в това ведомство, не е имал друг изход, освен да превъзложи надеждите си за централизация в архивите на друга приемлива институция – на Министерството на вътрешните работи.

Централизацията в архивното дело и достъпът до наличните днес архивни ресурси на България.

Нуждата от информационна грамотност в обществото

Понастоящем, и по-точно, към края на 2020 г. наличностите в архивите от мрежата, подчинена административно на Държавна агенция „Архиви“, са малко над 94 линейни километра. Изразено в други мерни единици, това са 90 857 архивни фонда и колекции (от които 5911 са фондове от личен произход), 36 037 частични постъпления и 55 519 спомена (извън тези в състава на архивните фондове). Наличният застрахователен фонд във вид на микрофилми в тези архиви е в размер на 37 276 836 броя кадри негатив.

А какъв е общият обем на архивните документи в страната, е трудно да се каже, тъй като у нас пътят към централизирано, държавно организирано съхранение (или поне управление) на националния документален ресурс, въпреки доказалите се по света и във времето безспорни позитиви от централизацията, се оказва дълъг, мъчителен, а даже и неизвървян напълно. На него са посветени достатъчно на брой изследвания¹⁴¹. Ясни са причините и последствията от закъс-

¹⁴⁰ Много е писано по този въпрос, та ще си позволя да препратя към литературата и документите, цитирани в статията ми: **Петкова, Ст.** 2011б, Съпротивата срещу Указ 515 – причини и последствия (Щрихи към историята на българските архиви 2), *Архивен преглед*, кн. 2, с. 34–143.

¹⁴¹ Виж в раздела ни „Библиография“ заглавия на Иван Богданов, Петър Миятев, Иван Дуйчев, Иван Снегаров, Михаил Алексиев, Мария Кузманова/Матеева, Димитър Минцев, Иван Пейков, Евдокия Симеонова/Петрова, Николай Савов, Стефка Славова/Петкова, Петър Пейков, Андриана Нейкова, Анка Игнатова и др.

нялото развитие, а едно от най-тежките последствия е липсата на статистика с национален обхват. Опитът да се превъзмогне тази липса чрез използване на ИКТ е засега с много ограничен успех. При попълването на Националния електронен регистър на архивите (НЕРА) се проявяват всички стари навици, възникнали по времето, когато съхраняването на архивните документи се е осъществявало в музеите заедно със сечива и инструменти (по Стилиян Чилингиров).

За днешния архивист е важно да изучава историята на архивите по света и в страната си, за да избягва повтарянето на допусканияте грешки и да използва постигнатото, като го разширява и укрепва. А за ползвателя на архивна информация с научна, политическа, стопанска или друга цел е задължително да познава поне съвременната организация на архивите, защото те се различават по *профил*. В съответствие с тематичния, хронологичен и географски обхват на съхраняваните документи всеки от архивите заема определено място в архивната мрежа на страната, а *разграничението на архивите по профил е първата възможност за вход в огромния масив от документи, който назоваваме Държавен архивен фонд, Национален архивен фонд или означаваме най-общо като **архивни ресурси на страната***. При необходимост от използване на документи, архивирани извън пределите на собствената държава, се налага ползвателят да придобие знания и за архивите в чужбина. Те биха били част от неговата информационна култура.

Развитие на мрежата от архивни институции

Формирането на мрежата, подчинена днес на Държавна агенция „Архиви“, започва през 1951–1952 г. и е закрепено с два законодателни акта: Указ 515 на Президиума на Народното събрание от 10 октомври 1951 г. и Постановление на Министерския съвет № 344 от 18 април 1952 г.

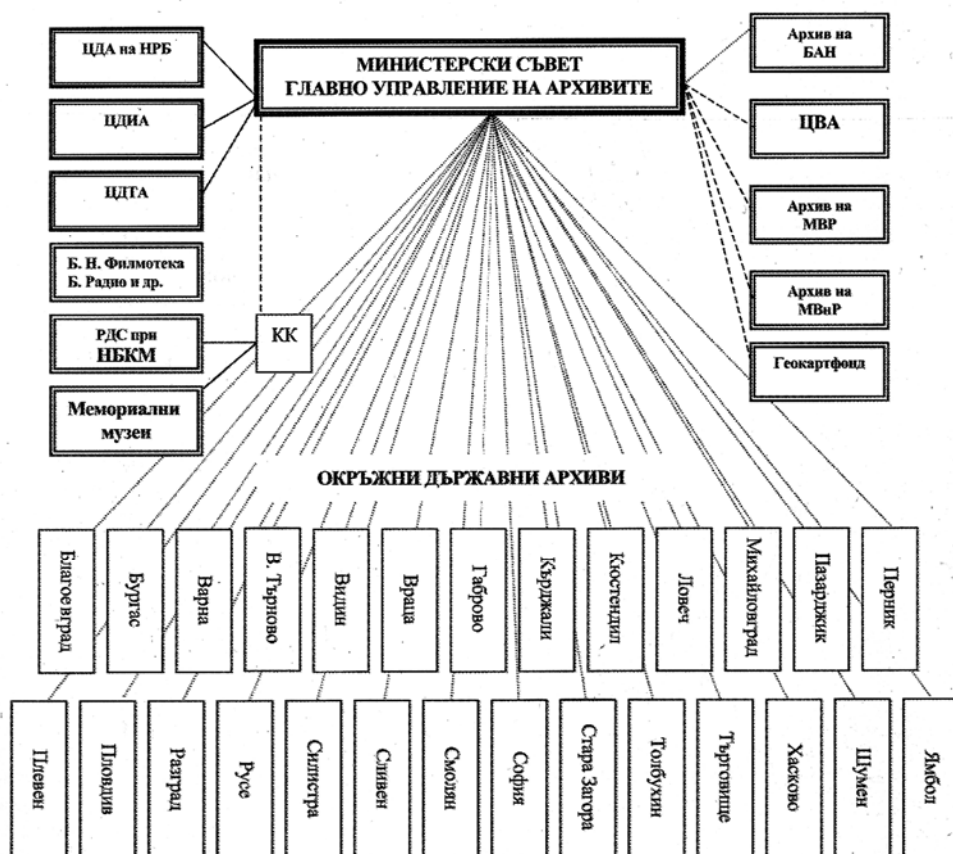
Първоначално централните архиви са Централен държавен исторически архив (ИЦИА) и Централен държавен архив на НРБ (ИЦА на НРБ), а намиращите се в центровете на окръзи архиви са 12 (в Благоевград, Бургас, Варна, Велико Търново, Враца, Плевен, Пловдив, Русе, София, Стара Загора, Хасково, Шумен). През 1974 г. е създаден Централният държавен технически архив (ИЦТА) със седалище в София.

Поради промени в административно-териториалното деление на страната в края на 50-те и началото на 60-те години, довели до създаването на нови окръзи (Видин, Габрово, Добрич, Кърджали, Кюстендил, Ловеч, Михайловград, Пазарджик, Перник, Разград, Силистра, Сливен, Смолян, Търговище, Ямбол), броят на държавните архиви в провинцията нараства на 27, а архивните шифри на съхраняваните от тях документи започват с „ОДА“ – Окръжен държавен архив. Впоследствие окръзите са преименувани на области и означението ОДА започва да се чете като *Областен* държавен архив.

Части от комплекса документи с национално значение, който би трябвало да се съхранява в един единен Централен държавен архив, остават обаче на ведомствено подчинение с всички произтичащи от това негативи. Касае се за документите в Централния военен архив, Научния архив на БАН, архивните звена към националната ни библиотека (често сменящи названията си), ведомствените архиви на Министерството на външните работи, Министерството на вътрешните работи, Главно управление за геодезия и картография и др.

Ето графично представена националната ни архивна система в края на 70-те и началото на 80-те години на XX век:

СТРУКТУРЕН МОДЕЛ НА АРХИВНАТА СИСТЕМА (1981 г.)

Източник на чертежа тук: **Тодорова, М.** 2001, Кратка история на държавните архиви. – В: Държавните архиви. По повод 50 години от излизането на Указ 515, 10 октомври 1951 г. София, с. 23.

Оригинален чертеж: Националната архивна система от гледна точка на нейното доизграждане. Предварителен доклад на Научноизследователската лаборатория по архивознание и документознание в Разработващия блок на ГУА при МС [Под научното ръководство на Ст. Петкова. Авторски колектив: Анчова, К., Бурмова, М., Нейкова, А., Нешева, Ж., Пискова, М., Петкова, Ст., Тончев, А.]. София, 1982, с. 121; също в: Методически кодекс. 1982, Съст.: Петкова, Ст. (научен ръководител), Анчова, К., Бурмова, М., Нашева, Св., Нейкова, А., Нешева, Ж., Пискова, М., Бояджиев, Ив., Гиздов, Л., Митева, П., Парушева, К. & Тончев, А. София, ГУА при МС, 1982, с. 69.

Успоредно с означените в схемата архиви съществуват Централният партийен архив и мрежата на окръжни/областни партийни архиви, които са с един повече от окръжните/областните държавни, тъй като в София поотделно функционират Градски партийен архив и Окръжен/Областен партийен архив. Административно те остават абсолютно независими от архивната централа.

Мрежата от архиви и функционирането им са определени в основните си линии чрез Закона за Държавния архивен фонд (приет през 1974 г.), по който обаче работата е започната от екипа на Михаил Алексиев още през 60-те години на XX век. Отчетен е натрупаният собствен опит (включително от времето преди промените от 1944 г.), извлечени са поуки от прилагането на Указ 515, но внимателно е проучено и законодателството по света, в частност двата примерни закона, публикувани от Международния съвет на архивите в помощ на развиващите се страни. В хода на тази подготовка за ново законодателство е изработена в началото на 70-те „Концепция за развитие на архивното дело в съответствие със задачите на Единната система за социална информация (ЕССИ)“, като за консултант по нея е отново поканен видният съветски специалист Николай Романович Прокопенко, помагал двадесет години по-рано за Указ 515.

В резултат от всичко това е приет закон, който може да се определи като изключително стойностен. Много пъти е подчертавано наличието в него на текста: *„В Държавния архивен фонд могат (!) да се включват и документи със стопански, научен, културен, политически, религиозен и друг характер, собственост на българските граждани и на техни организации“* (Чл. 2, ал. 2). Подразбира се, че могат и да не се включат, ако собственикът реши друго. Гражданинът собственик (сам или организиран заедно с други граждани) присъства и в редица други разпоредби на този закон, в резултат от което и духът, и буквата му могат да се приемат като напълно задоволителни.

Концепцията, утвърдена от Министерския съвет по доклад на Михаил Алексиев в дните около пенсионирането му, и законът, приет от Народното събрание при следващия,

втори ръководител на архивната ни централа – Панайот Панайотов, решават много и твърде важни въпроси за архивната система на страната. Не е възможно да ги коментираме тук, но е налице изключително информативната статия на П. Панайотов, писана в надвечерието на приемането на закона¹⁴².

Преустройството на архивната система, състояло се през 90-те години на XX век, означава няколко съществени промени в посока структурно окрупняване и консолидация, но като цяло мрежата от архиви запазва логиката си на построяване, така че читателят получава първия си важен репер за ориентиране при търсене на необходимите му документи именно запознавайки се с нея.

Първа, много сериозна стъпка в посока окрупняване и консолидация е направена чрез обединяването от началото на 1993 г. на трите централни държавни архива (ЦДА на НРБ, ЦДИА и ЦДТА) и още две структурни звена на ГУА (Научноизследователската лаборатория по архивознание и документознание – НИЛАД, и Центъра за микрофилмиране, реставрация, консервация, автоматизация и обработка на микрофилми) в Централен държавен архив (ЦДА)¹⁴³. От 1 януари 2000 г. в системата на ГУА преминават Управление „Военни архиви“ при Министерството на отбраната и Централният военен архив¹⁴⁴, като рангът е на Дирекция, какъвто ранг има и обединеният Централен държавен архив.

В резултат от тези обединявания структурата на ГУА се оформя каквато е показана на чертежа, който следва:

¹⁴² **Панайотов, П.** 1973, Архивното дело в Народна република България на нов етап, *Известия на държавните архиви*, кн. 26, с. 3–18.

¹⁴³ По силата на Постановление на Министерския съвет от 31 декември 1992 г.

¹⁴⁴ По силата на Постановление на Министерския съвет от 21 декември 1999 г.

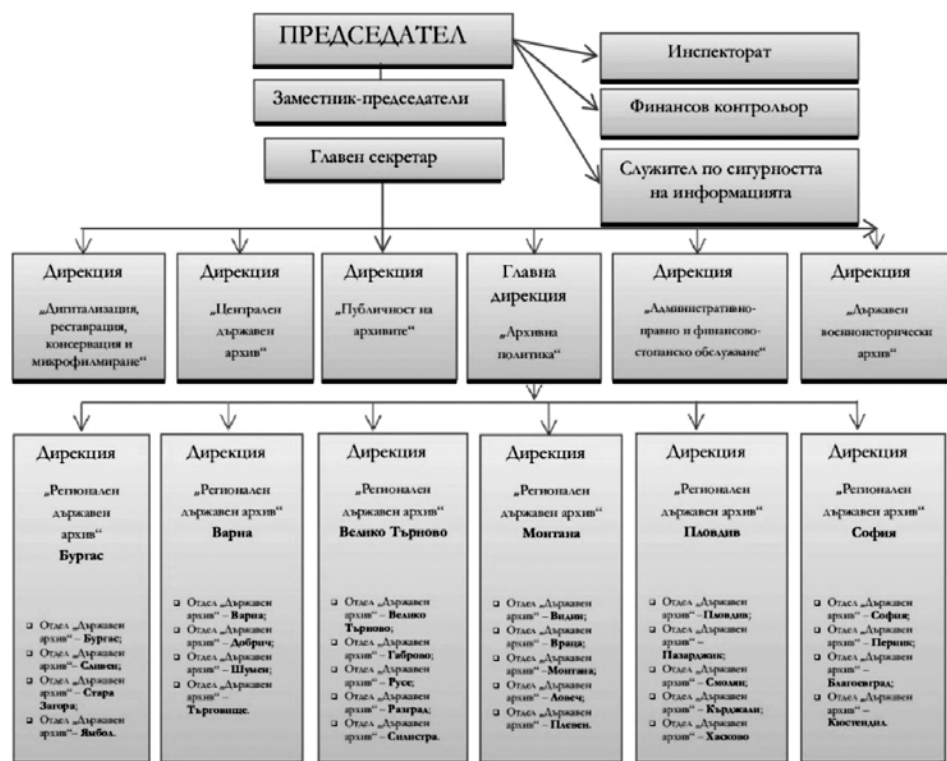
ръководство специализирана администрация обща администрация териториални звена

¹⁴⁵ Законът за НАФ е изработен под ръководството на *Боряна Бужашка*, председател на ГУА при МС, *Венислав Велчев*, зам.-председател, и от комисия в състав: *Красимира Милчева (отг.)*, *Славян Барутчийски*, *Петър Пейков*, *Стефка Петрова*, *Стефка Петкова*, *Бойка Дзипалска* и *Недялка Петрова*.

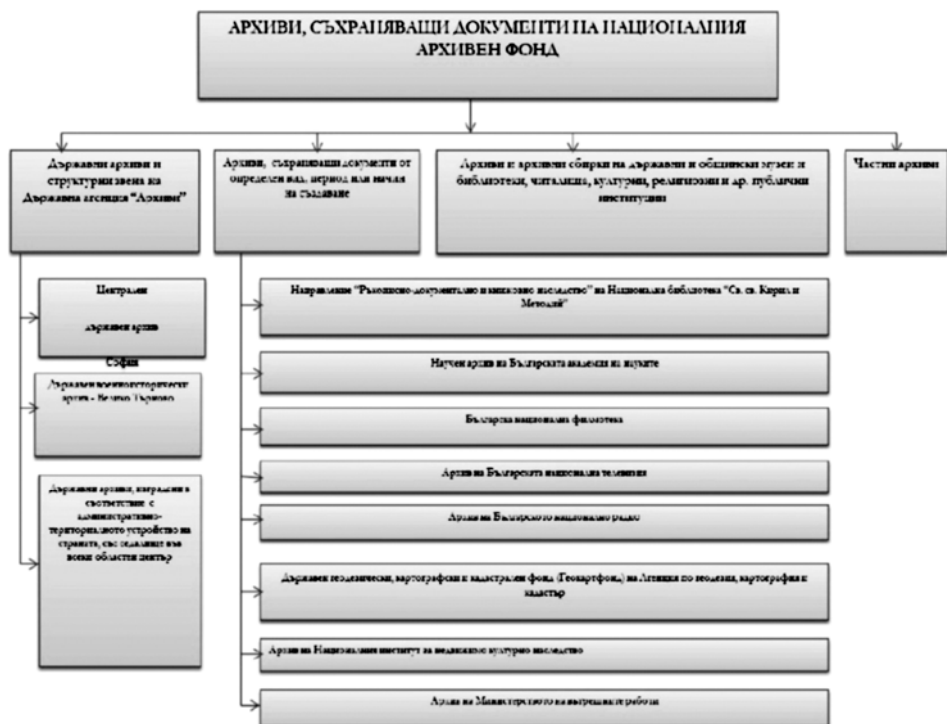
Тежък удар срещу възможностите на системата е нанесен през 2009–2010 г., когато тя е приведена в съответствие с новото административно-териториално деление на страната (останало за други на хартия), предвиждащо наличие само на шест *региона*. Съответно предишните 27 териториални дирекции се разпределят в шест групи и всяка от тях се управлява от Регионална дирекция „Държавен архив“.

Ето как изглежда това преустройство, показано графично:

Структура на Държавна агенция „Архиви“

Постепенно постигнатият числен състав от около 700 души към началото на XX век се срива до по-малко от 400 и се обезсмисля идеята, вложена в Закона за НАФ, Държавна агенция „Архиви“ да наблюдава и ръководи (поне по отношение на методиката на работа с документите) всички архивни структури в страната. А те са следните, представени графично:

Архиви, съхраняващи документи на НАФ

Графиката отразява възприетото в ЗНАФ по отношение на архивната мрежа на страната и по-точно текста на чл. 6, ал. 1, чрез който като участници в мрежата се допускат: *1. държавни архиви; 2. архиви и архивни сбирки на културни и други публични институции; 3. архивни сбирки на държавни и общински музеи и библиотеки; 4. архивни сбирки на читалища и религиозни институции; 5. частни архиви.*

Този текст беше признание, че са се провалили опитите за централизация в нейния реален, класически вид, правени в десетилетията след 1951 г. Юридически беше закрепено статуквото, характерно за страната ни откак са възникнали преди век и половина първите ни сбирки от документи с публичен достъп. Но вече нямаше как да не се признае този провал и да не се прояви реализъм. Надделяха, за съжаление, децентралистичните тежнения на българското общество.

Съзнаваше се от създателите на закона, че възниква огромен проблем, тъй като трудно може да се каже колко и кои са

„културните и други публични институции“ и останалите, изредени в чл. 6 на ЗНАФ. Остана надеждата да им се повлияе чрез записването в закона на поредица от условия. Така в чл. 33 изрично се предупреждаваше, че тези организации *„нямат право да приемат ценни документи от държавни и общински институции, обект на комплектуване от държавните архиви“*. Предупреждаваха се също, че трябва да отговарят на дефиницията за архив, дадена в чл. 5 на закона, а именно: *„Архивите са организации или структурни звена на организации, които осъществяват подбор, комплектуване, обработване, опазване на документи и ги **предоставят за публично използване**“* [навсякъде в този пасаж bold-ът е мой – Ст. П.], че съхраняваните документи *„се предоставят за публично използване съгласно методическите изисквания на Държавна агенция „Архиви“, а също, че „архивите осигуряват публичен достъп на потребителите до документите, съхранявани от тях, като за целта **създават и поддържат система на научно-справочен апарат**“*. В специалния раздел, посветен на достъпа, отново се напомняше (чл. 88), че заради осигуряването на достъп архивите изграждат научно-справочен апарат, който е публичен. А пределно ясно е, че в началото на ХХІ век това означава, че на справочниците за архивираните (от когото да било!) документи се дава широка гласност – чрез традиционни типографски форми или чрез цифровизиране на справочниците (поне на тях, ако не на самите документи) и създаване на възможност за използването им *online*. На едните и на другите.

На тези предупреждения се надявахме и най-вече на предписаната регистрация на документите от такива сбирки в НЕРА, та така да постигнем виртуална поне централизация на архивните ресурси на страната ни. Очакваше се и тук да има трудности, тъй като задължението за регистриране на културните ценности е било формулирано у нас още в Закона за старините от 1911 г.¹⁴⁶. Изисквало се в едногодишен срок от публикуването на закона всички държавни и обществени учреждения, притежаващи *„каквито и да било старини“*, да представят *„подробен опис на тези старини“*, а впоследствие такива

¹⁴⁶ ДВ, бр. 37 от 18 февруари 1911 г.

описи да се изпращат в министерството при всяко поискване от негова страна. Във всички закони за архивите ни, начиная с Указ 515, и в правилниците за изпълнението им също присъстват разпоредби по регистрацията на архивните наличности – във фондовите картотеки на държавните архиви¹⁴⁷.

Надеждите не бяха оправдани. Разпоредбите относно регистрирането се изпълняват неохотно, изпълняват се лошо или въобще не се изпълняват¹⁴⁸. А въпросът е от изключителна важност. Ако се вярва на Статистическия годишник на България, музеите са 184, библиотеките – 47, а читалищата – няколко хиляди, но колко са точно, е трудно да се пресметне въз основа на съобщените разхвърляни числа. Странно е и как библиотеките при вузове са само 12, след като вузовете ни са над 50. Не са малко и научните институти, притежаващи библиотеки и архивни сбирки, проектантските организации и подобни на тях, заети с интелектуална дейност, да не говорим за църкви и манастири, откъдето журналисти измъкват за предаванията си ръкописни и старопечатни книги, кондики и каквото още си представим.

Спазването на ЗНАФ по отношение на изискването за цялост и недробимост на архивните фондове и комплексите от фондове е също далеч от желаното. За съжаление, едва след обнародването на закона се забеляза трудно обяснима грешка в текста му точно по този въпрос. Написано е, че горното изискване е валидно за „*архивите по т. 1 на чл. 6*“, а това са държавните архиви. Защо единствено за тях? Пълна безсмислица, наистина неясно как появила се.

Организационна новост в мрежата са според ЗНАФ частните исторически архиви.

От гледна точка на комплектуването на архивите с до-

¹⁴⁷ Коментирани са подробно в: **Игнатова, А.** 2013, Националното документално наследство и българските музеи...; **Игнатова, А.** 2018а, Регистрацията на документите от Националния архивен фонд, съхранявани в музеите (основни аспекти). – В: *Музеи и общини 2. Сборник материали от Националната научна конференция „Музеи и общини“, проведена на 30 и 31 март 2017 г. в град Трявна*. Велико Търново: Фабер, 2018, с. 214–227.

¹⁴⁸ В НЕРА има понастоящем партии с частични данни за 26 музея и 8 библиотеки.

кументи е важно да се отбележи новият срок за учрежденско съхранение – 20 години. Би трябвало да са 30, ако се изхожда от практиката в други страни. Най-разпространено е „*правилото на 30-те*“. Но и това за нас е успех, след като се отдалечихме от доскоро прилаганите срокове от 5 и 10 години, които водеха до задържане на документи в учрежденията и приемане в архивите на фондове с липсващи важни документи. Но няма единомислие в колегията по този въпрос.

Системата на научно-справочен апарат

Голям проблем си остава задоволителното и лесно достигане на потребителите до необходимата им информация, а голямата илюзия е все още, че чрез ИКТ можем мигновено да достигаме до всяка необходима ни информация. Задаваме в световната търсачка Гугъл няколко ключови думи и получаваме отговор.

В утвърдилата се система на научно-справочен апарат списъците на фондовете и инвентарните им описи остават основен справочник за търсене, а електронните им варианти ги правят лесно достъпни и използвани дистанционно.

Останалите справочници – пътеводители, прегледи (обзори), са с повишена полезност при използването им чрез електронните мрежи, но при пътеводителите не се експлицира връзката документ – негов архивен шифър и резултатът е препратка към архивен фонд, а не към конкретен документ или група документи.

Изключително голям е ефектът при електронизиране на описанията на документи, съставени за каталозите. Както вече отбелязахме, тези описания са *повъпросни* (заради подреждането им при ръчен режим по съответните схеми) и задължително свързват документа (или част от документ) с исковите му данни (архивния му шифър)¹⁴⁹.

Вложенията на човешки труд за съставяне на описания, независимо какви по основно предназначение, са големи,

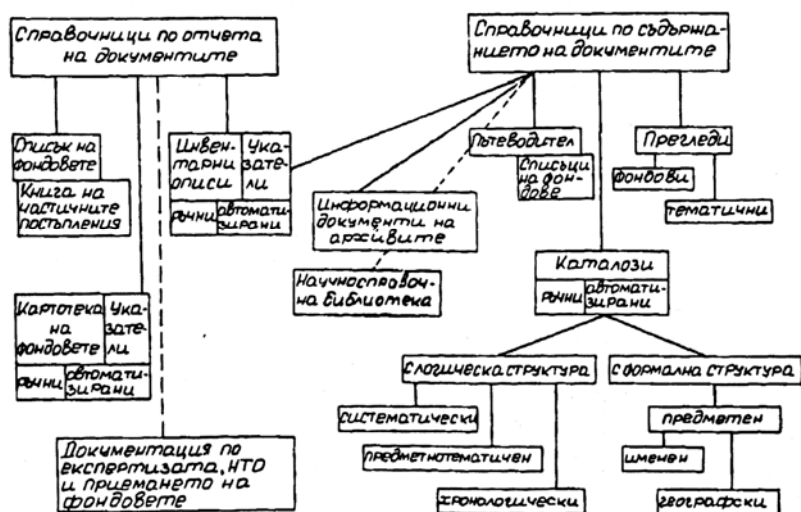
¹⁴⁹ Виж в **Петкова, Ст.** 2011, Увод в архивознанието..., с. 205–218 – раздела „Ефект от използването на справочници и документи в автоматизиран режим“.

поради което се налага многократно използване на описанията, включително като част от метаданните на сканираните документи и справочници.

Системата на научно-справочен апарат (НСА) се разработва в архивите ни и се стабилизира постепенно, а актуалната към днешна дата може да се види описана в двата методически кодекса на архивната ни централа – в този от 1982 г.¹⁵⁰ и в следващия – от 2013 г.¹⁵¹.

Графично системата на НСА на равнище „архив“ може да се представи както в „Увод в архивознанието“ от 1994 г, а именно:

Средства за информация на равнище “архив”

Източник: Петкова, Ст. 1994, Увод в архивознанието..., с. 150.

¹⁵⁰ **Методически кодекс.** 1982, Съст.: Петкова, Ст. (научен ръководител), К. Анчова, М. Бурмова, Св. Нашева, Ан. Нейкова, Ж. Нешева, М. Пискова, Ив. Бояджиев, Л. Гиздов, П. Митева, К. Парушева, А. Тончев. София, ГУА при МС, 726 с. В отделно издание: Методически кодекс. Предметен ключ. София, 1986, 42 с. Достъпен в мрежата (12.12.2022 г.), виж Електронна библиотека по архивистика и документалистика „Акад. Иван Дуйчев“, линк: https://electronic-library.org/content/archivology_lows.php.

¹⁵¹ **Методически кодекс.** 2013, Свितъци I–VI, София: Държавна агенция „Архиви“. Наличен и на сайта на ДА „Архиви“.

Извървян е дълъг път (свързан често и с експериментиране) при създаването на справочници към архивираните документи. Справочниците са *информация за информацията в документите*, както съм си позволявала да подчертавам.

Пътъом отбелязвах в изложението дотук съществените успехи и проявяваните колебания в тази така важна страна от труда на архивиста, тъй като натрупаният опит е бил важна предпоставка и за продължаването му в правилна посока след създаването на държавните архиви през 50-те години на XX век.

Особено голямо внимание се обръща в държавните архиви на научно-техническата обработка (НТО), извършвана известно време от архивистите, работещи там, а не от самите фондообразуватели. Първа грижа (като изключим експертизата за ценността на документите) е било систематизирането на документите по фондове и вътре във фондовете и съставянето на инвентарни описи. Едва тръгнала обработката на първите приети фондове, тръгва през 1954 г. и Информационният бюлетин на Архивния отдел при МВР, който скоро ще прерасне в добре познатото на колегията научно-методическо списание „Архивен преглед“. От 1957 г. е първата книжка на „Известия на държавните архиви“. Впечатляващ брой статии в тях са посветени на чуждия и свой опит по отношение на научно-техническата обработка на фондовете и в частност на инвентарното им описание. Нека споменем поне някои ранни работи на Евд. Симеонова¹⁵², Ленчо Димитров¹⁵³, М. Кузманова¹⁵⁴,

¹⁵² Симеонова, Евд. 1959, Инвентарни описи...; *същата*, 1962, За груповото описание...; *същата*, 1966, Към въпроса за описанието...

¹⁵³ Димитров, Л. 1960, За груповия архивен фонд, *Архивен преглед*, кн. 2, с. 1–7.

¹⁵⁴ Кузманова, М. 1955, Единство на принципите при изграждане на класификационната схема, *Архивен преглед*, кн. 2, с. 3–8; *същата*, 1959, Разпределение на документалните материали от Държавния архивен фонд между архивите в България, *Известия на Архивния институт при БАН*, кн. 2, с. 23–34; *същата*, 1962, Архивният фонд – основна класификационна единица за организиране на документите в българските архиви, *Годишник на СУ, Идеологически катедри*, Том LVI, с. 275–328.

Д. Минцев¹⁵⁵, Ст. Славова/Петкова¹⁵⁶. През следващите години интересът към инвентарното описание се запазва, но все по-често се касае за публикуване на описите и за тяхното място в цялостната система на научно-справочен апарат¹⁵⁷. Провеждат се и цели конференции по въпросите на научно-техническата обработка.

Каталогизацията от своя страна присъства в българските архиви откак ги има самите тях и също заема полагащото ѝ се място като част от научно-справочния им апарат. Стана дума по-горе за рубрикаторите и класификационните схеми, съставяни заради каталогизацията в Архива на Възраждането, архивните подразделения на Народна библиотека – София, военните архиви, Архива на БКД и БАН, Градския архив на София. Опитали сме се в диска с приложения към книгата ни да направим представителна извадка от тези пособия. Списъкът на приложенията може да се види след края на текста ни.

Активна роля в процеса на тематичното разкриване на архивните фондове играеше архивната ни централа, под чието ръководство утвърдени архивисти от почти всички значими звена на архивната система на страната изработиха през 1966 г. част II на „Единна схема за класификация в систематичните каталози на държавните архиви

¹⁵⁵ Минцев, Д. 1958, По някои въпроси на първичната обработка, *Архивен преглед*, кн. 4, с. 1–4.

¹⁵⁶ Славова, Ст. 1962, За по-пълно описание на документалните материали...

¹⁵⁷ Виж Петрова, Д. 1975, Инвентарният опис..., с. 25–28; Логодашка, С. 1973, За издаването на инвентарни описи, *Известия на държавните архиви*, кн. 26, с. 29–34; Арnaudова, М. 1975, Ликвидиране изостаналостта по обработката на фондове от архива, *Архивен преглед*, кн. 2, с. 31–34; Иванов, Г. 1976, Опитът ни по издаването на архивни каталози, *Архивен преглед*, кн. 4, с. 38–41; Митрева, Н. 1981, Инвентарните описи..., Петкова, Ст., Златилов, В. Гулев, Н. & Чанкова, Н. 1987, Класификационната схема на описа на архивния фонд в ролята ѝ на информационно-търсещ език и зависимостта ѝ от класификационната схема на номенклатурата на делата. – В: *Научни конференции по архивоведение*. Т. Х. София: Главно управление на архивите при Министерски съвет, с. 110–132.

(1878–1944 г.)¹⁵⁸ и през 1970 г. – част III на същата схема, но за социалистическата епоха¹⁵⁹.

Касаше се за много сложно начинание, та работата по схемата продължи в посока усъвършенстване и през 1975 г. бяха отпечатани и двете схеми в подобрен вариант¹⁶⁰. Именно това второ издание може да се види сред приложенията към книгата ни – като Документ № 17 и Документ № 18.

Първата част на схемата, отнасяща се за периода до 1878 г., трябваше да бъде разработена от БИА при НБКМ в съответствие със законово определения профил на този архив. Но под ръководството на К. Възвъзова-Каратеодорова това не можа да се случи, тъй като тя с всички сили и средства се стремеше да доказва, че БИА е нещо особено, нещо различно от останалите участници в архивната система на страната¹⁶¹.

Даже пътеводителят по фондовете на БИА трябваше да се казва „Обзор“, за да се заобиколи международно използ-

¹⁵⁸ **Единна схема за подреждане на фишове** в систематичните каталози на държавните архиви. Ч. II (1878–1944). 1966. Съст.: Жечева, Кл. (отговорник), Тончева, Т., Славова, Ст., Пръвчева, Н., Симеонова, Евд., Кабадаиев, Ж. & Зашева, Т. София, 53 с.

¹⁵⁹ **Единна схема за подреждане на фишове** в систематичните каталози на държавните архиви. Ч. III (социалистическа епоха). 1970. Съст.: Блъскова, М., Велева, Ст., Евтимов, Т., Жечева, Кл., Зашева, Т., Мишков, Г., Овчарова, Н., Симеонова, Евд., Славова, Ст. & Логодашка, С. Под ред. на Славова, Ст. & Жечева, Кл. София, 85 с.

¹⁶⁰ **Единна схема за подреждане на фишите** в систематичните каталози на държавните архиви. Ч. II (1878–1944). II-ро изд. Съст.: Жечева, Кл., Ст. Славова, Н. Пръвчева, Т. Тончева, Евд. Петрова, Т. Зашева и Ж. Кабадаиев. София, 1975, 78 с. и **Единна схема за подреждане на фишите** в систематичните каталози на държавните архиви. Ч. III (социалистическа епоха). II-ро изд. Съст.: Блъскова, М., Ст. Велева, Т. Евтимов, Кл. Жечева, Т. Зашева, Г. Мишков, Н. Овчарова, Евд. Симеонова, Ст. Славова, С. Логодашка. Под ред. на Ст. Славова и Кл. Жечева. София, 1975, 75 с.

¹⁶¹ За това нейно деструктивно поведение, хвърлящо сянка върху заслужения ѝ авторитет на голям познавач на документите по Българското възраждане, е писано и по други поводи. Виж **Петрова, Евд. & Петкова, Ст.** 2014, Михаил Стойков Алексиев и приносът му за архивното дело в България. (По повод на 110-та годишнина от рождението му), *Архивен преглед*, кн. 1, с. 13–73.

ваното название за такъв справочник (от фр. – Guide), наложило се и в България. В случая със систематичния каталог се заявяваше, че за БИА е по-подходящ предметният, какъвто е работен по времето на В. Василев. Но и такъв не се появи... Заради егото и личните амбиции на ръководителя на този иначе прекрасен архив.

През 60-те и 70-те години на XX век бяха подхванати от архивната ни централа и други широкомащабни начинания в опита ни да се равним по постигнато равнище със световната архивна общност. Беше време, когато много се пишеше и правеше в Европа и света в посока изграждане на *национални информационни системи* – NATIS. У нас се създаде с ранг на министерство Комитет по единна система за социална информация (КЕССИ), а ядро на замислената единна система за социална информация стана Единната държавна система за деловодство (ЕДСД). Набрала междувременно авторитет и сила, амбициозната колегия на българските архивисти затърси своето място в тази нова информационна уредба¹⁶², чиято цел беше *свързаност на информационните системи в национален мащаб*, та въз основа на нея да се стигне и до свързани системи с международен обхват и поле на действие.

Пак през тези години се пристъпи към задълбочена оценка на възможностите за използване на ИКТ в работата на архивиста, осъществиха се първи успешни проекти. И пак се опитахме да не бъдем последни. Даже ни канеха за статии, в които да споделяме скромния си опит в автомати-

¹⁶² Коментирала съм това в няколко мои работи: **Славова, Ст.** 1971, За мястото на архивите в единната национална система за социална информация, *Известия на държавните архиви*, кн. 22, с. 15–31; *същата*, 1976, Архивите и общите информационни системи, *Известия на държавните архиви*, кн. 32, с. 9–28; *същата*, 1978, Задачи и функции на архивите по отношение на научната и техническата информация, *Известия на държавните архиви*, кн. 35, с. 67–92 и др. Но странно, намериха се колеги, които след време оцениха тези ни усилия като нещо от рода на „на гол корем чифте пищови“. Вярно е, не бяхме достатъчно богати, но можехме поне да мислим наравно с другите и да подготвяме възможните свои успехи в бъдеще.

зацията¹⁶³, и превеждаха за своите читатели материали за случващото се у нас¹⁶⁴. Не бяха големи материалните ни възможности (нямахме даже собствени компютри и се налагаше да наемаме машинно време), но се стараехме да не отстъпваме поне в начинания, изискващи повече творчество и енергия и по-скромни финансови средства.

Като цяло трябва да се признае, че създавайки и публикувайки архивни справочници българските архиви са осигурявали през годините широк достъп до своите фондове. Публикуваните пътеводители, инвентарни описи, тематични и фондови прегледи, тематични каталози, са стотици на брой. Изданията от времето до към средата на 80-те години на XX век са отразени в двутомната библиография от 1988 г. „Българска архивистика“. Днес вече архивите (поне административно подчинените на ДА „Архиви“) представят продукцията си от справочници в разделите, които имат на страницата на ДАА в Интернет.

Обобщено представяне на архивите и издаваните от тях справочници е предприемано от архивната ни централа чрез общи за страната пътеводители, каквито са „Архивите в България“ от 1986 г. и „Държавните архиви“ от 2001 г. А информация за мрежата от архиви и за архивираните в

¹⁶³ Виж **Slavova-Petkova, St.** 1979, *Les premiers pas de l'automatisation aux archives bulgares, Automated Data Processing in Archives*, Vol. 3, No. 1, 1979, p. 46–51; **Славова-Петкова, Ст.** 1988, Современное состояние и тенденции развития НСА к архивным документам, *Советские архивы*, кн. 1, с. 96–101; **Славова-Петкова, Ст.** 1990, Создание и ведение каталогов с помощью электронно-вычислительной техники, *Советские архивы*, кн. 3, с. 85–91.

¹⁶⁴ Във водещото архивно списание на ГДР беше отпечатана в превод моята статия: **Петкова, Ст.** 1987б, Постигания и проблеми при автоматизацията на информационното търсене в архивите на България. – В: *Научно-приложни семинари и конференции (Отдел „Деловодство“ на ЦК на БКП, Централен партиен архив)*, кн. 1, София. „Задачи на партийните архиви в духа на решенията на XIII конгрес на БКП“, с. 183–197. На немски: **Slavova-Petkova, St.** 1988, Ergebnisse und Probleme bei der Anwendung der EDV im Archivwesen der Volksrepublik Bulgarien, *Archivmitteilungen*, № 2, s. 54–58. Днес достъпна и на платформата Academia.edu.

страната документи България редовно е предоставяла за евентуални читатели от чужбина, като системно е участвала (с много редки изключения) в изданията на Международния съвет на архивите, откак е негов член (1960 г.).

Продължаващи проблеми при търсенето на документна информация

Основен проблем е невъзможността да се прескочат етапи в събирането, организирането и описването на документите. Показателен е примерът с базата данни на Т. Тодорова за „Български книжици“ (рубрикаторът за нея сме показали като Документ № 20 на диска с приложения към книгата ни) и напълно можем да се съгласим с обясненията на авторката за необходимите предварителни действия – преди да стане въобще възможно използването на ИКТ. В книгата си¹⁶⁵ тя е разгледала един конкретен, частен случай – възрожденско списание с пет годишнини (1858–1862) и обем от ок. 4520 страници текст. Очаквано, всички те е трябвало да се прегледат *de visu*, да се опишат статия по статия, да се разпределят и индексират според предварително разработения рубрикатор, да се преобразуват в електронни (поне част от тях) и така да се създаде електронният масив, по който да се извършва машинното търсене. Самият масив (базата данни) е организиран в случая в пет подбази данни, а при осъществяване на търсене има възможност за най-различни изходящи справки (с комбинации от данни). Базата данни е разположена върху компактдиск, който е приложение към монографията по въпроса. Тематичният рубрикатор, макар да ляга върху схемата, приложена от М. Стоянов в известния негов аналитичен репертоар „Българска възрожденска книжнина 1806–1878“, е трябвало да понесе „отпадане, прибавяне или обобщаване“ при някои предмети. Избиран е за базата данни софтуер, дизайн и т.н.

¹⁶⁵ **Тодорова, Т.** 2010, Списание „Български книжици“ (1858–1862) на прага на новото време: с база данни на компакт-диск. София: За буквите – О писменехъ, 308 с.

Касае се всъщност, ако премерим в линейни единици обема на списанието, за ок. 0.50 линейни метра „писана хартия“. Можем само да се питаме как изглежда това (като вложен труд и време), пренесено към онези 94 линейни километра „писана хартия“ (само в архивите ни от системата на Държавна агенция „Архиви“), за които се очаква от гражданството, че ще бъдат подложени на същото третиране.

Втори голям проблем е скъпото и бавно осъществяване на прехвърлянето на възникналите традиционно документи в електронни. Също и на справочниците, използвани първоначално в ръчен режим.

Трети достатъчно голям проблем е обстоятелството, че не са намерени все още задоволителни начини за получаване на релевантна за потребителя информация, без затормозяващ го „шум“. Инструмент за търсене е почти само Протоколът HTTPs. Споменахме по-горе за това.

И четвърти, най-важен, е ниската все още информационна компетентност на болшинството български граждани, тяхната недостатъчна чувствителност към проблемите в собствените ни архиви. Един канадец е напълно съгласен да е отговорен „партньор“ в опазването и организирането на документалното наследство на страната си, без възражения приема архивното дело там да бъде „интегрирано“, „тотално“. В името на общата кауза той забравя дали е англезичен, дали е франкофон, дали са пресни индийските му корени. А българинът все още се колебае дали да се поддаде на призивите на Международния съвет на архивите, отправяни във връзка с провежданите на 9 юни международни дни на архивите. През 2021 г. мотото на Международния ден на архивите беше: Empowering Archives//RenforcerLesArchives (Да подсилим архивите!). А през 2022 г. то гласеше директно: ArchivesAreYou//Nous sommes les Archives (Архивите – това си ти!).

Би трябвало да се осъзнае, че са необходими усилията на цялото общество, за да се постигне осезателен напредък в архивите ни. Необходимо е много да се работи даже сред колегите от така наречения GLAM сектор („Галерии, библиотеки, архиви, музеи“), като повече се пише по архивни въпроси в четени от библиотечни и музейни специалисти изда-

ния, като по-често се участва в техни научни и други форуми, като се призовават и те да участват (по-активно и по-конструктивно) в начинанията на архивите. Такива усилия са полагани (предимно от архивисти) през годините¹⁶⁶, но е важно те да се умножават заради новата информационна среда, която предполага все по-голямо взаимно проникване, все по-голяма свързаност и единодействие.

¹⁶⁶ От по-новите прояви с такава цел мога да посоча собственото ми интервю в списанието на БАН по етнология – **Петкова, Ст.** 2017б, Архив в музея. Интервю, *Българска етнология*, кн. 4, с. 460–464; статиите на В. Бонева в Архивен преглед – **Бонева, В.** 2004, Архивният документ в историческия музей...; *същата*, 2013, „Обществено достояние“: отново за статута и състоянието на архивните документи в българските музеи, *Архивен преглед*, кн. 2, с. 23–34; участията на А. Игнатова във форуми на специалисти от музеите, някои от които състояли се пак по инициатива на В. Бонева – **Игнатова, А.** 2018а, Регистрацията на документите..., с. 214–227; участията на Г. Вапцарова и Д. Илиева във форуми и издания на ББИА – **Вапцарова, Г. & Илиева, Д.** 2021, Личният архив на проф. Петър Миятев..., с. 36–39 и др.

4. ДИГИТАЛИЗИРАНЕ НА ДОКУМЕНТИ

Християн Атанасов

Тук няма да преразказваме историята на компютрите и интернет. Това е правено безкрайно много пъти от чуждестранни и български изследователи. Несъмнено важно е да се спомене, че първите компютри започват да работят през 40-те и 50-те години на XX век. Последва тяхната непрекъсната масовизация – създаване на персоналния компютър (PC), лаптоп, таблет и всякакви други „умни“ (*smart*) устройства. Така понастоящем, особено в по-развитите страни, компютрите (поне по един) са налични във всеки дом, а устройство за бързо доставяне на информация е във всеки джоб. Заедно с процеса на масовизацията им протече и тяхното събиране в мрежа. Интернет стартира през 60-те години на XX век като изследователски проект, но понастоящем всички сме свързани с него¹. Несъмнено компютрите и интернет променят играта (*game changer*). За хората, за институциите, за държавите и естествено, за архивите. Огромни количества информация се обменя всеки ден, всяка минута и секунда. Невероятните възможности пораждат и огромни проблеми и въпроси, които следва да се решават. Как да отсеем истината от лъжата, вярната от фалшивата информация? Кое да съхраним, кое не и в какви количества?

Интернет несъмнено ще промени и начина, по който събираме данни, за да пишем история. Веднага след раждането на модерната историческа наука се усеща недостигът на достатъчно количество надеждни източници. Поколенията на бъдещите историци обаче едва ли ще изпитат недостиг на

¹ Шиндър, Д. Л. 2003, Компютърни мрежи. София: СофтПрес ООД; Харизанова, О. 2010, Библиотеките и мрежовото общество. Ефекти и трансформации. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 39–84.

информация – на всякакво ниво: национално, регионално, институционално, родово, семейно, личностно. Представете си любител историк от края на ХХІ век, който прави родово-семейна история и има пълен достъп и възможност да използва личната информация от профилите (акаунтите) на неговите вече починали роднини от платформите Facebook, Twitter, Instagram и прочее. Да вижда всичко, от което неговите баби и дядовци са се вълнували, с какви емоции са реагирали, какво и как са коментирали. Ами макроисториците? Те ще имат възможност да работят с обобщените данни, да чертаят тенденции и да ги анализират. Може ли това да се сравни с късметата информация, с която ние разполагаме за нашите предшественици – малко снимки и евентуално запазени документи за самоличност? Ние сме облагодетелствани в сравнение с изследователите преди нас – в повечето случаи те дори нямат надеждни писмени източници, но нашите възможности за изследване са нищожни в сравнение с това, с което ще разполагат бъдещите историци и изследователи. Все пак обаче някой ще трябва да запази, съхрани и предостави за работа всичката тази информация. Да изработи методология за отсяване на истинската информация от лъжливата. Например истинският потребителски профил от „тролския“. Този някой отново ще бъде архивистът. Така че възможностите са големи, но отново да заявим – проблемите за решаване също. Както споменахме в предговора към настоящата книга, тук няма да засягаме модерните документи, които са електронно родени и няма нужда да бъдат цифровизирани. Мислим това да е обект на друго проучване. Ще се фокусираме върху документите, които ще трябва да бъдат конвертирани в електонен формат, за да попаднат в дигиталния свят, където вече потребителите ще имат достъп до тях и ще могат да ги използват по начин, по който те искат.

Този процес на дигитализация е ключов за архивите по света и в България. Него ще представим тук, като методът ни на работа отново ще започне, като маркираме някои инициативи – в световен мащаб и в Европа, и вече ще се спрем на дигитализацията в България и нейните постижения, въпроси за решаване, недостатъци и перспективи. От-

ново ще натъртя, че няма как да сме изключително изчерпателни – то не се и налага, доколкото вече се натрупаха значителен брой изследвания, които засягат един или друг аспект на дигитализацията. Целта ни е да се опитаме да анализираме процеса отново – вече като опит за някакво обобщение, където е възможно, и в края да поставим някои от въпросите, които ще следва да се решават за в бъдеще – на първо място, чисто практически как може да финансираме дигитализацията, проблема за лесното манипулиране на дигиталните документи, което дава възможност за лесна поява на фалшифицирани документи и оттук на писане на неистинска история. Ще представим и някои съвременни архивни портали, които имат за цел да улеснят потребителите на архивна информация, и особено един софтуер, който бе разработен от архивисти и програмист и има за цел електронно да събере на едно място информацията за архивни документи от периода на Българското възраждане.

ЮНЕСКО, Европейският съюз (ЕС) и дигитализацията

По изказа на някои изследователи формирането на мрежово общество в края на 90-те години на XX век създава *нова информационно-технологична среда*. При нея се оформят все по-отворени мрежови цифрови ресурси и това преформатира ролята на съвременните архиви и инструментариума за осъществяването на техните задължения². Архивните институции станаха медиатор в едно информационно общество, в което всички потребители са на практика свързани³. Влиянието на ИКТ върху цялостното развитие на социума налага архивите да са още по-активни в стремежа си да осигурят надежден информационен ресурс на гражданите и това несъмнено кореспондира с постепенното налагане на тези институции като средищни за обезпечаване на обществената нужда от информация, което пък, по изказа на Андриана Нейкова, *е в синхрон*

² Нейкова, А. 2016, Стратегии, политики и проблеми..., с. 90–99.

³ Пак там.

с известната теория за тоталните архиви, отреждайки една по-адекватна и значима обществена роля на архивите в съвременната виртуална среда⁴.

Според изследователите фундаментален за изграждането на съвременната мрежа е преходът към Internet, който най-общо започва през 1990 г., и приложението www, базирано на Hypertext Transfer Protocol, което от следващата година се предоставя за масово използване⁵.

Мрежата бързо се осъзнава като страхотна възможност и от архивните институции по света, които започват да цифровизират своите колекции, като по този начин ги правят достъпни за гражданите. Тук обаче ще напомним важните думи на Джеф Ротенберг: *„Дигиталните документи остават завинаги – или пет години, което от двете настъпни първо“*⁶. Остроумното и иронично подмятане на компютърния специалист, отделил голяма част от усилията си на проблемите около съхранението на дигиталните документи, е и добро предупреждение и напомняне, че цифровизацията на архивно-документалното наследство решава доста проблеми, но и поставя много други, на които тепърва следва да се търси отговор. Впрочем и на българска почва предимствата и недостатъците на дигиталната конверсия на книжното архивно-документално наследство са подробно разгледани от изследователя Алберт Бенбасат, който също е в немалка степен резервиран към прекомерното експониране на ползите от процеса. По този повод той пише: *„Затова ще споделя нещо еретично – не смятам, че дигитализацията трябва да се превърне в задача номер едно на културното човечество, в частност и наша, българска, първостепенна*

⁴ Пак там. За „тоталните архиви“ виж по-подробно в: **Пенджекова-Христева, Р.** 2016, Теория на тоталните архиви...; също и: **Cook, T.** 1987–1988, The Tyranny of the Medium...

⁵ **Нейкова, А.** Пос. съч.; **Харизанова, О.** Пос. съч., с. 43.

⁶ **Rothenberg, J.** 1999, Avoiding Technological Quicksand: Finding a Viable Technical Foundation for Digital Preservation. A Report to the Council on Library and Information Resources, Washington, DC. Достъпно на (19.12.2022 г.): <https://www.clir.org/wp-content/uploads/sites/6/pub77.pdf>.

задача. Не съм убеден, че непременно дигитализацията ще ни осигури лелеяния достъп до цялото знание на света и вселената, ще направи чудеса в науката, образованието, изкуството, литературата и т.н.“ В подкрепа на това си „еретично“ твърдение авторът предлага и своите аргументи, които, да признаем, не са лишени и от логика⁷.

Всъщност рядко може да бъде отбелязана голяма промяна в световната история, която да е приемана еднозначно – изцяло положително или изцяло отрицателно. Дигитализирането не прави изключение. В конкретния случай започнахме с „ироничните“ и „скептични“ коментари, но следва да се споме-не, че ентузиастите са далеч повече, както признава и Бенбасат. Впрочем авторите на настоящата книга в очерталата се дискусия за ползите и неползите на дигитализацията също ще се наредят сред „дигиталните ентузиасты“, отколкото сред „скептиците“. Без това да ни кара да negliжираме всички слаби страни на процеса и новите проблеми, които той изважда на преден план – някои от които ще представим по-сетне в текста. Като претеглим плюсовете и минусите, ще видим, че ползите от дигитализацията са повече, отколкото недостатъците. Поради това и цифровизацията е основен ангажимент на почти всички институции от т.нар. GLAM сектор (акроним на Galleries, Libraries, Archives and Museums) и нейната тежест вероятно с течение на времето все повече ще се засилва в една вече в по-голяма степен „дигитална епоха“, в която трябва да бъде обезпечен и възможно най-лесен достъп на потребителите до истинна информация⁸. Така че дигитализацията е приоритет и на българските институции на паметта. Например на Държавна агенция „Архиви“⁹, редица музеи, библиоте-

⁷ Бенбасат, Ал. 2014, Дигитализация..., с. 44–53.

⁸ Szekely, I. 2017, Do Archives Have a Future in the Digital Age? *Journal of Contemporary Archival Studies*, Vol. 4, No. 1, pp. 8–10; Lemic, V. 2002, Archives and Internet – new possibilities for access and use of archival record, *Arhivski vjesnik*, Vol. 45, pp. 207–218.

⁹ Стратегия на Държавна агенция „Архиви“ за периода 01 юли 2021 г. – 31 декември 2026 г. Достъпно на (12.12.2022 г.): https://www.archives.government.bg/uploaded_files/Strategija_30_06_2021_final%282%29.pdf.

ки и прочее¹⁰. В една презентация от 2015 г. на Пламка Бошнякова (директор на дирекция в ДАА) като предимства на цифровизацията са посочени:

- *Улесняване на достъпа и използването, включително и в интернет;*
- *Осигуряване на по-добро опазване на документите чрез използване на техните дигитални копия;*
- *Създаване на нови възможности за извличане на информация и добавяне на стойност чрез изготвяне на метаданни и индексирание и т.н.*¹¹.

Така или иначе, краят на ХХ – началото на ХХІ век е времето, когато са предприети по-осезаемите международни инициативи за оформяне на значителни дигитални колекции. Трудно може да се каже коя инициатива е първа хронологически, но като по-важна може да се открие програмата, която не е конкретно европейска, доколкото има далеч по-всеобхватни цели и намерения. Нейното име ги определя нееднозначно – „Памет на света“, реализирана от Организацията на обединените нации за образование, наука и култура (ЮНЕСКО). Целите на програмата от 1992–1993 г. са фокусирани върху четири направления: „съхранение“, „достъп“, „разпространение на изработените продукти“ и „развиване на чувствителност“. Програмата разработва и критерии, по които следва да се извърши цифровизиране на особено ценните и редките документи. Като тази ценност се определя от редица критерии: влиянието на документа, периода, мястото, на което е създаден, личностите, които касае, темата, формата и стила, социалната стойност, цялостта и рядкостта на документа¹².

¹⁰ Като пример за регионална библиотека виж: **Цонева, С.** 2017, Дигитализация и представяне на фондове и колекции в Регионална библиотека „Априлов – Палаузов“ – Габрово..., с. 26–30.

¹¹ **Бошнякова, Пл.** 2015, Дигитализацията на архивните документи и представянето им в тематични колекции в Интернет. Презентация от 11.06.2015 г. Благодаря на авторката, че ми предостави презентацията си.

¹² **Петкова, Ст. Б.д.** Дигитализация на документалното наследство („Дигитални архиви“). Курс лекции, четени в УниБИТ през академичната 2015–2016 г. София: Непубликувано.

Тук може да се добави и друга програма на ЮНЕСКО – „Информация за всички“ от 2001 г., която е приемник на по-стари инициативи, свързани с ресурсната обезпеченост на информационното общество, и според която хуманитарната информация може да играе роля на консолидираща сила в обществото и фокусът следва да пада върху нея. Целите, които преследва програмата, се формулират по следния начин: *„да облекчи и разшири достъпа до информация посредством нейната организация, цифровизация и съхранение“*¹³.

Европейските инициативи и проекти

Важността на изготвянето на дигитално съдържание се осъзнава и от страните – членки на ЕС, и през 2000 г. е приет План за действие – „Електронна Европа 2002“ (eEurope 2002 Action Plan), който поставя цифровизирането сред приоритетите на Съюза и разработва план за реализиране на редица инициативи¹⁴.

Ключова за европейската политика в областта на дигитализацията са общите принципи, които се приемат по време на срещата в шведския град Лунд (2001 г.) – т.нар. „лундски принципи“. Тогава се стига до общото становище, че координацията на националните усилия в рамките на ЕС е наложителна. Посочва се, че дигитализацията представлява важен механизъм за изследване на уникалното европейско културно-историческо наследство, за поощряване на културното многообразие и за създаване на индустрия, която да работи с електронна информация¹⁵. Маркират се и трудностите, които следва да се преодоляват в перспектива: различни методи и форми при цифровизиране, неподходящи технологии и нерелевантни стандарти, трудности по отношение на дълготрайното съхраняване, опазване и достъпност до дигитализираните обекти и прочее¹⁶. Разбира се, налагането на общ европейски план не става никак лесно. Трябва да се отбележи, че

¹³ Игнатова, А. 2009, За дигитализацията..., с. 390–402.

¹⁴ Пак там.

¹⁵ Пак там.

¹⁶ Пак там.

архивната мрежа в Европа е твърде разнообразна от гледна точка на традиции и практики. Това е ясно видимо по отношение например на срока, след който документите стават достъпни за обществото. Често това са 30 години, но в някои случаи 15 или друг период¹⁷. Дори подведомствеността на архивите не е стандартна – така например архивите във Франция са подчинени на Министерството на културата, архивите в Румъния на Министерството на вътрешните работи и т.н., което допълнително затруднява добрата комуникация и реализирането на общи проекти и инициативи¹⁸.

„Лундските принципи“ намират своето отражение в разработения План за реализиране на програмата за цифровизация на европейското културно наследство и стартирането на проекта MINERVA, финансиран от Европейската комисия. Неговата цел е да създаде платформа – форум, който да позволява европейските министри на културата да обсъждат, синхронизират и координират действията си при дигитализацията на културното наследство и да изградят добра методическа основа за процеса на цифровизация, изготвянето на метаданни и дългосрочното съхранение на дигитализираните обекти. Проектът продължава до 2005 г., а след него са реализирани още инициативи: MinervaPlus (2002–2006), MINERVA Spin Offs: MICHAEL и други¹⁹.

Особено видими стават усилията на европейските институции през 2005 г., когато Европейската комисия публикува стратегията i2010 за дигиталните библиотеки. Флагманът на тази стратегия е Europeana – най-обширната дигитална инфраструктура, която информационно централизира културното нас-

¹⁷ Ketelaar, Er. 19992, The European Community and Its Archives, *The American Archivist*, Vol. 55, No. 1, pp. 40–45.

¹⁸ Доклад за архивите в разширения Европейски съюз. 2008, Разширяване на архивното сътрудничество в Европа: план за действие. Разработен от Групата на националните експерти в областта на архивите на страните – членки на ЕС, от институциите и органите на ЕС по искане на Съвета на Европейския съюз. Публикуван в „Електронна библиотека по архивистика и документалистика“. Достъпен на (12.12.2022 г.): https://electronic-library.org/books/Book_0075.html.

¹⁹ Игнатова, А. 2009, Пос. съч.

ледство на Европа²⁰. Сайтът на онлайн платформата дава ясна и достъпна информация за основните цели на инициативата: *Europeana предоставя на любители, професионалисти, учители и изследователи дигитален достъп до материали за европейското културно наследство*²¹. Към 4 май 2022 г. количеството на достъпни през Европеана обекти е повече от внушително: 29 000 800 дигитални обекта, 21 772 013 текстови файла, 763 702 звукови, 333 225 видео файла и 8773 3D изображения²².

Международни стандарти за дигитализиране

Развитието на мрежовото общество и необходимостта от постепенното интегриране на информационните дигитални масиви, които се създават в различните институции от една или няколко държави, води до необходимостта и от работа по уеднаквени правила. Така се раждат международните стандарти, които първоначално се използват само за описания на хартиени документи, но постепенно се създават и такива за дигиталните колекции.

По отношение на хартиените документи ще посочим Международен стандарт за архивно описание (Г) (International Standard on Archival Description (General) – ISAD (G)²³, който е разработен и утвърден от Международния съвет на архивите (МСА) (International Council on Archives – ICA) през 80-те години на XX век²⁴.

²⁰ **Act.** Communication from the Commission of 30 September 2005 to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – i2010: digital libraries [COM(2005) 465 final – Official Journal C 49 of 28.2.2008]. Достъпно на (12.12.2022 г.): <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3A124226i>.

²¹ **Capurro, C. & Plets, G.** 2020, Europeana, EDM, and the Europeanisation of Cultural Heritage Institutions, *Digital Culture and Society*, Vol. 6, No. 2, pp. 163–189.

²² Сайт на Европеана. Достъпен на (12.12.2022 г.): <https://www.europeana.eu/bg/about-us>.

²³ **ISAD(G):** General International Standard Archival Description – Second edition. 1 September 2011. Достъпен на (12.12.2022 г.): <https://www.ica.org/en/isadg-general-international-standard-archival-description-second-edition>; виж и: **Пискова, М.** 1997, Международен стандарт за архивно описание ISAD (G) и българският стандарт за архивно описание, *Архивен преглед*, кн 1–2, с. 47–56.

²⁴ **Нейкова, А.** 2016, Пос. съч.

Следва да се спомене и изготвеният през 1995 г. от Комисията по описателни стандарти: Международен стандарт за описание на организации, лица и семейства в архивите (International Standard Archival Authority Record for Corporate Bodies, Persons and Families – ISAAR (CPF). Първото негово издание е през 1999 г., като препоръката е да бъде използван заедно с ISAD (G). През 2003 г.²⁵ е публикувано второ негово издание, което е представено на Международния конгрес на архивите, организиран следващата година във Виена²⁶.

През 1990 г. е изработен от работна група на Обществото на американските архивисти (Society of American Archivists (SAA) и първият интернет стандарт в архивната област: Кодирано архивно описание (Encoded Archival Description (EAD)²⁷. Този стандарт унифицира начина на представяне на информацията от различните видове справочници в интернет среда²⁸. Тези стандарти са познати на архивните институции в България – или поне на част от тях. Както ще видим, дигитализацията на архивните материали в системата на държавните архиви е съобразена с тях²⁹. Трябва да признаем обаче, че сме далеч от твърде оптимистичното заключение на Росица Кръстева за стандартизацията в България, която пише: *„Голяма част от прилаганите Български държавни стандарти са хармонизирани с европейските и международните стандарти в съответните области, което осигурява възможност за производство и предлагане на качествени и конкурентоспособни продукти и услуги на европейс-*

²⁵ **ISAAR (CPF)**: International Standard Archival Authority Record for Corporate Bodies, Persons and Families, 2nd Edition. Сайт на International Council on Archives. Достъпно на (19.12.2022 г.): <https://www.ica.org/en/isaar-cpf-international-standard-archival-authority-record-corporate-bodies-persons-and-families-2nd>.

²⁶ **Нейкова, А.** 2016, Пос. съч.

²⁷ Виж например версията: **Encoded Archival Description (EAD)**. 2019. Достъпна на (12.12.2022 г.): https://www2.archivists.org/sites/all/files/EAD3-TL-eng_0.pdf.

²⁸ Пак там.

²⁹ За архивните стандарти виж също: **Кръстева, Р.** 2016, Стандартизация и стандарти в архивната дейност, *Архивен преглед*, бр. 2, 109–112.

ките и световни пазари, в т.ч. в архивната и информационната дейност³⁰. Всъщност реалността е по-различна. Българските държавни архиви със сигурност са съобразили своята дейност и в цифровизирането с добрите международни практики, но това далеч не се отнася до всички български институции, които съхраняват архивни документи.

Дигитализацията в България

Тук ще опитаме да представим докъде сме стигнали в дигитализацията в България. Горепосочихме, че това е изключително важен процес, който по същество представлява конвертиране на предимно хартиени документи в цифрови такива. Ползите са значителни – особено от гледна точка на достъпа до електронните ресурси на архивите, и си струват всички възникващи в процеса или след него рискове, слабости, потенциални проблеми и допълнителни въпроси за решаване. Част от тях впрочем също ще бъдат маркирани.

Критерии за подбор на архивни документи за дигитализиране

Преди да стартираме обаче процеса на дигитализиране, трябва да сме запознати с някои важни методически постижения, които са предпоставка към това дигитализирането да бъде извършено съгласно добрите практики. Не трябва то да се представя като просто преминаване на хартията през скенер, създаването на дигитални файлове и съответно тяхното съхраняване в папка на компютъра. В архивните хранилища се съхраняват стотици милиона страници и е доста наивно да считаме, че може бързо и лесно да цифровизираме всички. Трябва поне да сме наясно със съществуващите стратегии и методики на подбор на документите, които ще бъдат обект на дигитализиране, за добрите стандарти в тази сфера и съответно методите на последващото съхранение и популяризиране на получените дигитални масиви с информация. Нека започнем с добрата стратегия. Тя е необходима предпоставка за това да успеем в

³⁰ Пак там.

своето начинание. По отношение на стратегията по закон добрите практики се определят от държавните архиви. Издаденият през 2013 г. Методически кодекс е изключително важен в тази посока, доколкото може да ни ориентира достатъчно акуратно. В него са посочени няколко взаимносвързани дейности, които са гаранция за добро извършаване на дигитализацията:

- На първо място следва да се направи *подбор и подготовка на документи за дигитализация*;
- Дейности, свързани с *изготвяне на дигитални копия и съответните метаданни, контрол на качеството, дългосрочно съхранение и опазване*;
- Дейности, свързани с *осигуряване на достъп и използване на дигиталните копия*³¹.

Целите, които се преследват чрез процеса на цифровизиране, също са ясно разписани и не се нуждаят от особена допълнителна аргументация:

- *улесняване на достъпа и използването на документи, включително и чрез интернет*;
- *осигуряване на по-добро опазване на документите чрез използване на техните висококачествени дигитални копия*;
- *създаване на нови възможности за извличане на информация и добавяне на стойност чрез изготвяне на метаданни и индексирание, разработване на инструменти за търсене и други*³².

Тук ще споменем и някои от критериите за подбор, които могат да се използват за определяне с кои документи съответната институция ще започва процеса на цифровизация.

³¹ **Методически кодекс.** 2013, Свитък V. Информационна и популяризаторска дейност. Правила за публикуване на архивни документи. Правила за дигитализиране на архивни документи. София: Държавна агенция „Архиви“. Достъпен на (12.12.2022 г.): https://www.archives.government.bg/methodological_code/modul_5.html; **Тодоров, Ю.** 2014, Електронни документи, архиви и дигитализация. София, с. 26. Достъпно на (12.12.2022 г.): <http://utbapxubute.free.bg/yuri-todorov-istoriq.1-2012.pdf>.

³² **Методически кодекс.** 2013, Свитък V; **Тодоров, Ю.** Пос съч., с. 26. Достъпно на (12.12.2022 г.): <http://utbapxubute.free.bg/yuri-todorov-istoriq.1-2012.pdf>.

Естествено, трудно може да се говори за пълна универсалност, доколкото всяка институция може да преследва свои собствени цели и приоритети, но все пак авторите на Методическия кодекс съумяват да определят някои общи черти. Така критериите включват:

- *Обществения интерес* – отчита се значимостта на даден документ или комплекс от документи с оглед интересите на гражданското общество, на държавното и социалното управление и на изследователите. Това е по същество субективен критерий, доколкото е въпрос за лична преценка кой документ е важен и кой не е, но все пак може да се опита да направим някаква градация. Освен това трудно може да определи кои са важните обществени теми, особено от гледна точка на историята и дългата хронология. Една група документи може да е важна в момента, но не толкова в перспектива, и обратното.
- *Интензивността на използване* – подбират се най-често използваните документи, определени след проучване на потребителското търсене. По същество измерим критерий. Всяка една читалня в архивна институция в хода на своята работа изготвя статистика на поръчаните фондове и архивни единици. Така лесно могат да се добият количествени параметри и представи за това кой фонд е най-търсен и използван от потребителите на архивна информация. Така че преди да се пристъпи към дигитализация, е добре да се поискат справки и анализи от служителите в съответното звено за това кои документи са най-търсени. Възможността за измерване не означава автоматично обективен критерий. Напротив – може статистиката, предоставена от съответното структурно звено, да е в голяма степен повлияна от някой „по-работлив“ читател, който извършва свое родово изследване или се занимава с историята на конкретен регион. Без в никакъв случай да се опитваме да подценяваме малката история – дори напротив, считайки, че тя е особено

важна³³, все пак ще отбележим, че не е най-удачно да започваме дигитализация със семеен или родов фонд, тъй дори и той да е най-търсен от потребителите в настоящия момент.

- *Ценността като исторически извори* – *подбират се документи с висока историческа, културна и художествена ценност, която се определя след извороведски анализ на: съдържанието на документа и преценка на неговата историческа значимост – значимост на описваните събития, процеси и лица, предназначение/функция на документа, информационна стойност (пълнота, наситеност и актуалност на информацията, степен на обобщеност, цялостност и завършеност на текста); автентичността и оригиналността на документа; произхода на документа – значимост на автора или създателя (лице или организация); време, място и условия на създаване.* Ценността на всеки исторически извор отново е в немалка степен субективна преценка. Все пак няма как да е погрешен подход, ако се дигитализират приоритетно оригинали³⁴.

Ако следва да маркираме някой наистина безспорен измерител на ценността на определен документ, то това несъмнено е времето. В никакъв случай няма да сбъркаме, ако започнем дигитализацията с най-старите си документи. Освен това следва и да цифровизираме приоритетно документите, които са в лошо физическо състояние, документи, които не е желателно да се използват често, например поради нестандартни размери (планове, чертежи, карти) и прочее³⁵.

³³ Atanasov, H. & Stamenova, P. 2022, Microhistory, Municipal Archives and Digitization: Some Observations from Bulgaria. – In: *Proceedings of ICERI2022 Conference, 15th annual International Conference of Education, Research and Innovation Seville, Spain. 7–9 November, 2022*, pp. 1872–1879.

³⁴ **Методически кодекс.** 2013, Свитък V; **Тодоров, Ю.** Пос съч., с. 26. Достъпно на (12.12.2022 г.): <http://utbapxubute.free.bg/yuri-todorov-istoriq.1-2012.pdf>.

³⁵ **Методически кодекс.** 2013, Свитък V; **Тодоров, Ю.** Пос съч., с. 26. Достъпно на (12.12.2022 г.): <http://utbapxubute.free.bg/yuri-todorov-istoriq.1-2012.pdf>.

Като цяло може да се обобщи, че е важно при цифровизацията да се спазват следните основни принципи:

- *Във всички етапи и дейности по дигитализацията на документите се гарантира сигурността и запазването на физическото им състояние;*
- *Преди дигитализацията се извършва реставрация и консервация на повредени документи и документи в застрашено физическо състояние;*
- *Подборът на документи за дигитализация се основава на утвърдени общи критерии и приоритети;*
- *Дигиталните копия на документи се изготвят в две версии: мастер и производни;*
- *За всяко дигитално копие се изготвят метаданни по предварително определена схема;*
- *Достъпът до дигиталните копия и начините на разпространението им да се извършва според съответстващите нормативни и административни актове;*
- *Да се подчертае, че дигиталните копия – мастер и производни, не са застрахователни копия на архивните документи и не изпълняват функцията на техни заместители в случай на унищожаване или загуба и в този смисъл цифровизирането на определен документ не означава, че институцията и архивистите следва да абдикират от ангажимента да се грижат за неговия физически оригинал³⁶.*

Това са най-общо основните стъпки, които следва да се имат предвид при подготовката и реализирането на процеса на дигитализиране на архивните документи. Естествено, с уговорката, че описваме само най-масовия случай – на дигитализиране на хартиени документи. Документите на друг носител се цифровизират при някои специфични условия, но на тях няма да отделяме специално внимание.

Методическият кодекс – Свитък V представя в най-големи детайли техническите характеристики на изготвения мастер образ, контрола върху неговото качество, гарантирането на

³⁶ Пак там.

подходящото му съхранение и прочее. Важно е да се спомене, че при изготвяне на дигитални копия се използват оригинални документи, а не техни копия. Допускат се изключения. Ако например някои документи са недостъпни, но това следва изрично да се отбележи при описанието на дигиталния обект³⁷. Освен това се допуска и известна обработка и корекция на дигиталните обекти. Всъщност приоритетна цел на обработката и корекцията на дигиталните образи е повишаване на достоверността. Т.е. документът да бъде пресъздаден такъв, какъвто е в момента на неговото дигитализиране. Не е допустимо да се извършват *корекции, целящи подобряване на визуалните характеристики на образите, улесняване на възприемането, прикриване на дефекти на сканираните документи, подсилване на яркост и контраст и др., които нарушават тяхната достоверност. Такива корекции са допустими само при производни образи, при това при максимално запазване на съответствието със сканирания документ*³⁸. При самия процес на сканиране не трябва да се правят и автоматични корекции. Особено важно е да се гарантира възможността за дългосрочно съхранение на дигиталните копия. Поради това трябва да се обезпечи тяхната сигурност, дългосрочна използваемост и достъпът до съдържанието им.

Архивните методисти са разработили и някои основни мерки, които следва да се предприемат за гарантиране на използваемостта и сигурността на дигиталните обекти:

- *Изготвяне на анализ за рисковете за сигурността на копията;*
- *Определяне на характеристиките и параметрите на файловете с дигитални мастер образи, които трябва да бъдат запазени;*
- *Поддържане на подходящи файлови формати – най-разпространеният формат за дългосрочно съхранение на дигитални копия е tiff без компресия;*
- *Периодична проверка на физическото състояние и използваемостта на копията и техните носители*

³⁷ Методически кодекс. 2013, Свитък V.

³⁸ Пак там.

- например веднъж на 5 години. Препоръчително е използването на специализиран софтуер;
- Изготвяне и изпълнение на програма за гарантиране на използваемостта на файловете като миграция, емуляция или комбинация от двете;
- Осигуряване на постоянна поддръжка на технологичната база, използвана за съхранение и достъп до масивите с дигитални копия;
- Осигуряване на хранилища с подходяща среда и мерки за сигурност на достъпа. Особено внимание трябва да се обърне на защитата от електромагнитни полета, особено за помещенията, в които се съхраняват магнитни носители;
- Осигуряване и постоянно актуализиране на резервни копия на подходящи носители на всички дигитални мастер копия и съхраняването им на различно географско място;
- Защита от неоторизиран достъп;
- Осигуряване на квалифициран персонал, отговарящ за съхранението и достъпа до дигиталните копия.
- Подсигуряване на физически носители за дългосрочно съхранение на дигитални копия, които от своя страна могат да бъдат:
 - Оптични носители – CD-ROM; DVD +/- R, при които обаче практически не е гарантирана сигурността им като носители за повече от 10 години;
 - Магнитни носители – магнитни лентови устройства от типа Linear Tape Open – LTO (DAT и DLT лента);
 - RAID масиви;
 - Твърди дискове³⁹.

Описателните данни (метаданни) към дигитализираните документи

Също толкова важно за гарантиране на успешен продукт на процеса на дигитализиране е да изготвим подходящи метаданни. Това са по същество описания на обектите, които вече

³⁹ Пак там.

сме цифровизирали. Те следва да отразяват основни техни характеристики – съдържание, контекст, структура и въобще да съдържат структурирана информация за дигиталните обекти. Въз основа на тях може да се прави търсене на документите по електронен път. Без метаданни самите обекти биха били почти неоткриваеми в мрежата. Обикновено метаданните се разделят на три основни типа: дескриптивни, административни, структурни. Видими за потребителите в повечето случаи са само дескриптивните метаданни. Другите се ползват за менажиране на дигиталните обекти от архивистите, които работят в съответната институция, цифровизирала документите.

Дескриптивните метаданни включват:

- *идентификатори/кодове (идентификационни данни) за организацията, мястото на съхранение, дигиталния обект, описания документ;*
- *данни за дигитализирания документ: заглавие, мястото и дата на създаване, описание, обем/количество (например брой листове и др.), физически носител, състояние, автор; оригиналност; начин и техника на създаване, език и др.*⁴⁰.

Административните метаданни включват:

- *данни за правото на интелектуална собственост и условията на достъп до дигиталните обекти, условията за копиране и възпроизвеждане;*
- *технически метаданни: данни за създаването, обработката, представянето, използването, съхранението и опазването на файловете с дигиталните образи (файлов формат, пространствена резолюция, количество пиксели, компресия, битова дълбочина, цветен режим); данни за изготвянето и корекциите на дигиталния обект (дата, оператор, използван хардуер и софтуер, история на промените на образа) и др.*⁴¹. Т.е. информацията, която е важна за

⁴⁰ **Методически кодекс.** 2013, Свитък V; **Тодоров, Ю.** Пос съч., с. 28–29. Достъпно на (12.12.2022 г.): <http://utbapxubute.free.bg/yuri-todorov-istoriq.1-2012.pdf>.

⁴¹ **Методически кодекс.** 2013, Свитък V; **Тодоров, Ю.** Пос съч., с. 29.

доброто управление, съхранение, опазване и контрол до достъпа на цифровизираните обекти и документи.

Структурните метаданни съдържат информация за организирането на дигиталните обекти: *количество, взаимовръзки и последователност на отделните компоненти на дигиталните обекти и др.*⁴².

Метаданните се създават ръчно или автоматично. Като цяло може да се каже, че значителна част от дескриптивните метаданни се съставят ръчно (например описание, попълване на полетата за заглавие, дата и място на създаване и т.н.). Особено важно е, както видяхме в предходните части на книгата, да имаме вече създадени описания на документите. Тогавя процесът отнема значително по-малко време. Част от дескриптивните метаданни, техническите и структурните се създават автоматично в процеса на сканиране или в последващата работа с дигиталните обекти.

От ключово значение за обезпечаване на процеса е метаданните да се съхраняват правилно. Тук могат да бъдат посочени и някои от най-разпространените формати за съхранение на метаданни: например “Extensible Markup Language (XML)” или стандарти за тяхното изготвяне: “Metadata Encoding and Transmission Standard (METS)”, “Encoded Archival Description (EAD)”, “Text Encoding Initiative (TEI)”, които са с XML версии и приложения⁴³.

Институциите в България и дигитализацията

Тук ще се опитаме да покажем и анализираме какво се е свършило до момента в България по отношение на цифровизацията на архивните материали. Преди това ще бъдат представени накратко някои по-важни и централни архивни институции и това какво те отчитат в тази сфера до края на 2021 г.

Достъпно на (12.12.2022 г.): <http://utbapxubute.free.bg/yuri-todorov-istoriq.1-2012.pdf>.

⁴² **Методически кодекс**. 2013, Свитък V; **Тодоров, Ю.** Пос съч., с. 29. Линк: <http://utbapxubute.free.bg/yuri-todorov-istoriq.1-2012.pdf>.

⁴³ **Методически кодекс**. 2013, Свитък V; **Тодоров, Ю.** Пос съч., с. 30. Линк: <http://utbapxubute.free.bg/yuri-todorov-istoriq.1-2012.pdf>.

Картината, която ще представим, не е цялостна – не всички институции, които съхраняват архивни документи, правят своите отчети публични и от тях далеч не всички дигитализират. Въпреки това изнесената информация може поне да ни ориентира и е по-добре от нищо. Ще бъде направена кратка историческа ретроспекция на архивната система, Държавна агенция „Архиви“ (ДАА) и Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ (НБКМ) и по-специално нейните два водещи архивни отдела – „Български исторически архив“ (БИА) и „Ориенталски сборки“ (ОС). Също ще маркираме някои постижения в дигитализацията на библиотеки, музеи и прочее.

Държавна агенция „Архиви“

Българските държавни архиви се раждат в началото на 50-те години на XX век⁴⁴. През 1989 г. в България започват демократични промени и с оглед на променената ситуация през 2007 г. се приема нов и модерен закон за архивите. Според него понятието „Държавен архивен фонд“ се заменя с по-широкото и вече отговарящо на новите обществено-икономически реалности понятие „Национален архивен фонд“ (НАФ) и се създава Държавна агенция „Архиви“ (ДАА) към Министерския съвет като правопреемник на съществувалото преди това Главно управление на архивите (ГУА)⁴⁵.

След няколко промени на новия закон понастоящем (2022 г.) под шапката на ДАА се намират два централни архива: Централен държавен архив (ЦДА, София) и Държавният военноисторически архив (ДВИА, Велико Търново). Към тях следва да прибавим и общо шест териториални дирекции (регионални архиви). Това са: Регионален държавен архив – Бургас (към който спадат четири държавни архива – в Бургас, Сливен, Стара Загора и Ямбол), Регионален държавен архив – Варна (също с четири подразделения – във Варна, Добрич, Търговище и Шумен), Регионален държавен архив – Велико Търново (включ-

⁴⁴ Подробно за тяхната история виж предходните части на настоящата книга.

⁴⁵ Виж Закон за Националния архивен фонд (ЗНАФ). Достъпен на (12.12.2022 г.): <https://www.archives.government.bg/images/1262688644.pdf>.

ващ пет по-малки архива – във Велико Търново, Габрово, Разград, Русе и Силистра), Регионален държавен архив – Монтана (с общо пет подразделения – в Монтана, Видин, Враца, Ловеч и Плевен), Регионален държавен архив – Пловдив (включващ архивите в Пловдив, Кърджали, Пазарджик, Смолян и Хасково) и Регионален държавен архив – София (включващ структурите в София, Благоевград, Кюстендил и Перник)⁴⁶.

Дигитализацията в ДАА

По отношение на дигитализацията на документите агенцията трябва да бъде спомената като водеща институция. Това никак не е неочаквано, биха възразили някои специалисти, доколкото институцията приоритизира своите действия върху архивните документи и е нормално да бъде лидер в тази сфера – все пак вниманието на библиотеки и музеи например не е толкова фокусирано и се конкурира с други приоритети – цифровизиране на книги, артефакти и прочее. Това обаче не е единственото обяснение. Всъщност държавните архиви се оказват и поради още други обстоятелства в по-добра позиция спрямо другите архивни институции в страната и по-лесно и бързо могат да реализират значителни резултати при дигитализирането. На първо място, те са строго централизирана и йерархизирана институция, която не само методически, но и чисто административно ръководи своите подразделения в страната и съответно може да задава пряко методиката на работа както за класическите архивни дейности, така и за цифровизацията⁴⁷. Това не е валидно за системата на библиотеките и музеите, които са в голяма степен автономни и независими както в административен смисъл, така и по отношение на методите на дигитализиране на документи.

Освен това държавните архиви работят по ясни прави-

⁴⁶ Сайт на Държавна агенция „Архиви“. Достъпен на (12.12.2022 г.): <http://www.archives.government.bg/>.

⁴⁷ Закон за Националния архивен фонд (ЗНАФ)...; **Методически кодекс**. 2013, Свитък V. Информационна и популяризаторска дейност. Правила за публикуване на архивни документи. Правила за дигитализиране на архивни документи. София: Държавна агенция „Архиви“. Достъпен на (12.12.2022 г.): https://www.archives.government.bg/methodological_code/modul_5.html.

ла, които са съобразени с международните стандарти. Тези стандарти бяха представени по-горе, но по-важното е, че са напълно достъпни през интернет на сайта на агенцията и съответно могат да бъдат ползвани за своеобразно ноу-хау (knowhow)⁴⁸. Това не може да се каже за другите архивни институции в страната, за библиотеките и музеите, които, първо, както ще видим, не работят по стандарти и второ, твърде често не поддържат редовно своите сайтове.

Съгласно Устройствения правилник на Държавна агенция „Архиви“ звеното, което методически ръководи процеса на дигитализирането на архивните материали, е Дирекция „Дигитализация, реставрация, консервация и микрофилмиране“ (чл. 24). В правилника, приет през 2010 г., но изменен по-сетне, конкретно са разписани следните дейности:

1. Участва в разработването на методически документи, анализи, стратегии, планове, инструкции и становища в областта на дигитализацията, реставрацията, консервацията и микрофилмирането на архивни документи;

2. Организира, координира и участва в дейностите по попълване на базата на дигиталния архив в Информационната система на държавните архиви (ИСДА); извършва контрол на качеството на дигиталните обекти;

3. Извършва дигитализация на архивни документи;

4. Поддържа отчетност и документиране на дейностите по изграждане на дигитален архив, реставрация, консервация и микрофилмиране в агенцията;

*5. Оказва методическа помощ и съдейства за организиране на обучение на служители при изграждането на дигиталния архив на агенцията и в областите на дигитализация, реставрация, консервация и микрофилмиране на архивни документи;*⁴⁹ и т.н. Това звено контролира дигита-

⁴⁸ Сайт на Държавна агенция „Архиви“. Достъпен на (12.12.2022 г.): <https://www.archives.government.bg/465-%D0%94%D1%80%D1%83%D0%B3%D0%B8-LM>.

⁴⁹ Устройствен правилник на Държавна агенция „Архиви“. Достъпен на (12.12.2022 г.): [//www.archives.government.bg/uploaded_files/%D0%A3%D0%9F_%D0%94%D0%90%D0%90_2022g.pdf](https://www.archives.government.bg/uploaded_files/%D0%A3%D0%9F_%D0%94%D0%90%D0%90_2022g.pdf).

лизирането на документалното наследство в системата на архивите в цялата страна.

Съответно архивите в системата на агенцията (Централният държавен архив, Държавният военноисторически архив и териториалните дирекции и отдели) са звената, които: *„извършват подбор и дигитализация на архивни документи, изготвят съпътстващите ги метаданни и осъществяват проверка на тяхното качество“* (чл. 27, ал. 15)⁵⁰. Проверката за качество се осъществява и през Информационната система на държавните архиви (ИСДА) – съвсем централизирано от ръководител от Дирекция „Дигитализация, реставрация, консервация и микрофилмиране“, така че контролът може да се каже е двустепенен и това несъмнено гарантира качество.

Това, което е по-важното в случая, е, че архивите работят по ясни правила и те са разписани в нарочни документи, които са напълно публични. Методиката е обобщена в издадения през 2013 г. и представен по-горе „Методически кодекс, Свитък V, Информационна и популяризаторска дейност, правила за публикуване на архивни документи, правила за дигитализиране на архивни документи“⁵¹. Споменахме, че дигитализирането на архивните материали е съобразено с международни стандарти. Например по отношение на изготвянето на метаданни с: *„General International Standard Archival Description (ISAD(G)“*, *„Encoded Archival Description (EAD)“*, *„Metadata Encoding and Transmission Standard (METS)“*, *„Encoded Archival Context (EAC)“*, *„Text Encoding Initiative (TEI)“*, *„Dublin Core (DC)“*, *„MARC“* и др. Освен това сайтът на Агенцията предоставя достъп и до други административни документи, които детайлно разписват как следва да се извършва процесът на дигитализация: *„Концепция за изграждане на Дигитален архив на Държавна агенция „Архиви“*⁵², *„Изисквания за дигитално представяне на архивни документи – дигитални*

⁵⁰ Пак там.

⁵¹ **Методически кодекс.** 2013, Свитък V.

⁵² Достъпен на (12.12.2022 г.): https://www.archives.government.bg/uploaded_files/1_Conception.pdf.

мастер обекти“⁵³, „Инструкция за проверка на дигитални мастер обекти“⁵⁴, „Инструкция за извършване на корекции на дигитални мастер обекти“⁵⁵, „Инструкция за изготвяне на дигитални мастер обекти с Microtek ScanMaker 9800XL – рефлексивно сканиране“⁵⁶. Документите са изготвени от архивиста Николай Марков и са ясно свидетелство за методиката, възприета в държавните архиви. За сравнение, както се спомена по-горе, сайтовете на другите архивни, библиотечни или музейни институции в България не предоставят почти никаква информация за начина, по който работят.

*Разработените стратегии за цифровизиране на
Държавна агенция „Архиви“ и количествени
показатели*

Първата, поне публично представена през сайта на Агенцията стратегия на държавните архиви е изготвена през 2013 г. и обхваща периода до 2015 г. (Стратегия на Държавна агенция „Архиви“ за 2013–2015 г.). От този документ става ясно, че сред стратегическите цели на Агенцията попада и дигитализацията: *„Друга основна дейност, свързана с осигуряване на интернет достъп до архивни документи и подобряване на тяхното опазване, е разширяване на базите с дигитални копия на архивни документи“*. Освен това се посочва, че работата по изградените в предходните години дигитални платформи като „Архивите говорят“ ще продължи и се предвижда те да бъдат надградени. Предвижда се и сътрудничество с Архивния портал – Европа. Така в документа е записано:

– *Разработване и създаване на съдържание на нови интернет базирани платформи от поредицата „Архивите говорят“ по теми от обществен интерес;*

⁵³ Достъпен на (12.12.2022 г.): https://www.archives.government.bg/uploaded_files/2_Representation_rev.pdf.

⁵⁴ Достъпен на (12.12.2022 г.): https://www.archives.government.bg/uploaded_files/3_Quality_rev.pdf.

⁵⁵ Достъпен на (12.12.2022 г.): https://www.archives.government.bg/uploaded_files/4_Corrections.pdf.

⁵⁶ Достъпен на (12.12.2022 г.): https://www.archives.government.bg/uploaded_files/5_Microtek.pdf.

– Създаване на метаданни и дигитално съдържание за международния интернет портал за архивни документи в Европа APEX (Archival Portal Europe) и други международни проекти за споделяне на архивно дигитално съдържание;

– Надграждане на интернет страницата на агенцията с архивна информация – списъци на фондообразувателите, каталози, тематични прегледи и др.;

– Създаване на електронни/дигитални версии на статии, материали и др. от значим научен и обществен интерес и публикуването им на административната интернет страница⁵⁷.

В стратегията от 2021 г. е отчетено, че: „Съществуващата интернет платформа „Архивите говорят“, съдържаща тематични дигитални колекции от обществена значимост и висока информационна стойност, се надгражда/допълва с нови данни“. Освен това се планира, че: „Агенцията ще продължи провежданата политика от последните години за поетапна подмяна на техниката“. И съответно, че: „ДАА ще води целенасочена политика за активно присъствие в интернет пространството чрез електронни версии на своите периодични издания, нови дигитални колекции по теми от обществен интерес, дигитални изложби, филми, видеа, презентации и др., публикувани в сайтовете на Агенцията и социалните медии“⁵⁸.

Стратегическите цели и конкретните планове на агенцията очевидно в немалка степен са реализирани. Създаден е значителен по обем дигитален архивен масив. Понастоящем достъпът до дигиталните обекти на агенцията се извършва от поне две места – сайта на институцията, откъдето са достъпни различни колекции, и Информационната система на държавните архиви (ИСДА). На първо място следва да се спомене ко-

⁵⁷ Стратегия на Държавна агенция „Архиви“ за 2013–2015 г. Достъпна на (12.12.2022 г.): https://www.archives.government.bg/uploaded_files/STRATEGY_DAA_2013_2015_final.pdf.

⁵⁸ Стратегия на Държавна агенция „Архиви“ за периода 01 юли 2021 г. – 31 декември 2026 г. Юли 2021 г. Достъпна на (12.12.2022 г.): https://www.archives.government.bg/uploaded_files/Strategija_30_06_2021_final%282%29.pdf.

лекцията „Уникални и особено ценни документи“, в която са включени редица стари църковнославянски, османотурски и други ръкописи, по-стари и ценни документи, мирни договори, снимки и портрети. Друг голям дял са оформените дигитални колекции „Архивите говорят“, които включват следните единадесет рубрики (към 2022 г.): „Протоколи на Политбюро и на ЦК на БКП (1944–1989)“, „Полицейски досиета на известни личности от периода преди 1944 г.“, „Народният съд 1944–1945“, „Войните на България 1878–1945 г.“, „Еврейската общност в България“, „Старопечатни еврейски книги“, „АртАрхив.бг“, „ФотоАрхив.бг“, „Промяната 1989. Преди и след“, „Гоце Делчев (1872–1903), архивни документи“ и „Константин Стоилов (1853–1901)“. Колекции, които са напълно достъпни през интернет и се радват на огромна популярност и посещения през мрежата. Оформен е и значителен масив със снимки – Архив „Българска фотография“, включващ фотоизображения предимно от периода 1944–1989 г.⁵⁹

Особено важно е да се спомене и за дигиталните обекти, които са достъпни през Информационната система на държавните архиви (ИСДА), в която са включени голям брой цифровизирани документи, съхранявани както в София, така и в останалите архивохранилища в областните центрове в България⁶⁰. Въобще може да се заключи, че стратегическите цели на Агенцията не остават само на хартия и това е видно от количествените показатели, които могат да се извлекат от годишните ѝ отчети (виж Таблица 1).

⁵⁹ Сайт на Държавна агенция „Архиви“. Достъпен на (12.12.2022 г.): <http://www.archives.government.bg/>.

⁶⁰ Сайт на Държавна агенция „Архиви“. Достъпен на (12.12.2022 г.): <http://www.archives.government.bg/>. За самата система виж: **Милчева, М., Цеков, Н., Гълъбова, Г., Бучова, И. & Атанасов, Хр.** 2016, Архивите и информационната среда: Информационна система на държавните архиви (ИСДА). – В: **Нейкова, Ан. (съст.), Университетски четения по архивистика. Т. 4, IX научна конференция „Университетското професионално архивно образование и архивно-информационният сектор – реалности и предизвикателства“, проведена на 16–17 април 2015 г.** София: СУ „Св. Климент Охридски“, с. 29–41.

Таблица 1. Количествени данни за дигитализацията в ДАА за периода 2008–2021 г. Информацията е по отношение на достъпните през сайта на Агенцията документи

Година	Изготвени диг. обекти	Изготвени диг. образи	Обем в МБ/от 2014 г. в ГБ
2008	1 405	9 703	466 906
2009	1 723	7 600	427 460
2010	1 898	6 826	681 850
2011	1 968	6 124	2 647 862
2012	8 035	201 749	10 693 628
2013	43 268	79 755	3 987 729
2014	7 921	26 349	1 261.6
2015	7 152	31 213	1 274.7
2016	10 693	35 922	1 460.4
2017	12 310	42 564	1 816.7
2018	11 608	46 204	2 095
2019	10 990	49 007	2 022.1
2020	14 432	57 396	2 278.9
2021	11 687	65 731	3 066.9

Източник: ДАА, Годишен отчет – 2008, с. 50–51 (Таблица 11); ДАА, Годишен отчет – 2009, с. 46–47 (Таблица 11); ДАА, Годишен отчет – 2010, с. 55–57 (Таблица 9); ДАА, Годишен отчет – 2011, с. 92–94 (Таблица 9); ДАА, Годишен отчет – 2012, с. 160–162 (Таблица 9); ДАА, Годишен отчет – 2013, с. 184–188 (Таблица 11); ДАА, Годишен отчет – 2014, с. 156–159 (Таблица 11); ДАА, Годишен отчет – 2015, с. 170–174 (Таблица 11); ДАА, Годишен отчет – 2016, с. 198–201 (Таблица 11); ДАА, Годишен отчет – 2017, с. 203–207 (Таблица 11); ДАА, Годишен отчет – 2018, с. 193–197 (Таблица 11); ДАА, Годишен отчет – 2019, с. 214–218 (Таблица 11); ДАА, Годишен отчет – 2020, с. 213–217 (Таблица 11); ДАА, Годишен отчет – 2021, с. 242–245 (Таблица 11).

Резултатите очевидно са внушителни и трудно могат да бъдат подценявани. Прави впечатление, че най-значителни, от гледна точка на количеството, са данните за 2012 и 2013 г. Това е и времето, в което са подготвени и предоставени за достъп през сайта на Агенцията някои от най-обемните дигитални колекции в платформата „Архивите говорят“. Освен това през 2012 г. са успешно внедрени двете уеб базирани информационни системи – Информационната система на държавните архиви (ИСДА) и Регистърът на Националния

архивен фонд (НЕРА)⁶¹, което също спомага за този пик. Следващият период от 2014 до 2021 г. показва плавно увеличение на количеството конвертирани документи и изготвени дигитални обекти, което е недвусмислено свидетелство, че дигитализацията остава сред приоритетите на институцията.

Таблица 2. Общ брой на дигитализираните обекти в системата на държавните архиви по Дирекции „Регионален териториален архив“ (ДРТА) за последните шест години (2016–2021), документи (док.) и страници (файлове)

	2016		2017		2018		2019		2020		2021	
	Док.	Файлове	Док.	Файлове	Док.	Файлове	Док.	Файлове	Док.	Файлове	Док.	Файлове
ДРТА-Бургас	768	3801	729	4180	760	3999	815	4407	892	4679	798	4591
ДРТА-Варна	1178	2916	980	3636	497	3535	835	4871	569	4896	1274	7920
ДРТА-В.Търново	1254	5388	1776	7118	1320	5764	1847	7582	1352	5098	1329	6497
ДРТА-Монтана	1208	4722	1633	6198	1341	5609	1034	6754	1500	8614	1316	7976
ДРТА-Пловдив	1656	3626	4366	7081	1973	5661	1516	5208	1417	5931	2079	6991
ДРТА-София	2617	4954	1593	5017	1955	6582	1669	7757	1631	5496	2034	5807
ЦДА	6993	19149	4286	10495	3731	12696	3351	10815	7406	44264	4083	107088
ДВИА	97	823	277	2833	1115	3443	16	1728	98	2134	163	2117
Общо за ДАА	15771	45379	15640	46558	12692	47289	11083	49122	14865	81112	13076	148987

Източник: ДАА, Годишен отчет – 2008, с. 50–51 (Таблица 11); ДАА, Годишен отчет – 2009, с. 46–47 (Таблица 11); ДАА, Годишен отчет – 2010, с. 55–57 (Таблица 9); ДАА, Годишен отчет – 2011, с. 92–94 (Таблица 9); ДАА, Годишен отчет – 2012, с. 160–162 (Таблица 9); ДАА, Годишен отчет – 2013, с. 184–188 (Таблица 11); ДАА, Годишен отчет – 2014, с. 156–159 (Таблица 11); ДАА, Годишен отчет – 2015, с. 170–174 (Таблица 11); ДАА, Годишен отчет – 2016, с. 198–201 (Таблица 11); ДАА, Годишен отчет – 2017, с. 203–207 (Таблица 11); ДАА, Годишен отчет – 2018, с. 193–197 (Таблица 11); ДАА, Годишен отчет – 2019, с. 214–218 (Таблица 11); ДАА, Годишен отчет – 2020, с. 213–217 (Таблица 11); ДАА, Годишен отчет – 2021, с. 242–245 (Таблица 11).

⁶¹ Стратегия на Държавна агенция „Архиви“ за 2013–2015 г. Достъпна на (12.12.2022 г.): https://www.archives.government.bg/uploaded_files/STRATEGY_DAA_2013_2015_final.pdf.

От Таблица 2 става ясно, че почти всички регионални дирекции, с малки изключения, успяват да покачат количествените показатели на извършваната дигитализация и отчитат ръст. Изглежда най-осезаемо са увеличени показателите при Регионална дирекция – София и съответно Държавния военноисторически архив във Велико Търново. Но за последната институция трябва да имаме предвид и сравнително малкия брой дигитализирани обекти през 2016 г. (едва 97 документа или 823 дигитални обекта). Като цяло за периода е отчетен ръст, което е напълно в синхрон с обявените приоритети на институцията като цяло – да дава възможно най-лесен достъп през интернет до дигиталните си ресурси.

От всичко изписано дотук става ясно, че Държавна агенция „Архиви“ успява да формулира и изпълни своите цели по отношение на дигитализирането на съхраняваното в нейните структури архивно богатство. Това, което прави особено силно впечатление, е, че Агенцията работи по ясни правила, съобразени със световните стандарти, и че тези правила са публично достъпни – нещо, което не може да се каже за другите български институции на паметта (архиви извън мрежата на ДАА, библиотеки и музеи). Практика, която несъмнено дава важни предимства на Агенцията и тя съумява да изпревари сродните ѝ институции в процеса на дигитализиране.

Това обаче не означава, че е постигнат максимумът. С оглед улеснението на повторната употреба на архивните материали например следва да се търси възможност дигитализираните документи да се предоставят за ползване и в отворен формат. Освен това е добре да се помисли и за надинституционална информационна надстройка на дигитализираните документи. Така ценни колекции, които се съхраняват в различни институции, могат да са достъпни от едно място и/или поне да има централизирана информация за тях. В това отношение Регистърът на Националния архивен фонд (НЕРА) е добра основа, но все още ми се струва недостатъчно добре разработен и регулярно попълван. Така че следва да се инициират и общи дейности, които да накарат

българските институции да си сътрудничат в по-голяма степен. Да се изградят общи тематични архивни портали, каквито инициативи, както ще видим, вече има в България⁶² и каквито мащабни проекти са осъществени в Европа. Така че българските държавни архиви ще имат възможности за надграждане и популяризиране на значителните дигитални колекции, които вече са изградили и предлагат за ползване на потребителите на архивната информация.

Като известен недостатък конкретно на ИСДА може да се посочи, че това е една затворена система, в която обикновеният потребител, нямащ архивно образование, трудно се ориентира. Това, разбира се, не омаловажава извършеното до момента в посока на нейното обогатяване, но следва да се търсят и начини за опростяването ѝ и даването на възможност за по-лесен достъп до информационното ѝ богатство.

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Другата институция, която ще представим по-подробно тук, е основана през 1878 г. като „обществена (публична) библиотека“ в София⁶³. Почти веднага тя започва да функционира и като архив. Оформят се две големи сбирки – от една страна, документи предимно на български език, но също така и такива на гръцки, арменски и прочее езици на немюсюлманските общности от периода преди 1878 г., и втората група на арабографичните документи – на различни езици, предимно османотурски, но и на арабски и персийски, на мюсюлманските общности и институциите на османс-

⁶² Atanasov, Hr. & Todorova, T. 2019, Improving Access...; Atanasov, H. 2021b, In favor of easy access to digitized archival heritage: a scientific project from Bulgaria in the middle of its implementation. – In: *Proceedings of EDULEARN21 Conference, 5th–6th July 2021, Published by IATED Academy*, pp. 3860–3866.

⁶³ За историята на библиотеката подробно виж Йорданов, В. 1930, История на Народната библиотека в София...; с. 14; За следващите периоди от историята на библиотеката виж Калайджиева, К. 2003, Материали за историята...

ката държава. С течение на времето тези две големи групи архивни материали се институционализират в съответните отдели – понастоящем „Български исторически архив“ (БИА) и отдел „Ориенталски сбирки“ (ОС) – всеки от които има своята богата история и значителен брой читатели и изследователи. Библиотеката съхранява и голямо количество ръкописи и старопечатни книги. Значителна част от тях се обработват в отдел ОС – тези, които са изписани на арабица. Другата част от ръкописите и старопечатните книги на старобългарски, църковнославянски, гръцки, латински и други езици не се съхраняват в БИА, а са отделени и се обработват в отдел „Ръкописи и старопечатни книги“ (РСК). Трите споменати отдела – БИА, ОС и РСК, заедно с отдел „Реставрационен център“, оформят по-голяма административна структура към библиотеката – „Опазване на ръкописно-документалното наследство“⁶⁴.

Дигитализацията в НБКМ

Без да се опитваме да направим някаква окончателна градация, все пак ще посочим, че Националната библиотека е пионер при дигитализирането на големи количества архивни документи в България. Цифровизирането на архивно-документалните колекции в НБКМ стартира през 2006 г., като приоритет почти през цялото време на протичане на процеса е било книжовното богатство, съхранявано в направление „Опазване на архивно-документално наследство“. Големият пробив като че ли е направен през 2009 г., когато стартира „Дигиталната библиотека“. Конвертираните до този момент документи са предоставени за ползване чрез програмата DocuWare. Започва и работата по проект BG0046 „Дигитализация и запазване на писменото наследство на България“, осъществен с финансовата подкрепа на Исландия, Лихтенщайн и Норвегия чрез Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство (ФМ на

⁶⁴ Правилник за дейността на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ от 2016. Достъпен на (12.12.2022 г.): https://www.nationallibrary.bg/www/wp-content/uploads/2021/12/Pravilnik_2016.pdf.

ЕИП)⁶⁵. Благодарение на този проект е извършен ремонт на Дигиталния център на библиотеката, закупена е техника и е направено обучение на експертите. Дигитализирани са и документи – основно славянски ръкописи от XV век, сиджил и други⁶⁶. Освен това планово започват да се дигитализират документи от други ценни колекции, съхранявани в НБКМ. Резултатите по проекта са видими и днес. Все още дигитализираните колекции с архивни документи са достъпни чрез специализираната програма DocuWare и се ползват масово⁶⁷.

Понастоящем на сайта на институцията има рубрика – „Дигитална библиотека“, която е в две части. Т.нар. стара версия, която обхваща общо 28 колекции, които са както следва: „Славянски ръкописи“, „Българският XIV век“, „Гръцки ръкописи“, „Други чуждоезикови ръкописи“, „Славянски кирилски книги XV–XX век“, „Български старопечатни книги“ (1806–1878 г.), „Чуждоезикови старопечатни и редки книги XV–XXI“, „Български исторически архив – Документи“, „Български исторически архив – Кореспонденция“, „Български исторически архив – Кондики“, „Фотографска колекция/ Портрети“, „Арабски ръкописи“, „Турски ръкописи“, „Персийски ръкописи“, „Дефтери“, „Сиджил“, „Ориенталски документи/Европа“, „Ориенталски документи/България и Балкани“, „Ориенталски документи/Арабски страни и Иран“, „Ориенталски старопечатни книги“, „Оригинална графика“, „Печатна графика“, „Албуми и художествени каталози“, „Картографски издания“, „Продължаващи издания 1844–1878“, „Продължаващи издания 1878–1944“, „Целокупна България“ и „Дигитален архив на списание Сердика (1937–1952)“. Разработена е и нова версия на Дигиталната библиотека. В нея обаче не всичко от стария вари-

⁶⁵ **Игнатова, А.** 2009, За дигитализацията..., с. 389–401.

⁶⁶ **Atanasov, H.** 2022b, How to Finance Digitization?...

⁶⁷ **Avramova, V., Aleksandrova, K. & Atanasov, H.** 2022, Digitization of Archival-Documentary Heritage at the National Library...; също и **Atanasov, Hr., Ivanov, R. & Popov, D.** 2020, Leaders in Bulgaria...

ант е мигрирано и все още има значителни липси⁶⁸. Големият брой на оформените дигитални панели дават добра представа за обема и изключителното разнообразие във всякакъв смисъл – езиков, религиозен, стилистичен и прочее, на съхраняваните книжовни и документални масиви.

Количествените показатели (Таблица 3) показват непрекъснато увеличаване на общия обем на дигитализираните обекти. Най-голямо количество обекти са качени и предоставени за ползване на изследователи и граждани в периода 2010–2012 г. Тогава освен работата си по споменатия проект библиотеката се включва и в други проекти, които пряко или косвено са ангажирани със сканиране на документи – проекта IMPACT, „Световна дигитална библиотека“ и прочее. След 2014 г. НБКМ не участва в проекти, чиито конкретни цели да са свързани с дигитализацията и количеството на годишна база намалява, но въпреки това се запазва стабилно, с известна тенденция за увеличение през 2017 и 2018 г. и особено през 2020 г., когато имаме достигнат връх. Трябва да се има предвид, че данните за последните години в Таблица 3 са условни. Обобщеният отчет на библиотеката не е подготвян с обща методология за периода (2009–2021 г.) и поради това са представени различни количествени стойности, които обобщават различни и на практика нееднакви неща. Така например до 2016 г. в отчетите се вписват файловете, които са дигитализирани и достъпни в Дигиталната библиотека. Във времето от 2017 г. насетне изглежда са отчитани всички дигитализирани документи и поради това трудно двата времеви отрязъка могат да бъдат сравнени обективно. Въпреки това данните показват някои тенденции и могат да бъдат обект на анализ, макар и условен⁶⁹.

⁶⁸ Виж сайта на Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Достъпен на (12.12.2022 г.): http://nationallibrary.bg/wp/?page_id=294.

⁶⁹ Avramova, V., Aleksandrova, K. & Atanasov, H. 2022, Op. cit.

Таблица 3. Част от дигитализираните документи, предоставени за ползване през Дигиталната библиотека. За 2017–2021 г. е предаден общият брой на цифровизирани документи (Д.) и файловете (Ф.)

Година/ Номинал	Ръко- писи		Старопе- чатни, редки и ценни		Архивни документи, снимки		Перио- дика		Общо	
	Д.	Ф.	Д.	Ф.	Д.	Ф.	Д.	Ф.	Д.	Ф.
2009		8861		215		730		24895		35396
2010		31499				402		32669	411	65314
2011		2804		10308		5713		31983	719	51106
2012		4924		9831		3809		38700	453	57353
2013		5730		9757		1952		23311	743	40800
2014	12	3382	83	11073	282	4608	19	15312	405	35118
2015	18	6932	66	8928	104	1877	20	20553	456	39462
2016	31	7772	53	7538	656	6178	5	13792	796	35635
2017	20	8023	56	6622	723	4605	32	10227	860	36447
2018	103	6765	71	6955	450	5597	21	9967	8337	81071
2019	29	8196	65	6922	672	2596	44	9291	810	27005
2020	36	13987	88	9713	676	4761	228	61219	1028	89680
2021	19	6574	19	7986	844	6749	207	58204	1089	79513

Източник: НБКМ, Годишен отчет – 2009, с. 41; НБКМ, Годишен отчет – 2010, с. 45; НБКМ, Годишен отчет – 2011, с. 46; НБКМ, Годишен отчет – 2012, с. 58; НБКМ, Годишен отчет – 2013, с. 67; НБКМ, Годишен отчет – 2014, с. 54 (Таблица 1); НБКМ, Годишен отчет – 2015, с. 41 (Таблица 1); НБКМ, Годишен отчет – 2016, с. 28; НБКМ, Годишен отчет – 2018, с. 24 (Таблица); НБКМ, Годишен отчет – 2019, с. 35–36 (Таблица); НБКМ, Годишен отчет – 2020, с. 38–39 (Таблица); НБКМ, Годишен отчет – 2021, с. 51–53 (Таблица).

Това, което прави впечатление от Таблица 3, е, че преобладаващият брой сканирани обекти принадлежи на периодиката, ръкописите и старопечатните книги. Това е очаквано, като се има предвид, че както споменахме по-горе, те са доста добре обработени от архивистична гледна точка – инвентирани, пагинирани, описани и т.н. Освен това един документ може да произведе много дигитални обекти, към които на практика да са релевантни едни и същи метаданни. Най-малък дял представляват и най-трудоемките – „архивните документи и снимки“. Тук са включвани и документи, които могат да „произведат“ само един дигитален обект и

в същото време са с най-разнообразни архивни описания и съответно разнородни метаданни⁷⁰.

Таблица 4. *Дигитализираните документи, разпределени по структурни звена, за периода от 2011–2015 г., включени в Дигиталната библиотека, посочен е броят на цифровизираните документи (Д.), включени в Дигиталната библиотека*

Година/Отдел	РСК	БИА	ОС
	Д.	Д.	Д.
2011	91	590	2
2012	136	255	10
2013	100	567	20
2014	97	266	21
2015	76	100	12

Източник: НБКМ, Годишен отчет – 2011, с. 46; НБКМ, Годишен отчет – 2012, с. 58; НБКМ, Годишен отчет – 2013, с. 67; НБКМ, Годишен отчет – 2014, с. 54 (Таблица 2); НБКМ, Годишен отчет – 2015, с. 41 (Таблица 2).

На база на Таблица 4, която включва наличните данни от годишните отчети на НБКМ за периода 2011–2015 г., можем да направим и някои по-общи наблюдения за степента на дигитализиране на колекциите по отдели. По отношение на микроинституционалната принадлежност на документите, които са включени в Дигиталната библиотека, може да се каже, че най-голямата част са съхранявани в отдел „Български исторически архив“, следвана от „Ръкописи и старопечатни книги“ и „Ориенталски сбирки“. Долу, когато разглеждаме общата степен на дигитализация на последния отдел, ще видим, че най-несистемно са описани документите, съхранявани в него, поради което и е логично да имаме подобен резултат. Обратно на това, наличието на добър научно-справочен апарат към фондовете и колекциите на БИА (обзори, инвентарни описи и публикувани описи) е необходима предпоставка за лесното издирване на документите, тяхното дигитализиране, бързото изготвяне на метаданни и

⁷⁰ Пак там.

съответно предоставянето им за ползване в цифров формат. Отчетите за периода 2016–2021 г. не позволяват да се направи подобна разбивка и съответно заключенията ни се базират само върху този петгодишен период, но можем да предположим, че съотношението в общи линии се запазва⁷¹.

Всъщност трябва да се направи отново уговорката, че горните таблици не обхващат всички сканирани документи в НБКМ през посочените периоди. В тях са включени само тези, които са инкорпорирани в Дигиталната библиотека, поне що се касае за периода 2009–2016 г. Впоследствие дигитализация започва да се извършва и в други звена на библиотеката и вероятно данни за нея са добавяни в отчетите, но въпреки това отново не всичко се обобщава. Например сканиране се извършва и в „Копирния център“ на библиотеката и в различните читални, в които има скенери. Така че към горните цифри могат да се добавят и сканираните документи по поръчка на институции и граждани, по други проекти, дигитализирани ръкописи, архивни материали, стари книги за изложби и т.н. Подобно дигитализиране се извършва всяка година – с различен интензитет. Например през 2012 г. са изпълнени институционални поръчки и са сканирани оригинални документи, съхранявани в направление „Опазване на ръкописно-документалното наследство“, с обем на 1894 файла за Министерството на културата, Софийския университет „Св. Климент Охридски“ и т.н. Освен това са изпълнени и 30 броя читателски поръчки за сканирания в размер на 1786 файла. Към тях следва да се добавят и дигитализираните микрофилми, съхранявани в Читалня 1, което към този период е било планирана дейност и прочее⁷².

Общо към декември 2014 г. в Дигиталната библиотека са включени приблизително 345 000 файла, организирани в 27 кабинета, разпределени в 21 928 записа чрез софтуера за организация на дигиталното съдържание, които заемат 8,4 ТВ дисково пространство в сървърите за архивно съхране-

⁷¹ Пак там.

⁷² Пак там.

ние⁷³. Тази информация системно се поддържа, преразпределя и през последните години, както споменахме, започна и нейното прехвърляне в нова версия на Дигиталната библиотека, което продължава и понастоящем.

В последните години също се отчита голям напредък и от гледна точка на техническата обезпеченост. Така например от 2018 г. освен четирите професионални букскенера е въведена в експлоатация и нова техника за дигитализиране – два плоски скенера (OpticBook 4800 и OpticPro A320) и един планетарен скенер Еларскан⁷⁴, което е най-малкото предпоставка за по-интензивна цифровизация. През 2020 г. също е въведен в експлоатация нов планетарен скенер SupraScan Quartz A0 HD, подходящ за широк спектър от документи до формат A0. В резултат обемът на дигитализираните документи през 2020 г. от фонда на Националната библиотека нараства значително⁷⁵.

Несъмнено по отношение на цифровизирането на огромното архивно-документално наследство, съхранявано в Националната библиотека, до този момент е направено немалко. Посредством старата и новата версия на Дигиталната библиотека това богатство вече е станало достояние на всички интересувачи се не само в България, но и в Европа и по света. Постигнатото обаче не следва да е повод за задоволство – предстои също много работа. Софтуерът следва да се подобри, формата на дигиталните обекти също в перспектива трябва да се промени и да се цели те да бъдат достъпни в отворен формат – това важи особено за печатните документи и периодиката. Необходимо е да се подобрят и класическите архивни инструменти за достъп до документите – например изготвянето на инвентарни описи на фондовете,

⁷³ Годишен отчет на НБКМ за 2014 г. Достъпен на (12.12.2022 г.): <https://www.nationallibrary.bg/www/%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D1%87%D0%B5%D0%BD-%D0%BE%D1%82%D1%87%D0%B5%D1%82/>.

⁷⁴ Годишен отчет на НБКМ за 2018 г. Достъпен на (12.12.2022 г.): <https://www.nationallibrary.bg/www/%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D1%87%D0%B5%D0%BD-%D0%BE%D1%82%D1%87%D0%B5%D1%82/>.

⁷⁵ Годишен отчет на НБКМ за 2020 г. Достъпен на (12.12.2022 г.): <https://www.nationallibrary.bg/www/%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D1%87%D0%B5%D0%BD-%D0%BE%D1%82%D1%87%D0%B5%D1%82/>.

съхранявани в отдел „Ориенталски сбирки“. Това би било важна предпоставка за лесното и бързо изготвяне на метаданни на арабографичните документи.

Като цяло трябва да се помисли и за изготвяне на ясна стратегия за приоритетно дигитализиране на някои ръкописи, старопечатни книги и архивни материали. Това следва да става по обективни критерии: старинност на паметника, ценност, уникалност и оригиналност, читателски интерес и прочее. Критерии, които са добре известни на българските архивисти (чрез Методическия кодекс), но мисля си, не дотам добре наложени в другите институции на паметта, извън архивите и в частност в Националната библиотека. В това отношение би било добре да се помисли за координиране на планове, проекти и усилия с други архивни институции.

В тази връзка може да се помисли и за въвеждане на общ стандарт за дигитализиране на документите в НБКМ. Известно е, че доста тежките файлове в tiff формат, които се изготвят в Дигиталния център, няма как да се предложат на граждани и техните поръчки да се изпълняват съответно директно в jpeg или pdf, без да се изготвя т.нар. мастер файл, който да се съхранява за постоянно в Дигиталния архив на библиотеката. Добре би било дигитализацията да се извършва и централизирано, в едно структурно звено, като по този начин се обезпечи и внедряването на модерните архивни практики и съответно се гарантира по-надеждното съхранение на цифровите архиви на НБКМ.

Български исторически архив (БИА) и неговите документи – кратък обзор

Тук ще представим някои количествени показатели по отношение на дигитализацията в два от ключовите архивни отдела на библиотеката. Това са БИА и ОС. Защо го правим? Мислим, че това ще ни даде малко повече детайли в търсене на по-добра обща представа. В крайна сметка изразът „дяволът се крие в детайлите“ съвсем не е изтъркано клише и е добре да покажем цифрите, и да се опитаме да поразсъждаваме защо са такива и какво се крие зад тях. Ключовото тук ще е наличният вече архивен научно-справочен апарат, кой-

то, както видяхме, е един от най-важните елементи за обезпечаване на достъпа до документи, но също така и за лесното, бързо и качествено цифровизиране. Но нека започнем с кратко представяне на сбирката на БИА.

Ядрото на архивните масиви на отдела се оформя още със създаването на библиотеката. През следващите години сбирките непрекъснато се обогатяват чрез дарения и покупки. Трябва да се отбележи 1924 г. за особено важна година в историята на отдела, когато значителен масив с документи – т.нар. „Архив на Възраждането“, съхранявани в Етнографския музей, София, се предава на съхранение в Националната библиотека. До 1951 г. БИА играе роля на държавен архив и известен брой български институции от следосвободенска България предават документи в него⁷⁶. След създаването и организирането на централизирани и строго йерархизирани държавни архиви в България (през 1951 г.) има немалко опити архивните фондове да се отделят от библиотеката и да се прехвърлят за съхранение и обработка в новоизградената архивна мрежа, но това среща съпротива и не се осъществява в планирания първоначално мащаб⁷⁷. Някои от фондовете обаче в течение на времето са прехвърлени за съхранение в държавните архиви.

Към настоящия момент общо в отдела се съхраняват 801 фонда. По списък те са 921 на брой, но от тях са отчислени (т.е. предадени) на други архиви 86 фонда, 33 номера са „свободна сигнатура“, т.е. няма реално фонд срещу тях, фонд № 667 е прехвърлен към фонд № 35 (Народна библиотека „Кирил и Методий“ – София). Част от тези 801 фонда, по-точно 15, са не-обработените, а един е недовършен – фонд № 27 („Братя Робев и синове“)⁷⁸. Или реално са обработени и се ползват 785

⁷⁶ **Трашлиева, Л.** 2000, Български исторически архив при Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – история и съвременност, *Известия на държавните архиви*, кн. 80, с. 31–58.

⁷⁷ **Петкова, Ст.** 2011б, Съпротивата срещу Указ 515...; **Петрова, Евд. & Петкова, Ст.** 2014, Михаил Стойков Алексиев..., с. 13–73; **Кочанкова, А.** 2018, Български институции и документално наследство. Изследвания и анализи. Велико Търново: Фабер, 339 с.

⁷⁸ Тук е мястото да благодаря на колегите от БИА Руслан Иванов, Миле-

фонда. Това са фондове от личен или институционален произход. По-голямата част от тях имат изготвени описи и следват наложената след 1952 г. методика на подредбата на документите – фонд, опис, архивна единица, документ. Спазва се класическото архивно правило документите да се групират около институцията, която ги е създавала, или съответно лице, семейство, род и прочее. Публикувани са и девет тома с обзори, които дават добра представа за съдържанието на масивите⁷⁹.

Друга значителна група документи, която се съхранява и обработва в БИА, е сбирката „Портрети и снимки“⁸⁰. Общо се съхраняват около 80 000 фотографии и пощенски картички, от които са обработени 34 000. Издадени са три тома с описания на сбирката⁸¹. Освен това в БИА се съхраняват и 97 колекции (от тях като особено важна може да се посочи Колекция № 25 – „Кондики и тефтери“) и 672 единични постъпления.

Като цяло може да се каже, че архивните материали в по-голямата си част са описани съобразно възприетите в България през 50-те години на XX век и използвани без особени изменения до днес архивни практики, за които стана въпрос в предходните части на книгата. Издадени са описи – например опис № 1 на фонд 849⁸², няколко тематични описи на документи⁸³ и прочее.

на Тафрова и Марина Яниславова, които ми предоставиха някои данни за обема на фондовете и достъп до служебните картотеки на отдела.

⁷⁹ **Обзор на архивните фондове**, колекции и единични постъпления, съхранявани в Български исторически архив при НБКМ. 1963–2006, Кн. I–IX, София: Наука и изкуство.

⁸⁰ **Трашлиева, Л.** 2000, Пос. съч.

⁸¹ **Попсавова, Д.** 1975–1989, Опис на сбирката „Портрети и снимки“ в Народната библиотека „Кирил и Методий“. Ч. 1–3. София: Народна библиотека „Кирил и Методий“.

⁸² Опис № 1 на ф. 849. Фондообразувател Тодор Боров (Тодор Цветанов Тодоров). 2019. София: Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

⁸³ **Харбова, П. Е., Миладинова, Ел. Хр. & Възвъзова-Каратеодорова, К.** 1978, Опис на мемоарни документални източници, запазени в Български исторически архив при Народната библиотека „Кирил и Методий“. София: Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“; **Томова, Д.** 1986, Опис на документите за здравното дело и здравеопазването, запазени в Българския исторически архив на Народната библиотека „Кирил и Методий“. Ч. 1 – до 1878. София: Народна библиотека „Кирил и Методий“.

Таблица 5. Приблизителен брой документи и архивни единици (а.е.) във фондовете и колекциите, съхранявани в Български исторически архив, приблизителен брой описания и брой на дигитализираните документи и архивни единици. В графа 3 са процентите на описаните спрямо общия брой, а в графа 4 – процентът дигитализирани спрямо общия брой документи или архивни единици и спрямо описаните. Данните са актуални към 2022 г.

1. Фондове /Сбирки/ Колекции	2. Брой документи	3. Описани документи	4. Дигитализирани документи
1. Български исторически архив (общо)	прибл. 1 600 000	прибл. 1 300 000	6 892
<i>Процент</i>	<i>100%</i>	<i>81,25%</i>	<i>0,4%/0,5%</i>
1.1. Фондове (801)	1 200 000	прибл. 1 150 000	2 764
<i>Процент</i>	<i>100%</i>	<i>95,8%</i>	<i>0,23%/0,24%</i>
1.2. Портрети и снимки	прибл. 80 000	34 000	4 060
<i>Процент</i>	<i>100%</i>	<i>42,5%</i>	<i>5,1%/12%</i>
1.3. Колекции	прибл. 26 670	прибл. 26 670	68
<i>Процент</i>	<i>100%</i>	<i>100%</i>	<i>0,25%</i>
1.3.1. Колекция № 25 „Кондики и дефтери“	312	312	68
<i>Процент</i>	<i>100%</i>	<i>100%</i>	<i>21,8%</i>
1.4. Единични постъпления	прибл. 672	Не са описани	Не са дигитализирани

Източник: Авторски (Х. А.) сведения.

Вглеждайки се в таблицата, прави впечатление по-големият процент на дигитализиране на документи от колекция № 25 „Кондики и дефтери“ (общо 21,8%). Всъщност колекцията е много добре описана от д-р Милена Тафрова, архивист в БИА, и има изготвен работен опис, който предстои да бъде публикуван. Поради това и самото цифровизиране и изготвянето на метаданните за него се извършва много по-лесно и отнема много по-малко време. Същото е видимо, макар и не толкова ясно, и по отношение колекция „Портрети и снимки“, част от която има добре изграден научно-справочен апарат. Като цяло обаче е относително малък броят на дигитализираните архивни материали и в перспектива интензификацията на процеса по цифровизиране е наложителна.

Впрочем, както ще видим, почти същите констатации са релевантни и за ориенталските колекции на НБКМ.

*Отдел „Ориенталски сбирки“ и документите там –
още един кратък обзор*

В специализираната литература е прието този архив да бъде представян за трета по големина хранителница на османотурски документи в света⁸⁴. Подобно на документите, съхранявани в БИА, масивът от стари „турски“ документи – включващ арабографични архивни материали, ръкописи, старопечатни книги и вестници, започва да се оформя още със създаването на библиотеката. С приетия в България просветен закон от 1909 г. сбирката, по изказа на изследователката на историята на архивите Мария Кузманова, се узаконява в отдел, а по-сетне, през 1915 г., в правилника за работа на библиотеката му се възлага да проучва, каталогизира и систематизира османските документи⁸⁵. В течение на времето обемът на съхраняваните масиви се увеличава, като особено важно е посъплението от 1931 г., когато в България пристига голямо количество османски документи за претопяване, но вместо това те са присъединени към фондовете на отдела. Важна за отбелязване е и 1951 г., когато с Указ 515 се създава Държавният архивен фонд (ДАФ), по силата на който документите, съхранявани в Ориенталския отдел на НБКМ, следва да се приберат от новосъздадените държавни архиви⁸⁶. Всъщност, както се спомена по-горе, до прехвърляне на документите не се стига поради съпротивата от тогавашното ръководство на библиотеката⁸⁷. Настъпва обаче промяна в работата на отдела. Създаването на централизирана система на архивите води и до опит за налагане на нови, вече с по-голяма степен на универсал-

⁸⁴ **Иванова, Св.** 2009, Историкът и неговият архив. (За класификационната схема на Ориенталския отдел на НБКМ). – В: *Българската университетска архивистика като образователен модел – история и бъдеще. Университетски четения по архивистика*. Т. 1, с. 285.

⁸⁵ **Кузманова, М.** 1966, История на архивите...

⁸⁶ Пак там. Подробно за Указа виж: **Пейков, П.** 2018, Държавните архиви..., с. 23–55.

⁸⁷ По-подробно: **Петкова, Ст.** 2011б, Съпротивата срещу Указ 515...

ност методически указания, които не подминават и служителите архивисти в НБКМ. През 1953 г. в Комитета за наука, изкуство и култура (КНИК) е взето решение „до края на 1954 г. да се направят годни за използване архивните, ръкописните и документални сбирки на специалните отдели“⁸⁸. Още през същата 1953 г. под ръководството на османиста Борис Недков е изготвена класификационна схема, по която следва документите да се „фондират“ и дотогаващият начин на работа, по който са обработени колекциите „Ориенталска архивна колекция“ (ОАК) и „Новопридобити турски архиви“ (НПТА), се преустановява. Документите се групират по „фондове“, като критерий тук не са институциите, които са ги създали, а селището или районът, за който се отнасят. Така се оформят „Селищните фондове“, а този начин за „фондиране“ остава актуален и до днес, или почти 70 години по-късно⁸⁹.

В настоящия момент (2022 г.) професионалните дейности на отдел „Ориенталски сбирки“ са регламентирани в Правилника за дейността на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ от октомври 2016 г. Отделът е структурно звено към направление „Опазване на ръкописно-документалното наследство“ и следва да изпълнява следните функции:

а) *осъществява подбор, комплектуване и обработване на документите на колекциите от български, славянски, ориенталски и други чуждоезични ръкописи, архивни документи, редки и ценни старопечатни книги;*

б) *създава научно-справочен апарат към съхраняваните документи, чрез който осигурява оперативен достъп до тях;*

в) *отговаря за изработването на сводни описи на ръкописното книжовно и литературно наследство и участва в Регистъра на Националния архивен фонд;*

⁸⁸ **Иванова, Св.** 2002, Комплектуване, формиране и разкриване на сбирките на Ориенталския отдел на НБКМ, *Известия на държавните архиви*, кн. 79, с. 3–47.

⁸⁹ Този начин на фондиране няма общо с класическата архивна теория, възприета още от средата на XIX век, а също и с правилата, утвърдени в България през 50-те години на XX век. Виж **Аврамов, Ив.** 2001, Западноевропейската архивна мисъл за понятието „архивен фонд“ 1841–1930 г., *Историческо бъдеще*, кн. 1, с. 144–165.

г) носи отговорност за опазването и съхранението на документите;

д) предлага документи за реставрация, консервация и дигитализация;

е) предоставя консултантска и експертна помощ на библиотеки, други институции и граждани по въпросите на закрилата на наследството.

Без да се изпада в по-задълбочени анализи и коментари, ще се маркира, че по същество това са същите функции, които следва да изпълняват и другите два от отделите в споменатото направление, а именно: БИА и РСК. Така работата в отделите е един вид стандартизирана, при все доста изразените специфики и различната степен на изготвен научно-справочен апарат. Тук ще прихиряме накратко какво включват колекциите, съхранявани конкретно в отдел „Ориенталски сбирки“.

Арабографичните ръкописи и старопечатни книги

Този масив се състои от средновековни и по-нови ръкописи на ориенталски езици, от които 3369 са на арабски, 500 на османотурски и 150 на персийски език. Всяка една от тези групи ръкописи провокира огромен научен интерес на изследователи от целия свят, като са обект на каталогизиране, описание и анализи. Тук няма да могат да бъдат изброени всички издадени каталози и/или изработени фишове – за служебно или общо ползване – това би било добра тема за специално проучване, но ще бъдат нарочно споменати обобщаващите изследвания и някои каталози на служители на отдела: например Борис Недков⁹⁰, Стоянка Кендерова⁹¹, Зорка Иванова⁹², Анка Стоилова⁹³ и Невена Граматикова⁹⁴.

⁹⁰ Недков подготвя един „служебен каталог“ на османотурските ръкописи. Виж също: **Недков, Б.** 1960, България и нейните земи през XII век според „Географията“ на Идриси. София: Наука и изкуство.

⁹¹ **Kenderova, St.** 1995, Catalogue of Arabic manuscripts in SS Cyril and Methodius National library. Sofia, Bulgaria: Hadith sciences. London: Al-Furqan.

⁹² **Иванова, З.** 2009, Един поглед върху ръкописното наследство на османотурски език, съхранявано в Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – София: Ч. 1, *Годишник на Висшия ислямски институт*, кн. 1, с. 247–265.

⁹³ **Стоилова, Ан.** 2016, Ценни арабски ръкописи от фонда на Национал-

Ще направим и важното уточнение, че трудно може да се опише точно каква част от посочения брой ръкописи (той възлиза на 4019 книжни тела по сигнатури, но реално са налични 4009 тома) са каталогизирани и/или поне накратко описани. Изготвяните до момента каталози, с малки изключения⁹⁵, са тематични и не обхващат цялото количество било арабски, било османотурски или персийски ръкописи⁹⁶. Освен това, след като е изготвен определен каталог – е възможно колекцията да се увеличи още на следващия ден – с дарение и/или покупка. Ще отбележим и че сбирката е обект на засилен международен интерес и с нея са работили учени от целия свят. Така на практика е невъзможно да се изгради точна представа кой изследовател в кое издание описва или предава сведения за даден ръкописен паметник. Вероятно са публикувани описания на най-различни езици и тяхното събиране само по себе си е самостоятелна изследователска задача. Поради това и приложените тук цифри – по отношение описанието на ръкописите, са по-скоро относителни. Те са добити на база приблизителни обобщения на служители от отдел „Ориенталски сбирки“, които са ми изказани устно.

Почти същото се отнася и за колекцията с арабографичните старопечатни книги. Общо броят на книгите възлиза на 2772. За тях няма издадени нарочни каталози – макар че някои са отпечатани от първия османски печатар Ибрахим

ната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, *Библиотека*, кн. 5, с. 124–144; **Стоилова, Ан.** 2016а, Каталогизирането на източните ръкописи, съхранявани в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, *Библиотека*, кн. 6, с. 276–292.

⁹⁴ **Stoilova, An., Gramatikova, N. & Ivanova, Z.** 2020, Brief catalogue of the oriental manuscripts preserved in St. St. Cyril and Methodius National library, Vol. 2, OP 201-OP 500. Sofia: St. St. Cyril and Methodius National Library.

⁹⁵ Пак там.

⁹⁶ **Kenderova, St.** 1992, Bulgaria. – In: *World Survey of Islamic Manuscripts*, vol. 1 (Ed. G. Roper). London: Al-Furqan, pp. 121–142; **Kenderova, St.** 2008, Oriental Manuscript Collection Kept in the Bulgarian National Library. – In: *Information-Documentation Management and Cooperation among the Libraries in the Balkan Countries Symposium Papers. 5–7 June 2008, Edirne*, pp. 139–143.

бей Мютеферика⁹⁷ и несъмнено са библиографска рядкост. Всички те са описани, макар и непълно, с липсващи атрибути и понякога неточно и тези описания са изписани на библиотечни фишове. За съжаление, не всички фишове са запазени. С течение на времето някои от тях се губят и/или са повредени и поради това сега може да се счита, че са запазени около 2500 фиша. Значителна част (общо 432 броя) от старопечатните книги вече имат и електронно описание в библиотечния софтуер на НБКМ – COBVIS⁹⁸.

Архивни документи

С най-голям обем са колекциите с архивни материали. Те възлизат на около 342 000 архивни единици (а.е.), като по всяка вероятност листовите са повече от един милион. Обработеният архив е разпределен от своя страна в няколко по-големи групи. Тук се включва колекцията „Сиджили“ – 185 книжни тела, които могат да се съотнесат към архивни единици (а.е.). Колекцията е описана и напълно дигитализирана. Всъщност сиджилите (т.е. дневниците на османския съдия) са една от любимите колекции, която се използва от изследователите на османската и българската история за периода XVII – началото на XIX век⁹⁹. Втората по-голяма колекция са подвързаните документални корпуси – „Дефтерите“. Общо 730 книжни тела (а.е.), които също са описани на 100% – макар и не много подробно¹⁰⁰.

Тук следва да се посочат и колекциите, в които се включват предимно единични документи и по-рядко дефтери. Това са „Ориенталската архивна колекция“ (ОАК) – 8604 а.е. и „Но-

⁹⁷ За него виж **Събев, Ор.** 2004, Първото османско пътешествие в света на печатната книга (1726–1746): Нов поглед. София: Авангард Прима, 406 с.

⁹⁸ Виж (достъпен на 12. 12. 2022 г.): COBISS+. Линк: <https://bg.cobiss.net/>.

⁹⁹ **Велков, А.** 2011, Колекция „Сиджили“..., с. 13–65; **Иванова, Св.** 1999, Историята и съвременното състояние на колекция сиджили в Ориенталския отдел на НБКМ, *Известия на държавните архиви*, Т. 74, с. 3–32; **Atanasov, Hr.** 2013, Property trends among the urban population of Rumelia in the 18th century as indicated by inheritance inventories from Russe, Sofia and Vidin – a first glance, *Bulgarian Historical Review*, No. 3–4, pp. 33–59.

¹⁰⁰ **Aktaş, N. & Kahraman, S. A.** (eds.), 1994, *Bulgaristan'daki Osmanlı Evrakı...*; За колекцията виж също: **Али, С.** 2016, Проблеми на разкриването на дефтерите..., с. 132–149.

вопридобитата турска архива“ (НПТА) – 4121 а.е. Тези колекции имат добри описания с подробни анотации на включените в тях документи – изготвени преди 50-те години на XX век.

След 1953 г. анотирането се преустановява, с някои изключения, и документите започват да се класират във фондове, като са разпределяни по административно-териториални единици или топонимите, за които се отнасят¹⁰¹. Вътре в рамките на отделния фонд документите се разпределят по теми – съобразно изготвена класификационна схема¹⁰². Така се оформят т.нар. „Селищни фондове“, които от своя страна могат да бъдат отделени в три подгрупи – „основен фонд“, „А-фонд“ и „предфонд“, и общо възлизат на 329 160 а.е.¹⁰³. Това са документи, които могат да бъдат ползвани и вече са навлезли широко в научна употреба. Може да се каже, че те са описани най-общо в големи инвентарни тетрадки – без да се съблюдават методически архивни изисквания и поради това при последваща тяхна дигитализация ще трябва да бъдат наново прегледани и да бъдат изготвени техни описания на практика почти от нулата. Това е така, защото немалка част от описанията имат просто насочващ характер и се отнасят за големи групи архивни единици от определени фондове. Например в тетрадката често може да се прочете, че архивни единици от 100 до 250 се отнасят по „финансови въпроси“. Ясно е, че подобни описания са твърде далеч от каквито и да било добри архивни практики.

Освен това е наличен „масив Б“, при който, по подобие на „А-фондовете“, документите са разпределени по селища, като на този етап отчасти не са подредени тематично. Тези документи не могат да се ползват. Трудно може да се посочи техният общ брой, но вероятно възлиза на приблизително 54 000 а.е.¹⁰⁴.

¹⁰¹ Атанасов, Хр. 2021, За „фондирането“ на архивни материали..., с. 72–76.

¹⁰² Kenderova, St. & Ali, S. 2008, Ottoman Archive Documents Kept in the Bulgarian National Library. – In: *Information-Documentation Management and Cooperation among the Libraries in the Balkan Countries Symposium Papers. 5–7 June 2008, Edirne*, pp. 118–123.

¹⁰³ Сайт на Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ (достъпен на 12.12.2022 г.): http://nationallibrary.bg/wp/?page_id=258.

¹⁰⁴ Атанасов, Хр. Пос. съч.

Към тях следва да се добавят и още една група документи, които се съхраняваха при неподходящи условия в архивохранилището на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ в село Гуцал (община Самоков). В периода август – септември 2019 г. около 180 чувала с документи бяха прехвърлени в сградата на библиотеката, където преминаха третиране с азот в автоматична система „Anoxia hкЗ“¹⁰⁵. В летните периоди на 2020, 2021 и 2022 г. повече от половината от тези документи преминаха първоначална експертиза и обработка и може да се предположи, че от тях за постоянно запазване ще бъдат отделени около 120 000 а.е. Един значителен обем документи, на които също им предстои да бъдат „фондирани“, някои от тях и след като преминат процес на реставрация.

Дигитализацията на масивите на Ориенталски сбирки

От горенаписаното става ясно, че данните в Таблица 6, конкретно по отношение на броя и процента на описанията, са по-скоро условни. Те са точни обаче, що се касае до броя на дигитализираните книжни токове и архивни единици от всяка една колекция. Очевидно е, че процентът на дигитализирани обекти спрямо общия им брой е доста малък. Дигитализирани са само 2,02% от ръкописите, едва 0,25% от старопечатните книги и незначителните 0,09% от общия брой архивни единици. Така изглеждат нещата, ако се вгледаме в общите цифри. Не трябва да се забравя обаче, че обемът с документация е значителен. В същото време възможностите на „Дигиталния център“ на НБКМ са крайно ограничени от гледна точка на техника и експерти. Освен това те следва да дигитализират и документи, които се съхраняват в другите два отдела на библиотеката, които също пазят значително ръкописно документално наследство – споменатите по-горе отдели „Български исторически архив“ и „Ръкописи и старопечатни книги“. Поради това и трудно може да се очаква някакъв осезаем количествен пробив в близко бъдеще.

¹⁰⁵ Виж Автоматична система Anoxia (достъпно на 12.12.2022 г.): <https://www.conservationlabinternational.com/camera-anoxia>.

Таблица 6. Приблизителен брой архивни единици (а.е.) във фондовете и колекциите, съхранявани в Български исторически архив и Ориенталски сбирки, приблизителен брой описания и брой на дигитализираните документи и а.е. В графа 3 са процентите на описаните спрямо общия брой, а в графа 4 – процентът дигитализирани спрямо общия брой документи или а.е. и спрямо описаните.

1. Колекция/ фонд	2. Брой а.е./ томове	3. Описани а.е./ томове	4. Дигитализирани
1. Ръкописи (общ брой)	4009	3550	81
<i>Проценти</i>	<i>100%</i>	<i>---</i>	<i>2,02%</i>
1.1. Арабски	3369	3000	28
<i>Проценти</i>	<i>100%</i>	<i>---</i>	<i>0,83%</i>
1.2. Османски	490	300	6
<i>Проценти</i>	<i>100%</i>	<i>---</i>	<i>1,2%</i>
1.3. Персийски	150	144	47
<i>Проценти</i>	<i>100%</i>		<i>31,33%</i>
2. Старопечатни книги	2 772	2 500 Cobbis: 641	7
<i>Проценти</i>	<i>100%</i>		<i>0,25%</i>
3. Архивни документи (общ брой)	342 800	342 800	315
<i>Проценти</i>	<i>100%</i>	<i>100%</i>	<i>0,09%</i>
3.1. НПТА	4 121	4 121	2
<i>Проценти</i>	<i>100%</i>	<i>100 %</i>	<i>0,05%</i>
3.2. ОАК	8604	8604	46
<i>Проценти</i>	<i>100%</i>	<i>100%</i>	<i>0,53%</i>
3.3. Селищни фондове	329 160	329 160	66
<i>Проценти</i>	<i>100%</i>	<i>100%</i>	<i>0,02%</i>
3.4. Сиджли	185	185	185
<i>Проценти</i>	<i>100%</i>	<i>100%</i>	<i>100%</i>
3.5. Дефтери	730	730	16
<i>Проценти</i>	<i>100%</i>	<i>100%</i>	<i>2,19%</i>
3.6. Масив „Б“	596 кутии Ок. 54 000 а.е.	Неописани	
3.7. Масив „Гуцал“	Ок. 120 000 а.е.	Неописани	

Източник: Авторски (Х. А.) сведения.

Поради условностите на понятието „опис“, което е прието да се визуализира количествено в таблицата, корелацията между описание и дигитализация не може да се долови толкова ясно. На практика обаче е много важно преди да се дигитализират документите, да имат добре изготвени описания (метаданни). Това е и една от основните причини добре описаните и каталогизирани колекции, например „Сиджили“ (100%) и персийски ръкописи (каталогизирани на 31,33%), да са цифровизирани в най-голяма степен¹⁰⁶. В перспектива вероятно най-разумно би било дигитализирането да се насочи приоритетно върху колекциите: „Дефтери“, ОАК и НПТА, които също имат сравнително добър научно-справочен апарат – каталози и прочее. Доста трудно ще е с документите от т.нар. „Селищни фондове“ на отдел ОС, които на практика не са описани според методическите изисквания. При тях следва първо да се помисли за осъвременяване, усъвършенстване и прецизиране на описанията и после да се търси начин те да бъдат цифровизирани. Естествено, крайно важно е и иницирането на нарочни проекти, свързани с дигитализацията на османското архивно наследство, и съответно обезпечаване по този начин на необходимия финансов ресурс. Дигитализирането на колекция „Сиджили“ става с целево финансиране от Норвежкия финансов механизъм през 2007 г. (в рамките на Проект BG0046 „Дигитализиране и запазване на писменото наследство на България“). Така че трябва да се търсят възможности за допълнително финансиране по различни национални и/или международни програми. Някои от тези възможности ще представим накратко по-сетне в книгата.

¹⁰⁶ За тях виж **Велков, А.** 2011, Колекция „Сиджили“ от Националната библиотека...; **Иванова, Св.** 1999, Историята и съвременното състояние...; **Atanasov, Hr.** 2013, Property trends among the urban population...; Описанията са видими на: Сайт на Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, „Дигитална библиотека“, „Сиджили“ (достъпен на 12.12.2022 г.): http://nationallibrary.bg/wp/?page_id=1337; **Сайяр, Дж.** 1973, Опис на персийските ръкописи в Народната библиотека „Кирил и Методий“. София: Народна библиотека „Кирил и Методий“; **Pourmohammad, Al.** 2019, *List of Persian manuscripts in the National Library of Bulgaria (Saint Cyril and St. Methodius)*, [Tehran]: [Allame Tabataba'i Univ.].

Дигитализацията в библиотеките и музеите

През 2011 г. е проведено ключово проучване, което приоритетно представя книжовното наследство на българските библиотеки и съответно техните постижения и намерения относно дигитализирането му¹⁰⁷. Изследването, въпреки някои непълноти по отношение представителността на библиотеките¹⁰⁸, е повече от фундаментално. Проблемът е, че няма друго подобно след него. Интересна е и методологията, използвана от изготвилите го. От една страна, е проведена анкета, но също са разгледани и сайтовете на отделните институции. Важен за споменаване е и подходът по отношение на анкетата: тя е попълвана самостоятелно в библиотеките, в които има достатъчно добре подготвени специалисти, които не се нуждаят от допълнителна помощ, и съответно посещение на място и интервю в библиотеките, за които се е преценило, че ще имат трудности при самостоятелно попълване на анкетните форми. Така или иначе са обхванати общо 81 библиотеки. Въз основа на проучването са изложени изключително полезни данни и анализи, които дават пообобщена представа за това кои библиотеки притежават колекции, принадлежащи към книжовното наследство – ръкописи, старопечатни книги, периодика, архивни документи, снимки и т.н. Освен това е представена и степента му на обработеност – изготвени каталози, описи и т.н., дали е дигитализирано, дали предстои да бъде цифровизирано и прочее¹⁰⁹. Изследването наистина има много приносен характер. Единственият проблем е, че не е повторено. Поради това всъщност имаме моментна снимка на състоянието на нещата към 2011 г., без да сме способни да я сравним с предходен или следващ период. В следващите няколко страници също сме се опитали на база публикуваните годишни отчети на библиотечните и музейни институции да добием някаква по-

¹⁰⁷ Книжовното наследство на българските библиотеки. София: Българска библиотечно-информационна асоциация. Достъпно на (12.12.2022 г.): https://www.lib.bg/kragli_masi/Knizhovno_nasledstvo_doklad.pdf.

¹⁰⁸ Някои институции не се включват в него.

¹⁰⁹ Книжовното наследство на българските библиотеки...

обща представа. Тя няма да е пълна и за съжаление, не може да се съпостави с получените през 2011 г. резултати, но поне ще ни подсказва дали все още цифровизирането е приоритет и дали се реализира.

Столична библиотека

Няколко са публичните отчети на Столична библиотека, от които можем да добием поне обща представа за дейността на институцията по отношение на дигитализацията¹¹⁰. От отчетта за 2018 г. разбираме например, че за съответната година са дигитализирани общо 88 000 кадъра, за предходните 2016 и 2017 г. те са както следва: 32 000 и 45 000. Съобщава се за изградената дигитална платформа „Сердика“, която следва да концентрира цялото генерирано от библиотеката дигитално съдържание¹¹¹. Освен това се прокламира и дейността на „Лабораторията за иновации с дигитална библиотека“. Създадена е по европейски проект, финансиран от програма „Интеррег Дунав“, с партньори Столична община и Асоциация за развитие на София. *Столична библиотека се включва в проекта с развитието на дигиталната библиотека и цифровите ресурси*. Самата лаборатория с дигитална библиотека е открита в края на септември 2018 г. и се намира на територията на филиал „Сердика“¹¹². Цифровизацията остава приоритет на институцията и през следващите години, а интересното е, че на 24 февруари 2021 г. е открита и „Дигитална тийн лаборатория“¹¹³.

Народна библиотека „Иван Вазов“

За библиотеката цифровизацията е от водещо значение и това е заявено от директора на институцията Димитър Минев през 2019 г. по време на кръгла маса на тема: „140 години Народна библиотека Пловдив (от Източна Румелия

¹¹⁰ За Столична библиотека до 2012 г. виж: **Конева, К.** 2012, Развитие на системата..., с. 103–108.

¹¹¹ [Отчет на] Столична библиотека 2013–2018 г. Постижения. Перспективи. Предизвикателства, с. 14.

¹¹² Пак там, с. 15.

¹¹³ [Отчет на] Столична библиотека през 2021 г., с. 12.

до Обединена Европа)“. В годишния отчет на библиотеката за същата година четем дословно: *„Библиотеката активно реализира намеренията си да развива дългосрочно процесите на цифровизация на фондовете си, като инвестира в инструментален и трудов ресурс за постигане на стабилна, ефективна и гъвкава дигитална платформа със свободно достъпни за гражданите ресурси...“*¹¹⁴.

В същия отчет много подробно се информира за различните инициативи, в които участва „Дигиталният център“ на институцията – в проекти, конференции и прочее. Акцентира се например върху участието в проект CLaDA-BG, работа в посока публикуване на обекти на НБ „Иван Вазов“ в Европеана. По този проект библиотеката в Пловдив е партньор с други институции и нейните основни ангажименти според отчета са попълване на съдържанието и тестване на софтуерните разработки. Библиотеката работи в две основни направления:

- създаване на езикови ресурси, свързани с подобряване на оптичското разпознаване на символи и използването на получения машинночетим текст;
- увеличаване на българското съдържание в Европеана чрез разработване на софтуерни инструменти за подобро подаване на данни¹¹⁵.

Описани са накратко и техническите параметри на цифровизиране и това, че се търси възможност за реализиране на нови технически цели: *„За изданията преди 1900 г. се създават цветни мастер файлове във формат TIFF, без компресия и съобразена с източника подходяща резолюция, но не по-малка от 300 dpi. При изданията след 1900 г. мастер файловете са във формат JPEG с качество 100% и резолюция не по-малка от 300 dpi. На базата на мастер файловете се генерират сурогатни копия за уеб представяне. Успешно беше възприет нов работен модел в Дигиталния център, ориентиран към създаването на PDF файлове с разпознат текст чрез метода на оптичското*

¹¹⁴ Народна библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив. Годишен отчет за 2019 г., с. 5–6.

¹¹⁵ Пак там, с. 93.

разпознаване на символи (OCR). Полученият по този начин машинночетим текст предоставя много повече възможности за боравене с текста и най-вече в него вече може да се извършва търсене по ключова дума или израз¹¹⁶.

В отчета за 2021 г. е маркиран и настъпилият срив в електронната платформа, която се поддържа и обогатява със съдържание и от библиотеката: „През цялата година продължаваха дейностите по възстановяване на неработещия от 07.2020 г. портал *digital.plovdiv.bg*, създаден по проект BG08 „Дигитално културно-историческо наследство на Община Пловдив“. Съответно потребителите нямаха достъп до Дигиталната библиотека на НБИВ и до наличните дигитализирани ресурси, а Дигиталният център пренасочи дейността си предимно към сканиране и оптическо разпознаване на символи (OCR)“¹¹⁷. В крайна сметка в края на септември 2020 г. онлайн достъпът до портала е подновен, но със силно редуцирано дигитално съдържание и с липсваща функционалност. От библиотеката отчитат, че огромна част от данните от периода от началото на 2018 до средата на 2020 г. на практика не може да бъде възстановена¹¹⁸.

От отчетите на библиотеката могат да се добият и някои количествени показатели. Например броят на кадрите, които са цифровизирани през годините. Така през 2018 г. Дигиталният център на институцията отчита 56 263 кадъра; през 2019 г. – 86 550 кадъра¹¹⁹; през 2020 г. – 44 970 броя „дигитализирани обекти“ (според нас се имат предвид „кадри“) и най-голям обем са отчетени през 2021 г. – 109 336 „дигитализирани обекти“, т.е. кадри¹²⁰. Очевидно въпреки срина на дигиталната платформа библиотеката съумява да продължи своята работа по цифровизацията и вероятно в близките го-

¹¹⁶ Пак там, с. 90.

¹¹⁷ Народна библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив. Годишен отчет за 2021 г., с. 82.

¹¹⁸ Пак там.

¹¹⁹ Народна библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив. Годишен отчет за 2019 г., с. 12.

¹²⁰ Народна библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив. Годишен отчет за 2021 г., с. 10.

дини загубите от настъпилия срив ще бъдат преодолен¹²¹.

Регионална библиотека „Георги Раковски“ – гр. Ямбол

Една от регионалните библиотеки, чиито годишни отчети в най-голяма степен са видими в мрежата през годините. Първият такъв документ е от 2008 г. и от него става ясно, че библиотеката поставя *„изграждането на пълнотекстови и графични бази данни за най-често търсените документи и предоставянето им на електронен носител чрез пълноценно използване на интернет“* сред основните си дейности¹²². Това по същество означава, че поне от тази година в институцията със сигурност започва процес на цифровизиране на част от библиотечните фондове. Тази дейност се отчита и през следващите години: 2009¹²³, 2010¹²⁴ и т.н. През 2013 г. сред дейностите на библиотеката отново са посочени: *„Разширяване на справочно-информационната и издателска дейност на библиотеката чрез пълноценно използване на изградените собствени бази данни и автоматизираната текуща национална библиография и книгопис, дигитализиране на най-ценните краеведски издания“*¹²⁵.

На следващата година е проведен квалификационен семинар, спонсориран от Министерството на културата, с 50 участници – библиотекари от града и региона. Този семинар изглежда е изключително важен за процеса на цифровиза-

¹²¹ Виж и много информативните: **Ангелова, Т.** 2014, Дигитализация на фонд „Периодични издания“ като част от стратегията на Народна библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив за опазване на културно-историческото наследство, *Годишник – Народна библиотека Иван Вазов – Пловдив, 2005–2013*, с. 33–37; **Крачанов, Ив.** 2018, Създаване и развитие на Дигитална библиотека..., с. 5–9; **Крачанов, Ив.** 2021, Трансформация на дигиталните колекции..., с. 54–58.

¹²² Отчет за работата на Регионална библиотека „Георги Раковски“ – Ямбол за 2008 г., с. 2.

¹²³ Отчет за работата на Регионална библиотека „Георги Раковски“ – Ямбол за 2009 г., с. 2.

¹²⁴ Отчет за работата на Регионална библиотека „Георги Раковски“ – Ямбол за 2010 г., с. 2.

¹²⁵ Отчет за работата на Регионална библиотека „Георги Раковски“ – Ямбол за 2013 г., с. 2.

ция, защото темата на обучението е „Дигитализация на местното културно наследство и създаване на споделени ресурси – път към библиотека без стени“¹²⁶. Освен това започва да се създава и каталог на книгите от „Френския център“ към библиотеката *с цел селективна дигитализация*¹²⁷. През 2015 г. вече се отчитат „дигитализирани и описани повече от 4500 книги на френски език“¹²⁸, но това, което е особено важно с оглед на нашата тема, е, че започва и „дигитализиране на най-ценните краеведски издания“¹²⁹.

През 2017 г. продължават да се събират ценни и редки краеведски издания, които подлежат на цифровизиране¹³⁰, а освен това изглежда започват да се оформят и дигитални колекции, като например за местния периодичен печат (1922–1944 г.)¹³¹. През 2019 г. започва дигитализация на грамофонните плочи, съхранявани в библиотеката¹³², а освен това служителите на библиотеката споделят своя опит в дигитализирането на *местната периодика, архивния фонд, фонда от редки и ценни издания, краеведския фонд, аудиовизуални материали на различни носители, както и колекции от картички, микрофилми, микрофиши и др. за целите на съвременното библиотечно-информационно обслужване* с колеги от други библиотеки на работен семинар на тема: „Дигитализация на книжовното наследство. Мрежи за споделяне на данни“, проведен в гр. Казанлък на 12 и 13 декември 2019 г.¹³³.

Настъпващият пандемичен период (през 2020 г.) се из-

¹²⁶ Отчет за работата на Регионална библиотека „Георги Раковски“ – Ямбол за 2014 г., с. 2.

¹²⁷ Пак там, с. 3.

¹²⁸ Отчет за работата на Регионална библиотека „Георги Раковски“ – Ямбол за 2015 г., с. 3.

¹²⁹ Пак там, с. 2.

¹³⁰ Отчет за работата на Регионална библиотека „Георги Раковски“ – Ямбол за 2017 г., с. 3.

¹³¹ Пак там, с. 17.

¹³² Отчет за работата на Регионална библиотека „Георги Раковски“ – Ямбол за 2019 г., с. 3.

¹³³ Пак там, с. 4.

ползва от служителите на библиотеката *рационално за ре-организация на фондовете и хранилищата, дигитализация на местната периодика и ремонтни дейности*¹³⁴. Както се уточнява в отчета: *„Продължава поетапно плановата дигитализация на стара ямболска периодика, редки и ценни издания от фонда на отдел „Краезнание“ и др., както и дейностите по създаване и поддържане на инвентарните книги в електронен вариант“*¹³⁵.

Регионална библиотека „Дора Габе“ – гр. Добрич

Както изглежда от публикуваните отчети на институцията, дигитализацията е сред водещите дейности на Регионална библиотека „Дора Габе“. Отчита се, че през 2017 г. *„продължи дигитализацията пълнотекстово на книги от фонда на сектор Краезнание за дигитална колекция „В света на Дора Габе“*. Освен това се маркира, че *„Дигитална библиотека“ през годината се обогати с нова рубрика „Освобождението на Южна Добруджа 1940 г.“, допълва се и рубриката „Празници и обичаи в някогашна Добруджа“*¹³⁶.

През следващата година също продължава дигитализацията на библиотечните фондове, като се обогатяват подготвените дотогава колекции. Например към колекцията „В света на Дора Габе“ са добавени краеведски издания и отделни файлове, книги с автограф за библиотеката, краеведски периодични издания, или общо 8024 файла. Освен това е извършена дигитализация на 17 тома от в. „Добруджанска трибуна“ (1953–1967 г.), или общо 5666 файла. Счита се, че цифровизирането на печатното издание: *„предпазва източника от унищожение, прави ползването по-бързо и ефективно, дава възможност за иновативни е-услуги за студенти, изследователи, краеведи, ученици, пенсионери от града и страната, насърчава*

¹³⁴ Отчет за работата на Регионална библиотека „Георги Раковски“ – Ямбол за 2020 г., с. 2.

¹³⁵ Пак там, с. 4.

¹³⁶ Регионална библиотека „Дора Габе“, отчет 2017, с. 21.

*формалното и неформално образование*¹³⁷.

През 2019 г. са дигитализирани 65 инвентарни книги – 11 889 файла, и 45 книги с автограф – 90 файла¹³⁸. Освен това са цифровизирани и 744 броя микрофиши (4448 кадъра) на в. „Варненска поща“ (1930–1937 г.) и се посочва, че е закупен външен диск за пренос и съхранение на дигитализираните микрофиши¹³⁹.

Сред обявените приоритети на библиотеката е да съхранява културното и научно наследство на Добрич и Добруджа, следвайки съвременните изисквания за осигуряване на достъп до знание и култура. Като регионален културен институт за област Добрич, библиотеката продължава дейностите по дигитализирането на краеведски документи. През 2020 г. е възложена дигитализацията на 522 бр. микрофиши (3111 кадъра), от тях 404 бр. със средства на Министерство на културата и 118 със собствени средства. Дисковият масив на DB (data base) – center за съхранение на данни е увеличен с 2 броя твърди дискове. Допълнително са обработени 5160 файла дигитализирани микрофиши. Дигитализирани са общо 12 415 файла, в т.ч. от в. „Добруджанска трибуна“, декември 1951–1952 г. – 317 файла, фотографии – 462 файла, книги – 3955 файла, книги с автограф – 46 файла, инвентарни книги – 7635 файла¹⁴⁰.

През следващия отчетен период, освен количеството на дигитализираните материали, от институцията посочват и участие в практически семинар на тема „Авторски права и дигитални колекции в споделеното културно наследство на Европеана. Методики и практики“, проведен във Варна в периода 24–25 февруари 2020 г.¹⁴¹. Нови местни вестници са дигитализирани през 2021 г.¹⁴².

¹³⁷ Регионална библиотека „Дора Габе“, отчет 2018, с. 11.

¹³⁸ Пак там, с. 11.

¹³⁹ Пак там, с. 31.

¹⁴⁰ Регионална библиотека „Дора Габе“, отчет 2020, с. 11.

¹⁴¹ Пак там, с. 32.

¹⁴² Регионална библиотека „Дора Габе“, отчет 2021, с. 27.

*Регионална библиотека „Захарий Княжески“ –
гр. Стара Загора*

Цифровизирането е сред приоритетите и на Старозагорската регионална библиотека¹⁴³. Така през 2014 г. се отчита дигитализирането на сп. „Чуден свят“¹⁴⁴, 2017 г. – ремонт на библиотечния „Дигитален център“¹⁴⁵. През 2018 г. според отчета се създава „Дигитална библиотека“, която първоначално съдържа 135 записа¹⁴⁶. От библиотеката считат за важно да споменат и участието на техни служители в *„конференция с международно участие „Визия за европейското културно наследство 2025“ и обучителен семинар „Българското културно наследство в дигиталния свят“, домакин на който е Регионална библиотека „Пенчо Славейков“ – гр. Варна*¹⁴⁷. В семинар, посветен на цифровизацията, служители на библиотеката участват и през 2020 г. И този път домакин е град Варна, а темата е: *„Авторски права и дигитални колекции в споделеното културно наследство на Европеана. Методики и практики*“¹⁴⁸. Пандемичната обстановка вероятно стимулира библиотечните работници да посочат, че *„планираната дигитализация трябва да стане приоритет в следващите години“* и съответно, че *„за по-бързото и ефективно обслужване е важно да изградим вътрешна база от дигитални копия на търсени книги и статии“*. Освен това институцията визуализира и записи в Европеана¹⁴⁹. Цифровизацията и

¹⁴³ Виж: **Груева, Н.** 2012, Представяне на Дигитална библиотека Стара Загора..., с. 84–88.

¹⁴⁴ Отчет за 2014 г., Регионална библиотека „Захарий Княжески“, Стара Загора, с. 11.

¹⁴⁵ Отчет за 2017 г., Регионална библиотека „Захарий Княжески“, Стара Загора, с. 25.

¹⁴⁶ Отчет за 2018 г., Регионална библиотека „Захарий Княжески“, Стара Загора, с. 13.

¹⁴⁷ Пак там, с. 24.

¹⁴⁸ Отчет за 2020 г., Регионална библиотека „Захарий Княжески“, Стара Загора, с. 4.

¹⁴⁹ Пак там, с. 30.

дейността по платформата на Европейска остават приоритетни дейности и през следващата година¹⁵⁰.

Регионална библиотека „Любен Каравелов“ – Русе

Като една от най-важните дейности на тази регионална библиотека е включването ѝ в проекта „Дигитална културна съкровищница „Север+“. Самият проект е спечелен и ръководен от Регионална народна библиотека „Петко Р. Славейков“ – Велико Търново, а други партньори, освен русенската библиотека, са Институтът по математика и информатика към БАН, Дирекцията „Култура и туризъм“ към Община Велико Търново, Регионалният исторически музей – Велико Търново и няколко други институции. Основна според отчета цел на проекта е *чрез създаване на съвременен център за цифровизация да се обединят усилията на институциите за опазване на културното и документално наследство, съхранено в техните фондове. Проектът дава възможност за уеднаквяване на процесите на дигитализация и създаването на пълнотекстови бази от данни. В рамките на проектното предложение се предвижда да бъдат оборудвани три центъра за дигитализиране, където най-ценните старопечатни и ръкописни книги, стари снимки, планове и чертежи на библиотеки, музеи, галерии и местни архивни сбирки на партньорите ще бъдат прехвърлени на дигитален носител. Планира се да бъдат дигитализирани 5000 единици*¹⁵¹. През следващите години дейността на библиотеката по този проект продължава¹⁵². Така например през 2017 г. в отчета е записано: *„В рамките на проекта са дигитализирани 173 документа от фонда на Русенската библиотека, сред които са „Буквар българский с различни поучения“ на Петър Берон, „Дворянски вибори“ на Григорий Квитка, „Славеноболгарское детеводство“ на Неофит Боз-*

¹⁵⁰ Отчет за 2021 г., Регионална библиотека „Захарий Княжески“, Стара Загора, с. 14, 33.

¹⁵¹ Регионална библиотека „Любен Каравелов“ – Русе, Отчет 2015 год., с. 41.

¹⁵² Регионална библиотека „Любен Каравелов“ – Русе, Отчет 2016 год., с. 46; Регионална библиотека „Любен Каравелов“ – Русе, Отчет 2017 год., с. 9.

вели, „Първичка българска словница“ на Иван Богоров, списанието „Любословие“, русенски периодични издания до 1944 г., като вестниците „Славянин“ и „Русенски общински вестник“, и е създадена електронна платформа за достъп до писменото културно наследство на участниците в проекта“¹⁵³.

Освен това отново през 2017 г. се маркира приключването на дигитализирането на редките и ценни издания от краеведския фонд – 286 броя. Изцяло е цифровизирана колекцията „Фотопанорама“, която съдържа 1302 снимки. Процесът по цифровизиране на местното културно наследство продължава със сканиране на издания от периода 1900–1944 г.¹⁵⁴.

През следващите отчетни периоди библиотеката продължава да е много активна в участието си в проектна дейност, свързана с цифровизацията. Например разработен и спечелен е проект за дигитализиране на книжовното културно наследство на Змей Горянин. Проектът е спечелен по Програма „Културно наследство“, модул „Съхранение и популяризиране на културно наследство“ към Национален фонд „Култура“. В рамките на проекта се предвижда да бъде дигитализиран и популяризиран със средствата на съвременните технологии съхраняваният в библиотеката архив на писателя¹⁵⁵. Библиотеката участва и в реализирането на проект „Писмените съкровища на Долен Дунав“, финансиран по програма за трансгранично сътрудничество Интеррег Румъния – България V-A, по който библиотеката е партньор с Фондация „Глобални библиотеки – България“, Окръжна библиотека „Александру и Аристя Аман“, Румъния и други. Предвижда се всички цифровизирани документи да бъдат достъпни онлайн пълнотекстово чрез електронната автоматизирана система на библиотеката, включваща и електронния каталог¹⁵⁶. През 2021 г. вече се отчита

¹⁵³ Регионална библиотека „Любен Каравелов“ – Русе, Отчет 2017 год., с. 48.

¹⁵⁴ Пак там, с. 9.

¹⁵⁵ Регионална библиотека „Любен Каравелов“ – Русе, Отчет 2020 год., с. 11.

¹⁵⁶ Пак там, с. 34.

дигитализиране на повече от 140 000 страници от най-ценните писмени и литературни ресурси на институции в Русе, Силистра, Видин, Враца, Плевен, Велико Търново, Монтана и Добрич, които са достъпни на сайта на проекта: <http://www.litdanube.eu/bg/pismeni-sakrovishta> (достъпен на 19.12.2022 г.)¹⁵⁷.

*Регионална библиотека „Н. Й. Вапцаров“ –
гр. Кърджали*

Библиотеката се опитва да реализира проектни предложения, свързани с цифровизирането, поне от 2015 и 2016 г. Така през 2015 г. е разработено *проектно предложение за „Създаване на дигитален център „Родопи“ в РБ „Н. Й. Вапцаров“ – гр. Кърджали за конвертиране на уникални обекти с културна стойност от региона за първи път“ по Програма БГ08 „Културно наследство и съвременни изкуства“, Мярка 2 „Документиране на културната история“*. Инициативата обаче не получава финансиране¹⁵⁸. На следващата година е подготвен проектът „Родопи+: Опазване и популяризиране на културни и исторически ценности от Трансграничния регион“ по Инвестиционен приоритет 6С „Съхраняване, опазване, популяризиране и развитие на природното и културното наследство“ на Програмата за трансгранично сътрудничество ИНТЕРРЕГ V-A Гърция – България. Предложението е изготвено съвместно с Тракийски университет „Демокрит“ – Ксанти, Община Драма (Гърция) и Регионална библиотека „Христо Смирненски“ – Хасково и предвижда цифровизация и представяне на уникални книги, периодични издания от края на XIX и началото на XX век. От самия отчет обаче не става ясно дали проектът е одобрен и финансиран¹⁵⁹. Няма данни и в следващите отчети на институцията¹⁶⁰.

¹⁵⁷ Пак там, с. 38.

¹⁵⁸ Отчет за работата на Регионална библиотека „Н. Й. Вапцаров“ – Кърджали през 2015 г., с. 6.

¹⁵⁹ Отчет за работата на Регионална библиотека „Н. Й. Вапцаров“ – Кърджали през 2016 г., с. 5.

¹⁶⁰ Отчет за работата на Регионална библиотека „Н. Й. Вапцаров“ – Кър-

*Регионална библиотека „Николай Вранчев“ –
гр. Смолян*

Началото на процеса на цифровизация в библиотеката се анонсира за 2017 г.¹⁶¹ И наистина в отчета за тази година е вписано, че е създадена Дигитална библиотека „Паметта на Родопска планина“, за създаването на която са били сканирани и обработени 7 периодични издания в 702 бр., 4017 страници; също и творчество на Н. Вранчев – 4 издания или 201 страници¹⁶². За 2018 г. е отчетено, че процесът на дигитализация продължава „с източниците от колекция „Периодични издания“ и колекция „Книги“ от фонда на Краезнание. През 2018 г. се навършиха 160 години от рождението на Христо Попконстантинов – писател, фолклорист, стенограф, роден през 1858 г. в с. Петково. По този повод се извърши дигитализация на творчеството му“. Освен това се информира за многократно промотиране на „Паметта на Родопска планина“ сред ученици и студенти¹⁶³. От институцията отчитат и значителна активност, отново за 2018 г., по отношение на участия в проекти и семинари, фокусирани върху цифровизацията. Например участието в пилотния проект „Дигитални умения за малки и средни предприятия в България“, инициатива на Фондация „Глобални библиотеки – България“ в партньорство със Сдружение „Произведено в България – съюз на малкия и среден бизнес“ и Латвийската асоциация за информационни и комуникационни технологии¹⁶⁴.

Обогатяването на Дигиталната библиотека „Паметта на Родопска планина“ продължава и през следващите години и

джами през 2017 г.; Отчет 2020 за дейността на Регионална библиотека „Н. Й. Вапцаров“ – Кърджали.

¹⁶¹ Регионална библиотека „Николай Вранчев“ – Смолян, Отчет за дейността през 2016 година, с. 22.

¹⁶² Регионална библиотека „Николай Вранчев“ – Смолян, Отчет за дейността през 2017 година, с. 17.

¹⁶³ Регионална библиотека „Николай Вранчев“ – Смолян, Отчет за дейността на библиотеката през 2018 година, с. 25.

¹⁶⁴ Пак там, с. 29.

от библиотеката отчитат значителни резултати¹⁶⁵. Освен това през 2021 г. дигиталната колекция на библиотеката става видима и в уеб портала Европеана¹⁶⁶. Проведено е и обучение на библиотечните специалисти на тема „Дигитализация на комуникациите: онлайн маркетинг на библиотечните услуги“¹⁶⁷.

Регионална библиотека „Пенчо Славейков“ – гр. Варна

Още през 2006 г. от библиотеката отчитат участие в международна конференция „Глобализация, дигитализация, достъп и опазване на културното наследство“¹⁶⁸, а също така и ангажираност в проекта: „Дигитални библиотечни фондове от периодични издания“¹⁶⁹. През следващата година дигитализацията на културното наследство е поставено като приоритетна задача пред институцията¹⁷⁰, а през 2008 г. е открита „Дигитална лаборатория“ и е създадена „архитектура на дигитална библиотека“¹⁷¹.

За следващата 2009 г. вече се маркира, че е стартирало *изграждането на търсеца система към Системата за аналитично описание на статии – База данни „Дигитални колекции“* и се отчита, че са *дигитализирани напълно 13 периодични издания, приблизителен обем 10 000 страници*¹⁷². През 2010 г. библиотеката продължава да попълва дигиталните си колекции и е домакин на международна конференция на тема „Европейска дигитална библиотека – съвременни подходи и политики за опазване и разпростра-

¹⁶⁵ Регионална библиотека „Николай Вранчев“ – Смолян, Отчет за дейността на библиотеката през 2019 година, с. 27–28; Регионална библиотека „Николай Вранчев“ – Смолян, Годишен отчет за дейността на библиотеката през 2020 година, с. 38; Регионална библиотека „Николай Вранчев“ – Смолян, Годишен отчет за дейността на библиотеката през 2021 година, с. 35.

¹⁶⁶ Регионална библиотека „Николай Вранчев“ – Смолян, Годишен отчет за дейността на библиотеката през 2021 година, с. 36.

¹⁶⁷ Пак там, с. 38.

¹⁶⁸ Регионална библиотека „Пенчо Славейков“, Отчет 2006 г., с. 15.

¹⁶⁹ Пак там, с. 20.

¹⁷⁰ Регионална библиотека „Пенчо Славейков“, Отчет 2007 г., с. 12.

¹⁷¹ Регионална библиотека „Пенчо Славейков“, Отчет 2008 г., с. 9, 20.

¹⁷² Регионална библиотека „Пенчо Славейков“, Отчет 2009 г., с. 9.

нение на културното наследство“¹⁷³. През следващите години обогатяването на дигиталните колекции продължава¹⁷⁴, а също така са отчетени и значителен брой участия в национални и международни конференции, кръгли маси, работни срещи, обучения, семинари и изложби, на които служители на библиотеката представят визията си за цифровизацията¹⁷⁵.

Регионална библиотека „Христо Ботев“ – гр. Враца

Една от институциите, които са направили публичните си отчети от 2008 г. достъпни на сайта си. Дигитализацията се появява в отчетите на библиотеката през 2009 г., когато се споменава за разработен проект „Трансграничен център за информация и комуникация Долж [Румъния] – Враца“, който се планира да бъде финансиран по програмата „Трансгранично сътрудничество между България и Румъния“. Като резултат от проекта се планира да се създадат: *уеб портал, 5 дигитални колекции от фонда на библиотеката, информационен център с осигурен свободен достъп до интернет и IP телефон, видеоконферентна зала*¹⁷⁶. Изглежда сътрудничеството се реализира през 2013 г., защото в отчета за съответната година четем: *„През отчетния период Регионална библиотека „Христо Ботев“ Враца започна реализирането на най-големия проект в своята история. Проект по Програмата за трансгранично сътрудничество между Румъния и България, съвместно с Област Долж – водещ партньор, Окръжна библиотека „Александър и Аристия Аман“ в град Крайова и Областна администра-*

¹⁷³ Регионална библиотека „Пенчо Славейков“, Отчет 2010 г., с. 12.

¹⁷⁴ Регионална библиотека „Пенчо Славейков“, Отчет 2011 г., с. 8; Регионална библиотека „Пенчо Славейков“, Отчет 2012 г., с. 8; Регионална библиотека „Пенчо Славейков“, Отчет 2014 г., с. 19, 30; Регионална библиотека „Пенчо Славейков“, Отчет 2015 г., с. 10; Регионална библиотека „Пенчо Славейков“, Отчет 2016 г., с. 16.

¹⁷⁵ Регионална библиотека „Пенчо Славейков“, Отчет 2012 г., с. 16–18; Регионална библиотека „Пенчо Славейков“, Отчет 2013 г., с. 12, 16–18, 24; Регионална библиотека „Пенчо Славейков“, Отчет 2014 г., с. 13, 17, 26; Регионална библиотека „Пенчо Славейков“, Отчет 2015 г., с. 19, 20, 25.

¹⁷⁶ Регионална библиотека „Христо Ботев“ – Враца, Отчет за дейността през 2009 година, с. 13–14.

ция Враца... Ще бъде създаден един общ уеб портал между двете най-големи публични библиотеки в двете погранични области – Враца и Долж, и ще бъде предоставен свободен достъп на населението на България и Румъния до ценното дигитално богатство от колекции на двете библиотеки. Регионална библиотека „Христо Ботев“ ще дигитализира 5 колекции от фонда на отдел „Краезнание“:

1. Колекция от фотокартички и снимки от миналото на Врачанския край;

2. Колекция от автентични фолклорни записи от региона, които до момента се съхраняват на видео и аудио носители на информация;

3. Колекция от местни периодични издания;

4. Поредица „Роден край“ – сборници с фолклорни материали от целия Врачански край – 10 издания, и Поредица „Наследство“ – сборници с материали, представяни през годините на регионалната краеведска конференция „Миналото на родния край – послание към бъдещето“ – 5 издания;

5. Колекция от документи за живота и делото на Христо Ботев.

Проектът стартира през месец март 2013 година. Общата стойност е 3 280 442,62 евро, от тях 206 698,03 евро са предвидени за дейностите в Регионална библиотека „Христо Ботев“¹⁷⁷.

През следващите години дигиталните колекции на библиотеката се обогатяват¹⁷⁸, създаден е информационен и дигитален център със съответното оборудване¹⁷⁹. В същото време са реализирани и многобройни участия в обучения и други инициативи¹⁸⁰.

¹⁷⁷ Регионална библиотека „Христо Ботев“ – Враца, Отчет за дейността през 2012 година, с. 17–18.

¹⁷⁸ Регионална библиотека „Христо Ботев“ – Враца, Отчет за дейността през 2014 година, с. 13–14; Регионална библиотека „Христо Ботев“ – Враца, Отчет за дейността през 2015 година, с. 4, 13.

¹⁷⁹ Регионална библиотека „Христо Ботев“ – Враца, Отчет за дейността през 2014 година, с. 17–18.

¹⁸⁰ Пак там, с. 18

През септември 2015 г. е създаден Информационен портал с богата дигитална библиотека, включваща 500 дигитални обекта в 5 колекции: фотографии и фотоалбуми, пощенски картички, аудиозаписи, книги и сборници, алманахи и архивни документи¹⁸¹.

В края на 2015 г. приключва проектът „Трансграничен център за информация и комуникация Долж – Враца“. Създаденият чрез него Информационен портал с дигитална библиотека е добра основа за надграждане и съответно от институцията стартират друг проект – „Карта на времето – Дигитален архив на регион Враца – XX век“, който се финансира от Министерство на културата¹⁸². Целта му е *издирването, събирането и документирането на бита, историята и традициите, културната и родова памет на селищата от регион Враца като принос към документирането на културното наследство на района и общобългарското краезнание*. Предвижда се да бъдат представени местният фолклор, ценни документи и фотографии от сбирките на читалищата в около 123 населени места, лични и семейни сбирки, сбирки на местни краеведи, църковни библиотечни сбирки и т.н.¹⁸³. През следващите години изградените по проекта колекции продължават да се обогатяват, реализирани са и други проекти¹⁸⁴. По време на пандемичната 2020 г. библиотеката съобщава, че успява да използва пълноценно *разнообразните си дигитални канали, за да предоставя достъп до култура на потребителите си дори във времето на социална изолация*¹⁸⁵. Общият обем на техниката, с която разполага библиотеката, е внушителен. Така според отчета от 2021 г. *Регионална библиотека „Христо Ботев“ – Враца*

¹⁸¹ Регионална библиотека „Христо Ботев“ – Враца, Отчет за дейността през 2015 година, с. 13.

¹⁸² **Врачовска, С. & Тодорова, К.** 2017, Проект „Карта на времето“..., с. 110–112.

¹⁸³ Регионална библиотека „Христо Ботев“ – Враца, Отчет за дейността през 2017 година, с. 18–19.

¹⁸⁴ Регионална библиотека „Христо Ботев“ – Враца, Отчет за дейността през 2018 година, с. 21–22.

¹⁸⁵ Регионална библиотека „Христо Ботев“ – Враца, Отчет за дейността през 2020 година, с. 1.

поддържа близо 200 компютърни, периферни и програмируеми устройства¹⁸⁶. През тази година е реализиран и обучителен семинар, една от целите на който е повишаване на дигиталната компетентност на служителите в библиотеките от областта¹⁸⁷.

*Регионална библиотека „Христо Смирненски“ –
гр. Хасково*

Първият достъпен през сайта на институцията отчет е от 2015 г. и от него става ясно, че *дигитализирането на част от краеведския фонд с цел съхраняване на културно-историческото наследство на региона* е сред основните функции на библиотеката¹⁸⁸. През 2017 г. във връзка с изпълнение на проект „Хасково и Одрин – културно-исторически дестинации“ са сканирани, обработени и качени на сайта на институцията 150 картички, 250 страници от периодични издания и книги¹⁸⁹. По проекта на стойност 93 460 евро е закупен и модерен скенер А3 формат¹⁹⁰. През 2019 г. е разработен нов съвременен сайт на библиотеката и съответно цялата информация от стария сайт от 2008 г. до 2019 е прехвърлена на новия. Същата година са сканирани 232 плаката и 50 юбилейни вестника; 803 броя на 16 заглавия от местния периодичен печат от периода 1844–1944 г. или 2323 файла и още 519 броя на 19 заглавия, притежавани от библиотеката вестници (за периода 1944–1969 г.), или 1222 файла¹⁹¹. Отчитат се и участия в проекти, семинари и

¹⁸⁶ Регионална библиотека „Христо Ботев“ – Враца, Отчет за дейността през 2021 година, с. 7–8.

¹⁸⁷ Пак там, с. 16.

¹⁸⁸ Регионална библиотека „Христо Смирненски“ – Хасково. Отчет за 2015 година, с. 1; Също и: Регионална библиотека „Христо Смирненски“ – Хасково. Отчет за 2016 година, с. 1.

¹⁸⁹ Регионална библиотека „Христо Смирненски“ – Хасково. Отчет за 2017 година, с. 9–10. За проекта виж: **Страшникова, К.** 2018, Развитие на устойчивия туризъм..., с. 81–83.

¹⁹⁰ Регионална библиотека „Христо Смирненски“ – Хасково. Отчет за 2017 година, с. 10.

¹⁹¹ Регионална библиотека „Христо Смирненски“ – Хасково. Отчет за 2019 година, с. 10.

други инициативи, свързани с дигитализацията¹⁹².

През 2020 г. е закупен нов файлов сървър. Цялата база данни е прехвърлена и тествана на новата машина. По проекта „Библиотека – наследство – бъдеще“, финансиран от Национален фонд „Култура“, е изработен специализиран каталог за „Дигитална библиотека Хасково“. Съответно всички дигитализирани обекти и метаданните са прехвърлени в него. Освен това са създадени и две нови дигитални колекции – „Афиши и плакати“ и „Юбилейни вестници“¹⁹³.

Други регионални и общински библиотеки

Отчети, поне един или няколко, обнародват и други библиотеки. От тях също става ясно, че цифровизирането е основен приоритет на институциите. Така например Регионална библиотека „Априлов – Палаузов“ – гр. Габрово публикува на сайта си годишния отчет за 2021 г. От него е видно, че през годината са цифровизирани 26 719 страници от старопечатни книги и служители на библиотеката са взели участие в конференция на тема „Библиотеките в дигиталната епоха“ през 2020 г.¹⁹⁴. „Дигитализация на фондовете“ е дейност, която задължително присъства и в годишните отчети на Регионална библиотека „Ем. Попдимитров“ – гр. Кюстендил за 2017¹⁹⁵, 2019¹⁹⁶, в която е проведено и обучение в областта на дигитализацията на специалисти от читалищни библиотеки в община Кюстендил¹⁹⁷, и 2021 г.¹⁹⁸. През последната година е разкрита и секция „Дигитална библиотека

¹⁹² Пак там, с. 20.

¹⁹³ Регионална библиотека „Христо Смирненски“ – Хасково. Отчет за 2020 година, с. 11.

¹⁹⁴ Отчет за дейността на Регионална библиотека „Априлов – Палаузов“, 2021 година, с. 12.

¹⁹⁵ Регионална библиотека „Ем. Попдимитров“ – Кюстендил, Отчет 2017 г., с. 1, 10.

¹⁹⁶ Регионална библиотека „Ем. Попдимитров“ – Кюстендил, Отчет 2019 г., с. 1, 11.

¹⁹⁷ Пак там, с. 11.

¹⁹⁸ Регионална библиотека „Ем. Попдимитров“ – Кюстендил, Отчет 2021 г., с. 1, 5.

Кюстендил“ на сайта на институцията¹⁹⁹. Участие в обучението на тема „Библиотеките в дигиталната епоха“, проведено в София през 2020 г., отчитат и от Регионална библиотека „Партений Павлович“ – гр. Силистра²⁰⁰. Цифровизирането е важно и за Регионална библиотека „Димитър Талев“ – Благоевград. В годишния отчет на институцията за 2020 г. библиотеката представя и визия и цели да постигне: *модерна европейска институция с множество дигитални колекции*²⁰¹. От библиотеката съобщават: *„Работихме по проект за дигитална колекция „Благоевград – пътят до днес“, във връзка с който бяха събрани множество снимки от около 10 наши съграждани, документиращи сгради, улици, трудови колективи, градски тържества и събития, които се съхраняват за историята. Дигитализирани са общо 26 броя снимки. По този проект ще продължим да работим и през 2021 година“*²⁰². Регионална библиотека „Стилиян Чилингиров“ – град Шумен също информира обществеността за провежданата в нея цифровизация от 2016 г.²⁰³. През следващите години също са отчетени значителни количествени показатели²⁰⁴.

Дейност по отношение на цифровизирането развиват и общинските и читалищни библиотеки. За съжаление, информацията по сайтовете на институциите е крайно оскъдна, но Общинска библиотека „Искра“ – гр. Казанлък например публикува свой отчет за 2013 г. От него също е видна значителна дейност по отношение дигитализирането на краеведската колекция на библиотеката, участието в

¹⁹⁹ Пак там, с. 10.

²⁰⁰ Регионална библиотека „Партений Павлович“. Отчет за дейността на библиотеката през 2020 година.

²⁰¹ Регионална библиотека „Димитър Талев“ – Благоевград, Годишен отчет за 2020 година, с. 1.

²⁰² Пак там, с. 1.

²⁰³ Отчет на Регионална библиотека „Стилиян Чилингиров“ 2016 г., с. 3.

²⁰⁴ Отчет на Регионална библиотека „Стилиян Чилингиров“ 2017 г., с. 3; Отчет на Регионална библиотека „Стилиян Чилингиров“ 2018 г., с. 3–4; Отчет на Регионална библиотека „Стилиян Чилингиров“ 2019 г., с. 3; Отчет на Регионална библиотека „Стилиян Чилингиров“ 2020 г., с. 3.

проекти, семинари и прочее инициативи²⁰⁵.

Институциите от музейната мрежа

Най-оскъдна, фрагментирана и разпиляна е информацията за дигитализирането на музейните колекции, особено на архивните документи, съхранявани в тези институции. Националният исторически музей например е сред най-младите институции на паметта в България. Музеят е създаден на 5 май 1973 г., като фондовете му бързо се обогатяват и към момента в него се съхраняват *над 650 000 паметника на културата и огромен археологически и исторически архив*²⁰⁶. Архивно-документалното наследство се съхранява предимно в осем колекции: „Ръкописи, старопечатни книги, редки и ценни издания“, „Документи от Възраждането“, „Снимки от Възраждането“, „Документи от периода 1878–1944 г.“, „Снимки от периода 1878–1944 г.“, „Периодичен печат 1878–1944 г.“, „Документи и информационни материали след 9 септември 1944 г.“ и „Снимки след 1944 г.“. От тях са описани според добрите архивни практики само документите от колекция „Ръкописи, старопечатни книги, редки и ценни издания“²⁰⁷. За другите има изготвени работни описи, които обаче не са направени съгласно методическите изисквания. Много трудно се предоставят за ползване от гражданите и на практика са почти недостъпни. Като цяло нещо крайно типично за архивните материали в музейните институции в България. Те като обща практика се negliжират и се явяват чуждо тяло в музейната среда, където приоритет е артефактът предмет²⁰⁸. По устни сведения на специалисти от институцията почти всички стари документи

²⁰⁵ Годишен отчет на ОБ – Искра, Казанлък – 2013 г.

²⁰⁶ Сайт на Национален исторически музей. Достъпен на (12.12.2022 г.) <https://historymuseum.org/bg/museum/history/>.

²⁰⁷ **Велинова, В.** 2013, Опис на ръкописите, старопечатните, редките и ценните издания в Националния исторически музей. Т. 1–2. София: Уникарт.

²⁰⁸ **Бонева, В.** 2004, Архивният документ в историческия музей...; **Бонева, В.** 2013, „Обществено достояние“...; **Петкова, Ст.** 2006б, Достъпът до архивни документи...; **Игнатова, А.** 2008, Достъпът до документите..., с. 219–236; **Игнатова, А.** 2013, Националното документално наследство...

са дигитализирани, но се използват за изложби, за служебни справки и не са достъпни за гражданите.

Дигитализацията е разписана като стратегически важна цел в един от публичните документи на Националния литературен музей²⁰⁹. Годишните отчети на същата институция за периода 2016–2018 г. също съдържат данни за извършена дейност в тази посока²¹⁰. Например през 2016 г. са дигитализирани архиви, снимки, кореспонденция, ръкописи – общо 51 300 кадъра. Освен това са дигитализирани и 11 броя инвентарни книги за основния и научно-спомогателния фонд на музея. Важно е да се спомене и че през 2016 г. Националният литературен музей е финализирал дейността си по Мярка 2 на Програма БГ08 за дигитализация на културни ценности като партньор на Института за литература при БАН и Столична библиотека в проекта „Българската литературна класика – знание за всички. Неизвестни архиви и културни контексти“²¹¹.

Цифровизация на фондовете си отчита и Регионален исторически музей – Благоевград през 2018 г. и 2019 г.²¹². Същото може да се каже и за Регионален исторически музей – Габрово. Институцията отчита дигитализиране на фонда си²¹³, а освен това и осъществява проект през 2016 г. *„Съвременни подходи за проучване, представяне и достъп до книжовното културно-историческо наследство на област*

²⁰⁹ Стратегия за развитието на Националния литературен музей за периода 2016–2020 година.

²¹⁰ Годишен отчет за дейността на Националния литературен музей през 2016 г.; Годишен отчет за дейността на Националния литературен музей през 2017 г.; Годишен отчет за дейността на Националния литературен музей през 2018 г.

²¹¹ Годишен отчет за дейността на Националния литературен музей през 2016 г.

²¹² Отчет за дейността на Регионален исторически музей – Благоевград през 2018 г., с. 3; Отчет за дейността на Регионален исторически музей – Благоевград през 2019 г., с. 3.

²¹³ Отчет за дейността на Регионален исторически музей – Габрово, 2016 година, с. 12; Отчет за дейността на Регионален исторически музей – Габрово, 2017 година, с. 12.

Габрово“ по програма BG-08 „Културно наследство и съвременни изкуства“ Мярка, 2 „Документиране на културната история“ за създаване на два дигитални центъра и дигитализиране на старопечатни издания от месец май 2015 г. на стойност 199 884 евро²¹⁴. В отчета за 2017 г. е посочено, че в музея функционира Център за дигитализация на културното наследство²¹⁵.

Цифровизирането е приоритет и в дейността на Регионален исторически музей – Пазарджик. Музеят дигитализира културни ценности от фондовете на отделите си „Археология“, „Етнография“, „История на България XV–XIX век“, „Нова история“, „Най-нова история“²¹⁶. През 2021 г. музеят отчита и участие на международния форум „Културата и бизнесът – заедно в дигиталния свят“, реализиран под егидата на кампанията „Чудесата на България“ и най-голямата неправителствена организация за опазване на културното наследство „Европа Ностра“, а също и реализация на проект, финансиран от чужбина, на тема: „Български музейни колекции в риск: дигитализация и превенция“²¹⁷.

²¹⁴ Отчет за дейността на Регионален исторически музей – Габрово, 2016 година, с. 13.

²¹⁵ Отчет за дейността на Регионален исторически музей – Габрово, 2017 година, с. 17.

²¹⁶ Отчет за дейността на Регионален исторически музей – Пазарджик през 2015 година; Отчет за дейността на Регионален исторически музей – Пазарджик през 2016 година; Отчет за дейността на Регионален исторически музей – Пазарджик през 2017 година; Отчет за дейността на Регионален исторически музей – Пазарджик през 2018 година; Отчет за дейността на Регионален исторически музей – Пазарджик през 2019 година; Отчет за дейността на Регионален исторически музей – Пазарджик през 2021 година.

²¹⁷ Отчет за дейността на Регионален исторически музей – Пазарджик през 2021 година.

***Някои по-общии изводи за дигитализацията
в България и възможността за реализиране
на различни методи за търсене и достъп
до архивна информация***

Това, което прави впечатление, е, че по отношение на дигитализирането на книжовното културно наследство България не изостава съществено от световните и европейски инициативи. Напротив, както видяхме, осъществени са редица ключови проекти, които са видими и функционират. Могат да се констатира обаче и някои слабости: например все още проектите се реализират с акцент върху българските граждани, използващи съответната информация, а не се правят в контекста на по-голямата европейска общност, от която страната вече е част. Липсват английски версии на голяма част от дигитализираните колекции, което в перспектива следва да се коригира.

Сред архивистите в България все още сякаш няма стремеж да се реализира и „надстройката“, която да обхване информация от различни институции и вече се изготвя успешно в Западна Европа и Съединените щати. Тук за пример ще посочим Портала на архивните колекции на Библиотеката на Колумбийския университет (Archival Collections Portal, Columbia University Libraries), който представлява информационен продукт, концентриращ се върху съхраняваните документи в институциите, подведомствени на Колумбийския университет в Ню Йорк. Този портал дава възможност потребителите да търсят документи по различни теми, съхранявани в различни хранилища – например в Columbia University Archives, Rare Book & Manuscript Library и т.н. Т.е. събрани са на едно място документи, съхранявани в различни институции на паметта като архиви и библиотеки, като обединително звено се оказва една институция – в случая Колумбийският университет, от един град – Ню Йорк, САЩ. Касае се за своеобразен институциоцентричен и/или пространственоцентричен подход, при който различни информационни ресурси на институции от т.нар. GLAM sector – Galleries, Libraries, Archives and Museums, са

консолидирани в един портал и са лесни и удобни за използване²¹⁸.

Във времето от 2011 до 2015 г. централизирането на цифровото културно-историческо наследство на държавите – членки на Европейския съюз, се извършва в контекста на реализирането на проекта Европеана. Той цели да се създаде единна цифрова библиотека с дигитално съдържание, което да представи огромното разнообразие и богатство на европейското книжовно наследство²¹⁹. Паралелно с Европеана в периода 15 януари 2009 – 15 януари 2012 г. се изгражда и уеб базирана платформа APEnet (Archives Portal Europe network) (Архивен европейски портал мрежа), който обобщава резултатите от цифровизацията в 17 национални архива²²⁰. Впоследствие (1 март 2012 г.) стартира проектът APEx (Archives Portal Europe network of excellence) (Европейски архивен портал мрежа за върхови постижения), който се реализира до 1 март 2015 г. Той изгражда Archives Portal Europe (Европейския архивен портал), в който от българска страна се включва и Държавна агенция „Архиви“²²¹. Според данни от сайта на портала към септември 2022 г. той осигурява информация за повече от 280 милиона архивни единици, които се съхраняват в повече от 7070 институции от повече от 30 европейски държави. Документите са изписани на повече от 20 езика и 5 азбуки. Така несъмнено на потребителите на архивна информация е по-лесно да се ориентират къде има информация по интересуваща ги тема. С едно търсене могат да се появят хиляди резултати за документи, съхранявани в архиви на различни страни, и съответно потребителят лесно да се ориентира през интернет какви са възможностите да работи със самите документи, дали те са цифровизирани и могат ли да се ползват в мрежата, или

²¹⁸ Archival Collections Portal. Columbia University Libraries. (Достъпен на 12.12.2022 г.): <https://library.columbia.edu/find/archives-portal.html>.

²¹⁹ **Нейкова, А.** 2016, Стратегии, политики и проблеми..., с. 90–99.

²²⁰ Пак там.

²²¹ Пак там.

пък са достъпни само на място²²².

В България също има реализирани идеи за това как да се централизира информацията за книжовното ни наследство.

Фондация НАБИС и „Сводният каталог“

Тук ще представим накратко фондация НАБИС. Тя стартира своята дейност през април 2009 г.²²³, а на сайта ѝ са формулирани ясно нейните цели, една от които е: *да съдейства за издигане нивото на библиотечно-информационната комуникация между научните институции, висшите училища, големите библиотечни хранилища*²²⁴. Освен това институцията се ангажира с обучения, семинари, реализиране на проекти и прочее активности²²⁵. Двете най-важни, така да се каже, рожби на фондацията са „Сводният каталог“ и „НАБИС репозиториума“²²⁶.

Каталогът, който интегрира информационен ресурс на голям брой библиотечни институции, започва да работи през септември 2010 г.²²⁷. Чрез него се дава възможност за търсене в колекциите на различни библиотеки от страната. През следващата година каталогът продължава да се попълва и за тази дейност са привлечени много асоциирани членове. Така в отчета четем: *„през 2011 г. мрежата от академични библиотеки и Своден каталог НАБИС бяха доразвити с присъединяването на нови асоциирани членове и с включването на голям масив ретроконвертирани записи. Започна и установяване на стандартни каталожни правила за*

²²² Archives Portal Europe. (Достъпен на 12.12.2022 г.): <https://www.archives-portaleurope.net/about-us/the-portal/>.

²²³ Годишен отчет за работата на Фондация НАБИС през 2009 г. (06 март – 31 декември), с. 1.

²²⁴ Сайт на Фондация НАБИС. Достъпен на (12.12.2022 г.): http://www.nalis.bg/about_us-bg/copy2_of_MISSION.

²²⁵ Анева, С., Димитров, Ев. & Дикова, Е. 2014, НАБИС..., с. 28–34.

²²⁶ За последния виж и: Дикова, Ек. 2018, Дигитализирано културно наследство в НАБИС репозиториума..., с. 10–13.

²²⁷ Годишен отчет за работата на Фондация НАБИС през 2010 г. (04 януари – 30 декември), с. 2–3.

всички институции, включени в проекта²²⁸. Особено важна е 2013 г., когато за партньор е привлечена Националната библиотека: „Едно от най-важните постижения през годината бе слагането на начало на приобщаване на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ (НБКМ) към проекта и започналото интегриране на дигиталните ѝ колекции в Своден каталог НАБИС“²²⁹. Освен това през същата година започват и да се реализират успешни преговори за участие на библиотеки не само от България, но и от Югоизточна Европа. Така през 2014 г. вече са привлечени три библиотеки от чужбина²³⁰. В следващите години каталогът продължава да се попълва и развива. През 2021 г. в отчета на институцията е записано: „каталогът продължава да дава възможност чрез единна платформа и чрез едно търсене да се издирват заглавия сред близо 3,6 милиона библиографски данни от електронните каталози на 42 български библиотеки, с достъп и до пълнотекстови документи и други дигитализирани библиотечни документи, интегрирани в него чрез НАБИС репозиториума. Всичко това го превръща в Националния каталог на България“²³¹.

Другата внушителна инициатива на фондацията е изграждането на НАБИС репозиториум, който изглежда започва да се оформя през 2016 г.²³². Целта му е потребителите да имат достъп до дигиталните изображения на представените заглавия. Информацията в репозиториума непрекъснато се увеличава и към 2021 г., както четем в отчета на НАБИС, вече: „включва разнообразни и богати дигитални колекции от водещи академични институции – онлайн материали, включително средновековни ръкописи, възрожденски книги,

²²⁸ Годишен отчет за работата на Фондация НАБИС през 2011 г. (02 януари – 30 декември), с. 1.

²²⁹ Годишен отчет за работата на Фондация НАБИС през 2013 г. (1 януари – 31 декември), с. 1.

²³⁰ Годишен отчет за работата на Фондация НАБИС през 2014 г. (1 януари – 31 декември), с. 1.

²³¹ Годишен доклад за дейността на Фондация „Национална академична библиотечно-информационна система“ за 2021 г., с. 2.

²³² Годишен отчет за работата на Фондация НАБИС през 2016 г., с. 3.

стари фотографии, пълнотекстови документи, аудио и видео документи. Това е една от най-големите дигитални библиотеки в страната, която в края на 2020 г. наброява 31 803 заглавия в 884 175 файла, като е нараснала през последната година с 1643 заглавия в 289 097 файла или с 32,7%²³³.

Електронен регистър на НАФ (НЕРА)

По закон Държавна агенция „Архиви“ следва да води регистър на всички архивни документи, които подлежат на постоянно запазване. През 2012 г. е внедрен Електронен регистър на НАФ (НЕРА)²³⁴, определени са длъжностните лица, които да го поддържат и попълват с данни, и е изготвено негово потребителско ръководство²³⁵. По същество регистърът следва да представлява: *„централизирана база данни с информация за съществуващите ценни документи в страната и извън нея с цел подпомагане опазването и съхраняването им, както и разширяване възможностите за тяхното използване. Регистърът е публичен, до него има свободен достъп през административната интернет страница на ДАА“*²³⁶. Попълването с данни на регистъра през годините обаче се случва много трудно²³⁷. Така например през 2015 г. е включена обща информация от десетина институции, които са извън системата на ДАА²³⁸. През 2016 г. са подадени общо 40 заявления за вписване в регистъра²³⁹,

²³³ Годишен доклад за дейността на Фондация „Национална академична библиотечно-информационна система“ за 2020 г., с. 4.

²³⁴ Отчет за дейността на Държавна агенция „Архиви“ през 2012 г., с. 34.

²³⁵ Инструкцията е достъпна на (12.12.2022 г.): https://www.archives.government.bg/uploaded_files/%d0%a0%d0%aa%d0%9a%d0%9e%d0%92%d0%9e%d0%94%d0%a1%d0%a2%d0%92%d0%9e_%d0%97%d0%90_%d0%9f%d0%9e%d0%a2%d0%a0%d0%95%d0%91%d0%98%d0%a2%d0%95%d0%9b%d0%af_1.9_small.pdf.

²³⁶ Отчет за дейността на Държавна агенция „Архиви“ през 2015 г., с. 56–57.

²³⁷ За регистъра до 2017 г. виж подробно в: **Игнатова, А.** 2018a, Регистрацията на документите..., с. 214–227.

²³⁸ Отчет за дейността на Държавна агенция „Архиви“ през 2015 г., с. 56–57.

²³⁹ Отчет за дейността на Държавна агенция „Архиви“ през 2016 г., с. 53.

през 2017 г. четири²⁴⁰, 2018 г. – само едно²⁴¹, 2019 г. – нула²⁴², 2020 г. – 15²⁴³, а през 2021 г. – са отчетени 22 нови вписвания²⁴⁴. Самите служители от ДАА изглежда разбират, че регистърът трудно ще започне да функционира, доколкото още през 2018 г. в отчета на институцията се настоява за натиск от страна на Министерството на културата към подведомствените му институции – музеи, библиотеки, читалища и т.н. да започнат да подават заявления за вписване в регистъра. Така в отчета дословно четем: *„Обобщението е, че общо взето става дума за формална регистрация и че без въздействие „отгоре“ чрез Министерство на културата превръщането на този регистър в действащ няма как да се случи“*²⁴⁵. Така че очевидно политиката на ДАА по отношение на НЕРА и неговото попълване не е особено успешна.

Един портал за архивно-документалното наследство на Възраждането

Освен гореспоменатите инициативи – осъществени в по-голяма или по-малка степен в България, се реализират и други подобни идеи. В началото на 2019 г. стартира проектът „Информационен портал за архивно-документално наследство на Българското възраждане“. Тук ще го представим накратко и съответно реализирания по него софтуерен продукт²⁴⁶. Най-общо целта на екипа е да преодолее съществуващите информационни трудности, разпръснатост и фрагментарност на документалните масиви, за които споменахме по-горе, и по-конкретно от и за периода, наричан от специа-

²⁴⁰ Отчет за дейността на Държавна агенция „Архиви“ през 2017 г., с. 59–60.

²⁴¹ Отчет за дейността на Държавна агенция „Архиви“ през 2018 г., с. 62.

²⁴² Отчет за дейността на Държавна агенция „Архиви“ през 2019 г., с. 61.

²⁴³ Отчет за дейността на Държавна агенция „Архиви“ през 2020 г., с. 83.

²⁴⁴ Отчет за дейността на Държавна агенция „Архиви“ през 2021 г., с. 92.

²⁴⁵ Отчет за дейността на Държавна агенция „Архиви“ през 2018 г., с. 62.

²⁴⁶ Екипът и резултатите поне към средата на 2021 г. са представени подробно в: **Atanasov, H.** 2021b, In favor of easy access to digitized archival heritage..., pp. 3860–3866; Информация за проекта може да се добие от неговия сайт и разбира се, от самия информационен продукт: <http://bgrevival.unibit.bg/>.

листите по българска история – Възраждане (XVIII–XIX век)²⁴⁷. Като краен продукт следва да се реализира и предложи методология за централизирано и децентрализирано събиране и съхраняване на информация за документи, отнасящи се до Възраждането, локализирани на територията на България на ниво институция (архив, музей, библиотека, читалище), фонд и опис и ако е възможно, на ниво – архивна единица и документ. Освен това рез него се планира да се улесни достъпа до материали, свързани с утвърдени добри практики при описанието на документите и тяхното дигитализиране и като окончателен продукт да осъществи изграждането на „Информационен портал за архивно-документално наследство на Българското възраждане“. Крайни потребители на научния продукт могат да бъдат: изследователи, студенти и докторанти от Университета по библиотекознание и информационни технологии (УниБИТ); изследователи, студенти и докторанти от всички български университети и образователни институции; изследователи на Възраждането от страната и чужбина, граждани, правителствени и неправителствени организации, медии и т.н.

Самият Портал (към януари 2023 г.)

Развитието на софтуерния продукт също започна през 2019 г., когато бе обособена работна група, включваща трима специалисти архивисти с голям практически опит в различни архивни институции. Това са Християн Атанасов – дълги години експерт в Централния държавен архив и главен архивист на отдел „Ориенталски сбирки“ към Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, Димитър Попов от Държавна агенция „Архиви“ и Руслан Иванов от Българския исторически архив към НБКМ. Бе привлечен и програмистът Йордан Николов. Това бе ядрото на групата,

²⁴⁷ Като по-базови книги, посветени на този период, могат да се посочат: **Генчев, Н.** 1995, Българското възраждане. София: Иван Вазов; **Митев, Пл.** 1999, Българското възраждане: Лекционен курс. София: Полис; **Бонев, В.** 2005, Възраждане: България и българите в преход към Новото време. Шумен: Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“.

която първоначално изгради работната концепция на Портала, негов прототип и впоследствие реализира и дооформи самия продукт. Първоначалното тестово и реално въвеждане на данни в системата бе извършвано както от членове на споменатия екип учени, така и от студенти: Анета Борисова и Фани Филипова²⁴⁸. Предстои освен това студентите да бъдат включени на доброволен принцип, а също и като практическа задача по време на упражнения в някои от дисциплините: „Информационни и комуникационни технологии в архивната дейност“, „Дигитални архиви“ и други, в изграждането и попълването с данни на Портала, който в перспектива ще даде важни предимства и ползи на всички, които се интересуват от информацията, съхранявана в българските архиви.

Някои технически характеристики на Портала

Самият софтуер е изграден предимно от един разработчик – Йордан Николов – понастоящем (2023 г.) магистър в УниБИТ, което е значително предизвикателство, когато се изгражда такава сложна система.

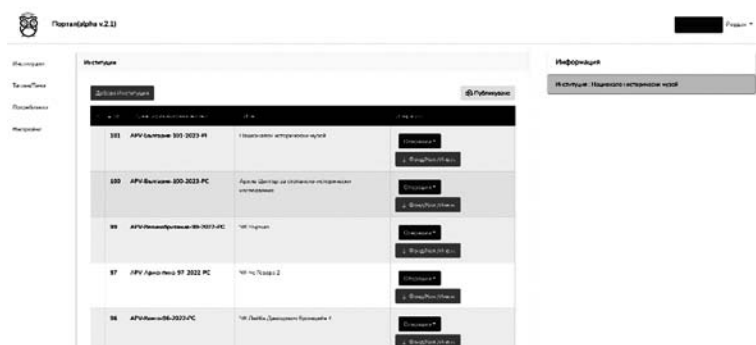

Началният изглед на Портала.

Източник: <https://bgrevival-portal.unibit.bg/frontend>.

²⁴⁸ За участието на студенти, обучаващи се в специалността „Архивистика и документалистика“ в УниБИТ, при реализирането на проекта виж: **Atanasov, H.** 2021b, In favor of easy access to digitized archival heritage...

Порталът използва следните софтуерни инструменти: 1. Laravel; 2. VueJS; 3. NodeJS; 4. SASS. Ядрото на информационния портал е REST Web Service, която се свързва с базата данни MySQL. Достъпът до REST Web Service може да се осъществи чрез REST API endpoints. Предната част на приложението е изградена с помощта на VueJS Javascript framework. Всички повиквания към крайните точки на REST се изпълняват с помощта на Axios JS library.

„Административна част“.

Източник: <https://bgrevival-portal.unibit.bg/frontend>.

Информационният портал се състои от две части:

1. Административна част;
2. Част, насочена към потребителите/клиентите.

Една от основните роли на административната част е следната: 1. добавяне/редактиране/одобряване на данни; 2. администриране на тагове/теми; 3. администриране на потребители; 4. добавяне/редактиране на предварително зададени данни (например данни за падащи полета).

Предвижда се достъпът и споделянето в Портала да става с три типа регистрирани потребители (account/users). На първо място това са акаунтите на екипа разработчици (team developers users), които ще могат да добавят информация, но и да редактират и верифицират вече добавена информация. Това ще бъдат част от членовете на проектния екип, но също така и студенти от по-горните курсове, обучаващи се в специалността „Архивистика и документалистика“ в УниБИТ. Вторият тип потребители ще имат институционални акаунти (institutional account/users). Това са акаунти на централни,

местни и локални институции – архиви, музеи, читалища, библиотеки и прочее. Те ще могат да подават информация за своята институция и да редактират вече подадена информация, която има отношение към институцията им. Доверявайки се на професионализма на служителите в съответния музей, читалище или библиотека, подадената информация автоматично ще се индексира като достоверна. Третият тип акаунти/потребители ще са и личните регистрации (privat account/users) на изследователи, учени, студенти, местни учители, ученици и т.н. Те също ще могат да подават информация в Портала, но техният запис ще носи „етикета“ – „непроверена информация“, и ще може да се редактира и верифицира от административните разработчици или от институцията, ако записът има отношение към нея. По този начин се цели да се осъществи контрол върху данните, които се подават, и те да имат съответните научни характеристики.

Съответно има и потребители (users), които няма да добавят информация, а само ще използват търсачката на Портала, което ще може да става без задължителна регистрация.

Търсене през „Клиентска част“.

Източник: <https://bgrevival-portal.unibit.bg/frontend>.

Порталът, насочен към потребителя/клиента, естествено, съдържа функционалност за търсене. Различните филтри позволяват да бъдат стеснени критериите за търсене. Цялата информация и функционалностите са достъпни за всеки посетител.

кои данни за институцията/частното лице: „Адрес“, „Телефон“, „E-mail“, „Уебсайт“, „Профил в социална мрежа“, „Лице за контакт“, „Административна принадлежност“, „История на институцията“, „Географски и културен контекст“, „Сграда на институцията“, „Справочна литература“, „Работно време“, „Читалня“, „Изработване на копия на архивни документи“ и прочее данни.

Следващите нива на описание на архивните материали са разнообразни: „Фонд“/ „Колекция“/ „Частично постъпление“/ „Инвентарен номер“, „Опис“/ „Кутия“, „Архивна единица“ и „Документ“, и това разнообразие е следствие на липсата на единни стандарти, по които различните мрежи на институциите, представени накратко по-горе, да работят в миналото или сега. Това означава, че културните организации менажират и обработват своите архивни сбирки по различен начин и поради това информационният портал трябваше да намери „златното сечение“, което да позволи разнообразната информация да бъде регистрирана по сравнително стандартен начин.

Ниво на описание „Опис“

Това е ниво, което е част от вече станалата парадигма класическа архивна логична система, утвърдила се през 50-те години на XX век (фонд – опис – архивна единица – документ). В по-старите подредби се използва и архивна кутия като един вид групител на архивните единици. В този случай инвентарен опис на практика не се е изготвял. Поради това сме оставили възможност да се въведе не само номерът на описа, но и номерът на архивната кутия, в която се намира съответната архивна единица. Тук се предвижда да има няколко полета за попълване, отново задължителни или незадължителни. Това са, както следва: „Номер на Опис/Архивна кутия“, „Брой Кутии“, „Брой на Архивни единици“, „Хронологичен обхват“ („Без дата на създаване“, „Период“ или „Дата“), „Начин на създаване“, „Физически носител“, „Оригиналеност“, „Език“, „Линк/връзка към опис“, „Характеристика на документите“, „Забележка“ и „Таг/тема“.

Ниво на описание „Архивна единица“

Тук също полетата са разделени на задължителни и незадължителни. Това са, както следва: „Заглавие на архивната единица“, „Номер на Архивна единица“, „Брой документи“, „В кутия номер“, „Брой листове“, „Хронологичен обхват“ („Без дата на създаване“, „Период“ или „Дата“), „Начин на създаване“, „Физически носител“, „Оригиналност“, „Език“, „Линк/връзка към опис“, „Характеристика на документите“, „Забележка“, „Библиографски данни“, „Размери в см“ и „Таг/тема“.

Ниво „Документ“.

Източник: <https://bgrevival-portal.unibit.bg/frontend>.

Ниво „Документ“ има за цел да представи на потребителя най-подробна информация вече за конкретен документ. За да се „отключи“ това поле, администраторът следва да е въвел данни на ниво „Институция/Частна колекция“, ниво „Фонд“/ „Колекция“/ „Частично постъпление“/ „Инвентарен номер“ и оттам да въведе данните за самия архивен документ или пък преди това да добави и съответен „Опис“/ „Кутия“, „Архивна единица“, ако архивната подредба, възприета от институцията, следва методиката, която понастоящем се използва в повечето случаи за архивиране на документи в България. Достигайки до ниво „Документ“, администраторите следва да попълнят редица полета (задължителни и незадължителни). Това са както следва: „Заглавие“, „Разширено описание“, „Пълно изписване на сигнатурата“,

„Брой листове“, „Лист от до в архивната единица“, „Хронологичен обхват“, „Дата“, „Начин на създаване“, „Физически носител“, „Оригиналност“, „Език“, „Място на създаване или без място на създаване“, „Линк към документа“, „Забележка“, „Библиографски данни“, „Размери в см“ и „Таг/тема“. Големият брой полета цели да даде възможно най-подробна информация за самия документ, като същевременно се търси лесно попълване с данни, без полетата да са прекалено много. Т.е. подбрани са най-необходимите според разработчиците полета с метаданни, които споменатите горе различни „доставчици“ на данни следва да попълнят.

Потенциален риск при попълване с архивна информация

Предвижда се възможност по-широк брой лица да са способни да подават информация в Портала с цел неговото бързо разширяване и популяризиране. В мрежата обаче има някои податки, които ще представим по-долу, които определено са повод за притеснение. В крайна сметка каква е гаранцията, че в Портала ще попадне само надеждна информация – особено ако възможност за пряко качване имат повече юзъри и не се осъществява качествен контрол?

Какво може да се направи и къде да се потърси баланс между количество и качество? Важно е описанията на възможно най-много документи да попаднат в Портала, но в същото време да се гарантира качеството на подаваната информация. На първо време трябва се определи кои потребители ще могат да качват информация в базата данни. Отговорът е всички, които направят регистрация. Горе в текста ги посочихме, като ще добавим, че като цяло сме търсили да дадем възможност за доброволното и безвъзмездно съдействие на възможно най-голям кръг от хора – професионалисти архивисти, студенти архивисти, музейни, библиотечни и читалищни специалисти, историци, но също така и любители на българската история, краеведи. Това обаче създава предпоставки в Портала да попадне ненадеждна информация – волно или неволно, и дори да бъде описан документ, който не съществува реално или фалшифициран такъв. Поради

това бе реализирано групиране на потребителите съобразно тяхната професионална активност: потребители с административни акаунти (членове на проектния екип, студенти от специалност „Архивистика и документалистика“ от 3-ти и 4-ти курс), институционални акаунти (на музейни, библиотечни, читалищни и прочее институции) или акаунти на потребители (краеведи, ученици, любители на историята). Търси се и създаването на списък на „довереници“ – оттеглили се архивни работници, музейни служители, библиотекари или пък професионални историци, учени и прочее, които също да имат възможност да добавят информация в Портала чрез административен или институционален акаунт.

От друга страна, дори създаването на списък с подобни потребители не дава голяма гаранция, че данните ще бъдат въведени коректно. Няма абсолютна сигурност, че регистрираният акаунт наистина принадлежи на даден архивист или историк и че се ползва само от него. Професионалната ни общност в България е малка и общо взето „всички се познаваме“, но все пак това не изключва възможности за некоректност. Т.е. в крайна сметка има възможност за оценка на информацията, например: „непроверена информация“ – когато даден запис в системата е направен, но все още администратор (професионалист архивист) не я е проверил, или „сигурна информация“ (проверена от администратор/архивист), въведена от него или от институционален акаунт. Целта е да се даде възможност най-много хора да споделят информация за архивни документи, които се съхраняват в отделните архивохранилища в страната, но и да се индикира своевременно доколко на информацията може да се вярва.

Всъщност въпросът с доверието е толкова фундаментален, че няма как да бъде изчерпан в рамките на няколко страници. Това, което може да се направи към настоящия момент – с оглед на посочените примери от България и етапа на осъществяване на проекта за изграждане на „Информационен портал за архивно-документалното наследство на Българското възраждане“, е проблемът да бъде посочен и съответно да се търсят най-добрите подходи към неговото отстраняване или поне ограничаване.

Порталът, който бе накратко представен, предстои да бъде попълван с данни и развиван. Надяваме се, че ще бъде в състояние да подтикне и вдъхнови специалистите от различните институции да започнат по-често да си комуникират и постепенно да заработят с архивното ни наследство по един начин. По този начин ще се опитаме чрез технологиите да стимулираме решаването на проблеми, свързани с метода на архивно описание, подредба и достъп, които със сигурност имат своите корени далеч назад във времето. При всички положения българските архиви трябва да положат усилия архивната информация да стига лесно до всички. Силно се надяваме Порталът да направи макар и малка крачка в тази посока.

Споменахме, че за обогатяването на Портала с информация се предвижда и въвличането на студенти – архивисти. Това според нас ще носи допълнителни ползи за тяхното обучение. На тях ще бъдат показани най-новите софтуерни решения на големия проблем с ориентирането в архивната информация и лесното ѝ използване от потребителите. Нещо повече, те самите ще имат възможност да участват в реализирането на подобен архивно-информационен продукт. Ще могат онлайн да проучват централни и местни за България архивохранилища, да добавят информация в изграждания софтуерен продукт, да добиват представа докъде различните институции са стигнали в описването на документите, тяхното дигитализиране и представяне за използване през мрежата. Ще имат възможност да направят сравнителен анализ, да дадат препоръки и мнения. Нещо много важно за тяхното изграждане като професионалисти в сферата на съвременната архивистика.

Някои проблеми за обсъждане

В предходните страници посочихме, че в хода на изложението ще обсъдим и някои проблеми, свързани с процеса на дигитализиране. Ще започнем от най-базовия и основен проблем.

Как да финансираме дигитализацията?

Настоящият параграф ще се концентрира върху този проблем. Какви възможности има за финансиране на диги-

тализирането на исторически документи извън бюджетите на институциите? Някои от тях имат предвидени средства за обезпечаване на процеса на цифровизация, но те са крайно недостатъчни и не могат да доведат до бърз количествен скок. Това, което прави впечатление, е, че възможностите не са чак толкова големи, както може да се очаква – предвид това, че дигитализацията е сред основните приоритети на европейските институции, на различните правителства в София и присъства в дългосрочните цели на българските институции, хранители на архивно-документално наследство. Дигитализацията дори попадна в коалиционното споразумение на един от бившите кабинети на България. Например в „Приложение № 12: Регионално развитие“ към „Коалиционното споразумение от 2021 г. четем дословно: „12.9. Дигитализиране на всички архиви“²⁴⁹, а в изготвения през април 2021 г. „План за възстановяване и устойчивост на Република България“ също е записано: „Дигитализация на музейни, библиотечни и аудиовизуални фондове“ [стр. 205]²⁵⁰. Въобще всички заявени намерения са добри, но за момента (2022 г.) си остават само намерения. Реално възможностите за финансиране на малки или по-мощни проекти за дигитализиране на исторически документи не са чак толкова много и ще бъдат представени и анализирани, доколкото позволява достъпната информация, по-долу. Несъмнено с течение на времето представените възможности ще загубят своята актуалност – ще се появят нови програми и проекти, но поне в близко бъдеще може да се каже, че следващият текст ще е добър ориентир.

Всъщност написаното се базира на публична информация, достъпна в интернет към 2022 г. Прегледани са сайтовете на различните програмни механизми, през които може

²⁴⁹ Коалиционно споразумение. Приложение 12: Регионално развитие, 2021. Достъпен на (12.12.2022 г.): https://promeni.bg/wp-content/uploads/2021/12/2.-koaliczionno-sporazumenie_prilozheniya-1-do-18_v.1.1.3_final_for_mating.pdf.

²⁵⁰ План за възстановяване и устойчивост на Република България, април 2021 г. Достъпен на (12.12.2022 г.) https://www.mzh.government.bg/media/filer_public/2021/10/15/npvu-15102021-2.pdf.

да се кандидатства за финансиране на проекти за дигитализиране. Те са разделени на две групи – такива, които се финансират през бюджета на Република България, и такива, които се финансират с външни донори – европейски средства и други. Трябва да се признае, че информацията в мрежата е доста непълна и разпръсната. Поради това и параграфът не може да претендира за пълна изчерпателност. Въпреки това може да бъде надежден пътеводител и да създаде добра представа откъде на този етап да се получи финансиране в България, което да бъде използвано целево за цифровизиране на архивни документи.

За целите на изследването са прегледани и годишните отчети на три водещи за България институции на паметта – Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ (НБКМ), Народната библиотека „Иван Вазов“, гр. Пловдив (НБИВ) – за 2020 г., и на Държавна агенция „Архиви“ (ДАА) – става дума за финансовите отчети за четиригодишен период (2018–2021). Тези публични документи ясно свидетелстват, че институциите се опитват със собствени средства да развиват своите дигитални центрове, да подобряват цифровата си инфраструктура и да предоставят все повече архивни материали чрез дигитализацията за нуждите на своите потребители.

Ще направим и важно уточнение. Ще бъдат представени финансови механизми, които приоритетно обезпечават проекти за културни и научни институции. Институции, които съхраняват исторически документи – независимо на какъв носител, като например Архивът на Националния институт за недвижимото културно наследство, могат да кандидатстват и по други финансови механизми, които няма да бъдат разглеждани на този етап (има се предвид програмата „Добро управление“²⁵¹). Освен това няма да бъдат разглеждани и

²⁵¹ Това включва например програмата „Добро управление“ (2014–2020 г.), която предоставя финансиране с приоритет на администрацията. Виж Оперативна програма „Добро управление“, 2014–2020. Достъпно на (12.12.2022 г.): <https://www.eufunds.bg/archive2018/index.php/bg/programen-period-2014-2020/operativni-programi-2014-2020/operativna-programa-dobro-upravlenie-2014-2020>.

възможностите за финансиране по различните местни програми, свързани с локални културни прояви, дигитализирането и популяризирането на малки архивни колекции.

За момента почти няма никакво по-обобщаващо изследване за това в каква степен дигитализацията е обезпечена сред българските институции на паметта. Всъщност единственото, вече споменато, е публикувано през 2011 г. Както се посочи, то е посветено на книжовното наследство в българските библиотеки, проведено е от Българска библиотечно-информационна асоциация и финансирано от Фондация „Америка за България“²⁵². В това изследване са представени десетки библиотеки, а резултатите показват, че по отношение на дигитализирането на ръкописно-документалното наследство при 87% (64 библиотеки) бюджетът за дигитализация е нула лева годишно. Към 2011 г. едва 23% от библиотеките в последните 5 години са участвали в проекти, свързани с опазването и достъпа до книжовното наследство. Като основен източник на средствата за дигитализация се очертава финансирането по проекти, разработени от самите библиотеки.

Достъпните годишни отчети на библиотеки и архиви, които съхраняват по-обширни архивно-документални колекции, като НБКМ, НБИН и ДАА, показват, че тези централни за България институции могат да си позволят да отделят средства за закупуване на техника, която да обезпечи дигитализацията, но въпреки това обемите на разходваните суми, с изключение на тези, разходвани в ДАА, не е внушителен и закупените активи трудно могат да донесат осезаем скок в цифровизирането в краткосрочен план. Така например от бюджета на ДАА се вижда, че в последните четири години са разходвани за „капиталови разходи“ за използваните информационни и комуникационни технологии както следва: 2021 г. – 60 000 лева; 2020 г. – 165 000 лева; 2019 г. –

²⁵² **Книжовното наследство в българските библиотеки...** Виж (достъпно на 12.12.2022 г.): https://www.lib.bg/kragli_masi/Knizhovno_nasledstvo_doklad.pdf.

155 000 лева; 2018 г. – 165 000 лева²⁵³. Не е достъпна точна разбивка за това какви точно активи са закупувани, но може да се предположи, че става дума за техника.

В отчета на НБКМ за 2020 г. също се съобщава за закупена техника, без да се посочват точни суми, и съответно, че през годината е въведен в експлоатация и нов планетарен скенер SupraScan Quartz A0 HD, подходящ за широк спектър от документи до формат A0. В резултат на новата техника обемът на дигитализираните документи през 2020 г. от фонда на Националната библиотека е нараснал със 113 024 файла в сравнение с предходната 2019 г.²⁵⁴.

Подобряване на условията в Дигиталния център през 2020 г. отчитат и от Народна библиотека „Иван Вазов“, Пловдив. В годишния отчет на институцията за 2020 г. четем: *„Материалната база беше осъвременена – беше изцяло подменено подовото покритие на дигиталния център и беше закупена нова компютърна конфигурация“*²⁵⁵.

Тези примери обаче са по-скоро изключения. Може с голяма доза сигурност да се предположи, че конкретно в библиотечната система ситуацията не се е променила особено спрямо 2011 г., а по отношение на други институции на паметта – информацията в интернет е крайно недостатъчна и не могат да се правят каквито и да било заключения или хипотези.

В крайна сметка, за да се ускори процесът на дигитализация – за закупуване на нов софтуер и хардуер, повишаване на квалификацията и заплащането на служителите и като цяло ъпгрейdwане на съществуващите към момента дигитални центрове, институциите следва да търсят външно проектно финансиране. Това е добре обобщено в думите на

²⁵³ Отчети за разходи по бюджетни програми на ДА „Архиви“, 2018–2021 г. Достъпно на (12.12.2022 г.): <https://www.archives.government.bg/572-%D0%9E%D1%82%D1%87%D0%B5%D1%82%D0%B8-LM>.

²⁵⁴ Годишен отчет на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, 2020 г. Достъпно на (12.12.2022 г.): http://nationallibrary.bg/wp/wp-content/uploads/2021/02/Pub_Otchet_2020.pdf.

²⁵⁵ Годишен отчет на Народна библиотека „Иван Вазов“, 2020 г. Достъпно на (12.12.2022 г.): <https://libplovdiv.com/images/dokumenti/otchet-2020.pdf>.

ръководителя на ДАА доц. д-р Михаил Груев, който в края на 2021 г. заявява, че: *„Държавната агенция „Архиви“ ще разчита на Националния план за възстановяване и устойчивост и на донорски европейски програми за дигитализация...“*²⁵⁶. Тук ще представим, без претенции за изчерпателност, и какви възможности в тази посока са налице.

Национално финансиране

Ще бъдат посочени накратко някои примери за национално, а впоследствие и такива за външно финансиране. Първо ще се представят целите на програмите и после някои финансирани проекти, имащи отношение към дигитализацията на архивно-документалното наследство. Отново ще посочим, че всички цитирани документи и проекти са публични и информацията за тях е напълно достъпна в мрежата.

Национален фонд „Култура“

Една от най-популярните програми, по която може да се финансира дигитализация на архивно-документалното наследство, е програмата „Културно наследство. Съхранение и популяризиране“ на Национален фонд „Култура“. Сред приоритетните за финансиране проекти на програмата са тези, които целят да популяризират културното наследство посредством новите информационно-комуникационни технологии: *„проекти, които предвиждат в процеса разработване на средства за подобрен достъп и популяризиране на културното наследство чрез дигитални технологии, реализиране на мултисензорни експозиции (преживявания или представяне на обогатен/иновативен прочит на музейни колекции; интерактивни интернет страници, блогове, виртуална реалност, заснемане с 2D или 3D технологии, аудиовизуални технологии)“*. Проектите следва да са с продължителност една година, а максималният размер на сумата, която Национален фонд „Култура“ отпуска, е 15 000 лева²⁵⁷. При те-

²⁵⁶ Системата на архивите ще разчита на финансиране за дигитализация на фондовете от Плана за възстановяване и развитие. Достъпно на (12.12.2022 г.): <http://www.bta.bg/c/BO/id/2538360>.

²⁵⁷ Културно наследство. Съхранение и популяризиране, 2020. Достъпно на

зи условия е ясно, че очакваните резултати не могат да бъдат особено внушителни и че по тази програма могат да се дигитализират малки колекции с ценни документи, които са част от културното наследство на България. По програмата през 2020 г. например е одобрен за финансиране (с 12 000 лева) проект за дигитализиране на архивното наследство на писателя Светозар Димитров (Змей Горянин) на Регионална библиотека „Любен Каравелов“, гр. Русе²⁵⁸, а през 2019 г. е одобрен проект на Регионална библиотека „Христо Смирненски“, гр. Хасково (финансиран с 8000 лева), една от целите на който е: *„Дигитализация на уникални краеведски документи от фонда на библиотеката и представянето им за ползване по достъпен начин чрез глобалната мрежа“*. Също и проект на тема: *„Интерактивно представяне на българското музикално наследство. Създаване на дигитална колекция Български музикални и нотни издания 1878–1944 г.“* на НБКМ, който е финансиран по програмата с 8887 лева²⁵⁹.

Фонд „Научни изследвания“ (ФНИ)

Програмата, която се финансира от Фонд „Научни изследвания“ и по която може да се спечели проект, който да обезпечи финансирането на цифровизиране на архивно-документално наследство, е „Конкурс за финансиране на фундаментални научни изследвания“. Целите на конкурса са следните:

- *Устойчиво възстановяване на международните позиции на страната по количество и качество на международно видимата научна продукция;*
- *Повишаване на количеството и качеството на фундаменталните научни изследвания, свързани с*

(12.12.2022 г.): https://programs.ncf.bg/web/files/sessions/108/terms_document/kulturno-nasledstvo-spkn.pdf.

²⁵⁸ Списък на резултатите по Програмата за културно наследство, 2020 г. Модул „Опазване и популяризиране на културното наследство“. Достъпно на (12.12.2022 г.): <https://ncf.bg/web/files/richeditor/SPKN.pdf>.

²⁵⁹ Списък на резултатите по Програмата за културно наследство, 2019 г. Модул „Опазване и популяризиране на културното наследство“. Достъпно на (12.12.2022 г.): https://ncf.bg/web/files/richeditor/rezultati/rezultati-2019/Kulturno%20nasledstvo_2019_SPKN_rezultati.pdf.

- проблеми от регионално и национално значение;*
- *Значително интензифициране на връзките на науката с образованието, бизнеса, държавните органи и обществото като цяло;*
- *Разширяване на участието на българската научна общност в европейското изследователско пространство и разширяване на международното научно сътрудничество.*

В приоритетните области на конкурса: Обществени науки и Хуманитарни науки, са финансирани проекти, които имат пряко или косвено отношение към дигитализацията на архивното документално наследство в България²⁶⁰. Проектите са със срок от минимум три години, а финансирането може да достигне 120 000 лева и още 50 000 лева за дълготрайни материални активи и дълготрайни нематериални активи²⁶¹. Така например чрез този механизъм през 2018 г. е финансиран проектът, който по-горе бе представен, със сума, възлизаща приблизително на 118 706 лева – „Информационен портал за архивно-документално наследство на Българското възраждане“²⁶². През 2021 г. е финансиран със сума в размер на 169 854 лева проектът „Сбирката от славянски кирилски печатни книги в Библиотеката на Рилския манастир (изследване и научен опис в е-среда)“²⁶³, който също има отношение към дигитализирането на книжовното наследство. Домакин и на двата проекта е Университетът по библиотекознание и информационни технологии (УниБИТ). Тук ще направя важното уточнение, че дигитализацията на архивни документи по-скоро може да е една от целите на финансираните

²⁶⁰ Национален научен фонд. Насоки и методология за оценка по процедура „Конкурс за финансиране на фундаментални научни изследвания“, 2021 г., с. 3. Достъпно на (12.12.2022 г.): https://www.fni.bg/sites/default/files/competition/05_2021/Fundamentalni2021/Nasoki%20FUND%202021%20MF.pdf.

²⁶¹ Пак там, с. 6.

²⁶² **Atanasov, Hr. & Todorova, T.** 2019, Improving Access...

²⁶³ Конкурс за финансиране на фундаментални научни изследвания, Хуманитарни науки, Резултати, 2021 г. Достъпно на (12.12.2022 г.): https://www.fni.bg/sites/default/files/competition/10_2021/H60.pdf.

проекти, доколкото главната задача – да се прави фундаментална наука, изисква и определен теоретичен и изследователски подход, който да надгражда практическия процес по цифровизиране на архивните материали. Въпреки това сумите, които е възможно да бъдат получени, ми се струват напълно достатъчни за цифровизиране на немалки като обем, но по-важни като качество и значение архивни колекции.

Международно финансиране

Оперативна програма „Наука и образование за интелигентен растеж“ 2014–2020 г.

Добра възможност за спечелването на значително финансиране, което да обезпечи създаването на мащабни дигитални центрове, е оперативна програма „Наука и образование за интелигентен растеж“ 2014–2020 г. и по-специално процедурата: „Изграждане и развитие на центрове за върхови постижения“, която се финансира от фондове на Европейския съюз и със съфинансиране от страна на Република България. Основната цел, която се търси, е: *„да подпомогне повишаването на нивото и пазарната ориентация на научноизследователските дейности на водещите научни организации в България, както и да подобри капацитета за реализиране на върхови постижения в областта на научните изследвания. Последното ще бъде реализирано чрез осигуряване на подкрепа за изграждане, развитие и/или модернизиране на центрове за върхови постижения, което ще допринесе за преодоляване на недостига на конкурентни и международно признати научноизследователски комплекси, отговарящи на изискванията за модерна инфраструктура и високо ниво на научните изследвания в областите на интерес за българската икономика – приоритетните области на Иновационната стратегия за интелигентна специализация (ИСИС)“*²⁶⁴. Петгодишният период на

²⁶⁴ Условия за кандидатстване по процедура чрез подбор на проектни предложения BG05M2OP001-1.001 „Изграждане и развитие на центрове за върхови постижения“, с. 5. Достъпно на (12.12.2022 г.): <http://sf.mon.bg/?go=news&p=detail&newsId=409>.

проектите и размерът на отпусканите суми дават възможност за разгръщането на мащабни проекти за дигитализация. Като добър пример за проект тук ще посоча „Изграждане и развитие на център за върхови постижения „Наследство БГ“ G05M2OP001-1.001-0001“. Неговият период за реализация е от 28 февруари 2018 до 28 декември 2023 г., а инвестираната сума е колосална и възлиза на около 29 785 549 лева. По проекта се предвижда да бъдат изградени: Лаборатория по дигитална хуманитаристика, Лаборатория „Виртуална реалност“, Лаборатория „Дигитален етнографски музей“, Мобилни лаборатории „Дигитализация и виртуализация на културно наследство“ и др. Водеща институция за осъществяване на проекта е Софийският университет „Св. Климент Охридски“, който си партнира с още 12 организации (Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, Институт за балканистика с Център по тракология „Проф. Александър Фол“ към Българска академия на науките и т.н.)²⁶⁵.

Програма „Културно предприемачество, наследство и сътрудничество“. Iceland, Liechtenstein, Norway Grants

Възможност за финансиране на проекти за дигитализиране на архивно-документално наследство представлява и програмата: „Културно предприемачество, наследство и сътрудничество“ и по-специално кандидатстване по резултат 1 „Подобрено управление на културното наследство“, подрезултат 1.2 „Дигитално достъпни обекти на културното наследство“. Целта на този механизъм е: *„да подобри условията на достъп до културно наследство чрез подкрепата на проекти, които за първи път ще го документират и дигитализират с цел промотиране и опазване за бъдещите поко-*

²⁶⁵ Публично представяне на проект BG05M2OP001-1.001-0001 „Изграждане и развитие на център за върхови постижения „Наследство БГ“. Достъпно на (12.12.2022 г.): <http://www.nasledstvo.bg/wp-content/uploads/2018/06/BG05M2OP001-1.0010001%D0%BF%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D0%B0.pdf>.

ления“²⁶⁶. Това следва да стане чрез:

- финансиране на проекти, позволяващи културните оператори да придобият необходимата материална и техническа база, като например оборудване, устройства, адаптиране на пространства, софтуер и др.
- адаптиране на пространства с цел изграждане на дигитални лаборатории и с цел провеждане на цялостни програми за дигитализация на движимото културно наследство²⁶⁷.

Срокът за изпълнение на проектите е две години (24 месеца), а максималният размер на отпусканите суми е внушителен: около 684 540 лева²⁶⁸. Възможността за спечелване на грант по тази програма е добра, но правят впечатление немалките количествени показатели, които се изискват при последното отваряне на програмата – през 2021 г., и следва да се покрият – най-малко 30 000 дигитализирани архивни единици, които, заедно с реализирането на другите цели, за срок от две години е наистина много трудно постижима задача. Резултатите от програмата обаче са видими и трайни – по нея е изграден Дигиталният център на НБКМ преди повече от десет години. Това става чрез Проект BG0046 „Дигитализация и запазване на писменото наследство на България“, който е финансиран в програмния период от 2004 до 2009 г.²⁶⁹.

*Програма „Застрашени архиви“
(Endangered Archives Programme)*

Програмата на Британската библиотека цели дигитализирането на архивни материали. Както четем на сайта ѝ:

²⁶⁶ „Програма за културно предприемачество, културно наследство и сътрудничество“, Резултат 1 „Подобрено управление на културното наследство“, Подпоказател 1.2 „Цифровизация на културното и историческото наследство“, 2021 г. Достъпно на (12.12.2022 г.): <https://www.eea.grants.bg/programi/kultura/dokumenti>.

²⁶⁷ Пак там.

²⁶⁸ Пак там.

²⁶⁹ Проект BG0046 „Дигитализация и опазване на писменото наследство на България“. Достъпно на (12.12.2022 г.): <http://www.nationallibrary.bg>.

„Нашите проекти създават цифрови материали във формат, който улеснява дългосрочното им съхранение, и се съхраняват поне две копия от тях: първично копие, което остава в подходящо хранилище в страната на произход, и вторично копие, което се съхранява в Британската библиотека... Стремим се също така да гарантираме, че се зачитат ценностите на хората и общностите, от които произхождат архивите, и че с тях се провеждат консултации при всяко значително повторно използване на цифровия материал“²⁷⁰.

Има възможност за получаване на три типа грантове:

- Средства за пилотни проекти – които да са с продължителност не повече от 12 месеца и финансиране до 15 000 паунда (ок. 35 056 лева; валутният курс се изчислява с валутен калкулатор²⁷¹ и е валиден към 03.01.2023 г.);
- Средства за големи проекти – с продължителност до 24 месеца и финансиране до 60 000 паунда (ок. 140 226 лева);
- Средства за финансиране на определена област – с продължителност отново до 24 месеца и по-голямо финансиране – до 150 000 паунда (ок. 350 565 лева).

По тази програма са финансирани проекти от България. Например през 2021 г. е обезпечен (за 15 000 паунда) едногодишен проект със заглавие: „Преоткриване на културното наследство на мюсюлманите в България (1920–1950)“ (Rediscovering the cultural heritage of the Muslims in Bulgaria (1920–1950)) (EAP1392). Базова институция: Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей – БАН²⁷².

²⁷⁰ Програма „Застрашени архиви“. Достъпно на (12.12.2022 г.): <https://eap.bl.uk/>.

²⁷¹ Всички обменни курсове тук са изчислени с валутен калкулатор и са валидни към 3 януари 2023 г. Достъпно на (03.01.2023 г.): <https://www.calculator.bg/1/valuta.html>.

²⁷² Преоткриване на културното наследство на мюсюлманите в България (1920–1950 г.) (EAP1392). Достъпно на (12.12.2022 г.): <https://eap.bl.uk/project/EAP1392>.

През 2014 г. е финансиран (за 7690 паунда или ок. 17 920 лева) седеммесечен проект на тема: „Малцинствена преса на османотурски език в България“ (Minority press in Ottoman Turkish in Bulgaria) (EAP696). Базова институция: Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“²⁷³. Могат да се посочат и други примери.

Това, което може да се каже в заключение, е, че известни възможности за финансиране на дигитализация на архивно-документалното наследство в България има, но реално те не са чак толкова много. Като цяло сумите, които са достъпни от чуждестранни донори, са значително по-високи в сравнение с националните грантове. Това е и очаквано, доколкото в България все още няма изградена култура за описване, дигитализиране и популяризиране на архивното ни наследство. Това е дейност, която често се подценява и недофинансира. Няма разписана единна стратегия за дигитализация и твърде често се работи на парче, всяка институция по собствени правила²⁷⁴. Информацията за потенциални възможности за финансиране на дигитализацията е твърде разпръсната и трябва да се полагат сериозни усилия, за да се добием с нея.

Ако трябва да се отговори с няколко думи на въпроса как да се добием с финанси за дигитализация – то трябва на първо място да сме добре информирани и естествено, да подготвим аргументиран проект, който да е със заложен реалистични параметри както от гледна точка на търсеното финансиране, така и по отношение на резултатите. В това отношение следва да се положат сериозни усилия, но и крайният продукт и удовлетворението от добре свършената работа по запазване и популяризиране на богатото архивно-документално наследство на България следва да са мощен двигател в полза на цифровизацията.

Следващият проблем, който ще разгледаме подробно, е свързан с една от тъмните страни на мрежата и цифровизи-

²⁷³ Малцинствена преса на османотурски език в България (EAP696). Достъпно на (12.12.2022 г.): <https://eap.bl.uk/project/EAP696>.

²⁷⁴ **Поппетров, Н.** 2021, След дигиталната еуфория..., с. 98–101.

рането. Струва си да маркираме и отбележим, че всъщност дигитализацията, освен всичките ползи, носи и някои недостатъци. Например фалшифицирането и представянето на документи като оригинали вече става много по-лесно и по-евтино. Това може и се използва от лица, които се опитват да злоупотребяват с историята и да представят тези, които не отговарят на историческата истина. Това е много важен въпрос, който води към самата същност на историческото познание и неговото използване за недобросъвестни цели. Но нека бъдем малко по-многословни.

Дигитализация и фалшификация

Историята наука ли е? Този въпрос, зададен черно на бяло от Юджийн Гудхарт (Eugene Goodheart)²⁷⁵, едва ли е пропуснал да ангажира съзнанието на всеки един историк – особено на учен, чиято работа е да реконструира възможно най-обективно и безпристрастно миналото. Подобна задача никак не е лесна – често фактите са малко, а възможните интерпретации твърде много. Тук обаче ще се абстрахираме от вариативността на различните прочити на един и същ факт. Това в крайна сметка е право на изследователя историк – да събира, съпоставя, анализира и интерпретира, без да изпада в свръхинтерпретации и спекулации. Фокусът ще бъде поставен върху самите факти. А под „факт“ традиционно историкът разбира информация, която е получил – обикновено от архивен документ. В крайна сметка документите са най-масовите „веществени доказателства“ от близкото или по-далечното минало. От времето, откогато има писмени източници – оттогава може да се говори и за писане на история с научен подход. Бързаме да отбележим, че в никакъв случай не бихме желали да изпадаме в „документален фетишизъм“ – в крайна сметка документът не е перфектният източник. Такъв трудно може да се намери. Но той поне е свидетелство от самата епоха – може да е откровено субекти-

²⁷⁵ **Goodheart, E.** 2005, Is History a Science? *Philosophy and Literature*, Vol. 29, No. 2, pp. 477–488.

вен или под привидната маска на обективността нещата пак да се представят изопачени. Статистическите данни на средновековните канцеларии са почти също толкова надеждни, колкото и съвременните – винаги можем да се съмняваме в тях, и то напълно оправдано. В крайна сметка обаче историята трябва да се базира на тези, макар и несъвършени данни от и за миналото, боравейки с тях и приемайки ги в степента, в която всяка научна критичност позволява.

Тук е мястото архивистите и архивите да бъдат въвлечени в краткото изложение. Това са институциите и служителите, които трябва да съхранят и направят достъпни архивните свидетелства на миналото. И нещо много важно – те трябва да гарантират, че документът ще бъде съхранен, без да бъде манипулиран. Т.е., че няма да бъде добавена или унищожена някаква информация. Документът следва да бъде „трансфериран“ през времето без промени от момента, в който е постъпил в архива, до момента, в който попада в ръцете на изследователя – независимо от това колко време е минало – месец, години, век или хилядолетие. Затова е и изключително важно архивистите да имат добра експертиза за документите, които съхраняват или получават, и да бъдат гарант, заедно с институцията хранител, че документът наистина е свидетел на времето, от което се предполага, че е.

Това е особено важно за документи, за които се претендира, че са излезли от ръката на по-известни личности, добили и статута на национални герои. Добре известно е, че всяка нация има личностен пантеон. Герои, които подтикват хората да се чувстват съпричастни и на които се кръщават училища, библиотеки, театри, стадиони и прочее. Всичко, свързано с тях, придобива почти сакрално значение и се радва на огромен научен и обществен интерес.

В този параграф ще дискутираме накратко книжовното наследство на един от бележитите българи от периода на т.нар. Възраждане. Това за българите е времето на преход от Средновековието към новото време, от „феодализъм“ към ка-

питализъм, от религиозно към светско образование²⁷⁶. Преход, който ражда борци за свобода и независимост, като в крайна сметка българите успяват да се освободят от властта на османските султани в Истанбул. Могат да бъдат посочени десетки, дори стотици имена, но най-популярни в масовото съзнание са революционерите – Георги Раковски (1821–1867 г.), Любен Каравелов (1834–1879 г.), Васил Левски (1837–1873 г.) и Христо Ботев (1847–1876 г.). Те често са обект на разгорещени научни дискусии, а нерядко имената им се използват недобросъвестно и при преследване на политически цели или за необоснована защита на крайни идеологически позиции – нещо, като цяло, типично за България, но и за света по принцип²⁷⁷.

Тук ще се посочи друга страна на манипулирането на историята, а именно фалшифицирането на историческите извори – градивото, върху което стъпва историческата наука. Повече от ясно е, че няма как да има истинно историческо проучване, ако то се базира на фалшиви документи. Тогава дори най-добросъвестният изследовател може да бъде подведен и да достигне до напълно погрешни изводи. Това фалшифициране от своя страна може да има най-малко две страни.

В първия случай на научен форум или пред медии се представят нови документи, за които се претендира, че осветляват нови факти от живота на някои от посочените горе

²⁷⁶ За периода виж: **Генчев, Н.** 1995, Българско възраждане. София: Иван Вазов.

²⁷⁷ Виж например: **Тодорова, М.** 2009, Живият архив на Васил Левски и създаването на един национален герой. София: Парадигма, 523 с.; **Денчев, Ст.** 2022, Стамболов след Стамболов. История, политика и памет (1895–2020). София: Просвета; **Clark, An.** 2010, Politicians Using History, *Australian Journal of Politics and History*, Vol. 56, No. 1, pp. 120–131; **Sabrow, M.** 2009, The Use of History to Legitimize Political Power: The Case of Germany. – In: Swoboda, H. & Wiersma, M. J. (eds.), *Politics of the Past: The Use and Abuse of History*, pp. 97–103. Brussels: Socialist Group in the European Parliament. Достъпно на (12.12.2022 г.): https://www.socialistsanddemocrats.eu/sites/default/files/2856_EN_politics_past_en_090603_1.pdf; **Baets, A. D.** 2013, A theory of the abuse of History, *Revista Brasileira de História*, Vol. 33, No. 65, pp. 17–58. Достъпно на (12.12.2022 г.): <https://www.scielo.br/j/rbh/a/3zbNZYB56nWgH5FJ5G3HC5m/?format=pdf&lang=en>.

национални герои, но самите документи така и не стигат до печат и не са обнародвани. Т.е. постига се непосредствена сензация, която има определен обществен ефект, а в същото време на заинтересованите учени не се позволява да се запознаят внимателно с новия „документ“, за да може той да бъде подложен на експертиза и внимателен критичен анализ. Тези случаи са многобройни, но на тях трудно може да се противодейства – доколкото реално няма нищо „черно на бяло“. В тези случаи вероятно става дума за „представяне“ на ненадеждни „документи“ и поради това те така и не достигат до учените, а просто са размахани на научен форум или пред телевизионните камери²⁷⁸.

Вторият случай се среща по-рядко. Тогава новите „документи“ са публикувани и съответно могат да бъдат анализирани от други учени. Тук ще се представи и анализира малко по-детайлно един такъв случай, макар че той в никакъв случай не е изолиран. Всъщност големият въпрос е какво потенциално се случва и/или може да се случи при наличието на нови технологии и интернет? Ясно е, че в мрежата има огромно количество сайтове, които представят и пропагандират спорни исторически тези. В този смисъл появата на манипулирани документални свидетелства вече е факт и със сигурност тяхното фалшифициране нито е толкова трудно, нито толкова скъпо, колкото да се манипулират документи на традиционен носител, като хартията например. Има примери в тази посока.

Пред архивите и архивистите се появява нова задача – да гарантират, че предлаганите от тях дигитални обекти не са манипулирани, а идентични със съхранявания оригинал, и съответно, когато е възможно, да ограничават популяризирането на фалшифицирани вече обекти в мрежата. Това може да стане с по-мощна дигитализация, лесен достъп до обектите и добра популяризаторска стратегия, защото е особено важно в настоящото информационно общество архиви-

²⁷⁸ Виж например телевизионното предаване с журналиста и историк Иван Тренев: Георги Раковски и неговото тайно досие. Достъпно на (12.12.2022 г.): <https://www.youtube.com/watch?v=EmZGL5BB8vA>.

те да заемат естествената си позиция на гарант за надеждна историческа информация. По този начин по-широк кръг потребители ще бъдат наясно къде могат да търсят истинни дигитални обекти и ще се ограничи разпространението на потенциално манипулирани и фалшифицирани. Така че дигиталното присъствие в мрежата на архиви, библиотеки и музеи несъмнено следва да бъде още по-активно и явно.

Фалшифициране и дигитално манипулиране. Един български национален герой – Георги Раковски

Георги Раковски е роден на 14 април 1821 г. в град Котел, България. Всестранно развита личност, ангажирана в поезията, журналистиката, историята, етнографията, търговията, но най-вече посветила живота си на българското освобождение от османска власт. Раковски съвсем заслужено е считан за патриарх на българското революционно движение. На практика всички революционни дейци от Българското възраждане преминават през неговата „школа“ и той в голяма степен им повлиява²⁷⁹.

Раковски, който завещава огромно архивно наследство²⁸⁰, умира от туберкулоза на 46-годишна възраст през 1867 г., преди Освобождението на България, но след 1878 г. е вписан в националния пантеон на страната и на негово име са наречени училища, читалища, град и дори футболен отбор. Един от въпросите, обект на разгорещени дебати, е дали Раковски е бил член на масонска ложа. Тук няма да разглеждаме задълбочено този въпрос и няма да изказваме предположения за вероятността на подобно твърдение. Масонството се оказва способно да влияе върху културното формиране на съвременното общество и има много хора, които са заемали място в

²⁷⁹ **Трайков, В.** 1970, Георги Стойков Раковски. Биография. София: Издателство на Българската академия на науките; **Събев, Ор.** 2022, Документи за Георги Раковски в османските архиви: монография. София: Академично издателство „За буквите – О писменех“.

²⁸⁰ Архив на Г. С. Раковски, 1952–1969. Т. 1–4. София: Издателство на Българската академия на науките; **Иванов, Р., Тафрова, М. Иванова, М. & Кавалджиева-Пенева, Н.** 2021, Из документалното наследство на Георги С. Раковски. Факсимилно издание. София: Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

неговите редици²⁸¹. Същественото в случая е, че един от най-фрапиращите примери за умишлено фалшифициране на исторически документи в България засяга пряко тази тема.

Раковски и неговият ръкопис

През 2013 г. под редакцията на Иван Даракчиев е издаден фототипно ръкопис, озаглавен „Разсъждения върху франкмасонската същност за човещина“. Ръкописът изглежда е „открит“ от адвоката колекционер Христо Раев. Издадената книга е представена пред медиите и веднага предизвиква фурор, но и крайно противоречиви коментари. Даракчиев и Раев твърдят, че ръкописът е изписан от самия Георги Раковски и че това е безспорно доказателство, че известният революционер наистина е членувал в масонска ложа и съответно е споделял идеите на „свободните зидари“. Според тях ръкописът е написан през 1866 г.²⁸². Книгата е представена в музея на град Варна (България), като автентичността на документа веднага е оспорена от музейните специалисти²⁸³.

Две години по-сетне излиза обширна студия на изследователката Десислава Иванова, озаглавена многозначително: „Показалец“ или... как да продаваш Раковски“. Явно внушение, че двамата издатели на ръкописа са търсили печалба от изданието, без да се интересуват толкова от надеждността на документа. Всъщност в хода на своето изложение Иванова категорично доказва, че приписваният на Раковски ръкопис е умишлено архаизирано копие на текст от книга на немския писател К. Н. Щарке „Франкмасонството като из-

²⁸¹ **Dumenil, L.** 1984, *Freemasonry and American Culture 1880–1930*. Princeton. New Jersey: Princeton University Press.

²⁸² **Раковски, Г. С.** 2013, *Разсъждения върху франкмасонската същност за човещина*. Бургас: Dukaty.

²⁸³ *Blitz*, Голям скандал заради новооткрит ръкопис: Бил ли е Г. С. Раковски масон? Издател и адвокат ругани и оспорвани, че искат да изкарат революционерите ни сектанти. Достъпно на 12.12.2022 г.: https://blitz.bg/obshtestvo/kultura/golyam-skandal-zaradi-novootkrit-rkopis-bil-li-e-gs-rakovski-mason_news244418.html.

куство“, издадена в Пловдив през 1919 г.²⁸⁴. Иванова заключава: *„Със сигурност може напълно да се отрече връзката на ръкописа с името на Раковски. От текстологичните съпоставки става ясно, че текстът умишлено и целенасочено е архаизиран и пригоден към социалната атмосфера на българска среда от 19-то столетие. Във връзка с тази цел неговият оригинал претърпява сериозна редакция по отношение на лексиката, на правописа и пунктуацията, на терминологичния апарат. Умишлено са избегнати исторически реалии, социални факти и имена на авторитети от началото на XX век, които биха издали неговата по-късна поява“*²⁸⁵.

Кой и защо полага толкова усилия за фалшифицирането и създаването на този ръкопис, Иванова не се наема да предполага – но фактът е налице. Това впрочем не е единственият пример за фалшифициране на архиви, доколкото в последно време на българската публика бяха представени и други ръкописни документи, които впоследствие се оказаха фалшификати – става дума за издадените през 2020 г. стихотворения на поета Пейо Яворов (1878–1914 г.)²⁸⁶. Т.е. не можем да говорим за изолиран случай. Притеснителното е, че интернет и новите ИКТ дават много по-големи възможности за бързо и всъщност далеч по-евтино създаване на „стари“ документи.

Дигитално манипулиране

Тук ще бъде представен и един случай на манипулиране на дигитален образ на архивен документ. Става дума за брой 10-и на издавания от възрожденския революционер Любен Каравелов вестник „Свобода“. В един „Научен форум“ в интернет се намира дигитален обект, който предава

²⁸⁴ **Щарке, Н. К.** 1919, Франкмасонството като изкуство на живота. Пловдив: Хр. Г. Данов.

²⁸⁵ **Иванова, Д.** 2015, Специализиран портал, LiterNet, „Показалец“ или... как да продаваш Раковски. Достъпен на (12.12.2022 г.): <https://litternet.bg/publish29/desislava-ivanova/pokazalec.htm>.

²⁸⁶ **Яворов, П.** 2020, Непознатият Яворов. Новооткрити стихове и документи на Пейо К. Яворов. София: Персей.

информация за кореспонденция между италианския философ и политически деец Джузепе Мацини (1805–1872 г.) с Георги Раковски и в същото време съобщава, че се продават и „фотографически портрети“ на българина²⁸⁷.

Манипулиран обект – вестник „Свобода“ (1870, бр. 10), първа страница [„Форум за наука“]

Реално обаче на първа страница на вестника от 8 януари 1870 г. подобни текстове няма. Това е видно, ако сравним горното изображение с дигиталния образ на вестника, който може да бъде свален от сайта на институцията, която физически го съхранява – Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ (НБКМ), София, България (виж следващото изображение)²⁸⁸.

Следва да добавим, че по същество това манипулиране на дигиталния образ е съвсем невинно и че въпросното „Писмо на Мацини“ и обявата за продажба на портрети наистина са публикувани във вестника, но на последната

²⁸⁷ Форум „Наука“, Българският триколюр не е идея на Раковски. Достъпно на (12.12.2022 г.): <https://www.forumnauka.bg>.

²⁸⁸ Сайт на Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, „Дигитална Библиотека“, „Периодични издания“, Вестник „Свобода“, бр. 10, 8 януари 1870 г. Достъпен на (12.12.2022 г.): http://www.nationallibrary.bg/wp/?page_id=1337.

страница. Така че в случая не може да се говори за някакъв опит за зловредна фалшификация, която да цели финансови или други облаги. Въпреки това манипулацията е факт и тя се установява след целенасочено сравнение с оригиналния дигитален образ. Предпоставките за извършването на други подобни обработки на дигитални обекти и по-лошото – тяхното представяне за идентични копия с хартиените оригинали обаче са налице и най-малкото, могат да бъдат обект на размисъл и загриженост.

Идентичен с оригинала дигитален обект – вестник „Свобода“ (1870, бр. 10), първа страница. [Източник: сайт на НБКМ]

Така че ИКТ несъмнено създават значителни улеснения в работата на архивистите, но и носят рискове, които не могат да бъдат подценявани. Трябва да се търсят възможности потребителите да стигат до надеждна архивна информация, а не до волно или неволно манипулирана. В това отношение е ключова ролята на архивистите и архивните институции, които следва да изоставят пасивната си роля и да бъдат далеч по-активни и инициативни за постигане на лесен достъп до своите колекции. Може да бъдем обвинени в прекомерно експониране на проблема, но в последно време наистина сред академичните среди се заговори за опасност от навлизане в „ново средновековие“ на незнанието или пък още по-опасното заместване на знанието с мнимо такова. Опитваме

се да изградим модерно и демократично общество, което се създава от разумни и мислещи хора, „захранвани“ с надеждна информация. Така че архивите имат и в това отношение своето място и мисия в съвременното информационно общество и това място никак не е за подценяване.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Християн Атанасов

Процесът на отварянето на архивите за обществеността е сложен и многопластов. Това по същество е и процес на загубата на монопола на властта върху информационните ресурси и тяхното споделяне с обикновените хора. Започнал с Френската революция, той продължава на практика и до днес. Налице е стремеж както от страна на граждани, така и от страна на професионалистите архивисти към либерализиране и разширяване на достъпността. Все повече документи следва да станат по-лесно достижими за обществеността и обратно на това, по-малка част да остава по някакъв начин недостъпна или обект на рестрикции.

С развитието на ИКТ информационните ресурси стават все по-важни и в политически, социален и икономически план. Отварянето на публичните архивни документи (текущи и исторически) е важен елемент от демократизма, правото на знание, развитието на науката и добра осведоменост като цяло. Предлага и страхотни възможности за икономически растеж. За да бъде използван този информационен ресурс, който архивите и другите институции на паметта съхраняват, обаче трябва той да бъде направен не само лесно достъпен – това вече се подразбира, но и удобен за повторно използване. Най-добре в електронен, а още по-добре в машинночетим формат. Така ще гарантираме, че ресурсът ще е евтин и леснодостъпен, заинтересованите страни ще работят с него по възможно най-удачния начин и съответно ще създадат продукти, които да са конкурентоспособни. Дори можем да предположим, че в бъдеще документацията и историческите архиви ще бъдат обработвани по начин, който вече да не цели да бъдат удобни за работа от хора, а лесни за усвояване от т.нар. „умни програми“, „изкуствения интелект“. Можем дори да бъдем по-смели в предположенията

си. Защо не в бъдеще след дигитализирането на всички исторически документални масиви (документи, ръкописи, старопечатни книги, всякакви артефакти) историята на света, на определена държава, град, село или президент, дори обикновена личност да не бъде изписана от „изкуствен интелект“? В един идеален дигитален свят той лесно ще може да работи с цялата информация – нещо, което би било трудно реализуемо дори за професионалните историци. Естествено това са само мечти, но кой знае? Може пък най-истинската, обективна и точна история да предстои да бъде написана и тя да не бъде с автор човек!?!

Книгата проследява и развитието и еволюцията на научно-справочния апарат. Това е най-ключовият момент в работата на архивистиката на настоящето. По закон може всичко по отношение на достъпа до архиви и документи да е разписано идеално, но реално ние да нямаме такъв. Всъщност много лесно законът остава неприложим, ако не можем да намерим определени документи или информация. Ако архивистите не са си свършили работата и не изградят цялата тази сложна система на описания, то, както споменахме, архивите ще си останат просто едни складове за стара хартия. Така че научно-справочният апарат е ключът за достъп до архивите и в изложението ние сме го представили. Естествено, с хода на развитието на технологиите и нуждите на информационното общество този ключ ще се променя, неговите форми и типове (например пътеводители, описи, каталози, картотеки и т.н.) няма вече да са същите, но на този етап не можем без него.

Дигитализацията е особено важен процес, който вече значително подобри достъпа. Архивите, поне цифровизираните, станаха достижими от всяко място, по всяко време. По този начин изследователите спестяват много усилия и средства в опитите си да достигнат до една или друга информация. Очевидно дигитализация извършват всички институции на паметта в България или поне всички, които могат да си я позволят. И архиви, и библиотеки, и музеи цифровизират документи в една или друга степен. Проблемът е, че малко от тях спазват някакви стандарти или поне така изг-

лежда отстрани. Това води до стихийна поява на дигитални колекции, което само по себе си не е негативен процес, проблемът е, че ако институциите не са работили по стандарт, после техните колекции и системи няма да могат да бъдат интегрирани. Крайно необходимо е, според нас, да се мисли в тази посока и най-вече да бъдат подети инициативи. Впрочем такива вече има и те дават добри резултати. Така например в общоевропейски план Европеана и Архивен портал на Европа, в български – Своден каталог на НАБИС и прочее успяват да съберат на едно място информация и дигитален ресурс. Това прави тези продукти много удобни за работа на изследователи и граждани. От едно място, без много усилия те успяват да получат добра осведоменост по темата, от която се интересуват.

Сред водещите задачи на модерните архиви вече е да бъдат не само пасивен хранител на документацията, но и много активен медиатор на истински данни. Само така архивите могат да изпълнят пълноценно своите задачи и да бъдат полезни за обществото. Така че българските архиви имат да направят немалък количествен, но и качествен скок най-вече в разбирането си какво се иска от тях в това бурно информационно време. Да бъдат стожер на истинската информация, с цялата условност на това понятие, и съответно тя да бъде сред хората, а и сред „умните програми“ вече и в дигиталния свят. Реалното състояние на нещата около дигитализацията, което описахме в текста по-горе, не ни прави големи оптимисти. Все още предстои много работа – както по усъвършенстване на настоящия научно-справочен, „хартиен тип“ апарат, така и по изготвянето на нов. Трябва и ползите от „подредения архив“, от дигитализацията и въобще от архивната работа да бъдат популяризирани сред обществото и особено сред служителите в малките и локални институции. Така можем да се надяваме с течение на времето да се получи качествен пробив и всички ние да опознаем по-добре своята история.

ИЗВОРИ И БИБЛИОГРАФИЯ

Стефка Петкова и Християн Атанасов

Нормативни документи, стратегии, инструкции, препоръки и т.н.

Директива 2003/98/ЕО на Европейския парламент и на Съвета от 17 ноември 2003 година относно повторната употреба на информацията в общественния сектор. Достъпна на (19.12.2022 г.): <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:32003L0098&from=BG>.

Директива 2013/37/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 26 юни 2013 година за изменение на Директива 2003/98/ЕО относно повторната употреба на информацията в общественния сектор (текст от значение за ЕИП). Достъпна на (19.12.2022 г.): <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013L0037&from=BG>.

Директива (ЕС) 2019/1024 на Европейския парламент и на Съвета от 20 юни 2019 година относно отворените данни и повторното използване на информацията от общественния сектор (преработен текст). Достъпна на (19.12.2022 г.): <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019L1024&from=BG>.

Доклад на Комисията до Съвета. Обобщение Европейска група по архивите. Архивите в Европа пред предизвикателството на цифровата ера. Втори доклад за напредъка до Съвета {SWD(2012) 263 final}. Брюксел, 21.9.2012 г. COM(2012) 513 final. Достъпен на (19.12.2022 г.): <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0513:FIN:EN:PDF>.

Закон за достъп до обществена информация. Достъпен на (12.12.2022 г.): https://www.mtc.government.bg/upload/docs/2016-07/ZAKON_zh_dostyp_do_obsestvena_informaci.pdf.

Закон за Националния архивен фонд от 2007 г. (ЗНАФ). Достъпен на (12.12.2022 г.): https://www.archives.government.bg/uploaded_files/%D0%97%D0%90%D0%9A%D0%9E%D0%9D

%D0%97%D0%90%D0%9D%D0%90%D0%A6%D0%98%D0%9E%D0%9D%D0%90%D0%9B%D0%9D%D0%98%D0%AF_%D0%90%D0%A0%D0%A5%D0%98%D0%92%D0%95%D0%9D_%D0%A4%D0%9E%D0%9D%D0%94_%282022%29%281%29.pdf.

Изисквания за дигитално представяне на архивни документи – дигитални мастер обекти. Достъпни на (12.12.2022 г.): https://www.archives.government.bg/uploaded_files/2_Representation_rev.pdf.

Инструкция за извършване на корекции на дигитални мастер обекти. Достъпна на (12.12.2022 г.): https://www.archives.government.bg/uploaded_files//4_Corrections.pdf.

Инструкция за изготвяне на дигитални мастер обекти с Microtek ScanMaker 9800XL – рефлексивно сканиране. Достъпна на (12.12.2022 г.): https://www.archives.government.bg/uploaded_files//5_Microtek.pdf.

Инструкция за проверка на дигитални мастер обекти. Достъпна на (12.12.2022 г.): https://www.archives.government.bg/uploaded_files/3_Quality_rev.pdf.

Концепция за изграждане на Дигитален архив на Държавна агенция „Архиви“. Достъпна на (12.12.2022 г.): https://www.archives.government.bg/uploaded_files/1_Conception.pdf.

Наредба за реда за използване на документите от Националния архивен фонд (обн. ДВ, бр. 8 от 27 януари 2012 г.). Достъпна на (12.12.2022 г.): https://www.archives.government.bg/uploaded_files//naredba2.pdf.

Наредба за условията и реда за водене на Регистър на Националния архивен фонд (обн. ДВ, бр. 17 от 6 март 2009 г.). Достъпна на (12.12.2022 г.): https://www.archives.government.bg/uploaded_files/nrvrnaf.pdf.

НЕРА. Регистър на Националния архивен фонд. Ръководство за потребителите. Достъпен на (12.12.2022 г.): https://www.archives.government.bg/uploaded_files/%d0%a0%d0%aa%d0%9a%d0%9e%d0%92%d0%9e%d0%94%d0%a1%d0%a2%d0%92%d0%9e_%d0%97%d0%90_%d0%9f%d0%9e%d0%a2%d0%a0%d0%95%d0%91%d0%98%d0%a2%d0%95%d0%9b%d0%af_1.9_small.pdf.

Обобщение на Доклад за напредъка до Съвета за прилагането на Препоръка 2005/835/ЕО на Съвета от 14 ноември

2005 година относно приоритетни действия за засилване на сътрудничеството в сферата на архивното дело в Европа. Представено от Европейската група по архивите {SEC(2008) 2364}. Брюксел, 1.8.2008. COM(2008) 500 окончателен. Достъпно на (19.12.2022 г.): <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:52008DC0500&from=DA>.

Правилник за дейността на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Достъпен на (12.12.2022 г.): https://www.nationallibrary.bg/www/wp-content/uploads/2021/12/Pravilnik_2016.pdf.

Правилник за реда и организацията на използването на архивни документи в Държавна агенция „Архиви“. Достъпен на (12.12.2022 г.): https://www.archives.government.bg/uploaded_files/Pravilnik_izpolzvane_s_prilojenia_2022_new.pdf.

Регламент (ЕИО, ЕВРАТОМ) № 354/83 на Съвета от 1 февруари 1983 година относно отваряне за обществеността на историческите архиви на Европейската икономическа общност и на Европейската общност за атомна енергия. Достъпен на (19.12.2022 г.): <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:31983R0354&from=BG>.

Регламент (ЕО) № 1049/2001 на Европейския парламент и на Съвета от 30 май 2001 година относно публичния достъп до документи на Европейския парламент, на Съвета и на Комисията. Достъпен на (12.12.2022 г.): <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:32001R1049&from=EN>. Достъпен на 26.11.2021 г.

Регламент (ЕО, ЕВРАТОМ) № 1700/2003 на Съвета от 22 септември 2003 година за изменение на Регламент (ЕИО, Евратом) № 354/83 относно отваряне за обществеността на историческите архиви на Европейската икономическа общност и на Европейската общност за атомна енергия. Достъпен на (19.12.2022 г.): <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:32003R1700&from=BG>.

Стратегия за развитието на Националния литературен музей за периода 2016–2020 година. Достъпна на (12.12.2022 г.): <https://nlmuseum.bg/index.php/home/strategiya-za-razvitie>.

Стратегия на Държавна агенция „Архиви“ за 2013–2015 г., Февруари 2013 г. Достъпна на (12.12.2022 г.): <https://www.>

archives.government.bg/569-%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%B8%D0%B8_%D0%B8_%D0%BE%D1%82%D1%87%D0%B5%D1%82%D0%B8-LM.

Стратегия на Държавна агенция „Архиви“ за 2016–2020 г., 2015 г. Достъпна на (12.12.2022 г.): https://www.archives.government.bg/569-%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%B8%D0%B8_%D0%B8_%D0%BE%D1%82%D1%87%D0%B5%D1%82%D0%B8-LM.

Стратегия на Държавна агенция „Архиви“ за периода 01 юли 2021 г. – 31 декември 2026 г., Юли 2021 г. Достъпна на (12.12.2022 г.): https://www.archives.government.bg/569-%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%B8%D0%B8_%D0%B8_%D0%BE%D1%82%D1%87%D0%B5%D1%82%D0%B8-LM.

Съобщение на Комисията до Европейския парламент, Съвета, Европейския икономически и социален комитет и до Комитета на регионите. Повторна употреба на информацията в общественния сектор – Преразглеждане на Директива 2003/98/ЕО – [SEC(2009) 597]. Достъпно на (19.12.2022 г.): <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52009DC0212&from=EN>.

Съобщение от Комисията до Европейския парламент, до Съвета, до Европейския икономически и социален комитет и до Комитета на регионите. Свободно достъпните данни: двигател за иновации, растеж и прозрачно управление. Брюксел, 12.12.2011. COM(2011) 882 окончателен. Достъпно на (19.12.2022 г.): https://www.parliament.bg/pub/ECD/114089COM_2011_882_BG_ACTE_f.pdf.

Съобщение на Комисията до Европейския парламент, Съвета, Европейския икономически и социален комитет и Комитета на регионите. Съобщение „Към общо европейско пространство на данни“ {SWD(2018) 125 final}. Достъпно на (19.12.2022 г.): <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018SC0125&from=EN>.

Съобщение на Комисията до Европейския парламент, Съвета, Европейския Икономически и Социален комитет и Комитета на регионите. Към по-добър достъп до научна информация: увеличаване на ползите от публичните инвестиции в областта на научните изследвания. Брюксел, 17.7.2012 г.

COM(2012) 401 final. Достъпно на (19.12.2022 г.): <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:52012DC0401&from=BG>.

Устройствен правилник на Държавна агенция „Архиви“. Достъпен на (12.12.2022 г.): https://www.archives.government.bg/uploaded_files/%D0%A3%D0%9F_%D0%94%D0%90%D0%90_2022g.pdf.

Act. Communication from the Commission of 30 September 2005 to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – i2010: digital libraries [COM(2005) 465 final – Official Journal C 49 of 28.2.2008]. Достъпно на (12.12.2022 г.): <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3A124226i>.

Archives in the European Union. Report of the Group of Experts on the Coordination of Archives. European Commission, Secretariat-General. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1994. ISBN 92-826-8233-1. Достъпно на (19.12.2022 г.): <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/6a79cf96-bc0a-42f2-937f-01b3befbd8f1/language-en>.

Commission Decision No 359/83/ECSC of 8 February 1983 concerning the opening to the public of the historical archives of the European Coal and Steel Community. Достъпно на (19.12.2022 г.): <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31983S0359&from=SK> Accessed: 26 November 2021.

Council Conclusions of 17 June 1994 concerning greater cooperation in the field of archives (94/C 235/03). Достъпно на (19.12.2022 г.): [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31994Y0823\(03\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31994Y0823(03)&from=EN).

Council of the European Union. Central archives of the European Council and the Council of the European Union, 2015. Достъпно на (19.12.2022 г.): <https://op.europa.eu/bg/publication-detail/-/publication/2f36dafa-1368-4eb1-b701-5f481787300e/language-en/format-PDF/source-search>.

Council Resolution of 6 May 2003 on archives in the Member States (2003/C 113/02). Достъпно на (19.12.2022 г.): <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CEL>

EX:32003G0513(01)&from=EN.

Cultural heritage Digitisation, online accessibility and digital preservation. Report on the Implementation of Commission Recommendation 2011/711/EU, 2013-2015. Implementation of Commission Recommendation on the digitisation and online accessibility of cultural material and digital preservation. Progress report 2013-2015, Working document. June 2016. Достъпно на (19.12.2022 г.): https://ec.europa.eu/information_society/newsroom/image/document/2016-43/2013-2015_progress_report_18528.pdf.

Cultural Heritage: Digitisation, Online Accessibility and Digital Preservation. Consolidated Progress Report on the implementation of Commission Recommendation (2011/711/EU), 2015–2017. Implementation of Commission Recommendation on the digitization and online accessibility of cultural material and digital preservation Consolidated Progress Report 2015–2017, Working Document. European Union, 2018. Достъпно на (19.12.2022 г.): <https://www.digitalmeetsculture.net/wp-content/uploads/2019/06/ReportonCulturalHeritageDigitisationOnlineAccessibilityandDigitalPreservation.pdf>.

Report on Archives in the enlarged European Union. Increased archival cooperation in Europe: Action plan. Elaborated by the National Experts Group on Archives of the EU-Member States and EU-Institutions and Organs at the request of the Council of the European Union. 2005. Достъпен на (19.12.2022 г.): <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/bd0ba27c-b278-4f49-8964-21f9bbabd919>.

Report from the Commission on the application in 2020 of Regulation (EC) No 1049/2001 regarding public access to European Parliament, Council and Commission documents. Достъпно на (19.12.2022 г.): https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/com2021_459_en.pdf.

Resolution of the Council and the Ministers of Culture Meeting within the Council of 14 November 1991 on arrangements concerning archives (91/C 314/02). Достъпно на (19.12.2022 г.): [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:41991X1205\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:41991X1205(01)&from=EN).

Годишни отчети

Държавна агенция „Архиви“

Отчет за дейността на Държавна агенция „Архиви“ през 2008 г.

Отчет за дейността на Държавна агенция „Архиви“ през 2009 г.

Отчет за дейността на Държавна агенция „Архиви“ през 2010 г.

Отчет за дейността на Държавна агенция „Архиви“ през 2011 г.

Отчет за дейността на Държавна агенция „Архиви“ през 2012 г.

Отчет за дейността на Държавна агенция „Архиви“ през 2013 г.

Отчет за дейността на Държавна агенция „Архиви“ през 2014 г.

Отчет за дейността на Държавна агенция „Архиви“ през 2015 г.

Отчет за дейността на Държавна агенция „Архиви“ през 2016 г.

Отчет за дейността на Държавна агенция „Архиви“ през 2017 г.

Отчет за дейността на Държавна агенция „Архиви“ през 2018 г.

Отчет за дейността на Държавна агенция „Архиви“ през 2019 г.

Отчет за дейността на Държавна агенция „Архиви“ през 2020 г.

Отчет за дейността на Държавна агенция „Архиви“ през 2021 г.

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, Годишен отчет 2009 г.

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, Годишен отчет 2010 г.

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, Годишен отчет 2011 г.

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, Годишен отчет 2012 г.

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, Годишен отчет 2013 г.

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, Годишен отчет 2014 г.

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, Годишен отчет 2015 г.

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, Годишен отчет 2016 г.

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, Годишен отчет 2017 г.

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, Годишен отчет 2018 г.

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, Отчет за 2019 година.

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, Отчет за 2020 година.

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, Отчет за 2021 година.

Фондация НАБИС

Годишен отчет за работата на Фондация НАБИС през 2009 г. (06 март – 31 декември).

Годишен отчет за работата на Фондация НАБИС през 2010 г. (04 януари – 30 декември).

Годишен отчет за работата на Фондация НАБИС през 2011 г. (02 януари – 30 декември).

Годишен отчет за работата на Фондация НАБИС през 2012 г. (1 януари – 31 декември).

Годишен отчет за работата на Фондация НАБИС през 2013 г. (1 януари – 31 декември).

Годишен отчет за работата на Фондация НАБИС през 2014 г. (1 януари – 31 декември).

Годишен отчет за работата на Фондация НАБИС през 2015 г. (1 януари – 31 декември).

Годишен отчет за работата на Фондация НАБИС през 2016 г.

Годишен доклад за дейността на Фондация „Национална академична библиотечно-информационна система“ за 2020 г.

Годишен доклад за дейността на Фондация „Национална академична библиотечно-информационна система“ за 2021 г.

Народна библиотека „Иван Вазов“ – гр. Пловдив

Народна библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив. Годишен отчет за 2019 г.

Народна библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив. Годишен отчет за 2021 г.

Столична библиотека – гр. София

[Отчет на] Столична библиотека 2013–2018 г. Постигания. Перспективи. Предизвикателства.

[Отчет за] 91 години Столична библиотека 1928 г., 2019 г.

[Отчет на] Столична библиотека през 2020 г.

[Отчет на] Столична библиотека през 2021 г.

*Регионална библиотека „Априлов – Палаузов“ –
гр. Габрово*

Отчет за дейността на Регионална библиотека „Априлов –
Палаузов“, 2021 година.

Регионална библиотека „Георги Раковски“ – гр. Ямбол

Отчет за работата на Регионална библиотека „Георги
Раковски“ – Ямбол за 2008 г.

Отчет за работата на Регионална библиотека „Георги
Раковски“ – Ямбол за 2009 г.

Отчет за работата на Регионална библиотека „Георги
Раковски“ – Ямбол за 2010 г.

Отчет за работата на Регионална библиотека „Георги
Раковски“ – Ямбол за 2013 г.

Отчет за работата на Регионална библиотека „Георги
Раковски“ – Ямбол за 2014 г.

Отчет за работата на Регионална библиотека „Георги
Раковски“ – Ямбол за 2015 г.

Отчет за работата на Регионална библиотека „Георги
Раковски“ – Ямбол за 2017 г.

Отчет за работата на Регионална библиотека „Георги
Раковски“ – Ямбол за 2018 г.

Отчет за работата на Регионална библиотека „Георги
Раковски“ – Ямбол за 2019 г.

Отчет за работата на Регионална библиотека „Георги
Раковски“ – Ямбол за 2020 г.

*Регионална библиотека „Димитър Талев“ – гр.
Благоевград*

Регионална библиотека „Димитър Талев“ – Благоевград,
Годишен отчет за 2020 година.

Регионална библиотека „Дора Габе“ – гр. Добрич

Регионална библиотека „Дора Габе“, отчет 2017 г.

Регионална библиотека „Дора Габе“, отчет 2018 г.

Регионална библиотека „Дора Габе“, отчет 2020 г.

Регионална библиотека „Дора Габе“, отчет 2021 г.

*Регионална библиотека „Ем. Попдимитров“ –
гр. Кюстендил*

Регионална библиотека „Ем. Попдимитров“ гр. Кюстендил, Отчет 2017 г.

Регионална библиотека „Ем. Попдимитров“ гр. Кюстендил, Отчет 2019 г.

Регионална библиотека „Ем. Попдимитров“ гр. Кюстендил, Отчет 2021 г.

*Регионална библиотека „Захарий Княжески“ –
гр. Стара Загора*

Отчет за 2014 г., Регионална библиотека „Захарий Княжески“, Стара Загора.

Отчет за 2017 г., Регионална библиотека „Захарий Княжески“, Стара Загора.

Отчет за 2018 г., Регионална библиотека „Захарий Княжески“, Стара Загора.

Отчет за 2019 г., Регионална библиотека „Захарий Княжески“, Стара Загора.

Отчет за 2020 г., Регионална библиотека „Захарий Княжески“, Стара Загора.

Отчет за 2021 г., Регионална библиотека „Захарий Княжески“, Стара Загора.

Регионална библиотека „Любен Каравелов“ – гр. Русе

Регионална библиотека „Любен Каравелов“ – Русе, Отчет 2011 год.

Регионална библиотека „Любен Каравелов“ – Русе, Отчет 2013 год.

Регионална библиотека „Любен Каравелов“ – Русе, Отчет 2014 год.

Регионална библиотека „Любен Каравелов“ – Русе, Отчет 2015 год.

Регионална библиотека „Любен Каравелов“ – Русе, Отчет 2016 год.

Регионална библиотека „Любен Каравелов“ – Русе, Отчет 2017 год.

Регионална библиотека „Любен Каравелов“ – Русе, Отчет 2020 год.

*Регионална библиотека „Н. Й. Вапцаров“ –
гр. Кърджали*

Отчет за работата на Регионална библиотека „Н. Й. Вапцаров“ Кърджали през 2015 г.

Отчет за работата на Регионална библиотека „Н. Й. Вапцаров“ Кърджали през 2016 г.

Отчет за работата на Регионална библиотека „Н. Й. Вапцаров“ Кърджали през 2017 г.

Отчет 2020 за дейността на Регионална библиотека „Н. Й. Вапцаров“ – Кърджали.

*Регионална библиотека „Николай Вранчев“ –
гр. Смолян*

Регионална библиотека „Николай Вранчев“ Смолян,
Отчет за дейността – 2015 година.

Регионална библиотека „Николай Вранчев“ Смолян,
Отчет за дейността през 2016 година.

Регионална библиотека „Николай Вранчев“ Смолян,
Отчет за дейността през 2017 година.

Регионална библиотека „Николай Вранчев“ Смолян,
Отчет за дейността на библиотеката през 2018 година.

Регионална библиотека „Николай Вранчев“ Смолян,
Отчет за дейността на библиотеката през 2019 година.

Регионална библиотека „Николай Вранчев“ Смолян, Го-
дишен отчет за дейността на библиотеката през 2020 година.

Регионална библиотека „Николай Вранчев“ Смолян, Го-
дишен отчет за дейността на библиотеката през 2021 година.

*Регионална библиотека „Партений Павлович“ –
гр. Силистра*

Регионална библиотека „Партений Павлович“. Отчет за
дейността на библиотеката през 2020 година.

Регионална библиотека „Пенчо Славейков“ – гр. Варна

Регионална библиотека „Пенчо Славейков“, Отчет 2006 г.

Регионална библиотека „Пенчо Славейков“, Отчет 2007 г.

Регионална библиотека „Пенчо Славейков“, Отчет 2008 г.

Регионална библиотека „Пенчо Славейков“, Отчет 2009 г.

Регионална библиотека „Пенчо Славейков“, Отчет 2010 г.

Регионална библиотека „Пенчо Славейков“, Отчет 2011 г.
Регионална библиотека „Пенчо Славейков“, Отчет 2012 г.
Регионална библиотека „Пенчо Славейков“, Отчет 2013 г.
Регионална библиотека „Пенчо Славейков“, Отчет 2014 г.
Регионална библиотека „Пенчо Славейков“, Отчет 2015 г.
Регионална библиотека „Пенчо Славейков“, Отчет 2016 г.

*Регионална библиотека „Стилиян Чилингиров“ –
гр. Шумен*

Отчет на Регионална библиотека „Стилиян Чилингиров“
2016 г.

Отчет на Регионална библиотека „Стилиян Чилингиров“
2017 г.

Отчет на Регионална библиотека „Стилиян Чилингиров“
2018 г.

Отчет на Регионална библиотека „Стилиян Чилингиров“
2019 г.

Отчет на Регионална библиотека „Стилиян Чилингиров“
2020 г.

Регионална библиотека „Христо Ботев“ – гр. Враца

Отчет за работата на Регионална библиотека „Христо
Ботев“ – Враца през 2008 г.

Регионална библиотека „Христо Ботев“ – гр. Враца, От-
чет за дейността през 2009 година.

Регионална библиотека „Христо Ботев“ – гр. Враца, От-
чет за дейността през 2012 година.

Регионална библиотека „Христо Ботев“ – Враца, Отчет
за дейността през 2015 година.

Регионална библиотека „Христо Ботев“ – Враца, Отчет
за дейността през 2016 година.

Регионална библиотека „Христо Ботев“ – Враца, Отчет
за дейността през 2017 година.

Регионална библиотека „Христо Ботев“ – Враца, Отчет
за дейността през 2018 година.

Регионална библиотека „Христо Ботев“ – Враца, Отчет
за дейността през 2019 година.

Регионална библиотека „Христо Ботев“ – Враца, Отчет
за дейността през 2020 година.

Регионална библиотека „Христо Ботев“ – Враца, Отчет за дейността през 2021 година.

Регионална библиотека „Христо Смирненски“ – гр. Хасково

Регионална библиотека „Христо Смирненски“ – Хасково. Отчет за 2015 година.

Регионална библиотека „Христо Смирненски“ – Хасково. Отчет за 2016 година.

Регионална библиотека „Христо Смирненски“ – Хасково. Отчет за 2017 година.

Регионална библиотека „Христо Смирненски“ – Хасково. Отчет за 2018 година.

Регионална библиотека „Христо Смирненски“ – Хасково. Отчет за 2019 година.

Регионална библиотека „Христо Смирненски“ – Хасково. Отчет за 2020 година.

ОБ – Искра, гр. Казанлък

Годишен отчет на ОБ – Искра, Казанлък – 2013 г.

Национален исторически музей – гр. София

Отчет за дейността на Национален исторически музей и филиалите му през 2016 г.

Отчет за дейността на Национален исторически музей и филиалите му през 2018 г.

Национален литературен музей – гр. София

Годишен отчет за дейността на Националния литературен музей през 2016 г.

Годишен отчет за дейността на Националния литературен музей през 2017 г.

Годишен отчет за дейността на Националния литературен музей през 2018 г.

Регионален исторически музей – гр. Благоевград

Отчет за дейността на Регионален исторически музей – Благоевград през 2018 г.

Отчет за дейността на Регионален исторически музей – Благоевград през 2019 г.

Регионален исторически музей – гр. Габрово

Отчет за дейността на Регионален исторически музей – Габрово 2016 година.

Отчет за дейността на Регионален исторически музей – Габрово 2017 година.

Регионален исторически музей – гр. Пазарджик

Отчет за дейността на Регионален исторически музей – Пазарджик през 2015 година.

Отчет за дейността на Регионален исторически музей – Пазарджик през 2016 година.

Отчет за дейността на Регионален исторически музей – Пазарджик през 2017 година.

Отчет за дейността на Регионален исторически музей – Пазарджик през 2018 година.

Отчет за дейността на Регионален исторически музей – Пазарджик през 2019 година.

Отчет за дейността на Регионален исторически музей – Пазарджик през 2020 година.

Отчет за дейността на Регионален исторически музей – Пазарджик през 2021 година.

Сайтове на институции

Сайт на Държавна агенция „Архиви“. Достъпен на (19.12.2022 г.): <https://www.archives.government.bg/465-%D0%94%D1%80%D1%83%D0%B3%D0%B8-LM>.

Сайт на Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Достъпен на (19.12.2022 г.): http://www.nationallibrary.bg/wp/?page_id=104.

Сайт на Регионална библиотека „Димитър Талев“ – Благоевград. Достъпен на (19.12.2022 г.): www.libblagoevgrad.org.

Сайт на Регионална библиотека „П. К. Яворов“ – Бургас. Достъпен на (19.12.2022 г.): www2.burglib.org.

Сайт на Регионална библиотека „Пенчо Славейков“ – Варна. Достъпен на (19.12.2022 г.): www.libvar.bg.

Сайт на Регионална библиотека „П. Р. Славейков“ – Велико Търново. Достъпен на (19.12.2022 г.): www.libraryvt.com.

Сайт на Регионална библиотека „Михалаки Георгиев“ –

Видин. Достъпен на (19.12.2022 г.): www.libvidin.eu.

Сайт на Регионална библиотека „Христо Ботев“ – Враца. Достъпен на (19.12.2022 г.): www.libvratsa.org.

Сайт на Регионална библиотека „Априлов – Палаузов“ – Габрово. Достъпен на (19.12.2022 г.): www.libgabrovo.com.

Сайт на Регионална библиотека „Дора Габе“ – Добрич. Достъпен на (19.12.2022 г.): <http://www.libdobrich.bg>.

Сайт на Регионална библиотека „Н. Й. Вапцаров“ – Кърджали. Достъпен на (19.12.2022 г.): www.libkli.com.

Сайт на Регионална библиотека „Емануил Попдимитров“ – Кюстендил. Достъпен на (19.12.2022 г.): www.libkustendil.primasoft.bg.

Сайт на Регионална библиотека „Проф. Беню Цонев“ – Ловеч. Достъпен на (19.12.2022 г.): <https://www.facebook.com/liblovech/>.

Сайта на Регионална библиотека „Гео Милев“ – Монтана. Достъпен на (19.12.2022 г.): www.montanalib.com.

Сайта на Регионална библиотека „Никола Фурнаджиев“ – Пазарджик. Достъпен на (19.12.2022 г.): www.libpz-bg.com.

Сайт на Регионална библиотека „Светослав Минков“ – Перник. Достъпен на (19.12.2022 г.): www.libpernik.net.

Сайт на Регионална библиотека „Христо Смирненски“ – Плевен. Достъпен на (19.12.2022 г.): www.lib-pleven.com.

Сайт на Регионална народна библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив. Достъпен на (19.12.2022 г.): www.libplovdiv.com.

Сайт на Регионална библиотека „Проф. Боян Пенев“ – Разград. Достъпен на (19.12.2022 г.): <http://www.librz.org/>.

Сайт на Регионална библиотека „Любен Каравелов“ – Русе. Достъпен на (19.12.2022 г.): www.libruse.bg.

Сайт на Регионална библиотека „Партений Павлович“ – Силистра. Достъпен на (19.12.2022 г.): www.libsilistra.bg.

Сайт на Регионална библиотека „Сава Доброплодни“ – Сливен. Достъпен на (19.12.2022 г.): <http://reglibsliven.iradeum.com>.

Сайт на Регионална библиотека „Николай Вранчев“ – Смолян. Достъпен на (19.12.2022 г.): <http://www.librarysm.com>.

Сайт на Столична библиотека – София. Достъпен на (19.12.2022 г.): www.libsofia.bg.

Сайт на Регионална библиотека „Захарий Княжески“ – Стара Загора. Достъпен на (19.12.2022 г.): www.libsz.org/.

Сайт на Регионална библиотека „Петър Стъпов“ – Търговище. Достъпен на (19.12.2022 г.): www.libtg.info.

Сайт на Регионална библиотека „Христо Смирненски“ – Хасково. Достъпен на (19.12.2022 г.): www.library-haskovo.org.

Сайт на Регионална библиотека „Стилиян Чилингиров“ – Шумен. Достъпен на (19.12.2022 г.): www.libshumen.org.

Сайт на Регионална библиотека „Г. С. Раковски“ – Ямбол. Достъпен на (19.12.2022 г.): www.libyambol.org.

Сайт на Общинска библиотека „Искра“ – Казанлък. Достъпен на (19.12.2022 г.): <http://libkazanlak.com/>.

Сайт на Общинска библиотека „Паисий Хилендарски“ – Самоков. Достъпен на (19.12.2022 г.): <https://www.samokovlib.com/>.

Сайт на Общинска библиотека „Д-р Иван Богоров“ – Карлово. Достъпен на (19.12.2022 г.): <http://library-karlovo.com/>.

Сайт на Националния литературен музей. Достъпен на (19.12.2022 г.): <http://nlmuseum.bg/index.php/component/content/article/2-uncategorised/85-nezabrava>.

Сайт на РИМ – Пазарджик. Достъпен на (19.12.2022 г.): <https://museum-pz.com/wp/>.

Сайт на РИМ – Благоевград. Достъпен на (19.12.2022 г.): <https://museumbld.com/>.

Сайт на РИМ – Габрово. Достъпен на (19.12.2022 г.): <https://h-museum-gabrovo.bg/>.

Сайт на РИМ – Бургас. Достъпен на (19.12.2022 г.): <https://www.burgasmuseums.bg/>.

Сайт на РИМ – Разград. Достъпен на (19.12.2022 г.): <https://abritus.bg/>.

Сайт на Фондация НАБИС. Достъпен на (12.12.2022 г.): http://www.nalis.bg/about_us-bg/copy2_of_MISSION.

Сайт на проекта „Информационен портал за архивно-документално наследство на Българското възраждане“. Достъпен на (12.12.2022 г.): <http://bgrevival.unibit.bg/>.

Дигитални колекции и портали

Българско възраждане – Информационен портал: Достъпен на (19.12.2022 г.): <https://bgrevival-portal.unibit.bg/frontend>.

Дигитални колекции на Държавна агенция „Архиви“. Достъпни на (19.12.2022 г.): <https://www.archives.government.bg/465-%D0%94%D1%80%D1%83%D0%B3%D0%B8-LM>.

Дигитални колекции на Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Достъпни на (19.12.2022 г.): http://www.nationallibrary.bg/wp/?page_id=104.

Дигитална колекция на Регионална библиотека „Христо Ботев“ – Враца. Достъпна на (19.12.2022 г.): <https://libvratsa.org/digitalna-biblioteka/?fbclid=IwAR3iWiY8MoNARXQy51PuaJof3hcw44CeqOay8dkHxHg2GE0dd9DgAzDsCl0>.

Дигитална културна съкровищница „Север +“. Достъпна на (19.12.2022 г.): http://sever.libraryvt.com/?fbclid=IwAR1H_Lzq-n5vdyA-li9o1BxR-CZ6LTFvgv1s5oRgyw05lRiNIJ4OEBTE2J8.

Дигитална колекция на Национален литературен музей – „Българската литературна класика – знание за всички. Незвестни архиви и културни контексти“. Достъпна на (19.12.2022 г.): <https://lit.libsofia.bg/?fbclid=IwAR332mfULCMiNryTtrIx-CN9W2yeiVJbtR-PCralxncVXpjHkTMQLZjeVEU>.

Каталог на Столична библиотека. Достъпен на (19.12.2022 г.): <https://ilib.libsofia.bg/bg/index.php>.

Каталог на Народна библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив. Достъпен на (19.12.2022 г.): <https://ilib.libplovdiv.com/>.

Сердика – Дигитална платформа на Столична библиотека. Достъпна на (19.12.2022 г.): <https://serdica.libsofia.bg/bg/about.php>.

Цифровата колекция на Регионална библиотека „Стилиян Чилингиров“ – Шумен. Достъпна на (19.12.2022 г.): <http://digi.libshumen.org/#collections-target>.

Своден каталог на Фондация НАБИС. Достъпен на (12.12.2022 г.): <http://unicat.nalis.bg/?lng=bg>.

Archival Collections Portal. Columbia University Libraries. Достъпен на (12.12.2022 г.): <https://library.columbia.edu/find/archives-portal.html>.

Archives Portal Europe. Достъпен на (12.12.2022 г.): <https://www.archivesportaleurope.net/about-us/the-portal/>.

Europeana. Достъпен на (12.12.2022 г.): <https://www.europeana.eu/bg>.

Изследвания и публикувани помагала и справочници

Аврамов, Ив. 2001, Западноевропейската архивна мисъл за понятието „архивен фонд“ 1841–1930 г., *Историческо бъдеще*, кн. 1, с. 144–165.

Аврамов, Ив. 2013, Прелиствайки Тери Кук – архивни прогнози и реалности в мрежовото общество. – В: Нейкова, А. & Аврамов, Ив. (съст.), *Университетски четения по архивистика. Т. 2, „60 години българска университетска архивистика и 10 години специалност „Архивистика и документалистика“ в СУ „Св. Климент Охридски“: юбилейна научна конференция, проведена на 18–19 април 2012 г.* София: [Инвестпрес], с. 87–111.

Аврамов, Ив. 2015, MoReq като стандарт. – В: Нейкова, А. (съст.), *Университетски четения по архивистика. Т. 3. Ч. 2, VIII Научна конференция „Българската университетска архивистика – теоретично равнище, учебно съдържание и професионални профили“*, проведена на 10–11 април 2014 г. София: [Фабер], с. 118–124.

Автоматизацията в българските държавни архиви. [Сб. материали, разработени от Научноизследователската лаборатория по архивознание и документознание в Разработващия блок на ГУА при МС]. София, 1986, 81 с. [Съдържа: Доклад на НИЛАД от май 1982 г. „Състояние и перспективи на автоматизацията в българските архиви“ и Концепция от март 1986 г. „Основни насоки за по-нататъшното развитие на автоматизираната информационна система на архивите (АИСА) през 1986–1990 г. и до 2000 г.“]

Александрова, Кр., Аврамова, В. & Атанасов, Хр. 2019, Дигитализация на архивно-документално наследство в Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – настояще и перспективи. – В: *Обществото на знанието и хуманизмът на XXI век, XVII национална научна конференция с международно участие, София, 1 ноември 2019 г.* София: Академично издателство „За буквите – О писменехъ“, с. 224–235.

Алексиев, М. 1957, Архивното дело в България, *Извес-*

тия на държавните архиви, кн. 1, с. 7–19.

Алексиев, М. 1961, Едно десетилетие. – В: *Десет години централизирано архивно дело в Народна република България*. София: Министерство на вътрешните работи, Архивен отдел, с. 1–8.

Алексиев, М. 1971, Двадесет години български държавни архиви, *Известия на държавните архиви*, кн. 22, с. 3–14.

Алексиев, М. 1971а, Състояние и задачи на архивите в България. – В: *Първи конгрес на Българското историческо дружество, 27–30 януари 1970 г.: доклади и съобщения пред секциите (резюмета)*. [София]: [БАН].

Алексиев, М. 1972, Състоянието на архивите в България и условията за използването им с оглед работата върху многотомната история на България, *Архивен преглед*, кн. 1–2, с. 1–20.

Алексиева, В. 1976, Научно-справочният апарат в ОДА – Пловдив в помощ на изследователя, *Архивен преглед*, кн. 4, с. 32–35.

Алексиева, В. 1977, Географският каталог като елемент на научно-справочния апарат в ОДА – Пловдив, *Архивен преглед*, кн. 4, с. 51–53.

Али, С. 2016, Проблеми на разкриването на дефтерите от фонда на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, *Библиотека*, кн. 6, с. 132–149.

Ангелова, Т. 2014, Дигитализация на фонд „Периодични издания“ като част от стратегията на Народна библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив за опазване на културно-историческото наследство, *Годишник – Народна библиотека Иван Вазов – Пловдив*, 2005–2013, с. 33–37.

Андонова, Д. 2014, Възможности и предизвикателства на българския музей за дигитализация на културното наследство в епохата на глобализацията, *Известия на Историческия музей – Шумен*, т. 16, с. 64–69.

Андреев, Г. 2021, Много видни българи са били деловодители. – В: Кочанкова, Ан. (съст.), *Архиви и история: пътища на познанието. Сборник доклади от национален семинар, София, СУ „Св. Климент Охридски“, 19–20 октомври 2020 г.* София: Херон Прес, с. 160–164.

Анева, С., Димитров, Ев. & Дикова, Е. 2014, НАБИС: Обучение на библиотекари в областта на дигитализацията и електронното описание. – В: *Ефективността на библиотеките и подготовката на библиотечните кадри – залог за тяхното бъдеще: доклади от XXIII Национална конференция на ББИА, София, 6–7 юни 2013 г.* София: Българска библиотечно-информационна асоциация, с. 28–34.

Антова, Цв. 1973, Информационната дейност на Научния архив на БАН, *Архивен преглед*, кн. 3, с. 19–23.

Анчова, К. 1985, Проблеми за достъпа до архивните документи, *Исторически преглед*, кн. 2, с. 66–74.

Анчова, К., Пискова, М. & Тодоракова, М. 2011, Пореден опит за модернизиране на документационната и архивна дейност на администрацията (1942–1943 г.), *Известия на държавните архиви*, кн. 101, с. 153–191.

Анчова, К., Пискова, М. & Тодоракова, М. 2012, Пореден опит за модернизиране на документационната и архивната дейност на администрацията (1942–1943 г.) Част втора, *Известия на държавните архиви*, кн. 102, с. 235–275.

Арнаудова, М. 1975, Ликвидиране изостаналостта по обработката на фондове от архива, *Архивен преглед*, кн. 2, с. 31–34.

Архив на българските архиви, т. 1. 2003. Съст.: Анчова, К., Пискова, М. & Тодоракова, М. Благоевград: Университетско издателство „Неофит Рилски“, 676 с.

Архив на българските архиви, 70 години от създаването на държавните архиви, т. 2. 2021. Съст.: Анчова, К., Пискова, М. & Тодоракова, М. София: Авангард прима, 796 с.

Архив на Г. С. Раковски, 1952–1969. Т. 1–4. София: Издателство на Българската академия на науките.

Архивите в България. Пътеводител. 1986. Съст.: Славова, Ст., Гергинов, Кр., Димитрова, Б. & Жечева, Кл. София: ГУА при МС, 361 с.

Атанасов, Хр. 2016, Повторната употреба на информацията, европейските директиви и българските държавни архиви, *Архивен преглед*, бр. 2, 42–47.

Атанасов, Хр. 2019, Един неизвестен досега ключ към информационното богатство на османския архив в София и важността му за българската история през XIX век: „Каталогът на

Славка Драганова“. – В: Събев, Ор. & Атанасов, Хр. (съст.), *Българският XIX век: нови архиви и прочити*. София: Академично издателство „За буквите – О писменехъ“, с. 221–231.

Атанасов, Хр. 2020, Обзор на османотурските документи за Казанлък и околността, съхранявани в отдел „Ориенталски сбирки“ на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, *Библиотека*, год. XXVII (LXVI), кн. 5, с. 47–58.

Атанасов, Хр. 2020а, Обучението по архивистика в УниБИТ и интернет порталите с архивна информация. – В: Кочанкова, Ан. (съст.), *Архиви и история: взаимодействия, перспективи. Сборник доклади от национален семинар, София, СУ „Св. Климент Охридски“, 16–17 октомври 2019 г.* София: Херон Прес, с. 99–106.

Атанасов, Хр. 2021, За „фондирането“ на архивни материали в Ориенталския отдел на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. – В: Кочанкова, Ан. (съст.), *Архиви и история: пътища на познанието. Сборник доклади от национален семинар, София, СУ „Св. Климент Охридски“, 19–20 октомври 2020 г.* София: Херон Прес, с. 72–76.

Атанасов, Хр. 2022, За проекта. – В: Атанасов, Хр. & Събев, Ор. (съст.), *Българските земи в архивите и документите от XVIII–XIX век: Модерност и традиция*. София: Академично издателство „За буквите – О писменехъ“, 2022, с. 16–18.

Атанасов, Хр. 2021 [2023], Да дигитализираме наследството на Ориента. Постигания и перспективи пред цифровизирането на Османския архив в София, *Известия на държавните архиви*, кн. 122, с. 101–111.

Ашлайтнер, Х. К. 2016, Пренос на информация в цифровата епоха, *Библиотека*, том XIII, кн. 6, с. 158–164.

Бажлекова, П. 2010, Организация и достъп до обединени библиографски и дигитални ресурси: Резултати и споделен опит. – В: *Съвременната библиотека – център за информация и знание: доклади от XX национална конференция на ББИА, София, 9–10 юни 2010 г.* София: Българска библиотечно-информационна асоциация.

Базили, К. & Петенати, К. 1996, Виртуалната библиотека: Достъпът до информационните ресурси на компютърните мрежи. София: Отворено общество.

Бенбасат, Ал. 2014, Дигитализация, но на каква цена? *Библиотека*, том XI, кн. 5, с. 44–53.

Бинарк, Ис. 1996, Кратка история на турските архиви и на дейността на Генералната дирекция на държавните архиви, *Архивен преглед*, кн. 1–2, с. 116–128.

Блъскова, М. 1972, За фишите, за картотеките и за библиографиите, *Архивен преглед*, кн. 1–2, с. 47–49.

Бобев, Г. 2017, Подходи в процеса на дигитализация в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, *Библиотека*, том XXIV, кн. 5, с. 32–35.

Бобчев, С. 1927, За общ държавен архив на Българското царство, *Юридически преглед*, кн. 7–8, с. 289–295.

Богданов, Ив. 1967, Описание на документалните материали на фишове, систематизация на фишове и оформяне на каталози, *Архивен преглед*, кн. 2, с. 34–47.

Богданов, И. 2014, Архивология. Съст.: Петкова, Ст. & Звънчаров, И. София: Издателство на Нов български университет, 753 с.

Бонева, В. 2004, Архивният документ в историческия музей – правен статут и фактическо състояние, *Архивен преглед*, кн. 3–4, с. 43–48.

Бонева, В. 2005, Възраждане: България и българите в преход към Новото време. Шумен: Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“.

Бонева, В. 2013, „Обществено достояние“: отново за статута и състоянието на архивните документи в българските музеи, *Архивен преглед*, кн. 2, с. 23–34.

Бонева, В. 2014, Българският сегмент на Европеана: източници, съдържание, послания [онлайн]: Презентация. *Отворен дискуссионен форум „Еuropeана: прозорец към европейската култура – единни в многообразието“*, 15 април 2014, Варна. Достъпно на (19.12.2022 г.): http://www.libvar.bg/conferences/Europeana_15042014/vera_boneva.pdf.

Бонева, В. 2014а, Музейната мрежа в България. София: Фабер.

Бонева, В. 2020, Архивът на Петко Р. Славейков. Ръкописно наследство: монография. София: Фабер, 302, с.

Боров, Т. 1931, За нашите архиви, *Отец Паусий*, бр. 11–12, с. 160–161.

Боров, Т. 1941, Книги. Библиотеки. Библиография. София: Българска мисъл, 232 с.

Ботева, Д. 1981, Сигниране на фишовете при каталогизацията и изграждането на систематични каталози, *Архивен преглед*, кн. 2, 5–13.

Бошнякова, Пл. 2015, Дигитализацията на архивните документи и представянето им в тематични колекции в Интернет. Презентация от 11.06.2015 г.

Боянов, С. 2016, Институции и архиви в Източна Румелия (1878–1885 г.). София: Иврай, 211 с.

Бужашка, Б. 2017, Публичните архиви и класифицираната информация. Учебно помагало. София: Академично издателство „За буквите – О писменехъ“, 91 с.

Бухман, В. 2000, Стандарти и архиви, *Архивен преглед*, кн. 3–4, с. 4–16.

Българска архивистика. Библиография. 1988. Съст. и ред.: Жечева, Кл., Митева, П. & Пишева, М. София: Главно управление на архивите при Министерския съвет, 664 с.

Вапцарова, Г., Илиева, Д. & Атанасова, Д. 2013, Иновационные технологии сохранения культурно-исторического наследия в Научном архиве и Центральной библиотеке Болгарской академии наук. – В: Афиани, В. & Ильина, И. (съст. и ред.), *Фундаментальная наука: Проблемы изучения, сохранения и реставрации документального наследия*. Москва: Архив РАН, с. 45–51

Вапцарова, Г. & Илиева, Д. 2013, Историко-культурное наследие Научного архива Болгарской академии наук и его европейское измерение. – В: Афиани, В. & Ильина, И. (съст. и ред.), *Фундаментальная наука: Проблемы изучения, сохранения и реставрации документального наследия*. Москва: Архив РАН, с. 71–75.

Вапцарова, Г. & Илиева, Д. 2014, Първият национален исторически архив. 145 години НА БАН, *Списание на БАН*, кн. 6, с. 84–89.

Вапцарова, Г. & Илиева, Д. 2015, Спасяването на книжовното богатство и имуществото на БАН по време и след бомбардировките над София, *Списание на БАН*, кн. 5, с. 39–46.

Вапцарова, Г. & Илиева, Д. 2016, Първият уредник на

Архивния отдел при БАН. – В: *Обществото на знанието и хуманизмът на XXI век*. София: Академично издателство „За буквите – О писменехъ“, с. 378–383.

Вапцарова, Г. & Илиева, Д. 2021, Личният архив на проф. Петър Миятев – източник за нови научни изследвания. – В: *Библиотеките в дигиталната епоха: доклади от XXX Национална конференция на ББИА, София, 15–16 октомври 2020 г.* София: ББИА, с. 36–39.

Василев, В. 1914. История на евангелските песни. София.

Василев, В. 1921. Правописен речник за думите с „е“ и „е-двойно“ според официалния правопис. Самоков.

Василев, В. 1928. Финалните изречения в българския език. I. Инфинитив/Die Finalsätze im Bulgarischen. I. Infinitiv. Von Wassil P. Wassilev. София, 68 с.

Василев, В. 2015, Огън в планината: исторически поеми, стихотворения, размисли. София, 48 с.

Василев, О. 1940. Ръкописен и документален архив към Столичния градски музей, *Сердика*, кн. III.

Василев, Я. 2021, Дигитална колекция „Краезнание“ на Регионална библиотека „Димитър Талев“ – Благоевград – история, настояще, бъдеще. – В: *Библиотеките в дигиталната епоха: доклади от XXX Национална конференция на ББИА, София, 15–16 октомври 2020 г.* София: Българска библиотечно-информационна асоциация, с. 67–70.

Василева, Р., Станчева, С. & Янкова, И. (ред), 2013, Дигиталното настояще и бъдеще. Икономически, културни, образователни, правни и технологични въздействия: Сборник с научни доклади от научна конференция с международно участие, 9–10 април 2013 г. София: За буквите – О писменехъ, 312 с.

Василева, С. & Петрова, Т. 2016, Тенденции в опазването на архивите в новата информационна реалност, *Архивен преглед*, бр. 2, 113–117.

Васильов, Т. 1928, Към въпроса за старите архиви, *Юридически преглед*, кн. 4–5, с. 157–159.

Васильов, Т. 1994, Моят дневник. София: Академично издателство „Марин Дринов“, 129 с.

Велева, Д. 1961, Архивът при Българската академия на

науките. – В: *Десет години централизирано архивно дело в Народна република България*. София: Министерство на вътрешните работи, Архивен отдел, с. 22–26.

Велева, Д. 1963, Архивът при Българската академия на науките. Принос към историята на Архива по случай 15 години от основаването му, *Списание на БАН*, кн. 1, с. 113–123.

Велева, Д. 1967, Архивни фондове и сбирки в Българската академия на науките, *Известия на Архивния институт*, кн. 1. София: БАН, с. 117–175.

Велинова, В. 2013, Опис на ръкописите, старопечатните, редките и ценните издания в Националния исторически музей. Т. 1–2. София: Уникарт.

Величкова, Цв. & Иванова, М. 2013, Дигитален Кирило-Методиевски архив. – В: *Университетски четения по архивистика. Т. 2, „60 години българска университетска архивистика и 10 години специалност „Архивистика и документалистика“ в СУ „Св. Климент Охридски“: юбилейна научна конференция, проведена на 18–19 април 2012 г.* София: [Инвестпрес], с. 57–64.

Велков, А. 2011, Колекция „Сиджли“ от Националната библиотека в София като исторически извор. – В: Ковачев, Р. (съст.), *Из практиката на Османската канцелария: сборник материали от международната конференция „Османските регистри – извор за историята на Балканите“, София, 23 октомври 2009*. София: Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, с. 13–65.

Визгардене, И. 2008, Дигитализация на аудиовизуални документи в Централния държавен архив на Литва, *Архивен преглед*, кн. 3–4, с. 47–51.

Врачовска, С. & Тодорова, К. 2017, Проект „Карта на времето“: Създаване на Дигитален архив на регион Враца – XX век – история, култура, бит и традиции, забележителности. – В: *Библиотеките – национална идентичност и многообразие: доклади от XXVII Национална конференция на ББИА, София, 8–9 юни 2017 г.* София: Българска библиотечно-информационна асоциация, с. 110–112.

Всеобщая история архивов. 2019–2020, История и организация архивного дела в странах Европы. Под ред. Т. И.

Хорхординой. Часть I. Москва: РГГУ, 2019, 379 с.; Часть II, 2020, 306 с.

Върбанова-Денчева, Кр. 2003, Интелектуални комуникации и съвременни технологии. Алтернативи пред научните библиотеки. София: Академично издателство „Марин Дринов“.

Върбанова-Денчева, Кр. & Цветанова-Чалъовски, Д. 2006, Дигитализация на печатни и графични архиви в България – проекти, технологии и резултати. – В: *Новите информационни технологии в образователния процес*. София: За буквите – О писменехъ, с. 85–99

Върбанова-Денчева, Кр. 2009, Дигитална конверсия и функционална трансформация на библиотеките. София: За буквите – О писменехъ, 386 с.

Генчев, Н. 1995, Българското възраждане. София: Иван Вазов.

Георгиев, К. 1966, Нов пътеводител на документални материали, *Известия на държавните архиви*, кн. 11, с. 214–216. [Рецензия] за: „Кратък пътеводител за документалното богатство на Коларовградски окръг (1816–1944)“, част I. Коларовград, 1965, 78 с. Циклопечат.

Георгиев, К. 1970, Въпроси на българската археография. София: БАН, 380 с.

Георгиев, К. 1981, Историята и нейните извори. София: Наука и изкуство, 304 с.

Георгиев, Л. 2014, За достъпа до дигитализирани исторически документи от Националната библиотека. – В: Назърска, Ж. (съст.), *Науката за културно-историческото наследство – scientia „incognita“: сборник с доклади от юбилейната научна конференция по повод 10-годишнината от създаването на катедра „Културно-историческо наследство“ при Университета по библиотекознание и информационни технологии*, София, 10.10.2014. София: За буквите – О писменехъ, с. 57–69.

Георгиев, Л. & Муканова, П. 2014, Дигитализацията на документи от Българския исторически архив при Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“: проблеми и решения. – В: *Писменото наследство и информационните*

технологии *ElManuscript* – 2014. Материали от V международна научна конференция Варна, 15–20 септември 2014 г. София: Кирило-Методиевски научен център БАН, с. 34–37.

Георгиева, К. 2014, Информация от обществения сектор – понятие, принципи, нормативна уредба, *Съвременно право*, кн. 4, с. 7–28.

Георгиева, П. 2018, Дигиталната библиотека на Аграрен университет – Пловдив. – В: *Българското книжовно наследство – част от европейското културно пространство: доклади от XXVIII Национална конференция на ББИА, София, 7–8 юни 2018 г.* София: Българска библиотечно-информационна асоциация, с. 30–34.

Гергова, А. 2006, Книжовно-документално наследство. София: Издателство на СУ, 262 с.

Господинова, В. 2013, Дигиталната конверсия на библиотечните фондове в НБКМ, *Библиотека*, том X, кн. 4, с. 71–74.

Грозданова, Е. & Андреев, Ст. 1999, Нови документи за историята на Рилския и Бачковския манастир през XVIII в. – В: Бакалов, Г. (ред.), *Общото и специфичното в балканските култури до края на XIX век: Сборник в чест на 70-год. на проф. Василка Тъпкова-Заимова.* София: Гутенберг, с. 285–291.

Груев, М. 2021 [2023], Архивно-информационният сектор в България – ретроспективи и перспективи, *Известия на държавните архиви*, кн. 122, с. 9–42.

Груева, Н. 2012, Представяне на Дигитална библиотека Стара Загора в Европа и възможности за включване на други библиотеки. – В: *Потребностите на информационното общество и библиотеките: хармония или конфликт? Доклади от XXI национална конференция на ББИА, Благоевград, 9–10 юни 2011 г.* София: Българска библиотечно-информационна асоциация, с. 84–88.

Гърдев, К. 1977, Историческо развитие на Българското книжовно дружество (1869–1878 г.), *Известия на държавните архиви*, кн. 34, с. 103–119.

Гърдев, К. 1978, Към историята на Българското книжовно дружество след 1878 г. до 1911 г., *Известия на държавните архиви*, кн. 35, с. 119–145.

Гърдев, К. 1978а, Тридесет години Научен архив на БАН, *Архивен преглед*, кн. 3, с. 10–15.

Даскалов, Ив. 1958, За задачите на окръжните партийни архиви, *Известия на Института по история на БКП*, кн. 3–4.

Датский ученый об архивах в Советской России, *Архивное дело*, 1926, № 7.

Денчев, Ст. 2003, Информационна среда за трансфер на технологии. София: Захарий Стоянов, 167 с.

Денчев, Ст. 2004, Мащабност, обществена значимост и социално съдържание на компютъризацията, представляваща съвкупност от информационни фондове. – В: Младенова, М. (съст.), *Ценко Цветанов и българската книжовна култура: Сборник с научни доклади от национална научна конференция, посветена на 100-год. от рождението му*. София: WINI 1837, с. 158–165.

Денчев, Ст. 2019, Информация и сигурност. София: Академично издателство „За буквите – О писменехъ“.

Дечев, Ст. 2022, Стамболов след Стамболов. История, политика и памет (1895–2020). София: Просвета.

Дикова, Ек. 2018, Дигитализирано културно наследство в НАБИС репозиториума – многообразие и специфики. – В: *Българското книжовно наследство – част от европейското културно пространство: доклади от XXVIII Национална конференция на ББИА, София, 7–8 юни 2018 г.* София: Българска библиотечно-информационна асоциация, с. 10–13.

Димитров, Г. 2014, Право на информационните и комуникационните технологии: Административноправни и технологични аспекти: електронно управление, правен режим на информацията, правен режим на криптографията, стандартизация в областта на ИКТ. София: Право и Интернет, 448 с.

Димитров, Л. 1960, За груповия архивен фонд, *Архивен преглед*, кн. 2, с. 1–7.

Димитров, М. 1989, Из историята на архивния фонд на БКП. София, 274 с. [Непубликувана монография, налична в ЦДА, ф. 1Б, оп. 97, Справочен материал № 952].

Димитрова, Ел. 2002, Интензитет и тематична насоченост на използване документалното богатство на Централен

военен архив за научни цели. – В: Коев, Ев. (съст.), *Армия, държава, общество: Юбилейна научна конференция, посветена на 50-години от създаването на Централния военен архив*. Велико Търново: Издателска къща „Витал“, с. 68–72.

Димитрова, Ир. 2019, Неизвестен ръкопис на Петко Р. Славейков, съхранен във фонда на СМРЗИ – Трявна. – В: *Обществото на знанието и хуманизмът на XXI век. Сборник с научни доклади от XVII-та национална научна конференция с международно участие, 1 ноември 2019 г.* София: Академично издателство „За буквите – О писменехъ“, с. 932–943.

Димитрова, Ир. 2022, Колекция старопечатни книги от Трявна. – В: Атанасов, Хр. & Събев, Ор. (съст.), *Българските земи в архивите и документите от XVIII–XIX век: Модерност и традиция*. София: Академично издателство „За буквите – О писменехъ“, 2022, с. 407–422.

Димова, В. 1998, Каталогът в системата на научно-справочния апарат на Централния военен архив – Велико Търново, *Известия на военните архиви*, кн. 8, с. 17–30.

Димова, В. 2002, Използвани методи и качество на описанието на документалната информация в каталозите на Централен военен архив. – В: Коев, И. (съст.), *Армия, държава, общество: Юбилейна научна конференция, посветена на 50-години от създаването на Централния военен архив*. Велико Търново: Издателска къща „Витал“, с. 62–67.

Димова, В. 2007, Каталогът в Централния военен архив – състояние и перспективи, *Архивен преглед*, кн. 3–4, с. 12–28.

Димчев, Ал. 2014, Глобална информационна инфраструктура. Роля и мисия на библиотеките в променящия се свят. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 479 с.

Динева, А. 1998, Архивното дело в Канада през втората половина на XX век, *Архивен преглед*, кн. 3–4, с. 52–63.

Дипчикова, Ал. & Тотоманова, Ан. 2009, Нови аспекти на библиотечната професия в дигиталната епоха (презентационни материали). – В: *Библиотечната професия през XXI век – промени и предизвикателства: XVIII Национална конференция на ББИА [Българска библиотечно-информационна асоциация], 19–20 юни 2008 г., В. Търново: Доклади*. София: Българска библиотечно-информационна асоциация, с. 79–80.

Добрева, М. 1989, Либерализация на достъпа до документите в ЦДИА – проблеми и новости. – В: Минцев, Д., Методиев, В. & Пискова, М. (ред.), *Актуални проблеми на архивното дело. Сборник доклади от конференция, проведена на 3 и 4 декември 1987 г. от ГУА при МС и Клуб за научно творчество на младежта*. Том 3 от поредицата „Младежко научно творчество в държавните архиви“. София, 149 с.

Дойнова, Цв. & [Славова, Ст.] 1969, Впечатления от някои моменти в работата на френските архиви, *Известия на държавните архиви*, кн. 17, с. 366–372.

Доклад за архивите в разширения Европейски съюз. 2008, Разширяване на архивното сътрудничество в Европа: план за действие. Разработен от Групата на националните експерти в областта на архивите на страните – членки на ЕС, от институциите и органите на ЕС по искане на Съвета на Европейския съюз. Публикуван в „Електронна библиотека по архивистика и документалистика“. Достъпен на (12.12.2022 г.): https://electronic-library.org/books/Book_0075.html.

Документалното богатство на град София и Софийски окръг (1878–1944 г.). Кратък справочник. I част. 1964. Под ред. на Димитров, Л., Тончева, Т., Логодашка, С., Попова, В. Съст.: Тончева, Т., Попова, В., Златков, С., Логодашка С., Савов, Н., Куфарджиева, Л., Радонов, С. София: СГОДА, 158 с.

Документи за историята на Българското книжовно дружество. 1958–1966, Сборник, Т. 1–2, Миятев, П., Димов, Г., Снегаров, Ив., Велева, Д., Върблянска, Д & Костадинова, Л. (ред.). София: БАН.

Документи за историята на Българското книжовно дружество. 1958–1966, Сборник, Т. 1–2, Миятев, П., Димов, Г., Снегаров, Ив., Велева, Д., Върблянска, Д & Костадинова, Л. (ред.). София: БАН.

Донков, Р. 1993, Археографски мотиви във възрожденския печат, *Известия на държавните архиви*, кн. 66, с. 113–144.

Донков, Р. 1996, Строителят, учителят [за Мария Кузманова/Матеева], *Архивен преглед*, кн. 1–2, с. 11–13.

Дончева, Ан. 2009, Инициативи за дигитализация на книжовното културно наследство и достъпа до него, *Библи-*

отека, год. XVI, кн. 1, с. 17–20.

Дуйчев, И. 1950, Лекции по архивистика. София: Български библиографски институт, 186 с., циклопечат.

Дуйчев, И. 1993, Лекции по архивистика. Изнесени на есенния курс за библиотекари висшисти в ББИ. Сборник, съставен от Ст. Петкова и А. Нейкова, с въвеждаща статия от В. Гюзелев. София: Университетско изд. „Св. Климент Охридски“, 353 с.

Държавните архиви. По повод 50 години от излизането на Указ 515, 10 октомври 1951 г. 2001. София: Главно управление на архивите при Министерския съвет, 168 с.

Единна схема за подреждане на фишовите в систематичните каталози на държавните архиви. Ч. II (1878–1944). 1966, Съст.: Жечева, Кл. (отговорник), Тончева, Т., Славова, Ст., Пръвчева, Н., Симеонова, Евд., Кабадаиев, Ж. & Зашева, Т. София, 53 с.

Единна схема за подреждане на фишовите в систематичните каталози на държавните архиви. Ч. III (социалистическа епоха). 1970. Съст.: Блъскова, М., Велева, Ст., Евтимов, Т., Жечева, Кл., Зашева, Т., Мишков, Г., Овчарова, Н., Симеонова, Евд., Славова, Ст. & Логодашка, С. Под ред. на Славова, Ст. & Жечева, Кл. София, 85 с.

Единна схема за подреждане на фишите в систематичните каталози на държавните архиви. Ч. II (1878–1944). II-ро изд. 1975. Съст.: Жечева, Кл., Славова, Ст., Пръвчева, Н., Тончева, Т., Петрова, Евд., Зашева, Т. & Кабадаиев, Ж. София, 78 с.

Единна схема за подреждане на фишите в систематичните каталози на държавните архиви. Ч. III (социалистическа епоха). II-ро изд. 1975. Съст.: Блъскова, М., Велева, Ст., Евтимов, Т., Жечева, Кл., Зашева, Т., Мишков, Г., Овчарова, Н., Симеонова, Евд., Славова, Ст. & Логодашка, С. Под ред. на Славова, Ст. & Жечева, Кл. София, 75 с.

Елпатьяевский, А. В. 2004, Заимствование или взаимовлияние? (Российское и западноевропейское архивоведение в 1920–30 годах и немного позже), *Труды ИАИ, т. 35. Архивистика на рубеже веков: XX–XXI*. Электронная версия. Москва.

Ефтимова, С., Тодорова, Т. & Савова, Е. 2022, Библиографски ресурси, представящи добри практики за традиционно описание, дигитализиране и съхранение на архивни материали и тяхната рефлексия върху обучението на студенти. – В: *Обществото на знанието и хуманизмът на XXI век, XX национална научна конференция с международно участие, София, 1 ноември 2022 г.* София: За буквите – О писменехъ, с. 124–135.

Желев, Й. 2007, Османотурските документи в българските държавни архиви. Състояние и перспективи, *Известия на държавните архиви*, кн. 93, с. 337–353.

Жечева, Кл. 1959, Подобряване работата по използването на документалните материали за практически цели, *Архивен преглед*, кн. 1, с. 1–5.

Жечева, Кл. 1963, Изграждане на систематични каталози в държавните архиви – нов етап в разкриването на документалните материали, *Архивен преглед*, кн. 2, с. 1–6.

Жечева, Кл. 1966, Видове каталози на документалните материали и методика за съставяне на класификационни схеми за различните каталози, *Архивен преглед*, кн. 4, с. 1–19.

Жечева, Кл. 1967, Каталогизация на документалните материали в държавните архиви, *Архивен преглед*, кн. 2, с. 1–17.

Жечева, Кл. 1978, Централният военен архив във В. Търново – съкровищница на документи за военната история на страната, *Известия на държавните архиви*, кн. 35, с. 296–298.

Златилов, В. 2019, Вътрешнофондовата класификация в документалните и архивните фондове в България 1951–1990 г. (Постижения и проблеми в теорията, методиката и практиката). Велико Търново: Фабер, 495 с.

Иванов, Г. 1976, Опитът ни по издаването на архивни каталози, *Архивен преглед*, кн. 4, с. 38–41.

Иванов, Р., Тафрова, Иванова, М. & Кавалджиева-Пенева, Н. 2021, Из документалното наследство на Георги С. Раковски. Факсимилно издание. София: Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

Иванов, Р. 2022, Документи за Българското възраждане, съхранявани в Българския исторически архив при Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. – В:

Атанасов, Хр. & Събев, Ор. (съст.), *Българските земи в архивите и документите от XVIII–XIX век: Модерност и традиция*. София: Академично издателство „За буквите – О писменехъ“, 2022, с. 389–406.

Иванова, Д. 2015, Специализиран портал, LiterNet, „Показалец“ или... как да продаваш Раковски. Достъпен на (12.12.2022 г.): <https://litternet.bg/publish29/desislava-ivanova/pokazalec.htm>.

Иванова, З. 2009, Един поглед върху ръкописното наследство на османотурски език, съхранявано в Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – София: Ч. 1, *Годишник на Висшия ислямски институт*, кн. 1, с. 247–265.

Иванова, К., Александров, Ив., Янкова, М., Здравков, К., Атанасова, Д., Петков, Р., Савова, Б., Оведенски, И., Блажев, Б., Блажева, С., Ренхарт, Ер., Рот, Б., Босели, П., Адрианс, Х., Амарал, Т., Нобре, М. & Сайбант, Ан. 2019, Мобилна дигитализация и нови тенденции в дигитализирането на писменото наследство от малки библиотеки, архиви и други подобни организации: проект Мобилна дигитализация (MobiDig): ръководство. Велико Търново: Регионална народна библиотека „П. Р. Славейков“, 120 с.

Иванова, К. 2019, Нови тенденции в дигитализирането на писменото наследство в сродни културни институции. – В: *Библиотеките – ключ към миналото – портал към бъдещето: доклади от XXIX Национална конференция на ББИА, София, 6–7 юни 2019 г.* София: Българска библиотечно-информационна асоциация, с. 47–51.

Иванова, С. 2012, Библиотеките – демократични центрове на информационното общество. – В: *Потребностите на информационното общество и библиотеките: хармония или конфликт? Доклади от XXI национална конференция на ББИА, Благоевград, 9–10 юни 2011 г.* София: Българска библиотечно-информационна асоциация, с. 32–35.

Иванова, Св. 1998, Обмен на османски документи между България и Турция, *Архивен преглед*, кн. 1–2, с. 22–27.

Иванова, Св. 1999, Историята и съвременното състояние на колекция сиджили в Ориенталския отдел на НБКМ, *Известия на държавните архиви*, кн. 74, с. 3–32.

Иванова, Св. 2002, Комплектуване, формиране и разкриване на сбирките на Ориенталския отдел на НБКМ (към Пътеводител на Ориенталския отдел на НБКМ), *Известия на държавните архиви*, кн. 79, с. 3–47.

Иванова, Св. 2009, Историкът и неговият архив [За класификационната схема на Ориенталския отдел на НБКМ]. – В: Нейкова, А. (съст.), *Университетски четения по архивистика. Т. 1, Национална научна конференция „Българската университетска архивистика като образователен модел – история и бъдеще“, проведена на 18–19 април 2005 г.* Велико Търново: Фабер, с. 282–295.

Игнатова, А. 2000, Приносът на военното ведомство при изграждането на печатната изворова база на българската историческа наука в периода до създаването на Държавен архивен фонд, *Известия на държавните архиви*, кн. 80, с. 59–89.

Игнатова, А. 2001, Сборниците с нормативно-разпоредителни документи на Военното ведомство като печатна изворова база, *Архивен преглед*, кн. 1–2, с. 18–28.

Игнатова, А. 2008, Достъпът до документите от Националния архивен фонд (история и съвременно състояние на проблема). – В: *България, българите и Европа – мит, история, съвремие, т. II. Научна конференция, 31 октомври 2007 г.* Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, с. 219–236.

Игнатова, А. 2009, За дигитализацията на българското културно-историческо наследство. – В: *България, българите и Европа – мит, история, съвремие. Т. III. Научна конференция в памет на д-р Иван Велков и проф. Велизар Велков, 31 октомври 2008.* Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, с. 390–402.

Игнатова, А. 2013, Националното документално наследство и българските музеи (1878–1989 г.). Велико Търново: Фабер, 198 с.

Игнатова, А. 2013а, Проблемът за достъпа до информационните ресурси на българските музеи (основни аспекти). – В: *Ние в науката и науката в нас: в чест на 50-годишнината на проф. д-р Петко Ст. Петков.* Велико Търново: Фабер, с. 600–614.

Игнатова, А. 2018, Първите декрети по централизацията в архивното дело на Руската съветска федеративна социалистическа република, *Архивен преглед*, кн. 2, с. 20–29.

Игнатова, А. 2018а, Регистрацията на документите от Националния архивен фонд, съхранявани в музеите (основни аспекти). – В: *Музеи и общини 2. Сборник материали от Националната научна конференция „Музеи и общини“, проведена на 30 и 31 март 2017 г. в град Трявна*. Велико Търново: Фабер, 2018, с. 214–227.

Игнатова, А. 2019, Централният военен архив в края на XX век, *Архивен преглед*, кн. 1, с. 153–163.

Игнатова, М. 2016, Библиотеките в дигиталната ера – митове и реалност. – В: *Динамични библиотеки – достъп, развитие, промяна: доклади от XXVI Национална конференция на ББИА, София, 9–10 юни 2016 г.* София: Българска библиотечно-информационна асоциация, с. 49–51.

Илиев, О. & Попковачева-Терзиева, М. 2012, Участие в първата редовна среща на европейски архивисти по проекта АРЕх (Архивен портал на Европа), *Архивен преглед*, кн. 1, с. 11–14.

Йорданов, В. 1930, История на Народната библиотека в София. По случай 50-годишнината ѝ. 1879–1929. София: Народна библиотека, 360 с.

Йотов, Й. 1958, Военно-историческият архив при Министерството на народната отбрана, *Исторически преглед*, кн. 1, с. 108–112.

Йотов, Й. & Андропова, Л. 1961, Военноисторически архив. – В: *Десет години централизирано архивно дело в Народна република България*. София: Министерство на вътрешните работи, Архивен отдел, с. 27–32.

Ихчиев, Д. 1910, Турските документи на Рилския манастир. София: Рилски манастир, 819 с.

Калайджиева, К. 2003, Материали за историята на Народната библиотека 1944–1978. София: Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

Калайджиева, К. 2018, История на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ 1944–1978 и въпроси за съвременното ѝ развитие. София: НБКМ, 553 с.

Калифано, Е. [Califano, Elio]. 1969, Проучване на възможностите за прилагане на електронните и механографски средства при обработката на архивната документация и при администриране на архивните служби. Рим, 55 с. [Към доклад на същата тема на 5-ия Международен архивен конгрес, Брюксел, 1964 г.]. Превод от фр.: Ст. Славова и Ев. Куюмджиева. Библиотека на ДА „Архиви“. Машинопис.

Калчева, М. 2002, 50 години Централен военен архив – град Велико Търново. – В: Коев, И. (съст.), *Армия, държава, общество: Юбилейна научна конференция, посветена на 50-години от създаването на Централния военен архив*. Велико Търново: Издателска къща „Витал“, с. 28–36.

Калчева, Р. & Димчева, К. 2010, Проектът Варненска дигитална библиотека – реално присъствие в Европеана. – В: *Съвременната библиотека – център за информация и знание: доклади от XX национална конференция на ББИА, София, 9–10 юни 2010 г.* София: Българска библиотечно-информационна асоциация.

Каров, Ив. 1984, Архивистите и върховите постижения на научно-техническия прогрес, *Архивен преглед*, кн. 1, с. 6–13.

Кацунов, В. 2016, Модерни технологии за съхраняване на документалното богатство в Научния архив на БАН, *Архивен преглед*, кн. 2, с. 105–108.

Кашъмов, Ал. 2013, Достъп до информация и повторна употреба на информация. Проблеми и тенденции в Европа, *Информационен бюлетин на ПДИ*, кн. 5 (113).

Кендерова, Ст. 2003. Пазителка на писменото наследство на Изтока, *Библиотека*, кн. 6, с. 58–64.

Кендерова, Ст. 2016, Отдел „Ориенталски сбирки“ при Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ и неговият фонд, *Библиотека*, кн. 6, с. 197–210.

Керен, Ц. 2009, Еврейската общност в Русчук. От периферия на Османската империя до столица на Дунавския вилает 1788–1878. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 354 с.

Киркова, Л. 1960, Към историята на научно-справочния апарат в българските архиви. – В: Бурмов, Ал. (ред.), *Изследвания в чест на Марин Дринов*. София: БАН, с. 449–458.

Кирова, Е. 1962, Училищните и ученически библиотеки през епохата на Възраждането. София.

Кисъв, Ив. 1982, За съвместната работа на музеите и архивите, *Архивен преглед*, кн. 3, с. 3–4.

Китова, М. 1981, Описанието при научно-техническата обработка на личните архивни фондове, *Архивен преглед*, кн. 3, с. 16–23.

Книжовното наследство в българските библиотеки. Резултати от проучване. 2011. София: Българска библиотечно-информационна асоциация. Виж (достъпно на 12.12.2022 г.): https://www.lib.bg/kragli_masi/Knizhovno_nasledstvo_doklad.pdf.

Коев, И. 1998, Проблеми на проектирането и изграждането на автоматизирана система на военните архиви (АСВА), *Известия на военните архиви*, кн. 8, с. 41–52.

Кокс, Р. Дж. 1992, Стандартизация на методите и начините на работа в архивното дело: средство на информационната епоха, *Архивен преглед*, кн. 1–2, с. 39–52.

Колева-Звънчарова, М. 2016, Третият по големина и значимост в света османотурски архив: проблеми и задачи, *Архивен преглед*, кн. 2, с. 86–89.

Конева, К. 2012, Развитие на системата от електронни ресурси и услуги на Столична библиотека в съвременната информационна среда. – В: *Потребностите на информационното общество и библиотеките: хармония или конфликт? Доклади от XXI национална конференция на ББИА, Благоевград, 9–10 юни 2011 г.* София: Българска библиотечно-информационна асоциация, с. 103–108.

Костадинова, Л. 1965, Изграждане на систематичния каталог в Архива на БАН, *Известия на държавните архиви*, кн. 10, с. 12–18.

Костадинова, Л. 1966, Класификационна схема на каталога в Архива на БАН, *Известия на Научния архив*, кн. III. 1966, с. 43–49.

Костадинова, Л. 1973, Каталогизация документалних материалов в центральном ведомственном архиве Болгарской академии наук, *Известия на Централната библиотека при БАН*, кн. 7, с. 119–141.

Костов, Мл. 1962, За дейността на партийните архиви, *Известия на Института по история на БКП*, т. 9. София: Институт по история.

Кочанкова, А. 2006, Български институции: устройствена практика и документално наследство (1879–1912). София: Херон Прес, 245 с.

Кочанкова, А. 2013, Българско документално наследство: Архиви и институции на паметта. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 327 с.

Кочанкова, А. 2018, Български институции и документално наследство. Изследвания и анализи. Велико Търново: Фабер, 339 с.

Кратък пътеводител за документалното богатство на Коларовградски окръг (1816–1944), част I. 1965. Коларовград, 78 с. Циклопечат.

Крачанов, Ив. 2018, Създаване и развитие на Дигитална библиотека – опитът на Народната библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив. – В: *Българското книжовно наследство – част от европейското културно пространство: доклади от XXVIII Национална конференция на ББИА, София, 7–8 юни 2018 г.* София: Българска библиотечно-информационна асоциация, с. 5–9.

Крачанов, Ив. 2021, Трансформация на дигиталните колекции в Народна библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив. – В: *Библиотеките в дигиталната епоха: доклади от XXX Национална конференция на ББИА, София, 15–16 октомври 2020 г.* София: Българска библиотечно-информационна асоциация, с. 54–58.

Кромноу, А. 1977, Оценка на съвременни материали. Доклад на VIII-ми международен конгрес на архивите, 1976 г., Вашингтон. – Във: *Въпроси на архивистиката. Преводни статии (в помощ на окръжните партийни архиви)*, № 23, ч. 2. София: Централен партийен архив, с. 208–235.

Кръстев, Т. 1988, Анализ и изводи от извършеното микрофилмиране в ЦПА на ЦК на БКП на партийни документи, съхранявани в музеите. – В: Стоянов, Пр., Георгиев, Ст., Петкова, Ст., Русинова, Ем. & Кръстев, Т. (ред.), *Актуални проблеми в работата с историко-партийната доку-*

ментация. Сб. доклади от научно-приложен семинар (10–14 октомври 1988 г.). София: Отдел „Деловодство“ на ЦК на БКП, Централен партийен архив, с. 133–135.

Кръстева, М. 2022, Научният архив на Българската академия на науките по време на извънредна епидемична обстановка (13 март 2020 г. – 1 април 2022 г.). – В: *Обществото на знанието на хуманизмът на XXI век. Сборник с научни доклади от XX национална научна конференция с международно участие, 1 ноември 2022 г.* София: За буквите – О писменехъ, с. 285–293.

Кръстева, Р. 2016, Стандартизация и стандарти в архивната дейност, *Архивен преглед*, бр. 2, с. 109–112.

Кузманова, М. 1955, Единство на принципите при изграждане на класификационната схема, *Архивен преглед*, кн. 2, с. 3–8.

Кузманова, М. 1959, Разпределение на документалните материали от Държавния архивен фонд между архивите в България, *Известия на Архивния институт при БАН*, кн. 2, с. 23–34.

Кузманова, М. 1962, Архивният фонд – основна класификационна единица за организиране на документите в българските архиви, *Годишник на СУ, Идеологически катедри*, том LVI, с. 275–328.

Кузманова, М. 1966, История на архивите и организация на архивното дело в България. София: Наука и изкуство, 258 с.

Куфарджиева, Л. 1974, Належащи допълнения в Единната схема за класификация, част II и III, и някои пояснения към нея, *Архивен преглед*, кн. 4, с. 5–17.

Личева, Т. 2022, Цифрови трансформации в архивното дело: монография. София: НТС по машиностроене Индустрия – 4.0.

Логодашка, С. 1973, За издаването на инвентарни описи, *Известия на държавните архиви*, кн. 26, с. 29–34.

Манева, В. 2010, Използване на обектите на културното наследство в музейните колекции, архивите и библиотеките чрез средствата на дигиталните технологии, *Съвременно право*, год. 21, бр. 5, с. 63–78.

Манов, А. 1967, Октомврийската революция, развитието

на съветското държавно и партийно архивно дело и използването на неговия опит в България, *Известия на Научния архив на БАН*, кн. 4, с. 3–16.

Маринов, Ал. 1982, За ефективността от използването на систематичния каталог и другите информационни форми, *Архивен преглед*, кн. 1, с. 37–46.

Марков, Н. 2004, Трансфер на знания в областта на дигитализацията на културното и научно наследство в България. Начална среща и международен семинар, *Архивен преглед*, кн. 3–4, с. 37–39.

Марков, Н. 2011, Методически документи за изграждане на дигитален архив на Държавна агенция „Архиви“, *Архивен преглед*, кн. 1, с. 84–86.

Марчева, Р. 2000, Дигитализацията като метод за съхранение на библиотечни и архивни материали, *Архивен преглед*, кн. 3–4, с. 36–39.

Матеева, М. 1980, Архивите в древността, *Известия на държавните архиви*, кн. 40, с. 83–110.

Матеева, М. 1982, Архивите в античния свят, *Известия на държавните архиви*, кн. 44, с. 51–90.

Материали от националната конференция „Научно-техническите, кино-фото-фоно и машиночитаемите документи – съставна част на Държавния архивен фонд“, ноември 1982 г. Т. VI от поредицата „Научни конференции по архивознание“, 1983. Ред.: Петкова, Ст., Нашева, Св., Анчова, К., Бурмова, М. & Нешева, Ж. София: Централно управление на архивите, 182 с.

Материали от Националната конференция по научната организация на труда при каталогизацията и информационната дейност, ноември 1977 г. Т. IV от поредицата „Научни конференции по архивознание“, 1985. Ред.: Славова, Ст., Жечева, Кл. & Нашева, Св. София: Централно управление на архивите, 176 с.

Материали от Националната конференция „Научно-справочен апарат в архивите и пътища за усъвършенствването му“, ноември 1986 г. Т. X от поредицата „Научни конференции по архивознание“, 1987. Ред.: Петкова, Ст., Минцев, Д., Жечева, Кл. & Пандева, Зл. София: Централно управление на архивите, 506 с.

Матинян, Аш. 1986, Чуждият опит по автоматизацията на архивните дейности и изграждането на машиночитеми архиви (обзор). София, 49 с.

Методиев, В. 1991, Използването на документи в архивите – понятийни и същностни аспекти, *Архивен преглед*, кн. 3, с. 17–19.

Методически кодекс. 1982. Съст.: Петкова, Ст. (научен ръководител), Анчова, К., Бурмова, М., Нашева, Св., Нейкова, А., Нешева, Ж., Пискова, М., Бояджиев, Ив., Гиздов, Л., Митева, П., Парушева, К. & Тончев, А. София, ГУА при МС, 726 с. В отделно издание: Методически кодекс. Предметен ключ. София, 1986, 42 с. Достъпен в (12.12.2022 г.): Електронна библиотека по архивистика и документалистика „Акад. Иван Дуйчев“, линк: https://electronic-library.org/content/archivology_lows.php.

Методически кодекс. 2013, Свитъци I–VI. София: Държавна агенция „Архиви“. Наличен и на интернет страницата на ДА „Архиви“.

Миланова, М. 2009, Нови правила за каталогизация в дигитална среда. – В: *Библиотечната професия през XXI век – промени и предизвикателства: XVIII Национална конференция на ББИА [Българска библиотечно-информационна асоциация], 19–20 юни 2008 г., В. Търново: Доклади*. София: Българска библиотечно-информационна асоциация, с. 92–99.

Милачкова, П. 2004, Електронен архив на Коминтерна, *Архивен преглед*, кн. 2, с. 84–86.

Милчева, М., Цеков, Н., Гълъбова, Г., Бучова, И. & Атанасов, Хр. 2016, Архивите и информационната среда: Информационна система на държавните архиви (ИСДА). – В: Нейкова, Ан. (съст.), *Университетски четения по архивистика. Т. 4, IX научна конференция „Университетското професионално архивно образование и архивно-информационният сектор – реалности и предизвикателства“, проведена на 16–17 април 2015 г.* София: СУ „Св. Климент Охридски“, с. 29–41.

Минцев, Д. 1958, По някои въпроси на първичната обработка, *Архивен преглед*, кн. 4, с. 1–4.

Минцев, Д. 1966, Едно непретенциозно издание с голяма справочна стойност, *Известия на държавните архиви*, кн. 11, с. 204–211. [Рецензия] за: Документалното богатство

на град София и Софийски окръг (1878–1944). Кратък справочник. Част I. София, 1964, 159 с. Циклопечат.

Минцев, Д. 1968, Към въпроса за архивното законодателство в България, *Известия на НА БАН*, кн. 4, с. 17–32.

Минцев, Д. 1975, Административно-териториалното устройство на страната и отражението му в организацията и работата на държавните архиви, *Известия на държавните архиви*, кн. 29, с. 21–38.

Минцев, Д. 1975а, Профилиране на Централния държавен технически архив, *Архивен преглед*, кн. 2, с. 13–18.

Минцев, Д. 1978, Нормативни актове по архивното дело в България (1945 – юни 1977 г.), *Известия на държавните архиви*, кн. 36, с. 45–132.

Минцев, Д. 1978а, Освобождението на България и архивното дело, *Известия на държавните архиви*, кн. 35, с. 53–65.

Минцев, Д. 1981, Подготовка за издаване на архивни каталози, *Архивен преглед*, кн. 2, с. 20–33.

Минцев, Д. 1982, Проблеми на комплектуването и използването на архивни фондове и документи от личен произход, *Архивен преглед*, кн. 1, с. 3–9.

Минцев, Д. 1987, Увод. – В: Минцев, Д., Методиев, В. & Пискова, М. (ред.), *Актуални проблеми на архивното дело. Сборник доклади от конференция, проведена на 3 и 4 декември 1987 г. от ГУА при МС и Клуб за научно творчество на младежта*. Том 3 от поредицата „Младежко научно творчество в държавните архиви“. София, с. 17–18.

Минцев, Д. 1995, Лекции по архивистика на Иван Богданов (1), *Известия на държавните архиви*, кн. 70, с. 43–73.

Минцев, Д. 1996, Лекции по архивистика на Иван Богданов (2), *Известия на държавните архиви*, кн. 71, с. 25–65.

Минцев, Д. 1997, Проектозакони за създаване на архивна система в България, *Известия на държавните архиви*, кн. 74, с. 69–106.

Минцев, Д. 2000, Българската архивна терминология, *Архивен преглед*, кн. 1–2, с. 23–33.

Минцев, Д. 2000а, Към историята на централизираното архивно дело в България, *Известия на държавните архиви*, кн. 80, с. 5–30.

Митев, Пл. 1999, Българското възраждане: Лекционен курс. София: Полис.

Митрева, Н. 1981, Инвентарните описи на архивните фондове като средство за информация, *Архивен преглед*, кн. 3, с. 10–16.

Миятев, П. 1937, За български държавен архив, *Зора*, № 53–63.

Миятев, П. 1957, Архивното дело в България от Освобождението до създаването на Държавен архивен фонд през 1951 г., *Известия на Архивния институт при БАН*, т. 1, с. 21–44.

Миятев, П. 1974, Диаманди Ихчиев (120 години от рождението му), *Исторически преглед*, кн. 6, с. 94–96.

Модева-Нанкова, М. 2016, Библиотеки и културен туризъм: възможности и предпоставки за развитие. София: За буквите – О писменехъ, 362 с.

Модева-Нанкова, М. 2016а, Европейските фондове и програми за подкрепа на културното наследство: учебно помагало. София: За буквите – О писменехъ, 107 с.

Националната архивна система от гледна точка на нейното доизграждане. 1982, Предварителен доклад на Научноизследователската лаборатория по архивознание и документознание в Разработващия блок на ГУА при МС. Под ред. на Ст. Петкова, авторски колектив: Анчова, К., Бурмова, М., Нейкова, А., Нешева, Ж., Пискова, М., Петкова, Ст., Тончев, А. София, 133 с.

Нашева, Св. 1980, Към въпроса за наблюдаване интензивността на използване на архивните фондове, комплексите от фондове и различните категории документи, *Известия на държавните архиви*, кн. 39, с. 27–46.

Недялкова, Р. 2008, Опитът на чешките архиви в работата с електронните документи, дигитализацията, използването и публикуването в интернет, *Архивен преглед*, кн. 1–2, с. 20–26.

Недков, Б. 1948, Ориенталистиката в Софийската народна библиотека, *Годишник на ББИ за 1945–1946*, с. 226–239.

Недков, Б. 1954а, Ориенталският отдел на Държавната библиотека „Васил Коларов“, *Известия на ДБВК*, с. 113–125.

Недков, Б. 1954б, Ориенталският отдел на Държавната

библиотека „Васил Коларов“, *Исторически преглед*, кн. 2, с. 115–120.

Недков, Б. 1960, България и нейните земи през XII век според „Географията“ на Идриси. София: Наука и изкуство.

Нейкова, А. 1980, Документалните публикации за Възраждането в периодичните издания – начален етап на археографска дейност, *Известия на държавните архиви*, кн. 40, с. 55–70.

Нейкова, А. 1981, Археографската дейност във връзка с възрожденското документално наследство през периода от 1908 г. до 9.IX.1944 г., *Известия на държавните архиви*, кн. 41, с. 41–62.

Нейкова, А. 1981a, Предназначение, тематика и видове документални издания за историята на Възраждането, *Известия на държавните архиви*, кн. 42, с. 35–50.

Нейкова, А. 1982, Всеки важен въпрос, *Отечество*, кн. 7.

Нейкова, А. 1992, Идеи и програми за издирване и публикуване на писмени извори за българската история, *Годишник на СУ – Ист. фак.*, т. 84–85, с. 287–325.

Нейкова, А. 1993, Петър Мутафчиев и идеята за „Monumenta Bulgariae Historica“, *Известия на държавните архиви*, кн. 66, с. 5–25.

Нейкова, А. 1994, Документални свидетелства за дейността на проф. Ив. Шишманов като археограф, *Известия на държавните архиви*, кн. 67, с. 337–347.

Нейкова А. 1997, Приносът на проф. Петър Мутафчиев към печатната изворова база на българската историческа наука. – В: Попнеделев, Т. (ред.), *Професор Петър Мутафчиев – познат и непознат*. София: ВаСиЛ, с. 114–126.

Нейкова, А. 2007, Архиви и общество. София: Софи-Р, 296 с.

Нейкова, А. 2009, Трансформацията на съвременните архиви и университетската архивистика като образователен модел. – В: Тотоманова, Ан. & Панчева, Цв. (съст.), *Пътят към книгите и информацията: Юбилеен сборник, посветен на 65-годишнината на Татяна Янакиева*. София: Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, с. 446–450.

Нейкова, А. 2010, Българската архивна реформа и съд-

бата на архивите на бившите специални служби, *Библиотека*, кн. 2–3, с. 122–130.

Нейкова, А. & Христова-Пенджекова, Р. (съст.), 2014, Архивите във виртуалното пространство [учебно помагало, електронно издание]. София, 588 с.; сайт (13.02.2022 г.): electronic-library.org.

Нейкова, А. 2016, Стратегии, политики и проблеми във връзка с дигитализацията на информационните ресурси на архивите, *Архивен преглед*, кн. 2, с. 90–99.

Нейкова, А. 2017, Българският модел на развитие на архивно-информационния сектор: между традициите и универсализма. – В: Нейкова, Ан. (ред.), *Университетски четения по архивистика, т. V, X научна конференция „Архивология, професионално образование по архивистика и архивни институции – Quo Vadis?“*, проведена на 18–19 април 2016 г. София: David Holding Company, с. 9–23.

Нейкова, А. 2019, Компютърната архивистика и предизвикателствата за архивната терминология. – В: Димитров, Д. (съст.), *Империи и имперско наследство на Балканите: сборник в чест на 70-годишнината на проф. Людмил Спасов. Т. 2, Ново време и Съвремие*. Пловдив: [Фондация Българско историческо наследство], с. 505–521.

Нейкова, А. 2019а, Археография и публикаторска дейност в контекста на дигитализацията на информационните ресурси на архивите. – В: Нейкова, Ан. (ред.), *Университетски четения по архивистика, т. VII. XII научна конференция „Специалните исторически дисциплини в университетското архивно образование, архивната практика и изследванията по история“*, проведена на 18–19 април 2018 г. София: [Макрос], с. 9–15.

Нинов, Д. 2013, Модел на база данни за управление на учреденски архив, съхраняващ аудио-визуални документи и такива на хартиен носител. – В: Нейкова, Ан. & Аврамов, Ив. (съст.), *Университетски четения по архивистика, Т. 2, „60 години българска университетска архивистика и 10 години специалност „Архивистика и документалистика“ в СУ „Св. Климент Охридски“: юбилейна научна конференция, проведена на 18–19 април 2012 г.* София: [Инвестпрес], с. 112–121.

Нонева, З. & Павлова-Харбова, Ел. 1977, Из опыта на Българския исторически архив при НБКМ по комплектуването и научно-техническата обработка на документалните материали, *Архивен преглед*, кн. 4, с. 39–51.

Нонева, З. 1979, Ръкописно-документалните богатства на Народна библиотека „Кирил и Методий“, *Архивен преглед*, кн. 1, с. 5–12.

Нугаре, Кр. 1997, Влияние на информационните технологии в архивите и архивната дейност, *Архивен преглед*, кн. 3–4, с. 5–28.

Обзор на архивните фондове, колекции и единични постъпления, съхранявани в Български исторически архив при НБКМ. 1963–2006, Кн. I–IX, София: Наука и изкуство.

Опис № 1 на ф. 849. Фондообразувател Тодор Боров (Тодор Цветанов Тодоров), 2019. София: Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

Османо-турски документи в Дирекция „Окръжен държавен архив“ – Смолян. Ч. 1 (1694–1918). 1980, Съст. и прев.: Стайкова, Цв. Смолян.

Османо-турски документи в Държавен архив – Пловдив (1720–1921). 1995, Каталог на документи. Съст.: Маринов, Ал. Пловдив: Държавен архив, 96 с.

Отворени данни и прозрачно управление, 2015. София: Изследвания на Института по публична администрация. Достъпно на (19.12.2022 г.): https://www.ipa.government.bg/sites/default/files/open_data_and_open_government.pdf.

Павлова, И. 2007, Дигитални библиотеки и достъп до информационни ресурси: Защита на дигитални колекции. София: За буквите – О писменехъ, 221 с.

Павлова, И. 2008, Съхранение на дигиталните информационни ресурси и архивни документи, *Трудове на СВУБИТ*, т. 7, с. 279–283.

Панайотов, И. 1956, Български исторически архив при ДБВК, *Известия на ДБВК за 1954 г.*, с. 101–113.

Панайотов, П. 1961, Десет години Централен държавен исторически архив. – В: *Десет години централизирано архивно дело в Народна република България*. София: Министерство на вътрешните работи, Архивен отдел, с. 9–14.

Панайотов, П. 1973, Архивното дело в Народна република България на нов етап, *Известия на държавните архиви*, кн. 26, с. 3–18.

Панчева, П. 2002, Някои проблеми на комплектуването на архивни документи в Централен военен архив. – В: Коев, И. (съст.), *Армия, държава, общество: Юбилейна научна конференция, посветена на 50-години от създаването на Централния военен архив*. Велико Търново: Издателска къща „Витал“, с. 56–61.

Панчева, Цв. 2010, Дигитализацията на краеведски документи: възможности за опазване и достъп до книжовното наследство в региона, *Библиотека*, том XVII, кн. 5, с. 115–121.

Панчева, Цв. 2013, Феноменът „Световна дигитална библиотека“, *Библиотека*, том XX, кн. 5, с. 74–90.

Панчева, Цв. 2013а, Модерната обществена библиотека – създател и посредник в разпространението на местни електронни ресурси, *Библиотека*, том XX, кн. 2–3, с. 67–77.

Пейков, И. 1961, Десет години Централен държавен архив на Народна република България. – В: *Десет години централизирано архивно дело в Народна република България*. София: Министерство на вътрешните работи, Архивен отдел, с. 15–21.

Пейков, П. 2010, Нови положения и проблеми в българското архивно законодателство. Доклад на Първата международна конференция на архивистите от славянските страни, Словения, 6–11 октомври 2010 г., *Архивен преглед*, кн. 3–4, с. 7–10.

Пейков, П. 2014, Специализираните архиви по чл. 33, ал. 1 от Закона за НАФ, важна съставна част от Националния архивен фонд, *Архивен преглед*, кн. 1, с. 244–246.

Пейков, П. 2018, Държавните архиви и формирането на Националния архивен фонд 1951–2016 г. София: Авангард прима, 250 с.

Пейковска, П. 1990, Будапещенският столичен архив (Възникване и развитие, структура, документи за българската история), *Архивен преглед*, кн. 2, с. 65–75.

Пейковска, П. & Петкова, Ст. 2019, Евдокия Петрова –

виден български архивист и изворовед, *Известия на държавните архиви*, кн. 115–116, с. 589–613. Достъпно и в платформата Academia.edu.

Пенджекова-Христева, Р. 2016, Теория на тоталните архиви и устната история, *Архивен преглед*, бр. 2, с. 78–85.

Пенджекова-Христева, Р. 2021, Архивите като научна лаборатория и предизвикателство за изследователите в цифровото общество, *История*, кн. 2, с. 165–176.

Пенджекова-Христева, Р. 2021 [2023], Съвременни проблеми и предизвикателства при реализацията на електронни публикации на архивни документи, *Известия на държавните архиви*, кн. 122, с. 92–100.

Пенев, О. 2011, Международна конференция „Архивите в Интернет: опит, предизвикателства, визии“, 23–25 ноември 2010 г., Виена, Австрия, *Архивен преглед*, кн. 1, с. 6–14.

Пенкова, М. 1968, Някои проблеми за каталогизирането на документалните материали, *Архивен преглед*, кн. 1, с. 38–43.

Петева, Ир. 2008, Основни принципи на достъп до информация, *Трудове на Специализираното висше училище по библиотекознание и информационни технологии*, т. 7, с. 267–278.

Петева, Ир. 2014, Информационни технологии в публичната администрация. София: За буквите – О писменехъ, 224 с.

Петкова, Ст. (същата – Славова, Ст.) 1983, Научно-техническите, кино-фото-фоно и машиночитаемите документи – съставна част на Държавния архивен фонд. – В: *Научни конференции по архивознание, т. VI*. София: Главно управление на архивите при Министерски съвет, с. 9–25.

Петкова, Ст. 1986, Увод в архивознанието. Лекции. Велико Търново: Печатница при ВТУ „Кирил и Методий“, 195 с.

Петкова, Ст. 1987, Възникване и развитие на възгледите за системност на научно-справочния апарат към архивните документи. – В: *Научни конференции по архивознание, т. VI*. София: Главно управление на архивите при Министерски съвет, с. 10–27.

Петкова, Ст. 1987а, Към въпроса за влиянието на научно-техническата революция върху пофондовата организация на архивните документи, *Архивен преглед*, кн. 3, с. 31–37.

Петкова, Ст. 1987б, Постигания и проблеми при автоматизацията на информационното търсене в архивите на България. – В: *Научно-приложни семинари и конференции (Отдел „Деловодство“ на ЦК на БКП, Централен партиен архив), кн. 1*, София. „Задачи на партийните архиви в духа на решенията на XIII конгрес на БКП“, с. 183–197. Достъпно и в платформата Academia.edu.

Петкова, Ст. 1989, За действителните и мнимите проблеми и за отговорността на научния работник [По повод на систематичните каталози в държавните архиви], *Архивен преглед*, кн. 1, с. 47–56.

Петкова, Ст. 1990, Българските архиви и превръщането на машиночитаемите документи в реална част на Държавния архивен фонд, *Известия на държавните архиви*, кн. 59, с. 5–47.

Петкова, Ст. 1993, Специфика на фондовете от първоизточници и интеграция на информационната дейност в архиви, библиотеки и музеи, *Архив за поселищни проучвания*, кн. 3–4, с. 3–17.

Петкова, Ст. 1994, Увод в архивознанието. Второ допълнено и преработено издание. Велико Търново: Университетско изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 235 с.

Петкова, Ст. 1996, Достъпът до архивна информация, *Архив за поселищни проучвания*, кн. 1–2, с. 134–137.

Петкова, Ст. 1997, Лексикографски опити и постижения в архивната област, *Архив за поселищни проучвания*, кн. 1–2, с. 3–33.

Петкова, Ст. 1998, Увод в архивознанието. Трето издание. Велико Търново: Университетско изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 235 с.

Петкова, Ст. 2001, Електронните документи като обект на дълготрайно запазване, *Архивен преглед*, кн. 1–2, с. 30–43.

Петкова, Ст. 2004, Автоматизираните информационни системи в българската администрация – предпоставка за участие в глобалния обмен на данни. – В: Янкова, В. (ред.), *Международна конференция „Предизвикателства пред образованието и науката в контекста на глобализацията“*, т. 3. Бургас: Бургаски свободен университет, с. 163–168.

Достъпно и в платформата Academia.edu.

Петкова, Ст. 2004а, Изписването на архивния шифър, *Архивен преглед*, кн. 3–4, с. 40–43. Достъпно и в платформата Academia.edu.

Петкова, Ст. 2006, Етичният кодекс на архивиста.– В: Русев, Ив. & Мишков, Хр. (ред.), *Историята – начин на употреба: Историческото наследство в пропагандата, масовата култура, туристическата индустрия: XI Понтийски четения, Варна, 13–14 май 2005*, с. 295–308; също: *Архивен преглед*, 2006, кн. 1–2, с. 61–70.

Петкова, Ст. 2006а, Компютърът, Мрежата и историческите извори, *Научни трудове – Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“*. История, т. 1, кн. 1, с. 579–587.

Петкова, Ст. 2006б, Достъпът до архивни документи, съхранявани в музеите. Материали за размисъл, *Архивен преглед*, кн. 3–4, с. 33–41 и в: Павловска, Цв. & Параскевов, В. (съст.), *Историкии. Т. 2, Научни изследвания в чест на доцент д-р Стоян Танев по случай неговата 70-годишнина*. Шумен: Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“, с. 744–755.

Петкова, Ст. 2008, Законът за Националния архивен фонд от 2007 г. и документалното наследство на страната, *Архивен преглед*, кн. 3–4, с. 7–23.

Петкова, Ст. 2009, Щрихи към историята на българските архиви, *Архивен преглед*, кн. 3–4, с. 15–29.

Петкова, Ст. 2010, Проф. Петър Миятев и началото на централизирано архивно дело в България, *Известия на държавните архиви*, кн. 100, с. 30–47.

Петкова, Ст. 2011, Увод в архивознанието. IV изд. Велико Търново: Унив. издателство на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, 257 с. Достъпно и в платформата Academia.edu.

Петкова, Ст. 2011а, Иван Богданов – убеден и искрен привърженик на централизацията в архивното дело на България, *Известия на държавните архиви*, кн. 100, с. 149–234.

Петкова, Ст. 2011б, Съпротивата срещу Указ 515 – причини и последствия. (Щрихи към историята на българските архиви 2), *Архивен преглед*, кн. 2, с. 34–143.

Петкова, Ст. 2012, За едно приносно изследване на поли-

тиката по отношение на достъпа до документите, съхранявани в архивите [по повод на: Цветкова, Ралица. История и организация на достъпа до архивите. София, НБКМ, 2012, 224 с.], *Известия на държавните архиви*, кн. 103–104, с. 418–431.

Петкова, Ст. 2014, Иван Богданов и българската архивистика. – В: Петкова, Ст. & Звънчаров, Ив. *Богданов, Иван. Архивология*. София: Издателство на НБУ, с. 9–69.

Петкова, Ст. 2015, Архивистика. Избрано 1960–2015. София: Академично издателство „За буквите – О писменехъ“, 615 с.

Петкова, Ст. 2016, Документите (в собствения смисъл на думата) като специфичен източник на информация. – В: *Обществото на знанието и хуманизмът на XXI век*. София: Академично издателство „За буквите – О писменехъ“, с. 182–188.

Петкова, Ст. 2017, Димитър Минцев (1929–2007). Биобиблиография, *Архивен преглед*, кн. 2, с. 9–24. Достъпно и в платформата Academia.edu.

Петкова, Ст. 2017а, Общото и различното между професията на архивиста и сродните ѝ професии. – В: Нейкова, Ан. (ред.), *Университетски четения по архивистика, т. V, X научна конференция „Архивология, професионално образование по архивистика и архивни институции – Quo Vadis?“*, проведена на 18–19 април 2016 г. София: David Holding Company, с. 91–101.

Петкова, Ст. 2017б, Архив в музея. Интервю, *Българска етнология*, кн. 4, с. 460–464.

Петкова, Ст. 2018, Рецепцията зад граница на теорията за Единен държавен архивен фонд, *Архивен преглед*, кн. 2, с. 38–44.

Петкова, Ст. 2019, История и организация архивного дела в Болгарии. – В: Хорхордина, Т. И. (ред.), *Всеобщая история архивов. Ч. 1. Архивы Европы*. Москва: ИАИ при РГГУ, с. 217–269. Достъпно и в платформата Academia.edu.

Петкова, Ст. 2019а, История и организация архивного дела в Болгарии. Публикуван в Academia.edu текст на проф. Стефка Петкова, който е по-широк, първоначален вариант на „Глава 5. История и организация архивного дела в Болгарии“ в изданието: *Всеобщая история архивов. История и*

организация архивного дела в странах Европы. Учебник. Часть I. Москва, Российский Государственный Гуманитарный Университет, с. 217–269. Достъпен на (12.12.2022 г.): <https://www.academia.edu>.

Петкова, Ст. 2020, Разбирането за архив днес, и малко по-назад във времето. – В: Кочанкова, Ан. (съст.), *Архиви и история: взаимодействия, перспективи. Сборник доклади от национален семинар, София, СУ „Св. Климент Охридски“, 16–17 октомври 2019*. София: Херон Прес, с. 11–19.

Петкова, Ст. 2021, Известното и не толкова, за изучаването на архивистика и сродните ѝ дисциплини. Неизползваните извори. – В: Кочанкова, Ан. (съст.), *Архиви и история: пътища на познанието. Сборник доклади от национален семинар, София, СУ „Св. Климент Охридски“, 19–20 октомври 2020 г.* София: Херон Прес, с. 11–21.

Петкова, Ст. 2021а, Лекции и изследвания на архивисти за историята на държавните институции в България, *Известия на държавните архиви*, кн. 121, с. 22–39. Достъпно и в платформата Academia.edu.

Петкова, Ст. 2022, Защо архивистиката е университетска специалност? – В: *Памет и приемственост. 10 години специалност „Архивистика и документалистика“ в УниБИТ*. София: УниБИТ, 13-19.

Петкова, Ст. 2022а, Мисията на съвременните архиви и необходимостта от информационна грамотност в обществото. – В: *Памет и приемственост. 10 години специалност „Архивистика и документалистика“ в УниБИТ*. София: УниБИТ, с. 161-175.

Петкова, Ст., Златилов, В., Гулев, Н. & Чанкова, Н. 1987, Класификационната схема на описа на архивния фонд в ролята ѝ на информационно-търсещ език и зависимостта ѝ от класификационната схема на номенклатурата на делата. – В: *Научни конференции по архивознание*. Т. X. София: Главно управление на архивите при Министерски съвет, с. 110–132.

Петкова, Ст. & Луков, Г. 2021 [2023], Васил Петров Василев (1890–1975). Опит за портрет, *Известия на държавните архиви*, кн. 122, с. 51–69.

Петкова, Ст., Костова, Н. & Цеков, Н. 2016, „Списъ-

кът Минцев“ за създателите на българската архивистика, *Архивен преглед*, кн. 2, с. 25–33.

Петкова, Ст. Б.д. Дигитализация на документалното наследство („Дигитални архиви“). Курс лекции, четени в УниБИТ през академичната 2015–2016 г. София: Непубликувано.

Петров, Г. 2019, Модели и практики за дигитализация на колекции от обекти на движимото и нематериалното културно наследство в България. – В: *Библиотеките – ключ към миналото – портал към бъдещето: доклади от XXIX Национална конференция на ББИА, София, 6–7 юни 2019 г.* София: Българска библиотечно-информационна асоциация, с. 34–40.

Петров, Л. 1939, Съхранение на общинските архиви, *Общинска автономия*, № 7, с. 297–298.

Петрова, Д. 1975, Инвентарният опис – основно средство за информация. Публикуване на инвентарни описи, *Архивен преглед*, кн. 3, с. 25–28.

Петрова, Евд. 2011, Създаването на държавните архиви в България: защо през XX в. и защо по съветски модел? *Известия на държавните архиви*, кн. 101, с. 63–88.

Петрова, Евд. & Петкова, Ст. 2010, Георги Димитров и документалното наследство на България. – В: Драганов, Др. (съст.), *България и Европа през съвременната епоха: сборник в чест на 80-годишнината на проф. дин Димитър Сирков*. Велико Търново: Фабер, с. 234–249.

Петрова, Евд. & Петкова, Ст. 2014, Михаил Стойков Алексиев и приносът му за архивното дело в България. (По повод на 110-та годишнина от рождението му), *Архивен преглед*, кн. 1, с. 13–73.

Петрова, Н. 2008, Към предисторията на пловдивското архивно дело. – В: Петрова, Н. & Балчев, Вл. (съст.), *Пловдивска архивна съкровищница*. Пловдив: Вион, с. 13–14.

Петрова, Т. 2019, Опазване на архивите в XXI век. Ролята на информационните технологии. София: За буквите – О писменехъ, 232 с.

Пискова, М. 1997, Международен стандарт за архивно описание ISAD (G) и българският стандарт за архивно описание, *Архивен преглед*, кн 1–2, с. 47–56.

Пискова, М. 2014, Българският държавен киноархив. – В: *Дойно Дойнов: 75 години наука, мъдрост и достойнство, събрани в един живот*. София: Главно управление на архивите при Министерски съвет, с. 297–312.

Поппетров, Н. 2015, Дигиталната библиотека: хаотично движение с (не)предвидени резултати. – Във: *Визия за бъдещето на библиотеките в България: доклади от XXV Национална конференция на ББИА, Стара Загора, 4–5 юни 2015 г.* София: Българска библиотечно-информационна асоциация, с. 116–118.

Поппетров, Н. 2021, След дигиталната еуфория – интегриране на дигиталните ресурси. – В: *Библиотеките в дигиталната епоха: доклади от XXX Национална конференция на ББИА, София, 15–16 октомври 2020 г.* София: Българска библиотечно-информационна асоциация, с. 98–101.

Попсавова, Д. 1975–1989, Опис на сбирката „Портрети и снимки“ в Народната библиотека „Кирил и Методий“. Ч. 1–3. София: Народна библиотека „Кирил и Методий“.

Прозорова, В. 2015, Актуални въпроси от архивистиката в книгата на Ш. Кечкемети и Л. Кьорменди „Написаното отлита: проблеми на съхранението на хартиени и цифрови архиви“, *Архивен преглед*, кн. 2, с. 10–30.

Пръвчева, Н. 1966, Изисквания при работата с научно-справочния апарат в ЦДИА, *Архивен преглед*, кн. 4, с. 63–65.

Пътеводител на Централния държавен архив. 2005, Учрежденски фондове (до 1944 г.) I, Органи на власт и управление. Авторски колектив: Анчова, К., Маринова, В., Миланов, П., Желев, Й. & Костова, Св. София: Главно управление на архивите, 383 с. Поредица „Архивни справочници“ № 8.

Пътеводител на Централния държавен архив. 2006, Учрежденски фондове (до 1944 г.) II, Стопански, културни, политически и обществени организации и учреждения. Авторски колектив: Анчова, К., Маринова, В., Миланов, П., Желев, Й. & Костова С. Св. София: Главно управление на архивите, 303 с. Поредица „Архивни справочници“ № 11.

Пътеводител по мемоарните документи за БКП, съхранявани в Централния държавен архив, 2003. София: Главно управление на архивите, 544 с.

Пътеводител по фондовете на БКП, съхранявани в Централния държавен архив. 2000, София, 464 с.; 2-ро изд. – 2006 г. Под ред.: Цветански, Ст. & Димитров, Т.

Пътеводител по фондовете на Научния архив на Българската академия на науките. 1981. Под ред.: Д. Коев. София: БАН, 272 с.

Радков, Мл. 1963, Из историята на Архива на Възраждането, *Известия на държавните архиви*, кн. 7, 1963, с. 43–65.

Радков, Мл. 1964, Към въпроса за изграждането на Държавен архив у нас до 9.IX.1944 г., *Известия на държавните архиви*, кн. 8, с. 18–33.

Радков, Мл. & Савов, Н. 1970, Из историята на Софийския градски архив при Столичната община, *Известия на държавните архиви*, кн. 19, с. 71–79.

Радонов, З. 1967, Първите архивни сборки у нас, *Известия на държавните архиви*, кн. 16, с. 67–83.

Радонов, З. 1971, Възникване и първоначална дейност на държавните музеи в България (1878–1944). [Документи], *Известия на държавните архиви*, кн. 22, с. 249–262.

Раковски, Г. С. 2013, Разсъждения върху франкмасонската същност за човештина. Бургас: Dukaty.

Рафаилова, П. 2014, Дигиталното бъдеще на Библиотечно-информационния център при УАСГ. – В: *Ефективността на библиотеките и подготовката на библиотечните кадри – залог за тяхното бъдеще: доклади от XXIII Национална конференция на ББИА, София, 6–7 юни 2013 г.* София: Българска библиотечно-информационна асоциация, с. 72–74.

Рачева, А. 1994, Задачи и проблеми на градските архиви, споделени на конференция на секцията на градските архиви към Международния съвет на архивите, *Архивен преглед*, кн. 3–4, с. 68–77.

Речник на българската архивна терминология, със съответствия на руски, френски, английски и немски език, 2002. Ред.: Минцев, Д. & Петкова, Ст. Съст.: Анчова, К., Барутчийски, Сл., Бурмова, М., Крайчева, Ж., Матинян, А., Минцев, Д., Нейкова, Ан., Пандева, Зл., Пейков, П., Петкова, Ст. & Пискова, М. Варна: Изд. на ВСУ, 151 с.

Русев, И. 2013, Европейският съюз и информационното общество. Електронен учебник. Варна: ИУ – Варна, 254 с.

Савов, Н. 1990, Към историята на българската архивистика. Българската общественост и документалното ни наследство. София: БАН, 138 с.

Сайяр, Дж. 1973, Опис на персийските ръкописи в Народната библиотека „Кирил и Методий“. София: Народна библиотека „Кирил и Методий“.

Сборник от нормативни актове по архивното дело в Народна република България, 1978. София, 119 с.

Сергиев, Н. 1974, Архивното дело в БНА на нивото на съвременните изисквания, *Известия на държавните архиви*, кн. 27, с. 322–323.

Симеонова, Евд. (същата Петрова), 1959, Инвентарни описи на документалните материали в държавните архиви, *Известия на държавните архиви*, кн. 3, с. 22–30.

Симеонова, Евд. 1962, За груповото описание на архивните единици при съставянето на описите, *Архивен преглед*, бр. 4, с. 8–11.

Симеонова, Евд. 1966, Към въпроса за описанието на документалните материали, *Известия на държавните архиви*, кн. 11, с. 3–10.

Симеонова, Евд. 1971, Документи за създаването на държавните архиви в България, *Известия на държавните архиви*, кн. 22, с. 61–102.

Славова, Ст. (същата Петкова), 1962, За по-пълно описание на документалните материали и правилно формулиране на елементите на заглавието, *Архивен преглед*, кн. 1, с. 36–45.

Славова, Ст. 1964, Тематичната разработка на фондовете в ЦДИА, *Архивен преглед*, кн. 1–2, с. 42–49.

Славова, Ст. 1965, Фишите от обработката – резерв за каталозите, *Архивен преглед*, кн. 3–4, с. 30–35.

Славова, Ст. 1966, Тематична разработка на фондовете и описание на документалните материали при каталогизацията, *Архивен преглед*, кн. 4, с. 19–37.

Славова, Ст. 1967, Към историята и методиката на архивните каталози в България до създаването на Държавен архивен фонд, *Известия на държавните архиви*, кн. 13, с. 96–119.

Славова, Ст. 1970, За състоянието на описателската работа при тематичното разкриване на документалните материали в държавните архиви на НРБ (към 1 януари 1970 г.),

Архивен преглед, кн. 1, с. 1–20.

Славова, Ст. 1971, За мястото на архивите в единната национална система за социална информация, *Известия на държавните архиви*, кн. 22, с. 15–31.

Славова, Ст. 1974, За перспективите на развитие на класификацията в системата за търсене на информация в българските архиви, *Известия на държавните архиви*, кн. 27, с. 25–54.

Славова, Ст. 1976, Архивите и общите информационни системи, *Известия на държавните архиви*, кн. 32, с. 9–28.

Славова, Ст. 1978, Задачи и функции на архивите по отношение на научната и техническата информация, *Известия на държавните архиви*, кн. 35, с. 67–92.

Славова, Ст. 1978а, Заседание на Комитета по автоматизация при Международния архивен съвет, *Архивен преглед*, кн. 4, с. 60–61.

Славова, Ст. 1985, Класификацията в архивните каталози с логическа структура и развитието ѝ в България [Монография въз основа на дисертацията за получаване на научната степен „кандидат на историческите науки“, защитена през 1974 г.]. София, 325 с.

Славова-Петкова, Ст. 1988, Современное состояние и тенденции развития НСА к архивным документам, *Советские архивы*, кн. 1, с. 96–101.

Славова-Петкова, Ст. 1990, Создание и ведение каталогов с помощью электронно-вычислительной техники, *Советские архивы*, кн. 3, с. 85–91.

Славова, Ст. & Жечева, Кл. 1978, Организация использования архивных документов и формы информационной деятельности государственных архивов. Доклад, подготовленный в соответствии с протоколом 5-го Совещания руководителей архивных ведомств стран социалистического содружества (март 1976 г., Улан Батор) и представленный на обсуждение 6-тым Совещанием /май 1978 г., София. София, 55 с. Достъпно и в платформата Academia.edu.

Славова, Ст. & Тодорова, Д. 1972, За регистрацията на публикуваните документи, *Известия на държавните архиви*, кн. 24, с. 27–34.

Снегаров, И. 1966, Централизация на архивното дело в НРБ, *Известия на Научния архив*, кн. III, с. 3–10.

Сотирова, К. 2016, Дигитализация на културното наследство – методология на обучението в дигиталната хуманистика. – В: *Научна конференция с международно участие „Съвременни технологии в културно-историческото наследство“: сборник доклади*, т. 4, с. 57–65.

Специфичните документи в състава на Държавния архивен фонд – придобиване, обработка и използване. Под ред. на Петкова, Ст. & Пискова, М. 1987, София: ГУА при МС и Клуб за научно творчество на младежта, 228 с.

Спиридонов, Т. (ред.) 2018, Дигитализация на културно-историческото наследство [1]: сборник статии. София: ДИОС, 202 с.

Спиридонов, Т. (ред.) 2019, Дигитализация на културно-историческото наследство [2]: сборник статии. София: ДИОС, 158 с.

Спиридонов, Т. (ред.) 2020, Дигитализация на културно-историческото наследство 3: сборник статии. София: ДИОС, 160 с.

Стефанова, А. 2002, Формиране на фондовете при децентрализираното им съхранение в структурите на войската (1878–1951). – В: Коев, И. (съст.), *Армия, държава, общество: Юбилейна научна конференция, посветена на 50-години от създаването на Централния военен архив*. Велико Търново: Издателска къща „Витал“, с. 8–15.

Стиб, Ю. 1999, „Холандският наръчник“ на Мюлер, Фейт и Фруин като основа за съвременните стандарти: архивните принципи, заложи в ISAD (G) и (ISAAR) CPF и днешният опит със стандартите за описание на Международния съвет на архивите, *Архивен преглед*, кн. 3–4, с. 5–13.

Стоилова, Ан. 2016, Ценни арабски ръкописи от фонда на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, *Библиотека*, кн. 5, с. 124–144.

Стоилова, Ан. 2016а, Каталогизирането на източните ръкописи, съхранявани в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, *Библиотека*, кн. 6, с. 276–292.

Страшникова, К. 2018, Развитие на устойчивия тури-

зъм чрез дигитализация на културно-историческото наследство: Представяне на проект „Хасково и Одрин – културно-исторически дестинации“. – В: *Българското книжовно наследство – част от европейското културно пространство: доклади от XXVIII Национална конференция на ББИА, София, 7–8 юни 2018 г.* София: Българска библиотечно-информационна асоциация, с. 81–83.

Събев, Ор. 2004, Първото османско пътешествие в света на печатната книга (1726–1746): Нов поглед. София: Авангард Прима, 406 с.

Събев, Ор. 2022, Документи за Георги Раковски в османските архиви: монография. София: Академично издателство „За буквите – О писменехъ“.

Съдът над историците. 1995, Българската историческа наука в документи и дискусии. Т. 1: 1944–1950. Под ред. на Мутафчиева, В. & Чичовска, В. Съст.: Мутафчиева, В., Чичовска, В., Илиева, Д., Нончева, Е., Николова, З. & Величкова, Цв. София, Академично изд. „Проф. Марин Дринов“, 494 с.

Тарандова, С. & Дончева, Ан. 2021, Цифровата трансформация и библиотекарите: анализ на нуждите от нови знания и умения на пазара на труда в библиотечната сфера по проект БИБЛИО. – В: *Библиотеките в дигиталната епоха: доклади от XXX Национална конференция на ББИА, София, 15–16 октомври 2020 г.* София: Българска библиотечно-информационна асоциация, 102–105.

Тилева, В. 1971, Към 90-годишнината на първата българска архивна сбирка, създадена у нас след Освобождението в Народна библиотека, *Известия на НБКМ*, т. XII (XVIII), с. 329–350.

Тодоракова, М. 1994, Основни проблеми при издирването и публикуването на документални извори за българската история от цариградските архиви 1878–1944 г., *Известия на държавните архиви*, кн. 68, с. 5–26.

Тодоракова, М. 2000, Спомени на Дечко Караджов – началник на архивата и пазител на тайната архива при Министерството на външните работи и изповеданията, *Известия на държавните архиви*, кн. 80, с. 206–222.

Тодоракова, М. 2001, Кратка история на държавните архиви. – В: *Държавните архиви. По повод 50 години от излизането на Указ 515, 10 октомври 1951 г.* София: Главно управление на архивите, с. 7–50.

Тодоракова, М. 2011, Международна конференция „Българският прочит на докладите „Новият Ренесанс“ на Комитета на мъдреците и стратегическият план за Европа на 2011–2015“, *Архивен преглед*, кн. 1, с. 14–17.

Тодоров, Т. 1994, Бази данни с бизнес информация. София, 227 с.

Тодоров, Т. 2004, Библиотеките в Интернет: Библиотеки без стени. София: Авангард прима, 232 с.

Тодоров, Ю. 2000, Информатика и история, *Архивен преглед*, кн. 3–4, с. 40–43.

Тодоров, Ю. 2009, Компютърна архивистика за XXI век. – В: Нейкова, Ан. (ред.), *Университетски четения по архивистика. Т. 1, Национална научна конференция „Българската университетска архивистика като образователен модел – история и бъдеще“, проведена на 18–19 април 2005 г.* Велико Търново: Фабер, с. 207–218.

Тодоров, Ю. 2012, Цифрова памет. Проблеми на дигитализацията. Част първа, *История*, Год. XX, кн. 1, с. 52–60.

Тодоров, Ю. 2012а, Цифрова памет. Комуникация и тайна. Част втора, *История*, Год. XX, кн. 2, с. 168–179.

Тодоров, Ю. 2014, Електронни документи, архиви и дигитализация. София. Достъпно на (12.12.2022 г.): <http://utbapxubute.free.bg/yuri-todorov-istoriq.1-2012.pdf>.

Тодорова, М. 2009, Живият архив на Васил Левски и създаването на един национален герой. София: Парадигма, 523 с.

Тодорова, Т. 2007, Библиотечни политики. София: Авангард прима, 192 с.

Тодорова, Т. 2010, Списание „Български книжици“ (1858–1862) на прага на новото време: с база данни на компактдиск. София: За буквите – О писменехъ, 308 с.

Тодорова, Т. 2010а, Дигитализацията, културното и образователното съдържание – дискуссионни аспекти: (Анализ на проекта Google Търсене на книги) [онлайн]. – В: *Култура в образованието и образование в културата, Т. 2, декември*

2010, с. 98–111. [СУБ – Секция „Филологически науки“ и „Секция „Философски науки“]. Достъпно на 19.12.2022 г.: <<http://www.tksi.org/SUB/papers/1-2/1-2-12.pdf>>.

Тодорова, Т. 2011, Отвореният достъп до научна информация – възгледи и перспективи. – В: *Библиотеки, четене, комуникации: Девета национална научна конференция с международно участие, 17–18 ноември 2010 г., Велико Търново*. Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, с. 50–60.

Тодорова, Т. 2022, Продължаващо образование по авторскоправна проблематика за информационни специалисти. – В: *Licht, mehr Licht! В памет на Милен Куманов: Юбилеен сборник по случай 80-годишнината от рождението на учения*. София: За буквите – О писменехъ, с. 1540–1543.

Томова, Д. 1986, Опис на документите за здравното дело и здравеопазването, запазени в Българския исторически архив на Народната библиотека „Кирил и Методий“: Ч. 1 – до 1878. София: Народна библиотека „Кирил и Методий“.

Трайков, В. 1970, Георги Стойков Раковски. Биография. София: Издателство на Българската академия на науките.

Трашлиева, Л. 2000, Български исторически архив при Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – история и съвременност, *Известия на държавните архиви*, кн. 80, с. 31–58.

Тренчева, Т. 2013, Отвореният достъп до научна информация. София: За буквите – О, писменехъ, 206 с.

Трифонов, Ю. 1929, Как унищожаваме историята си, когато се готвим за юбилейни тържества, *Мир*, бр. 8649.

Трифорова, Ал. 2017, Университетские архивы Болгарии. – В: *Биографии университетских архивов*. Москва: Высшая школа экономики, с. 246–265.

Трифорова, М. 1950, Българска архивистична терминология. София: ББИ, 7 с. Циклопечат.

Хакова, Е. 1994, Османските документи в България, *Архивен преглед*, кн. 3–4, с. 102–104.

Харбова, П. Е., Миладинова, Хр. Ел. & Възвъзова-Каратеодорова, К. 1978, Опис на мемоарни документални източници, запазени в Български исторически архив при Народната библиотека „Кирил и Методий“. София: Нацио-

нална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

Харизанова, О. 2010, Библиотеките и мрежовото общество. Ефекти и трансформации. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.

Харизанова, О. 2014, От дигитализация към виртуализация – поредната стъпка в ИКТ-еволюцията, *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Философски факултет. Книга библиотечно-информационни науки*, т. 6, с. 5–22.

Хорхордина, Т. И. 2018, Стогодишнината на държавната архивна служба на Русия: създаването на Единния държавен архивен фонд като връх на архивната мисъл, *Архивен преглед*, кн. 2, с. 30–37.

Цветкова, Ел. & Аврамова, В. 2015, Дигиталната библиотека на ХТМУ – иновативен подход към читателя в XXI век. – Във: *Визия за бъдещето на библиотеките в България: доклади от XXV Национална конференция на ББИА, Стара Загора, 4–5 юни 2015 г.* София: Българска библиотечно-информационна асоциация, с. 101–103.

Цветкова, Н. 2012, Процесът „Дигитализация“ – част от стратегическите цели и визията за бъдещо развитие на Държавна агенция „Архиви“, *Годишник на Националния военен университет „Васил Левски“*, с. 51–59.

Цветкова, Р. (същата Тодорова) 2012, История и организация на достъпа до архивите. София: Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, 224 с.

Централен държавен исторически архив. 1957, Пътеводител. Под ред.: Георгиев, Ил. София: Наука и изкуство, 188 с.

Централен военен архив. 1976–1978, Пътеводител по архивните фондове (1877–1945), Т. 1. София: Главно управление на архивите, 268 с.; Т. 2. София: Главно управление на архивите, 263 с.; Т. 3. София: Главно управление на архивите, 289 с.

Централният държавен архив. The Central State Archives. 2016, Ред.: Тодоракова, М. & Анчова, К. София: Главно управление на архивите при Министерски съвет, 216 с.

Цонева, С. 2017, Дигитализация и представяне на фондове и колекции в Регионална библиотека „Априлов – Па-

лаузов“ – Габрово, *Библиотека*, том XXIV, кн. 5, с. 26–30.

Шиндър, Д. Л. 2003, Компютърни мрежи. София: Софт-Прес ООД.

Щарке, Н. К. 1919, Франкмасонството като изкуство на живота. Пловдив: Хр. Г. Данов.

Яворов, П. 2020, Непознатият Яворов. Новооткрити стихове и документи на Пейо К. Яворов. София: Персей.

Яврукова, Б. 2019, Онлайн и офлайн колекции на Университетската библиотека – В: *Библиотеките – ключ към миналото – портал към бъдещето: доклади от XXIX Национална конференция на ББИА, София, 6–7 юни 2019 г.* София: Българска библиотечно-информационна асоциация, с. 52–59.

Янакиева, Т. 2013, Виртуална конвергенция на институциите на паметта в XXI в. – библиотеки, архиви, музеи. Ролята на библиографския контрол в LAM set, *Библиотека*, том X, кн. 2–3, с. 85–98.

Agosti, M., Esposito, F., Meghini, C. & Orio, N. (eds.), 2011, Digital Libraries and Archives. 7th Italian Research Conference, IRCDL 2011 Pisa, Italy, January 20–21, 2011. Revised Selected Papers. Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag.

Agosti, M., Esposito, F., Ferilli, S. & Ferro, N. (eds.), 2013, Digital Libraries and Archives. 8th Italian Research Conference, IRCDL 2012 Bari, Italy, February 9–10, 2012. Revised Selected Papers. Berlin Heidelberg: Springer-Verlag.

Agosti, M., Bertini, M., Ferilli, S., Marinai, S. & Orio, N. (eds.), 2016, Digital Libraries and Multimedia Archives. 12th Italian Research Conference on Digital Libraries, IRCDL 2016, Florence, Italy, February 4–5, 2016. Revised Selected Papers, Springer International Publishing AG.

Aktaş, N. & Kahraman, S. A. (eds.), 1994, Bulgaristan'daki Osmanlı Evrakı. T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın № 17, Ankara, 230 s.

Alexiev, M. 1968, Facilités de l'accès aux documents en Bulgarie, *Archivum*, XVIII, pp. 80–82 [**Алексиев, М.** 1969, По въпроса за либерализацията на достъпа до документалните материали, *Известия на държавните архиви*, кн. 17, с. 359–361.]

Allen, F. & Rafferty, P. 2016, Managing Digital Cultural

Objects. Analysis, discovery and retrieval. London: Facet Publishing.

Altman, M., Adams, M., Crabtree, J., Donakowski, D., Maynard, M., Pienta, A. & Young, C. 2009, Digital Preservation through Archival Collaboration: The Data Preservation Alliance for the Social Sciences, *The American Archivist*, Vol. 72, No. 1, pp. 170–184.

Amoros, L. G. 2019, The digital return of ILAM's Zimbabwean recordings: revitalization of the sound archive through postcolonial engagement between ILAM and African universities, *Archives and Records. The Journal of the Archives and Records Association*, Vol. 40, No. 3, pp. 281–290.

Angel, Chr. M. & Fuchs, C. (eds.), 2018, Organization, Representation and Description through the Digital Age. Information in Libraries, Archives and Museums. Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH.

Annuaire international des archives. *Archivum*, Vol. XXII–XXIII, 1972–1973. Paris, 1975, 480 pp.

Atanasov, Hr. 2013, Property trends among the urban population of Rumelia in the 18th century as indicated by inheritance inventories from Russe, Sofia and Vidin – a first glance, *Bulgarian Historical Review*, No. 3–4, pp. 33–59.

Atanasov, Hr. 2019, Accessing Reliable Information: An Information Portal on Archival Records for Training BA Students in Archival and Documentary Studies Specialty. – In: *Proceedings of EDULEARN19 Conference 1st–3rd July 2019, Palma, Mallorca, Spain*, pp. 10572–10579.

Atanasov, Hr. 2019a, Available on the Internet: Digitization of the Archival Heritage Stored in Bulgarian Institutions of Memory. – In: *Proceedings of ICERI2019 Conference 11th–13th November 2019, Seville, Spain*, pp. 3621–3627.

Atanasov, Hr. & Todorova, T. 2019, Improving Access to Information about the Cultural Heritage of the Bulgarian Revival. – In: *Proceedings of ICERI2019 Conference 11th–13th November 2019, Seville, Spain*, pp. 3617–3620.

Atanasov, Hr., Ivanov, R. & Popov, D. 2020, Leaders in Bulgaria: Digitization in the State Archives – Current State and Perspectives. – In: *INTED2020 Proceedings, 14th*

International Technology, Education and Development Conference, 2–4 March, 2020 – Valencia, Spain, pp. 5096–5105.

Atanasov, Hr., Eftimova, S. & Marinova, Iv. 2020, Motivating Through Goal Setting: Examples of Working with Students in the Specialty of Archival and Documentary Studies and Library and Information Management Under the Project “Information Portal for Archival-Documentary Heritage of the Bulgarian Revival” Funded by the National Science Fund. – In: *INTED2020 Proceedings, 14th International Technology, Education and Development Conference, 2–4 March, 2020 – Valencia, Spain*, pp. 5135–5140.

Atanasov, H. 2021, Digitizing the Heritage of the Orient. Achievements and Perspectives to the Digitization of the Ottoman Archives in Sofia. – In: *ICERI2021 Proceedings, 14th annual International Conference of Education, Research and Innovation, Virtual conference, 8th–9th of November*, pp. 3657–3664.

Atanasov, H. 2021a, Digitization and Falsification. Digitization of the Archival Heritage of National Heroes – Some Observations and Concerns from Bulgaria. – In: *ICERI2021 Proceedings, 14th annual International Conference of Education, Research and Innovation, Virtual conference, 8th – 9th of November*, pp. 3665–3670.

Atanasov, H. 2021b, In favor of easy access to digitized archival heritage: a scientific project from Bulgaria in the middle of its implementation. – In: *Proceedings of EDULEARN21 Conference, 5th–6th July 2021, Published by IATED Academy*, pp. 3860–3866.

Atanasov, H., Eftimova, S., Garvanova, M., Milić, A. & Todorova, T. 2021, ICT in academic education at archival and documentary studies: survey results at ULSIT. – In: *Proceedings of EDULEARN21 Conference, 5th–6th July 2021, Published by IATED Academy*, pp. 3897–3903.

Atanasov, H., Nikolov, Y. & Marinova, I. 2022, ICT in Service of Collecting Information on the Archival Documentary Heritage of the Bulgarian Revival. – In: *Proceedings of ICERI2022 Conference, 15th annual International Conference of Education, Research and Innovation Seville, Spain. 7–9 November, 2022*, pp. 1866–1871.

Atanasov, H. & Stamenova. P. 2022, Microhistory, Municipal Archives and Digitization: Some Observations from Bulgaria. – In: *Proceedings of ICERI2022 Conference, 15th annual International Conference of Education, Research and Innovation Seville, Spain, 7–9 November, 2022*, pp. 1872–1879.

Atanasov, H. 2022, The European Union, Bulgaria and The Digitization of Archival Heritage: A Brief Overview of the Achievements So Far and What Lies Ahead – Guidelines and Projects. – In: *EDULEARN22 Proceedings: 14th International Conference on Education and New Learning Technologies, 4–6 July, 2022, Palma, Spain*, pp. 3165–3169.

Atanasov, H. 2022a, Re-use of Information in The Public Sector and Historical Archives. Some Observations from Bulgaria. – In: *INTED2022 Proceedings: 16th annual International Technology, Education and Development Conference, Online Conference, 7–8 March*, pp. 2616–2624.

Atanasov, H. 2022b, How to Finance Digitization? Monitoring of Programmes and Projects in Support of the Digitization of Archival Records in Bulgaria. – In: *INTED2022 Proceedings: 16th annual International Technology, Education and Development Conference, Online Conference, 7–8 March*, pp. 2602–2608.

Atanasov, H. 2022c, Once Again on the Digitization of Bulgarian State Archives – Strategies, Reports, Results, Assessments and Perspectives. – In: *EDULEARN22 Proceedings: 14th International Conference on Education and New Learning Technologies, 4–6 July, 2022, Palma, Spain*, pp. 3170–3174.

Avramova, V., Aleksandrova, K. & Atanasov, H. 2022, Digitization of Archival-Documentary Heritage at the National Library “St. St. Cyril and Methodius”, Sofia, Bulgaria – Present and Prospects. – In: *INTED2022 Proceedings: 16th annual International Technology, Education and Development Conference, Online Conference, 7–8 March*, pp. 3409–3414.

Baca, M. (ed.) 2008, Introduction to Metadata. Second Edition. Los Angeles: Getty Research Institute.

Baets, A. D. 2013, A theory of the abuse of History, *Revista Brasileira de História*, Vol. 33, No. 65, pp. 17–58. Достъпно на

(12.12.2022 r.): <https://www.scielo.br/j/rbh/a/3zbNZYB56nWgH5FJ5G3HC5m/?format=pdf&lang=en>.

Bak, G. 2016, How Soon Is Now? Writings on Digital Archiving in Canada from the 1980s to 2011, *The American Archivist*, Vol. 79, No. 2, pp. 283–319.

Bantin, Ph. 1998, Developing a Strategy for Managing Electronic Records. The Findings of the Indiana University Electronic Records Project, *The American Archivist*, Vol. 61, No. 2, pp. 328–364.

Bantin, Ph. 1999, The Indiana University Electronic Records Project Revisited, *The American Archivist*, Vol. 62, No. 1, pp. 153–163.

Barata, K. 2004, Archives in the digital age, *Journal of the Society of Archivists*, Vol. 25, No. 1, pp. 63–70.

Barons, M., Bhatia, S., Double, J., Fonseca, Th., Green, A., Krol, St., Merwood, H., Mulinder, Al., Ranade, S., Smith, Q, J., Thornhill, T. & Underdown, H. D. 2021, Safeguarding the nation's digital memory: towards a Bayesian model of digital preservation risk, *Archives and Records. The Journal of the Archives and Records Association*, Vol. 42, No. 1, pp. 58–78.

Battershill, Cl., Southworth, H., Staveley, A., Widner, M., Willson, G. E. & Wilson, N. 2017, Scholarly Adventures in Digital Humanities. Making The Modernist Archives Publishing Project, Cham. Switzerland: Palgrave Macmillan.

Bautier, R. H. 1970, La phase cruciale de l'histoire des archives: la constitution des dépôts d'archives et la naissance de l'archivistique (XVI-début du XIX siècle), *Archivum*, vol. XVIII, Paris.

Bautier, R. H. [1972], Les archives des collectivités locales. – In: *Actes de la Onzième et Douzième Conférences internationales des Archives*, Bucarest, 1969, Jérusalem, 1970. Paris: Conseil International des archives, pp. 17–60.

Becker, D. & Nogues, C. 2012, Saving-Over, Over-Saving, and the Future Mess of Writers' Digital Archives: A Survey Report on the Personal Digital Archiving Practices of Emerging Writers, *The American Archivist*, Vol. 75, No. 2, pp. 482–513.

Blake, B. 2007, The New Archives for American Labor:

From Attic to Digital Shop Floor, *The American Archivist*, Vol. 70, No. 1, pp. 130–150.

Blouin, F. 1996, A Framework for a Consideration of Diplomatics in the Electronic Environment, *The American Archivist*, Vol. 59, No. 4, pp. 466–479.

Boel, J. & Sengsavang, E. 2021, Recordkeeping in International Organizations. Archives in Transition in Digital, Networked Environments. Routledge: New York.

Borghoff, M. U., Rödiger, P., Schmitz, L. & Scheffczyk, J. 2003, Long-Term Preservation of Digital Documents. Principles and Practices. Berlin, Heidelberg, New York: Springer.

Bountouri, L. 2017, Archives in the Digital Age. Standards, Policies and Tools. Cambridge: Chandos Publishing.

Brown, A. 2013, Practical digital preservation. A how-to guide for organizations of any size. London: Facet Publishing.

Bunn, J. 2016, Archival description and automation: a brief history of going digital, *Archives and Records, The Journal of the Archives and Records Association*, Vol. 37, No. 1, pp. 65–78.

Bülow, A. E., Ahmon, J. & Spencer, R. 2011, Preparing collections for digitization. London: Facet Publishing.

Capell, L. 2010, Digitization as a Preservation Method for Damaged Acetate Negatives: A Case Study, *The American Archivist*, Vol. 73, No. 1, pp. 235–249.

Capurro, C. & Plets, G. 2020, Europeana, EDM, and the Europeanisation of Cultural Heritage Institutions, *Digital Culture and Society*, Vol. 6, No. 2, pp. 163–189.

Cerrillo-i-Martínez, A. 2012, The Reuse of Public Sector Information in Europe and Its Impact on Transparency, *European Law Journal*, Vol. 18, No. 6, pp. 770–792.

Chassanoff, Al. 2013, Historians and the Use of Primary Source Materials in the Digital Age, *The American Archivist*, Vol. 76, No. 2, pp. 458–480.

Chassanoff, M. Al. 2018, Historians' Experiences Using Digitized Archival Photographs as Evidence, *The American Archivist*, Vol. 81, No. 1, pp. 135–164.

Clark, An. 2010, Politicians Using History, *Australian Journal of Politics and History*, Vol. 56, No. 1, pp. 120–131.

Cocciolo, A. 2016, When Archivists and Digital Asset Managers Collide: Tensions and Ways Forward, *The American Archivist*, Vol. 79, No. 1, pp. 121–136.

Condron, M. 2017, Managing the Digital You Where and How to Keep and Organize Your Digital Life. Lanham, Boulder, New York, London: Rowman & Littlefield.

Conway, P. 2010, Modes of Seeing: Digitized Photographic Archives and the Experienced User, *The American Archivist*, Vol. 73, No. 2, pp. 425–462.

Conway, P. & Markum, B. R. 2019, Performers First: Gift Exchange and Digital Access to Live Folk Music Archives, *The American Archivist*, Vol. 82, No. 2, pp. 566–597.

Cook, M. 1997, Changing times, changing aims, *Journal of the Society of Archivists*, Vol. 18, No. 1, pp. 5–17.

Cook, T. 1987–1988, The Tyranny of the Medium: A Comment of “Total Archives”, *Archivaria*, Vol. 9, pp. 141–149.

Corrado, M. E. & Moulaison, L. H. 2014, Digital Preservation for Libraries, Archives and Museums. London, New York: Rowman & Littlefield.

Corrado, M. E. & Moulaison, L. H. 2017, Digital Preservation for Libraries, Archives, and Museums. Second Edition. London, New York: Rowman & Littlefield.

Cothey, V. 2010, Digital Curation at Gloucestershire Archives: From Ingest to Production by Way of Trusted Storage, *Journal of the Society of Archivists*, Vol. 31, No. 2, pp. 207–228.

Cox, J. R. 1998, Access in the digital information age and the archival mission: The United States, *Journal of the Society of Archivists*, Vol. 19, No. 1, pp. 25–40.

Crockett, M. 1993, The theory of electronic records and archive management: A preliminary outline, *Journal of the Society of Archivists*, Vol. 14, No. 2, pp. 135–140.

Cunliffe, W. & Miller, M. 1989, Writing a General Records Schedule for Electronic Records, *The American Archivist*, Vol. 52, No. 3, pp. 350–356.

Cunningham, A. 2008, Digital Curation/Digital Archiving: A View from the National Archives of Australia, *The American Archivist*, Vol. 71, No. 2, pp. 530–543.

Cushing, L. A. & Shankar, K. 2019, Digital curation on a

small island: a study of professional education and training needs in Ireland. *Archives and Records, The Journal of the Archives and Records Association*, Vol. 40, No. 2, pp. 146–163.

Custersa, B. & Bachlechner, D. 2017, Advancing the EU data economy: Conditions for realizing the full potential of data reuse, *Information Polity*, Vol. 22, pp. 291–309.

Davis, S. 2008, Electronic Records Planning in “Collecting” Repositories, *The American Archivist*, Vol. 71, No. 1, pp. 167–189.

De Kosnik, A. 2016, Rogue Archives. Digital Cultural Memory and Media Fandom, Cambridge, Massachusetts. London: The MIT Press.

De Parga, M. V. & Gonzalez, P. 1992, Changing Technologies in European Archives, *American Archivist*, Vol. 55, pp. 156–166.

DeRidder, J., Presnell, A. & Walker K. 2012, Leveraging Encoded Archival Description for Access to Digital Content: A Cost and Usability Analysis, *The American Archivist*, Vol. 75, No. 1, pp. 143–170.

Dickson, M. 2010, Due Diligence, Futile Effort: Copyright and the Digitization of the Thomas E. Watson Papers, *The American Archivist*, Vol. 73, No. 2, pp. 626–636.

Digital Agenda: Turning government data into gold. European Commission – Press Release (Brussels, 12 December 2011). Достъпно на (19.12.2022 г.): https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_11_1524.

Deyrup, M. M. (ed.) 2009, Digital Scholarship. New York: Routledge.

Doyle, M. 2001, Experiments in Deaccessioning: Archives and On-line Auctions, *The American Archivist*, Vol. 64, No. 2, pp. 350–362.

Drucker, J. 2021, The Digital Humanities Coursebook. An Introduction to Digital Methods for Research and Scholarship. New York: Routledge.

Dryden, J. 2014, The Role of Copyright in Selection for Digitization, *The American Archivist*, Vol. 77, No. 1, pp. 64–95.

Duchain, M. 1977, Le respect du fonds en archivistique. Principes théoriques et problèmes pratiques, *Gazette des archives*, Vol. 97, pp. 77–78.

Duff, W., Marshall, A., Limkilde, C. & van Ballegoie, M. 2006, Digital Preservation Education: Educating or Networking? *The American Archivist*, Vol. 69, No. 1, pp. 188–212.

Duff, W. & Johnson, C. 2001, A Virtual Expression of Need: An Analysis of E-mail Reference Questions, *The American Archivist*, Vol. 64, No. 1, pp. 43–60.

Duff W. & Toms, E. 1995, HyperRAD: A Case Study in Developing Electronic Manuals for Archives, *The American Archivist*, Vol. 58, No. 3, pp. 242–256.

Dumenil, L. 1984, Freemasonry and American Culture 1880–1930. Princeton. New Jersey/USA: Princeton University Press.

Eftimova, S. 2021, Opportunities for Gaining Practical Experience and Improving Practical Skills of Students of Archival and Documentary Studies in the Context of Modern Knowledge Society. – In: *ICERI2021 Proceedings, 14th annual International Conference of Education, Research and Innovation, Virtual conference, 8th – 9th of November*, pp. 2538–2543.

Eftimova, S. 2022, Participation of Bachelor and Master Students from the Specialties of Archival and Documentary Studies, University of Library Studies and Information Technologies in the “Student Practices – Phase 2” Project. – In: *ICERI22 Proceedings: 15th annual International Conference of Education, Research and Innovation*, pp. 3889–3894.

Eftimova, S. 2022, Digitization and Its Place in the Training Curricula of Future Archival Specialists: the Experience of ULSIT. – In: *EDULEARN22 Proceedings: 14th annual International Conference on Education and New Learning Technologies, Palma de Mallorca (Spain), 4th – 6th of July, 2022*, pp. 3966–3969.

Eftimova, S., Todorova, T. & Savova, E. 2021, Bibliographic Resources for Training of Bachelor Students at Archival and Studies Documentary. – In: *EDULEARN21 Proceedings: 13th annual International Conference on Education and New Learning Technologies, 5th–6th of July*, pp. 1829–1835.

Eftimova, S., Savova, E., Todorova, T. & Stoyanova, D. 2022, The Power of Knowledge: Trends in the Training of Archival Specialists at ULSIT. – In: *INTED2022 Proceedings:*

16th annual International Technology, Education and Development Conference, Online Conference, 7–8 March, 2022, pp. 2055–2059.

Eftimova, S., Borisova, A., Filipova, F. & Atanasov, H. 2022, Analysis of the Training Process of Archival and Documentary Studies in Bulgaria. – In: *INTED2022 Proceedings: 16th annual International Technology, Education and Development Conference, Online Conference, 7–8 March*, pp. 2369–2373.

Encoded Archival Description (EAD). 2019, Достъпен на (12.12.2022 г.): https://www2.archivists.org/sites/all/files/EAD3-TL-eng_0.pdf

Favier, J. 1989, Les Archives et leur publique: le cas de la France. – In: *Aus der Arbeit der Archive. Festschrift für Hans Booms*, Boppard am Rhein, p. 75–82.

Ferri, D. & Giannoumis, G. A. 2014, A Revaluation of the Cultural Dimension of Disability Policy in the European Union: The Impact of Digitization and Web Accessibility, *Behavioral Sciences and the Law*, Vol. 32, pp. 33–51.

Floyd, B. & Oram, R. 1992, Learning by Doing: Undergraduates as Employees in Archives, *The American Archivist*, Vol. 55, No. 3, pp. 440–452.

German, D. 1995, Access and Privacy Legislation and the National Archives: A Decade of ATIP, *Archivaria*, Vol. 39, pp. 196–213.

Ghezzi, A., Pereira, A. G. & Vesnić-Alujević, L. 2014, The Ethics of Memory in a Digital Age. Interrogating the Right to be Forgotten, European Commission, Joint Research Centre. New York: Palgrave Macmillan.

Gilliland-Swetland, A. 1998, An Exploration of K-12 User Needs for Digital Primary Source Materials, *The American Archivist*, Vol. 61, No. 1, pp. 136–157.

Gilliland-Swetland, A. 2002, Testing Our Truths: Delineating the Parameters of the Authentic Archival Electronic Record, *The American Archivist*, Vol. 65, No. 2, pp. 196–215.

Gladney, H. 2009, Long-Term Preservation of Digital Records: Trustworthy Digital Objects, *The American Archivist*, Vol. 72, No. 2, pp. 401–435.

Goodheart, E. 2005, Is History a Science? *Philosophy and Literature*, Vol. 29, No. 2, pp. 477–488.

Gorzalski, M. 2016, Archivists and Thespians: A Case Study and Reflections on Context and Authenticity in a Digitization Project, *The American Archivist*, Vol. 79, No. 1, pp. 161–185.

Gracy, F. K. 2018, *Emerging Trends in Archival Science*. London, New York: Rowman & Littlefield.

Gracy, K. 2012, Distribution and Consumption Patterns of Archival Moving Images in Online Environments, *The American Archivist*, Vol. 75, No. 2, pp. 422–455.

Gracy, K. 2013, Ambition and Ambivalence: A Study of Professional Attitudes toward Digital Distribution of Archival Moving Images, *The American Archivist*, Vol. 76, No. 2, pp. 346–373.

Grana, C. & Baraldi, L. (eds.), 2017, Digital Libraries and Archives. 13th Italian Research Conference on Digital Libraries, IRCDL 2017, Modena, Italy, January 26–27, 2017. Revised Selected Papers, Springer International Publishing AG.

Green, A. 1990, Reference codes and computer-based systems, *Journal of the Society of Archivists*, Vol. 11, No. 4, pp. 144–146.

Guercio, M. 2001, Principles, Methods, and Instruments for the Creation, Preservation, and Use of Archival Records in the Digital Environment, *The American Archivist*, Vol. 64, No. 2, pp. 238–269.

Gurin, J. 2014, Open Governments, Open Data: A New Lever for Transparency, Citizen Engagement, and Economic Growth, *SAIS Review of International Affairs*, Vol. 34, No. 1, pp. 71–82.

Hannah Lewi, H., Smith, W. vom Lehn, D. & Cooke, S. 2020, *The Routledge International Handbook of New Digital Practices in Galleries, Libraries, Archives, Museums and Heritage Sites*. London and New York: Routledge Taylor & Francis Group.

Haynes, D. 2004–2018, *Metadata for Information Management and Retrieval Understanding metadata and its use*. Second edition. London: Facet Publishing.

Harvey, R. 2005, *Preserving Digital Materials*. München: K. G. Saur.

Harvey, R. 2012, Preserving Digital Materials. 2nd Edition. Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH & Co. KG.

Hawkins, T. D. (ed.) 2013, Personal Archiving: Preserving Our Digital Heritage. New Jersey: Information Today, Inc.

Hedstrom, M. 1991, Understanding Electronic Incunabula: A Framework for Research on Electronic Records, *The American Archivist*, Vol. 54, No. 3, pp. 334–354.

Hedstrom, M. 1995, Electronic Archives: Integrity and Access in the Network Environment, *The American Archivist*, Vol. 58, No. 3, pp. 312–324.

Hedstrom, M., Lee, C., Olson, J. & Lampe, C. 2006, The Old Version Flickers More: Digital Preservation from the User's Perspective, *The American Archivist*, Vol. 69, No. 1, pp. 159–187.

Henninger, M. 2013, The Value and Challenges of Public Sector Information, *Cosmopolitan Civil Societies Journal*, Vol. 5, No. 3, pp. 75–95.

Henry, L. 1993, An Archival Retread in Electronic Records: Acquiring Computer Literacy, *The American Archivist*, Vol. 56, No. 3, pp. 514–521.

Hickerson, H. 1990, Standards for Archival Information Management Systems, *The American Archivist*, Vol. 53, No. 1, pp. 24–28.

Hill, A. 2004, Serving the invisible researcher: Meeting the needs of online users, *Journal of the Society of Archivists*, Vol. 25, No. 2, pp. 139–148.

ISAAR (CPF): International Standard Archival Authority Record for Corporate Bodies, Persons and Families, 2nd Edition. Сайт на International Council on Archives. Достъпен на (19.12.2022 г.): <https://www.ica.org/en/isaar-cpf-international-standard-archival-authority-record-corporate-bodies-persons-and-families-2nd>.

ISAD(G): General International Standard Archival Description – Second edition. 1 September 2011. Достъпен на (12.12.2022 г.): <https://www.ica.org/en/isadg-general-international-standard-archival-description-second-edition>.

Ignatova, A. 2012, Widening the public access to archive documents in Bulgaria in the time of European integration (Разширяване на достъпа до архивните документи в Бълга-

рия в периода на европейска интеграция). – In: Helerea, E., Mailat, G. & Olteanu, F. (eds.), *Remembrance in Time. Volume II*. Braşov: Transilvania University Press, pp. 471–476.

Jenkinson, H. 1922, *A Manual of Archives Administration*. London.

Kalin, I. 2014, Open Data Policy Improves Democracy, *SAIS Review of International Affairs*, Vol. 34, No. 1, pp. 59–70.

Kärberg, T. 2014, Digital preservation and knowledge in the public archives: for Archives and Records, *The Journal of the Archives and Records Association*, Vol. 35, No. 2, pp. 126–143.

Kecskemeti, Ch. & Körmendy, L. 2014, Les écrits s’envolent: la problématique de la conservation des archives papier et numériques. Lausanne: Fabre, 207 pp.

Kenderova, St. 1992, Bulgaria. – In: *World Survey of Islamic Manuscripts*, vol. 1 (Ed. G. Roper). London: Al-Furqan, pp. 121–142.

Kenderova, St. 1995, Catalogue of Arabic manuscripts in SS Cyril and Methodius National library. Sofia: Hadith sciences. London: Al-Furqan.

Kenderova, St. 2008, Oriental Manuscript Collection Kept in the Bulgarian National Library. – In: *Information-Documentation Management and Cooperation among the Libraries in the Balkan Countries Symposium Papers. 5–7 June 2008*, Edirne, pp. 139–143.

Kenderova, St. & Ali, S. 2008, Ottoman Archive Documents Kept in the Bulgarian National Library. – In: *Information-Documentation Management and Cooperation among the Libraries in the Balkan Countries Symposium Papers. 5–7 June 2008*, Edirne, pp. 118–123.

Ketelaar, Er. 1992, The European Community and Its Archives, *The American Archivist*, Vol. 55, No. 1, pp. 40–45.

Kominko, M. 2015, *From Dust to Digital. Ten Years of the Endangered Archives Programme*. Cambridge: Open Book Publishers.

Krause, M. & Yakel, El. 2007, Interaction in Virtual Archives: The Polar Bear Expedition Digital Collections Next Generation Finding Aid, *The American Archivist*, Vol. 70, No. 2, pp. 282–314.

Kunde, N. 2009, Getting It Done—Collaboration and Development of the Digital Records Conversion Standard, *The American Archivist*, Vol. 72, No. 1, pp. 146–169.

La Législation archivistique 1971–1973, Vol. XVII, 1967 (1971); Vol. XIX, 1969 (1972); Vol. XX, 1970 (1972); Vol. XXI, 1971 (1973).

Langdon, J. 2016, Describing the digital: the archival cataloguing of born-digital personal papers. *Archives and Records, The Journal of the Archives and Records Association*, Vol. 37, No. 1, pp. 37–52.

Leggett, El. R. 2021, Digitization and Digital Archiving. A Practical Guide for Librarians, Second Edition. London: Rowman & Littlefield.

Lemic, V. 2002, Archives and Internet – new possibilities for access and use of archival record, *Arhivski vjesnik*, Vol. 45, pp. 207–218.

McKemmish, S., Piggott, M., Reed B. & Upward, Fr. (eds.), Archives: Recordkeeping in Society. Topics in Australasian Library and Information Studies, Number 24, Wagga Wagga.

Lidman, T. 2012, Libraries and Archives. A comparative study. Oxford: Chandos Publishing.

Lund, D. B. & Scribner, S. 2019, Developing Virtual Reality Experiences for Archival Collections: Case Study of the May Massee Collection at Emporia State University, *The American Archivist*, Vol. 82, No. 2, pp. 470–483.

Mays, S. (ed.) 2014, Libraries, Literatures, and Archives. New York: Routledge.

Manžuch, Z. 2009, Archives, libraries and museums as communicators of memory in the European Union projects, *Information research*, Vol. 14, No. 2, pp. 1–25.

Marsh, E. D., Punzalan, L. R. & Johnston, A. J. 2019, Preserving Anthropology's Digital Record: CoPAR in the Age of Electronic Fieldnotes, Data Curation, and Community Sovereignty, *The American Archivist*, Vol. 82, No. 2, pp. 268–302.

Matusiak, K. & Johnston, T. 2014, Digitization for Preservation and Access: Restoring the Usefulness of the Nitrate Negative Collections at the American Geographical Society

Library, *The American Archivist*, Vol. 77, No. 1, pp. 241–269.

McInnes, S. 1998, Electronic records: The new archival frontier? *Journal of the Society of Archivists*, Vol. 19, No. 2, pp. 211–220.

Meisner, O. 1929, Über des Archivwesen der Russischen Sowjet-Republik, *Archivalische Zeitschrift*, 3. Folge, Bd. 5, s. 52.

Michelson, A. & Rothenberg, J. 1992, Scholarly Communication and Information Technology: Exploring the Impact of Changes in the Research Process on Archives, *The American Archivist*, Vol. 55, No. 2, pp. 236–315.

Miller, L. 2013, All Text Considered: A Perspective on Mass Digitizing and Archival Processing, *The American Archivist*, Vol. 76, No. 2, pp. 521–541.

Mitchell, W. 1996, Architectural Archives in the Digital Era, *The American Archivist*, Vol. 59, No. 2, pp. 200–204.

Modeva, M. & Todorova, T. 2021, Academic Education at Library and Information Management with Reflection to the GLAM-Sector Collaboration. – In: *INTED 2021 Proceedings, 15th Annual International Technology, Education and Development Conference*, pp. 5633–5637.

Moreno, E. A., Ghezzi, A., Tallacchini, M. & Pereira, Â. G. (eds.) 2014, Digital Memories: Ethical Perspectives. Summary report on the workshop held at JRC Ispra, Italy 16th – 17th January 2014, Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Moss, M. & Currall, J. 2004, Digitisation: Taking stock, *Journal of the Society of Archivists*, Vol. 25, No. 2, pp. 123–137.

Moss, M. 2010, Without the Data, the Tools are Useless; Without the Software, the Data is Unmanageable, *Journal of the Society of Archivists*, Vol. 31, No. 1, pp. 1–14.

Muller, S., Feitth, J. A. & Fruin, R. 1912, Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven. Groningen: Erven B. van der Kamp (Ръководство за класиране и описание на архивите. Превод от френски). София: Печатница „Надежда“ на Р. Шимонов, 190 с.

Nieß, U. & Stockert, H. 2006, On the way to a digital archive: The example of Mannheim, *Journal of the Society of Archivists*, Vol. 27, No. 2, pp. 201–212.

Nougaret, Chr. 1997, L'impact des technologies de

l'information sur les archives et le travail de l'archiviste. – In: *Actes du 13e Congrès international des Archives, Pékin, 2–7 septembre 1996*, *Archivum*, vol. XLIII. München, pp. 283–309.

Ogilvie, B. 2016, Scientific Archives in the Age of Digitization, *ISIS – A Journal of the History of Science Society*, Vol. 107, No. 1, pp. 77–85.

Owens, T. 2018, *The Theory and Craft of Digital Preservation*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Padfield, T. 2015, *Copyright for archivists and records managers*. Fifth edition. London: Facet Publishing.

Patterson, C. 2016, Perceptions and Understandings of Archives in the Digital Age, *The American Archivist*, Vol. 79, No. 2, pp. 339–370.

Pearman, A. 2019, Teachers' Tales Go Online: Digitizing Oral Histories on Cassettes, *The American Archivist*, Vol. 82, No. 1, pp. 124–136.

Pendergrass, L. K., Sampson, W., Walsh, T. & Alagna, L. 2019, Toward Environmentally Sustainable Digital Preservation, *The American Archivist*, Vol. 82, No. 1, pp. 165–206.

Peterson, T. H. 1989, Machine-readable records as archival Materials. – In: *Actes du 11e Congrès international des Archives (Paris, 22–26 août 1988)*, *Archivum*, vol. XXXV, pp. 83–88 [**Петерсон, Т.** 1994, Машиночитаемите документи като архивни (Принципи, практически опит и машиночитаеми архиви), *Архивен преглед*, кн. 3–4, с. 62–67.]

Piggott, M. 2012, *Archives and Societal Provenance. Australian essays*. Oxford: Chandos Publishing.

Piskova, M. 2018, The Birth of the Archive in Bulgarian Society in the Framework of the Ottoman Empire (late 18th century – end of the 1860s). – In: Gutmeyr, D. & Kaser, K. (eds.), *Europe and the Black Sea Region. A History of Early Knowledge Exchange (1750–1850). Studies on South East Europe*. Zürich: Lit Verlag GmbH & Co. KG Wien, pp. 353–372

Poll, R. 2010, Digitisation in European Libraries: Results of the NUMERIC Project, *Liber Quarterly*, Vol. 19, No. 3/4, pp. 248–258.

Popov, D., Krasteva, M., Atanasov, H. & Eftimova, S. 2022, Once Again in Favour of John Dewey's Classic

Educational Model – “Learning by Doing”. Education in Archival and Records Management Studies in a Bulgarian University. – In: *INTED2022 Proceedings: 16th annual International Technology, Education and Development Conference, Online Conference, 7–8 March*, pp. 3509–3513.

Popova, El. & Todorova, T. 2021, Digitalization possible – main achievements in Bulgarian libraries. – In: *BOBCATSSS Virtual Conference “Digital Transformation” 2021, Porto, Portugal*, In print.

Posner, E. 1940, Some Aspects of Archival Development Since the French Revolution, *American Archivist*, Vol. 3, pp. 161–162.

Posner, E. 1972, *Archives in the Ancient World*. Cambridge: Harvard University Press.

Pourmohammad, Al. 2019, List of Persian manuscripts in the National Library of Bulgaria (Saint Cyril and St. Methodius), [Tehran]: [Allame Tabataba'i Univ.].

Procter, M. & Cook, M. 2000, *Manual of Archival Description*. Third Edition. Hampshire: Gower.

Rammingen, J. von. 1571, *Von der Registratur und ihren Gebäuwen und Regimenten*. Heidelberg.

Reid, G. 2001, A Digital Exhibition: The Powys Digital History Project, 1996–2001, *Journal of the Society of Archivists*, Vol. 22, No. 2, pp. 161–176.

Reid, L. 1995, Electronic Records Training: Suggestions for the Implementation of the CART Curriculum, *The American Archivist*, Vol. 58, No. 3, pp. 326–340.

René-Bazin, P. 1989, La création et la collecte des nouvelles archives. – In: *Actes du 11e Congrès international des Archives, Paris, 22–26 aout 1988*, *Archivum*, Vol. XXXV, Paris, pp. 39–41.

Rhoads, J. 1989, Archival cooperation between the United States and the Union of the Soviet Socialist Republics. – In: *Aus der Arbeit der Archive. Festschrift für Hans Booms*. Boppard am Rhein.

Richards, L. L. 2016, Teaching Data Creators How to Develop an OAIS-Compliant Digital Curation System: Colearning and Breakdowns in Support of Requirements Analysis,

The American Archivist, Vol. 79, No. 2, pp. 371–391.

Rothenberg, J. 1999, Avoiding Technological Quicksand: Finding a Viable Technical Foundation for Digital Preservation. A Report to the Council on Library and Information Resources, Washington, DC. Достъпно на (19.12.2022 г.): <https://www.clir.org/wp-content/uploads/sites/6/pub77.pdf>.

Sabrow, M. 2009, The Use of History to Legitimize Political Power: The Case of Germany. – In: Swoboda, H. & Wiersma, M. J. (eds.), *Politics of the Past: The Use and Abuse of History*, pp. 97–103. Brussels: Socialist Group in the European Parliament. Достъпно на (12.12.2022 г.): https://www.socialistsanddemocrats.eu/sites/default/files/2856_EN_politics_past_en_090603_1.pdf.

Savova, E. 2022, Digital Humanities: Digitalization and Innovations in the Field of Documental Cultural Heritage. – In: *Modern Dimensions in European Education and Research Area. The Old Continent Meets the Middle East and Australia: Proceedings with Papers of the Sixteenth International Traveling Seminar of ULSIT, University of Wollongong in Dubai, 2-7 March, 2022*, pp. 138–141.

Schmidt, L. 2011, Preserving the H-Net Email Lists: A Case Study in Trusted Digital Repository Assessment, *The American Archivist*, Vol. 74, No. 1, pp. 257–296.

Serra, G. & Tasso, C. (eds.), 2018, Digital Libraries and Multimedia Archives. 14th Italian Research Conference on Digital Libraries, IRCDL 2018 Udine, Italy, January 25–26, 2018. Proceedings, Springer International Publishing AG.

Sexton, A., Turner, C., Yeo, G. & Hockey, S. 2004, Understanding users: a prerequisite for developing new technologies, *Journal of the Society of Archivists*, Vol. 25, No. 1, pp. 33–49.

Slavova-Petkova, St. 1979, Les premiers pas de l'automatisation aux archives bulgares, *Automated Data Processing in Archives*, Vol. 3, No. 1, 1979, p. 46–51. Достъпно и в платформата Academia.edu.

Sloyan, V. 2016, Born-digital archives at the Wellcome Library: appraisal and sensitivity review of two hard drives. *Archives and Records, The Journal of the Archives and Records*

Association, Vol. 37, No. 1, pp. 20–36.

Smith, K. 2007, *Public Sector Records Management. A Practical Guide*. Burlington: Ashgate.

Smith W. I. 1986, “Total Archives“: The Canadian Experience (originally 1986). – In: *Nesmith, Canadian Archival Studies*, pp. 133–150.

Stamatoudi, A. I. 2011, *Cultural Property Law and Restitution. A Commentary to International Conventions and European Union Law*. Cheltenham, UK/Northampton, MA. USA: Edward Elgar.

Steinmark, Ch. 1996, The 1996, use of information technology in the European search rooms – results from the Danish pilot project ouverture, *Journal of the Society of Archivists*, Vol. 17, No. 1, pp. 55–65.

Sternfeld, J. 2011, Archival Theory and Digital Historiography: Selection, Search, and Metadata as Archival Processes for Assessing Historical Contextualization, *The American Archivist*, Vol. 74, No. 2, pp. 544–575.

Stockinger, P. (ed.) 2012, *Digital Audiovisual Archives*. London: ISTE Ltd and John Wiley & Sons, Inc.

Stoilova, An., Gramatikova, N. & Ivanova, Z. 2020, Brief catalogue of the oriental manuscripts preserved in St. St. Cyril and Methodius National library, Vol. 2, OP 201-OP 500. Sofia: St. St. Cyril and Methodius National Library.

Survey Report on Digitisation in European Cultural Heritage Institutions 2014 by Natasha Stroeker and René Vogels, Panteia (NL) on behalf of the ENUMERATE Thematic Network January 2014. EUMERATE is funded under the ICT Policy Support Programme part of the Competitiveness and Innovation Framework Programme, 2014. Link: <https://www.egmus.eu/fileadmin/ENUMERATE/documents/ENUMERATE-Digitisation-Survey-2014.pdf>.

Szekely, I. 2017, Do Archives Have a Future in the Digital Age? *Journal of Contemporary Archival Studies*, Vol. 4, No. 1, pp. 8–10.

Szoniecky, S. & Bouhaï, N. (eds.) 2017, *Collective Intelligence and Digital Archives. Towards Knowledge Ecosystems*. London: ISTE Ltd and John Wiley & Sons, Inc.

Tang, G. 2017, Sex in the Archives: The Politics of Processing and Preserving Pornography in the Digital Age, *The American Archivist*, Vol. 80, No. 2, pp. 439–452.

Tener, J. 1978, Accessibility and Archives, *Archivaria*, Vol. 6, pp. 16–31.

Terra, M. M. 2008, Digital Images for the Information Professional. Hampshire: Ashgate.

The Cost of Digitising Europe's Cultural Heritage. 2010, A Report for the Comité des Sages of the European Commission. Prepared by Nick Poole, the Collections Trust. Достъпен на (12.12.2022 г.): https://nickpoole.org.uk/wp-content/uploads/2011/12/digiti_report.pdf.

Tibbo, H. 2003, Primarily History in America: How U.S. Historians Search for Primary Materials at the Dawn of the Digital Age, *The American Archivist*, Vol. 66, No. 1, pp. 9–50.

Todorova, T. 2021, Copyright Advisor – new specialization for information specialists. – In: *XV LCTDI Meeting “The Information for the sustainable development: relation with the Information Science”, 17 December 2021, ISCAP, IP-Porto, Portugal*. Достъпно на (12.12.2022 г.): <https://encctdi.pt/>

Tsvetkova, E. 2022, Digital Presentation of Archive-documentary Heritage – Response to the Expectations and Needs of Users and Library Specialists. – In: *ICERI2022 Proceedings: 15th annual International Conference of Education, Research and Innovation, 7–9 November, 2022, Seville, Spain*, p. 3896–3904.

Valge, J. & Kibal, B. 2007, Restrictions on Access to Archives and Records in Europe: A History and the Current Situation, *Journal of the Society of Archivists*, Vol. 28, No. 2, pp. 193–214.

Verheul, I. 2006, Current Practice in 15 National Libraries. München: K.G. Saur.

Walch, V. 1990, The Role of Standards in the Archival Management of Electronic Records, *The American Archivist*, Vol. 53, No. 1, pp. 30–43.

Watry, B. P. & Watry, M. M. 1996, Automating archival collections using MARC□AMC and Z39.50 at the university of

Liverpool: A case study, *Journal of the Society of Archivists*, Vol. 17, No. 2, pp. 167–173.

Waugh, D., Russey, R. E. & Farr, E. 2016, Flexible processing and diverse collections: a tiered approach to delivering born digital archives, *Archives and Records, The Journal of the Archives and Records Association*, Vol. 37, No. 1, pp. 3–19.

Whatley, P. 2001, The Drawn Evidence: The digitisation of architectural drawings, *Journal of the Society of Archivists*, Vol. 22, No. 1, pp. 53–69.

Wienand, P. 1997, The legal implications of electronic data exchange, *Journal of the Society of Archivists*, Vol. 18, No. 1, pp. 83–92.

Williams, A. J. & Berilla, E. M. 2015, Minutes, Migration, and Migraines: Establishing a Digital Archives at a Small Institution, *The American Archivist*, Vol. 78, No. 1, pp. 84–95.

Williams, C. 2006, *Managing Archives. Foundations, Principles and Practice*. Oxford: Chandos Publishing.

Xie, Sh. 2011, Building Foundations for Digital Records Forensics: A Comparative Study of the Concept of Reproduction in Digital Records Management and Digital Forensics, *The American Archivist*, Vol. 74, No. 2, pp. 576–599.

Zhang, J. & Mauney, D. 2013, When Archival Description Meets Digital Object Metadata: A Typological Study of Digital Archival Representation, *The American Archivist*, Vol. 76, No. 1, pp. 174–195.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Стефка Петкова

Класификационни схеми и рубрикатори

Док. 1. Рубрики в Предметния каталог на документите в Архивния отдел на Народна библиотека София. Съст.: Васил П. Василев. 1925 г.

Док. 2. Схема за систематичната каталогизация на Столичния градски архив. Съст.: Иван Богданов. 1942–1943 г.

Док. 3. Систематичен план на София. Съст.: Иван Богданов. 1948–1949 г.

Док. 4. Списък на турските архивни сбирки при Ориенталския отдел на ДБВК. [1953 г.].

Док. 5. Фондова картотека на Ориенталския отдел на Народна библиотека – София. [1953 г.].

Док. 6. Схема за тематично подреждане на турските архивни сбирки при Ориенталския отдел на ДБВК. Съст.: Борис Недков. 1953 г.

Док. 7. Схема за тематичен каталог на турския архив при Ориенталския отдел на ДБВК. Съст.: Борис Недков. 1953 г.

Док. 8. Централен държавен исторически архив. Класификационна схема по темата „Работническо и синдикално движение“.

Док. 9. Централен държавен исторически архив. Класификационна схема по темата „Водно стопанство“.

Док. 10. Централен държавен исторически архив. Класификационна схема по темата „Селско и горско стопанство“.

Док. 11. Централен държавен исторически архив. Класификационна схема по темата „Влияние на Октомврийската революция в България (1917–1922 гг.)“.

Док. 12. Централен държавен архив на НРБ. План за тематично разкриване на архивен фонд „Български народен женски съюз“. Съст.: Милка Касева, ян. 1964 г.

Док. 13. Окръжен Държавен архив – Плевен. План за тематично разкриване на документалните материали от фонда на Околийския съвет – град Плевен. Ян. 1965 г.

Док. 14. Централен партиен архив. Схема за класификация на документалните материали до 9.IX.1944 г. в Централния партиен архив. Съст.: Маргарита Горанова.

Док. 15. Схема за класификация в систематичния каталог на Архива на БАН. Съст.: Лаура Костадинова, април 1971 г.

Док. 16. Схема за систематичен каталог на Музей на революционното движение в София. 1977 г. Съст.: Стефка Славова и Лиляна Куфарджиева.

Док. 17. Единна схема за подреждане на фишите в систематичните каталози на държавните архиви. Ч. II (1878–1944). II-ро изд. Съст.: Жечева, Кл., Ст. Славова, Н. Пръвчева, Т. Тончева, Евд. Петрова, Т. Зашева и Ж. Кабадаиев. София, ЦУА при МИС, 1975, 78 с. Ротапринт.

Док. 18. Единна схема за подреждане на фишите в систематичните каталози на държавните архиви. Ч. III (социалистическа епоха). II-ро изд. Съст.: Блъскова, М., Ст. Велева, Т. Евтимов, Кл. Жечева, Т. Зашева, Г. Мишков, Н. Овчарова, Евд. Симеонова, Ст. Славова, С. Логодашка. Под ред. на Ст. Славова и Кл. Жечева. София, ЦУА при МИС, 1975, 75 с. Ротапринт.

Док. 19. Класификационна схема за подреждане на фишите в систематичния каталог на Централния военен архив за периода от 1877 г. до 9 септември 1944 г. Утвърдена на 2.12.1978 г. Съст.: колектив.

Док. 20. Тематичен рубрикатор към база данни по съдържанието на сп. „Български книжици (1858–1862)“. Съст.: Тодорова, Таня, 2010 г.

ИКТ, ДИГИТАЛИЗАЦИЯТА И ДОСТЪПЪТ
ДО АРХИВНИТЕ ДОКУМЕНТИ В БЪЛГАРИЯ
(МИСЛИ, ПРАКТИКИ, НАДЕЖДИ)

Българска
Първо издание

Автори:
проф. д.и.н. Стефка Петкова,
доц. д-р Християн Атанасов

Научен редактор
проф. д.ик.н. Стоян Денчев

Научни рецензенти:
проф. д.и.н. Вера Бонева,
доц. д-р Анка Игнатова

Редактор и коректор:
д-р Милена Тодорова

Дизайн на корицата:
д-р Христо Христов

Формат 70/100/16
Печатни коли 22,5

Печат:
Лазарон принт ООД

Академично издателство „За буквите – О писменехъ“
ISBN 978-619-185-591-9

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHILIP H. KATZ

DEPARTMENT OF MATHEMATICS

5408 S. UNIVERSITY AVE.

CHICAGO, ILL. 60637

TEL: 773-936-5429

FAX: 773-936-5429

WWW.PHILIPKATZ.COM

PHILIPKATZ@CHICAGO.EDU

PHILIPKATZ@GMAIL.COM

PHILIPKATZ@HOTMAIL.COM

PHILIPKATZ@YAHOO.COM

PHILIPKATZ@AOL.COM

PHILIPKATZ@COMPANYS.COM

PHILIPKATZ@GMAIL.COM

PHILIPKATZ@HOTMAIL.COM

9786191855919

